

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Alkotók:

Ady Endre, Babits Mihály, Batsányi János,
Darvas József, Gárdonyi Géza, Illyés Gyula,
József Attila, Karinthy Frigyes, Kovács András Ferenc,
Kuncz Aladár, Madách Imre, Mikszáth Kálmán,
Molnár Ferenc, Németh Andor, Petelei István,
Petőfi Sándor, Rónay György, Szabó Lőrinc

Szerzők:

Buda Attila, Császtvay István, G. Csala Katalin,
G. Merva Mária, Györki Edina Gabriella,
H. Nagy Péter, Jelenits István, Kárpáti Tünde,
Király Júlia, Németh István Péter, N. Horváth Béla,
Pozsvai Györgyi, Rózsafalvi Zsuzsanna,
Szabó Andrea, Szigeti Lajos Sándor,
Tóth Franciska, Végh Károly

A különszám szerkesztője:
DR. KOVÁCS ANNA

Farkas András: Falanszter (részlet)

Névjegy

SZABÓ ANDREA Balassagyarmaton él, pedagógus. Rendszeresen publikál napilapokban, folyóiratokban. Interjúja Jelenits Istvánnal a csesztvei Madách napon készült 2002. október 5-én.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER költő, pedagógus, esszéíró. Badacsonyan él. Kiváló műfordító, Batsányi János feleségének, Baumberg Gabriellának verseit ő ültette át magyar nyelvre. Több kötete jelent meg, versei az *Argusban* az *Új Horizontban* és a *Naplóban* jelentek meg.

RÓZSAFALVI ZSUZSANNA Budapesten él. A Madách pályázat 2002. évi díjazottja.

BUDA ATTILA irodalomtörténész, könyvtáros. Az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtárát vezeti. A Babits kritikai kiadás munkatársa.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR akadémiai doktor, professzor, a Szegedi Egyetemen és a Károli Gáspár Református Egyetemen tanít. *A virrasztó költő* című kötete 2002-ben jelent meg.

POZSVAI GYÖRGYI az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa. Kötetei: *Bodor Ádám* (1998), *Visszanéző tükrökben* (1998).

N. HORVÁTH BÉLA irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai karának főigazgatója Szekszárdon. József Attiláról írt monográfiáját a Mikszáth Kiadó jelentette meg 2001-ben.

H. NAGY PÉTER a Pécsi Tudományegyetem tanára. Három tanulmánykötete jelent meg, kettő megjelenés alatt áll. Interpretációelmélettel foglalkozik. Az *Iskolakultúra* folyóirat rovatvezetője.

GYÖRKI EDINA GABRIELLA doktorandusz a Szegedi Egyetemen. A Dózsa György Gimnáziumban tanít Budapesten.

G. MERVA MÁRIA irodalomtörténész, a Gödöllői Városi Múzeum igazgatója.

KIRÁLY JÚLIA irodalmi muzeológus, az egeri Dobó István Múzeum munkatársa. Gárdonyi Géza életművének kutatója.

TÓTH FRANCISKA az ELTE BTK magyar szakos hallgatója. A Babits kutatás résztvevője, szűkebb témája a költő és Esztergom kapcsolata. A Mikszáth pályázaton 2002-ben dicséretet kapott pályaművével.

CSÁSZTVAY ISTVÁN Hódmezővásárhelyen született 1928-ban. Egyetemi tanulmányait Szegeden végezte, az ELTÉ-n szerzett másoddiplomát. Tíz éven át a *Magyar Hírlap* kulturális rovatvezetője. A Művelődési Minisztérium önálló tájékoztatási osztályának vezetőjeként vonult nyugdíjba.

VÉGH KÁROLY a Petőfi Irodalmi Múzeum közművelődési és marketing osztályának vezetője. Kutatási területe a népi írók életútja. Legutóbb jelentős monográfiát írt Czine Mihályról (2002). Szentendrén él.

Tartalom

<i>Szabó Andrea</i>	A teremtés és a megváltás drámája. Beszélgetés Jelenits Istvánnal	3
<i>Németh István Péter</i>	Egy szólással keretes intelem. (Batsányi János verséről)	6
<i>Rózsafalvi Zsuzsanna</i>	Mikszáth Kálmán esete a Magyar regényírókkal	14
<i>Szigeti Lajos Sándor</i>	„...A kékpúpú teve”. Kuncz Aladár, Németh Andor és József Attila szövegköztessége	21
<i>Pozsvai Györgyi</i>	Ködképek az elbeszélés láthatárán. (Petelei István <i>A Csulakok</i> című novellájáról)	39
<i>N. Horváth Béla</i>	„Az idő lassan elszivárog”. Idő-képzetek József Attila költészetében	55
<i>H. Nagy Péter</i>	A gravitáció retorikái Ady – Illyés – KAF	64
<i>Györki Edina Gabriella</i>	A remény és türelem teremtett mitológiája (Rónay György portréjához)	77
<i>G. Merva Mária</i>	Petőfi Sándor Gödöllőn	91
<i>Király Júlia</i>	A kultuszteremtő Gárdonyi	100
<i>Tóth Franciska</i>	Babits Mihály Esztergomban	107
<i>Császtrvay István</i>	A makói József Attila Társaság végnapjai	114
<i>Végh Károly</i>	Darvas József emlékezete	131
<i>Kárpáti Tünde</i>	Molnár értékelés?	142
<i>G. Csala Katalin</i>	Mit üzent Karinthy Wellsnek a Capillária előszavában?	148
<i>Buda Attila</i>	Francia négyes avagy a körülmények tánca (Szabó Lőrinc életének egy fejezete)	164

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
XLIX. évfolyam
2003. Különszám, Ünnepi Könyvhét

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(*Párizsi Magyar iAűbely*)

Szerkesztők:
DUKAY NAGY ÁDÁM
DR. KOVÁCS ANNA

Szerkesztőségi titkár:
BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
POLAR STÚDIÓ, *Salgótarján*

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777/103-as mellék
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2003-ban megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1.500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrzünk,
de nem küldünk vissza.

Lapunkat előfizetéssel támogatják:
GÉGÁZ Fűtéstechnikai Kft., Salgótarján;
BD Center Számviteli, Számítástechnikai,
Oktatási és Művészeti Kft., Salgótarján

ISSN: 05555-8867

INDEX: 25925

A TEREMTÉS ÉS A MEGVÁLTÁS DRÁMÁJA

Jelenits István piarista egyetemi tanár nemcsak szerteágazó irodalmi munkásságáról, mű- és verselemző publikációiról közismert, de nógrádiakat különösképpen érintő Madách kutatásairól is. Csesztvén, a Madách Irodalmi Napon 2002 októberében Móser Zoltánnak a Tragédiához kapcsolódó fotóalbumáról szólt lenyűgöző előadásában. Elmondta, hogy e különleges könyvben a szerző nem a tudomány, hanem a művészet szemszögéből közelíti meg Madách halhatatlan művét. A fotóművész most nem illusztrálni akar, hanem úgymond darabokra töri a kristályt, de a darabokban ott csillan az egész kristály fénye. Az album három egységre oszlik a három szereplő, Ádám, Éva és Lucifer mondatai szerint. Az idézetek mögött egyszerű emberi arcok jelennek meg, melyek mélyebb értelmet adhatnak a szövegnek, mint egy színpadi attrakciókkal túlzásfolt színi előadás. Éva mosolyát vagy az „Imádkozzunk fiam” mondatot szinte megvilágítja a művészien lencsevégre kapott parasz-asszonyok tekintete. Ők azok, akik nem gondoltak Madáchra, de Madách gondolt rájuk. Az ő tekintetüknél hitelesebb kommentár nem is kell a Tragédiához, mely az emberi lélek rezdüléseiről, az asszonyról, a férfiről, a megkísértett emberről szól. Lucifert angyal-műveket ábrázoló fotók kísérik, hisz ő a lázadó angyal, aki akadályozó kerék lesz a teremtés rendszerében. A fotók mögött ott érzékelhető az a küzdelem, melyre az Úr szólít fel utolsó szavaiban. Jelenits Istvánnal életpályájáról és a Tragédiával kapcsolatos gondolatairól beszélgettem.

– Tanár úr, bemutatná röviden az iskoláit, s adna egy kis eligazítást eddigi pályafutásáról?

– Berettyóújfaluban születtem, Bihar megye akkori székhelyén. Édesapám árvaszéki ülnök volt, maga is piarista diák. Észak-Erdély visszacsatolásakor Nagyváradra kerültünk, ott kezdtem a tanulmányaimat, aztán a háború hozott vissza Budapestre, ahol a piarista gimnáziumba jártam. 1951-ben érettségiztem, az egyetemet magyar egyszakosként végeztem el. Beléptem a piarista rendbe, azóta piarista tanár vagyok. Kecskeméten tanítottam a rend gimnáziumában, 1964 óta folyamatosan Pesten működöm, de Vácon is tanítok a rendi gimnáziumban magyart, s a katolikus egyetemen esztétikát.

– Szóljon néhány szót irodalmi munkásságáról! Milyen témák foglalkoztatják?

– Tudományos munkám valójában az iskolai élet mellékterméke. A középiskolai tanár végigtanítja a magyar és világirodalmat. A Vigiliában írtam cikkeket Kodolányiról, Shakespeare-ről, legutóbb a Tragédia Nemzeti Színházbeli előadásáról. Mint teológus foglalkoztam a Bibliával, hisz ott találkozik e két mesterség: az

---

irodalom és a teológia. Bibliai témájú könyveimben az irodalom értelmezéséhez szokott ember figyelmével vizsgálom a bibliát. Pilinszkyt személyesen ismertem, róla sokat írtam, Katona volt a szakdolgozati témám, vele is behatóan foglalkoztam, csakúgy, mint Mándyval. Sajnos a jelenlegi irodalomtudomány valahogy nagyon is csak a szakma számára fogalmaz, kicsit elszakad a tényleges irodalmi élettől. Meggyőződésem, hogy az irodalomtudománynak és elméletnek az igazi küldetése az, hogy az irodalmi alkotások megértéséhez segítséget nyújtson. Vissza kéne térni magukhoz a művekhez, hiszen az irodalomelméletnek csak akkor van létjogosultsága, ha gazdagabbá teszi magukról a művekről alkotott képünket. Ezért magyarítottam több írásomban verseket, például Vörösmartyt, Vajdát, Pilinszkyt.

– *Madách milyen helyet foglal el az életében, gondolkodásmódjában?*

– Gyermekkoromtól fogva sokat jelent, s elsősorban nem színpadi élményként, hanem mint olvasmányélmény. Az életéhez kapcsolódó tájakat is szerettem, diákjaimmal táboroztam a csesztvei kastélyparkban és Sztregovára is elvittem őket. Maga a darab nagyon foglalkoztat: valamiképpen a kereszténységnek, a modern filozófiának és élettapasztalatnak egy sajátos találkozása is végbemegy benne. Külön érdekel az, milyen háttére lehetett a londoni színen felbukkanó bábjátékos jelenetnek. Ádám és Éva története, ami egyébként a keretszínekben jelenik meg, itt fölbukkan mint bábszínházi produkció, és nekem az a gyanúm, hogy Madách láthatott Csesztvén vagy Sztregován olyan népi bábszínházi előadást, amelyik a betlehemi játéknak az előzményeként a bűnbeesés történetét mutatta be. Szerintem ugyanis a mű a teremtéstől a karácsonyig vezet el, s egy karácsonyi akkorddal, a Jézus születésére való utalással zárul. A keretszínen megszólaló, a teremtést magasztaló angyalok éneke egy kicsit a betlehemi angyalok megjelenését készíti elő. A teremtés és a megváltás nagy drámája ez. Az új emberrel, Isten fiával megszülethet a testvériség a világon. Az öngyilkosság szélén álló ember előtt megjelenik az Úr, felemeli mindhárom szereplőt, s elmondja, hogy nála a megoldás, az ember bukásai fölé is eget tud nyitni, megmutatja szelíd hatalma jeleit. Madách egy nagy kompozícióban mutatta be, milyen is az a világ, ahová az isten fia leszáll és megtestesül. A történet a keretszínekben kezdődik, s ott is zárul le. A keretszínekben ébren van Ádám és Éva, a történelmi színeket viszont végigálmodják. Lucifer az értelmező, ő válogatta ki a bukás képeit, ő vetíti ki a történelmi látomást. Persze itt nem is annyira a történelmen való végigvezetés az érdekes, hanem a történelem szemlélése a három szereplő viszonyában, s az ő részvételüknek a sokféle variációja. Lehetne ez a remény álma is, nem csak a bukásé. Ádám úgy látja, hogy értelmetlen a küzdés, s ez ellen csak úgy érvelhetnénk, hogy mindez álmom volt csupán. A kereszténység viszont nem az álomban tér vissza, hanem az ébren lévő emberek közé. A kikergetettek előtti remény tehát nem a történelem, hanem

---

az Isten fiának születése. „A cél halál, az élet küzdelem, s az élet célja a küzdés maga.” Ez egy pesszimista kijelentés, de úgy is felfoghatjuk, hogy az élet célja valami olyasmi, ami nincs itt. Tehát nincs földi boldogság, talán csak az, ha valaki a boldogság felé vezető úton halad. A végszó inkább Istené, aki nem érvel, hanem szinte felszólít a küzdelemre és az őbenne való bizalomra. Madách vívódó, a hitével küszködő ember volt, de nagyon komolyan tanulmányozta a Bibliát. A bibliai háttérrel ismerő ember közelebb van a mű ízelgetéséhez. Egy kissé felelősségemnek és érzem emiatt, hogy ami eszembe jut, azt mások elé tárjam.

– *Előadásából az volt a benyomásom, hogy a Nemzeti Színházi rendezés nem igazán nyerte meg a tetszését...*

– Madách gondolatai az emberről magasztosabbak, Ádám és Éva romantikus, óriási hősök, Lucifer még bukásában is fenséges. George Steiner írt a tragédia haláláról, arról, hogy a kisember világában a magasröptű tragédiák halálra vannak ítélve. A Nemzeti előadásában végbement a Tragédia halála. A rendező fáradt, Beckett-i világot ábrázolt. Németh Andornak volt egy kamararendezése, ahol szinte nem is játszottak, hanem csak elmondták a szöveget. Azt hiszem, inkább efelé kellene haladni, ez éppen az ellentéte annak, mint amivel a Nemzetiben próbálkoztak. A szöveg kell, hogy éljen, hisz rengeteg költői szépséget hordoz, s veszélyes, ha ezt elfedi a sok akció. A színészek szinte csak a képzelet kalauzaként kellene, hogy jelen legyenek, valami jelképes árnyjáték kísérhetné a szöveget. Mivel a történelmet végigálmodják, függöny helyett fátylat lehetne használni. A bábjátékot egy sajátos lehetőségként el tudnám képzelni, ezért is foglalkoztat annyira. Itt álomról, tépelődésről, gondolatokról van szó, a természetes jelenetsor nem szabad, hogy elfedje a műben rejlő költészetet. Sajátos mű a Tragédia, az 1848–49-es események után az egész emberi történelemhez, az emberi léthez fordul válaszáért. Madách nem azt kérdezi, hogy mit ér az ember, ha magyar, hanem azt, hogy mit ér a magyar, ha ember – vagy mit ér az ember, ha ember. Szellemi autonómiája van a műnek, Sőtér szerint a felvilágosodás után Madách újra felfedezi a filozófiát. Nem tanít, nem kijelent, hanem kérdez. Csupa tépelődés, szenvedés, útkeresés a mű. Pilinszky kifejezésével élve „törekeny remekmű”. A remekmű tele van hibákkal, nem véletlen, hogy Madách Arany javításait alázatosan elfogadta. Madách az a lángelme, aki nem tudott írni. A 19. század filozófiai áramlatairól is csak folyóiratokban olvashatott, intenzív, de nem rendszeres szellemi tevékenységet folytatott, szinte amatőr lehetett a szellemi világban. Ebből az esélytelen állapotból azonban remekmű született.

– *Mit olvas mostanában, mit készíjl megírni?*

– Egy magyartanárnak mindig az a kedvence, akit éppen tanít. Az irodalmi élet folyamatosságával próbálok lépést tartani, az idén például Arany Jánost

---

dolgozom fel újra magamban. Szeretem Berzsenyit, Vörösmartyt, az előbb említett Aranyt, Babitsot – a magyar irodalom „visszafogottabb” vonulatát. A világirodalomból Shakespeare, Rousseau foglalkoztat, de van olyan Balzac-regény, amelyet 15-ször is elolvastam. Ráadásul a magyartanár nemcsak magyaráz, hanem a diákjaival mindig újra fel is fedezi a műveket. Hogy mit készülők megírni? Mostanában a reformkor, Kölcsey, Berzsenyi, Katona József világa foglalkoztat – az újjászületés előtt álló magyar irodalom. Mindig kerül az ember keze ügyébe olyan írás, ami továbbgondolásra készíti.

Németh István Péter

EGY SZÓLÁSSAL KERETES INTELEM

*Hogy a növény hogy fejlődik nagyobbra,
Minden kertész legfőbb ügye-gondja,
Hogy az ember fejlődjék. Ki-ki
A javát itt maga teheti.*

(Goethe: Közmondásmódra – Mészöly Dezső fordítása)

Batsányi János

A KI MIKÉNT VET...

*A ki miként vet,
Úgy fog aratni!
Nem tudod, ifjú,
Ég te, mi légyen
A nyomorúság.
Mint valamely szép
Fürge leányzó,
Úgy mosolyog ma
Néked az élet;
Őt valahol jársz,
Egyre kecsegtet
A gyönyörűség,
És ha tenéked*

*Tetszik, örömmel
Vészen ölébe.
Most van időd még:
Most igyekezzél
A tudománynak
Gyűjteni kincsét.
S már ma tanuljad
A mostoha sorsnak
Tűrni csapásit.
Régi s igaz szó:
A ki miként vet,
Úgy fog aratni.*

(1800 körül?)

Talán a legmuzsikásabb verse ez Batsányinak: csupa adóniszi sorból áll a költemény. A hexametervégek csak úgy dörögnek egymás alatt: damm-dada-damm-damm. Vigyázni is kell vele, nehogy a fülbemászó ritmus messzire vigyen a sorok nagyon is gazdag eszmefuttatásától, súlyos gondolataitól.

Az európai irodalom történetében Villon írta a legkorábbi s egyben leghíresebb, szólásokból álló balladát (*Ballades des proverbes*):

*Addig topog, almot szétrúg a kos.
Addig jár korsó kútra: odakoccan.
Addig hevít vasat, míg nem piros.
Addig vered, már szilánkokra pattan.
Addig ember, míg becsülete megvan.
Addig távolodik, hogy feledik.
Addig rosszalkodsz, végül rossz híred van.
Addig hív Karácsonyt: elérkezik.*

(Weöres Sándor fordítása)

Magyar költők közül Zrínyi Miklós költői életműve egy megverselt közmondással vagy mondókával kezdődik. Olaszból költötte át, hogy azután mint egy erecske egyre nagyobb folyóaggá növe haladjon végig igazságával a hadvezér költő oeuvre-én (Kovács Sándor Iván követte nyomon):

*Tavasza szerelmeseknek,
Nyár árosnak,
Ősz vitéznek,
Tél szentnek [való évszak].*

A költő és hadvezér századát követő időkben Batsányi Jánost és kortársait mindvégig ízes szólások kísérték pályájukon. Például Batsányi Búsongás című korai versének V. részében a költői kép tanúsága szerint vak vezet világtalant. („Tehát világtalan vezessen-e vakot?”)

A már Csokonai és Batsányi korában szintén őseinek tartott mondás, azaz állandósult szókapcsolat, a „Ki mint vet, úgy arat” pedig egyaránt megtalálható a szerzők verseiben. Nézzük, miképpen ír e szólásról O. Nagy Gábor könyve s hogyan emelték versükbe a XVIII. század végén a költők:

[„táj: *Aki nem vet, nem arat vagy nem is takar; Amennyit vetel, annyit szedel; rég: Aki szűkön vet, szűkön arat = mindenki olyan eredményre számíthat, amelyet tettei, munkája alapján megérdemel.*”]

Jó vetés jó aratás = ha jól előkészítünk valamit, jó eredményre számíthatunk. Kora vetés sokszor csal, kései mindig rossz = legjobb idejében elvégezni a vetést, de késni semmiképpen sem szabad vele.

Ritka vetésnek szegény [rég: vékony] az aratása – a hanganyag kezdet, a felületes munka nem járhat kedvező eredménnyel.

Csokonai Vitéz Mihály 1788-ban már megverseli teljes (mindkét) értelmében e szólást *Oskolai vakatio* című versében:

*Hát mizsák? Heverve töltitek a nyarat?
Hiszem aki mint vét, tudjátok, úgy arat.
Hát nektek, míg másnak fáradoz két karja,
kényes testeteket lágy lepel takarja?
Szégyen, barátim, Flórával suttogva
Ekkor az árnyékonn járni kézenfogva.
Izzadságot kéne inkább csepegtetni,
Hogysem mint piperés rózsát csipegetni.
Ha így vettek és így töltitek a nyarat,
Ősszel két kezetek csak barasztot arat.*

A szólás elterjedését a nagyvilágban Paczolay Gyula professzor ismertette *Európai közmondások 55 nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőikkel* című könyvében (Veszprém, 1997). Innen tudható, hogy a ki mint vet, úgy arat szólás 52 nyelven terjedt el és ismeretes az egész földön. Úgynevezett universal proverb. Már szerepelt a Bibliában is (Galatians 6:7–8.), a latin auktorok is használták: Cicero, Horatius, de az araboktól a japánokig közszájon forog.

Vajon mikor írta pontosan Batsányi a szólásra komponált versét, aligha tudjuk meg. Mindenesetre 1800-ban már ismerte jövendőbelijének, Baumberg

---

Gabriellának azt az opuszát is, melyben a költő egy szólás igazságára építi mondandóját:

EGY SZÓLÁSRA

„KICSINY SZIKRÁBÓL NAGY TŰZ LEHET.”

*Parányi vízcsepp hány szivárványszínt ragyog!
Kicsiny dolog gyakorta lesz önmagánál nagyobb.
Végy teli pohárkát! Rendben. De tölts csupán
Egy árva cseppel többet és kidől már az ital.
A csordultig telt szív szerelme csókjaival
Is így jár, rögvest az első után.*

(A SG-ből, Bécs, 1800.)

Tán ösztönözte az osztrák példa, hogy maga is írjon hasonlót, a saját anyanyelvének hagyományából. Hiszen a magyar szólást a versben is réginek és igaznak nevezi. S megannyi kortárs itthon, de még maga Batsányi is élt a lehetőséggel, hogy közismert állandósult szókapcsolatra, szókapcsolatokra építsen költeményt. Láttuk az *Egy híres verselőre* című költeményében is: „Hamar elvész, ami hamar kész, s ami kevésbé kerül, többnyire nem sokat ér.”

Rájnys József a „klasszikus triász” tagja volt Szabó Dáviddal és Révai Miklóssal együtt. Utóbbi verstani nézeteihez állt közelebb Batsányi, s a hosszú prozódiai vitában Rájnys Józseffel került szembe. Rájnys egy vitriolos, csúfoló költeményt írt pályatársai ellen, melyben egy szólás nyomán, nem nehéz a tapolcai saruvarga fiára, Batsányira ismernünk. A szólás közismert: a suszter maradjon a kaptafánál:

A VARGAFIAKHOZ (RÉSZLET)

*De ám, ha varga-fajzat,
A varga-székre únván,
Magasra vágy, s vagyonját,
Melyet szegény szülője
A bőrt fogával húzva
És varrogatva gyűjtött,
Nemes levélre költi;
Vagy a ravasz kakuknak*

---

*Példájaként, oroszva
Némely nemes madárnak
Fészkébe ül, s azért már
Nem varga, aki varga...*

Idézhetnénk hosszabban is ezt a Batsányi-csúfolót, nem kell, ennél a hangnál Kazinczy epigrammájából freccsen csak ki több nyilvánvalóan igaztalan, gyűlölettel átítatódott vád. Batsányi János mit tehetett? Egyik töredékében maradt verse tán éppen e Rájnis-opuszra lett volna, ma már mindenképpen az, méltó válasz.

*Ökröt vonásán,
Madarat szólásán,
Fazekat kongásán
Választunk –*

*A szamár füleről,
Oroszlány körméről,
Róka a farkáról,
Madár a tolláról,
Az eb a szőriről,
Bolond beszéd[iről]
Ismétertetik.*

(43. sorszámmal ellátott töredék a kritikai kiadásból)

A fiatal Batsányi pályája elején mire is biztat? Mindenekelőtt, hogy a hazáért éljen, azzal s azért jót tegyen valaki (1783), aztán a horatiusi *carpe diem!* jelszavával serkenti környezetét, mégpedig úgy, hogy a virágra s tövisre egyaránt figyelmeztet:

*Szedjük életünk virágát,
Szedjük hát, míg illatoznak;
Míg a víg tavasz szellői
Fürteinkben játszadoznak!
Kert az élet: de rózsáit
Óva kell s vigyázva szedniünk,
S a tövistől, hogy kezünket
Meg ne szúrja, – őrizkedniünk.*

Ugye ismerős a francia s magyar proverbé: Il n'y a pas de rose sans épine. Mondja Batsányi 1790 körül, ám életkedve túlnő a tuskék fenyegetésein. Ugyanekkor serkenti Csokonai Vitéz Mihály is a múzsákat nyári vakációján, mégpedig ő egészen féktelenül teszi, hogy ne tétlenkedjenek!

S eltelik még egy évtized Batsányival, s az élete deléig jutott költő minden eddiginél megfontoltabb, érettebb bölcsességre inti a versében a megszólítottat, aki, meglehet, annyi idős, mint amennyi költőnk volt *A serkentő ének* vagy, még fiatalabb, a *Biztatás* írásának idején. Illatozó virágok után haszonnövényt emel e versébe Batsányi, jelezve ezzel is a gondolatváltást.

A világnak kétségtelen szexepilje van a fiatalok számára. Batsányi az ifjúság előtt álló, a kitáruló nagyvilág adta, föl kínálta lehetőségekből egy csábító nő allegóriáját festi. Így tett Alfred de Musset is, csak hogy utólag, mikorra már elhagyta ifjúkori ereje (őt Velencében: *kedv, remények, Lillák*, utóbbi George Sand-dal azonosítható!), s erről a koravén élményéről döbbenetesen szép szonettben számol be:

*Veszve az életem, a kedvem,
erő, barátok, s ami kell;
még a büszkeség is, amely
binni tanított zsenímben.*

*Mikor még csak hullt a lepel
az Igazságról, lelkesedtem,
de ahogy magamhoz öleltem,
szívemet undor fogta el.*

*Pedig örökszép az Igazság,
És ha nélküle élte napját,
Semmit se tud e föld fia.*

*Isten szól, s válasz kél a számon.
Egyetlen kincsem a világon
Csak az, hogy sírtam valaha.*

(Triestesse – Szabó Lőrinc fordítása – Bánat)

Batsányi éppen arra tanítja az utána jövő fiatalot, hogy ne hagyhassa majdan életét, kedvét, azaz életkedvét, tehetségét, önértékét veszni, s hogy életének javai ne meddő könnyek lehessenek csupán, miket igazán magáénak mondhat, ellenkezőleg, könnyezemnyi gabonák, amik újra s újra születve megsokszorozzák önmagukat. A csábító nőalak (Fortuna-allegória, jelzője a versben a

„mostoha”) helyett a bölcsességre mutatnak e képek, az életre szavaznak. Így áll előttünk ama *Cibus viatorum*, vagyis az élet kenyerét asszociáló szólás mint keret: „A ki mikén vet, / úgy fog aratni.” Kezdet és vég összekapcsolásával: a születés és a halál egybevillantásával roppant izgatott, pattanásig feszült kép áll előttünk. Több ezer éves emberi s mondhatni isteni törvény ez. A bibliai jó mag elvetésétől a végítélet aratás-képzetéig tereli figyelmünket. Ahol aratás van, ott vannak a kaszák, maga a nagy kaszásként aposztrofált Halál. A végzet, ami ismét csak az életre figyelmeztet minket. Arany János saját haláláról is bölcs derűvel tudott verselni, mikor a véges emberi lét értelmét, a továbbörökíthető életet, tudást, mások által folytatható, folytatódó küzdelmeinket a gabona-aratás képsoraival illusztrálta:

SEJTELEM

*Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.*

Hegedűs Lóránt püspök 1998 őszén a Balaton Akadémia 100. nyilvános rendezvényén a következő példabeszédet (parabolát) a sakk-játék feltalálójáról állította hallgatósága elé tanulságul:

„A maharadza azt mondta, hogy:

– Kívánj, amit akarsz ezért az ötletes játékért, a fele királyságomat is neked adom!

– Felség, első kockára egy búzaszemet, másodikra kettőt, harmadikra annak a dupláját... (*tehát 1 + 2 a hatvanharmadikon*).

– (*kézzlegyintés*) Ilyen semmi veszed, az én ajándékomat? Tárnok úr, add ki neki azt amit kért!

– (*néhány óra számolás és jön a kincstárnok, hogy...*) Felség, ne haragudjon, de mióta a világ világ annyi búza nem termett a földeken.”

Nos, ha ebben a pillanatban az 1+2 a hatvanharmadikon elkezdődik az intellektuálisan becsületes körben, akkor valami olyan csodát élünk át, mint a római világbirodalomban, ha megkérdeztek volna egy akkor élő Thukydészt, Herakleitoszt, Tacituszt, Liviuszt, hogy idenéz, itt van a római világbirodalom – első hatalmi képlet, a palesztinai kis provincia Heródes királlyal az élén, és ott van ez a názereti ácsmester, a 12 ember, de már beépített emberünk is van, hát 11-en vannak tulajdonképpen – mit gondoltok, melyiké lesz a jövő. Azt mondták volna, hogy Rómáé, legföljebb – akinek nagyon – mint szentnek vagy nem szentnek – maga felé hajlott volna a keze – hát Palesztináé. Annak volt

---

igaza, aki azt mondta, hogy a megvesztegethetetlen intellektuális becsületességű, a végtelen egzisztenciális rezonanciájú, az ősbizalomtól a végső értelemig ívelő szellemé.”

Batsányi – írja Keresztury Dezső – „a maga szerepét is végleges bizalommal fogalmazza meg: a szellem, a jövő szobrásza, tisztultabb világ magvetői közé sorozza magát.” A *Der Kampf* című költeményében ekként bontja ki a vizsgált szöveget a maga teljességében és szépségében:

*Csendben hintik szét a magot, mely egykor
– bár csak ha tiszta kéz veti s csak lassan –
– a világ javára bizton kikél.
Amit csendes, bizó szeretetük most
gyengéd s hűséges kézzel elvetett,
mi most, míg avatatlan vizsla szem
nem látja, még rejtőzködve csirázik:
meghozza majd, ha az igazság fénye
aratni érleli a szent vetést,
az arany, mennyei édes gyümölcsöt,
melyet csak a nemesebb ember ismer,
és korának köz-csüggedségiben
(az elfajzott, félsztől vak nemzedék
szolgáian gyáva, ingó zavarában)
csak ő mer várni csendes bizalommal, –
s csak az utód, távol jövő évek
tapasztalt, szabad emberi fia
lát majd csodálva s hord be hálád szívvel.*

Batsányi tehát még abban is hitt, hogy ha nem ő, akkor jönnek utána, akik az ő be-
érett vetését majd learatják, értelmet adnak magvető életének a jövő betakarítók.
Nagy László hite hasonlóképpen ez volt – méltón a dunántúli költőelődjé után, szó-
lással világosította meg számunkra mindezt az ősbizalommal másokért való tékoz-
lást:

*Tulipánfák tornyát legázló
rühes apokalipszis-kanca
rablóknak ha szívárványt sárlik
lesz a vesztett ügynek bolondja
világra a gondot kibontja
lesz idő ami sose felejt
mert kéz is lesz hogy írjon röhejt*

---

*s kint az országos panaszkönyvbe –
száll csuklómra csillagok örve
kiszakad a fobász az árva
hogy egy bolond százat csinálna
a száz pedig milliót*

(Elhullt bolondok nyomában)

Rózsafalvi Zsuzsanna

MIKSZÁTH KÁLMÁN ESETE A MAGYAR REGÉNYÍRÓKKAL

Mikszáth a halálát megelőző években egyszerre volt munkakapcsolatban a Franklin Társulattal és a Révai Testvérekkel, ugyanis 1904-től a Vasárnapi Újság főmunkatársa lett, s a Franklin Társulat, a lap kiadója közölhette műveit elsőként, ám régi felfedezőjével és egykori kiadójával is megőrizte a jó viszonyt.¹ Révai Mór János visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Mikszáthot a Révaival kötött életműszerződés felbontására anyagi okok kényszerítették. Mikszáth ugyanis köztudottan írásaiból élt, s a Franklin-Társulat anyagilag kedvezőbb feltételeket biztosíthatott számára, hiszen írásait folyóiratokban, heti folytatásokban, és könyvformátumban egyaránt megjelentették. De Mikszáthnak nemcsak anyagi szükséglet volt a lapokban való publikálás. Mind felesége, mind a kortársak feljegyzéseiből tudjuk, hogy történetei gyakran az olvasói visszajelzések hatására is alakultak. Ismeretes, hogy mennyire fontos volt a szerző életében a korszak legnépszerűbb, s legszínvonalasabb enciklopédikus hetilapja, a *Vasárnapi Újság*, mely utolsó évtizedének legfontosabb műveit – pl. *A Noszty fiú esete Tót Marival-t* vagy *A fekete várost* közölte. Az, hogy Mikszáth végül a Franklin-Társulat munkatársa lett, jobbára a lap főszerkesztőjének, Nagy Miklósnak volt köszönhető. Ám Nagy Miklós 1905-ben bekövetkezett halálát követően többször konfliktushelyzet alakult ki mind Mikszáth és a Franklin-Társulat, mind a két irodalmi részvénytársaság, a Révai és a Franklin között. Ez a momentum nem is érdemelne különösebb figyelmet, ha nem veszélyeztette volna Mikszáth nem egy művének kiadását, s nem befolyásolta volna a negyvenéves írói jubileum alkalmából kiadott életműsorozatot. Ám különösen mégiscsak a Mikszáth által szerkesztett *Magyar Regényírók képes kiadása* című sorozat születését, alakulását és utóéletét predesztinálta. E kiadványsorozat

történetének rekonstruálása főként egy máig feldolgozatlan peranyag nyomán lehetséges, melyet „kézirat gyanánt” adott ki a Révai Testvérek 1912-ben. *A Révai–Franklin per* címmel közzétett dokumentumgyűjtemény az 1911 novemberében kezdődött és 1912 júniusában befejezett per folyamán gyorsírással lejegyzett megnyilatkozásokat tartalmazza.

A per hátterében az állt, hogy Révaiék megszerezték a Légrády Testvérektől a náluk megjelent Mikszáth műveknek kiadói jogát – csakhogy korlátozott lehetőséggel. Így ír erről Révai Mór János emlékirataiban: „Kisült utóbb, hogy Mikszáthnak a Franklin-Társulattal van egy szerződése, mely ennek a társaságnak 1902 július 1-től kezdődőleg biztosította Mikszáth Kálmán egész írói működésének kizárólagosságát. Az a sajátos helyzet állott tehát elő, hogy ha Mikszáth munkáiból ki akarunk valamit adni, amibe feltétlenül jogunk van, 1906-ig. Mikszáth csak az esetre adhat nekünk kéziratot, ha erre a Franklin-Társulat beleegyezését előzetesen megkapja, amint ez az alábbiakból ki fog tűnni. A Franklin-szerződésben természetesen gondoskodva van arról is, hogy a Légrádyék 1905 december 31-ig jogosítottak Mikszáth műveinek kiadására, de megvan állapítva az is, hogy amennyiben ők ezzel a joggal élni nem kívánnak, akkor elsősorban a Franklin-Társulatot tartozik a szerző munkával megkínálni.”² A zavarosnak tűnő jogi helyzet kialakulásának okáról Révai sem tud bizonyosat, mi több, talányosnak nevezi, miért kellett már 1902-ben arról rendelkeznie Mikszáthnak, hogy ha Légrádyék felbontják az életműszerződést, mely más kiadóra szálljon át a kötetközlés joga.

Minden valószínűség szerint anyagi szempontot tartott szem előtt Mikszáth már akkor is, amikor a Révait elhagyva a Légrádyval szerződött, majd tőlük is megváltván a Franklinnal kötött megállapodást. A szerző döntése egyúttal újságírói tevékenységével is összefüggésbe hozható. A *Pesti Hírlaptól* távozván Az *Újsághoz* csatlakozott, majd a *Vasárnapi Újság* főmunkatársa lett. Ez utóbbi lappal kötött szerződésben benne foglaltatik, hogy műveinek kizárólagos kiadásának jogáért cserébe havi fixumot kap. Ezt erősíti meg a lap 1904 januárjában megjelent közleménye is, miszerint: „Mikszáth Kálmán kitűnő írónk mint főmunkatárs működik közre a »Vasárnapi Újságba« írja nagybecsű szépirodalmi új közleményeit, regényeit, elbeszéléseit, tárcacikkeit.”³

A Franklin a lap főmunkatárssága mellett egy másik nagy feladattal is megbízta a szerzőt: a *Magyar regényírók* szerkesztésével. E vállalkozás – s főként a Mikszáth személyére vonatkozó megállapodás – vezetett perhez a két kiadó között.

A Révai 1911 novemberében indított keresetet a Franklin ellen, melynek nem kizárólagos, hanem először fő-, majd részbeni tárgya volt a sorozat ügye, mely nagyrészt Mikszáth szerkesztői munkáját illette.⁴

A *Magyar Regényírók* megszületése előzményekre nyúlik vissza, ugyanis Révaiék egy *Klasszikus Regénytár* című kötetsorozatot terveztek, melyben külföldi

regények magyar fordításai jelentek volna meg. A Franklin azonban egy szintén külföldi regényekből összeválogatott, konkurens sorozat kiadását fontolgatta, mely nagyban csökkentette volna Révaiék gyűjteményének eladhatósági és anyagi sikerét. Még 1904-ben, többszöri tárgyalás után sikerült a két kiadónak egyességet kötnie. Így jött létre 1904. április 8-án egy olyan megállapodás, melyben a Franklin arra kötelezte magát, hogy az 50 kötetes Révai sorozatból átvesz 22 500 kötetet terjesztésre, s ezért cserébe, de természetesen csak később, kiadhatja saját külföldi regénysorozatát. Csakhogy kis idő múltával a Franklin-Társulat belátta, hogy a piac nem igényel két ilyen sorozatot, így arra a döntésre jutott, hogy kiadja *Magyar Regényírók* című gyűjteményét, melyben a hazai irodalom klasszikaiból válogat. A Révai Testvérek támogatta e tervet, mivel egyrészt a konkurencia megszűnését, másrészt pedig anyagi hasznot remélt a 60 kötetes magyar regénysorozatból, hiszen terjesztés céljából 90 000 kötetet kapott volna. Ennek szerkesztése, valamint az egyes művek elé kerülő előszavak megírása volt. Mikszáth feladata, aki nagyon jó esztétikai érzékkel válogatta ki regényirodalmunk legjavát.

A Révai Kiadó mégsem volt elégedett az eredménnyel, s a Franklint több okból is perelte. Az előfizetői prospektuson több, Mikszáth személyéhez kötődő ígéret volt olvasható, mely a sorozat megjelenésekor, Mikszáth halála miatt vagy nem, vagy csupán részben teljesült, s a közreadás is késett. *„E kiadványnak 1904. szeptember haváról kezdődőleg félévi időközökben közrebocsátandó 12, öt-öt kötetes sorozatban kellett megjelenie, úgy hogy az utolsó sorozat 1910 első felében bocsátassék közre.”*⁵ – nyilatkozta a bíróságnak Révai Mór János, s azzal a panasszal élt, hogy még mindig hiányzik két teljes félévnyi anyag. A szerződésszegés legfontosabb okaként azt nevezte meg, hogy a Franklin a *Magyar Regényírók* előfizetői prospektusában ígéretet tett egy *„új Mikszáth regény”* közlésére. A felhívás e pontja – Révaiék szerint – sokak számára vonzóvá tette a sorozatot, mivel a többi kötet inkább klasszikusnak, mintsem igazi sikerkötetnek volt mondható. Érvelésük szerint, Mikszáth neve garancia volt egy kiemelkedő, esztétikai és nyelvi szempontból igényes mű megalkotására, mely ugyanakkor piacképesebbé tette volna a sorozatot. A Révai Testvérek a per elsődleges okaként, s a várt haszon elmaradásául e körülményt nevezi meg, de emellett még számos mást, melyet az ítélethozatalkor a bíró így összegzett *„Ami elsősorban a Mikszáth Kálmán féle új regény kérdését illeti, úgy e tekintetben a felperes arra hivatkozott, hogy a prospektus dőlt betűkkel, feltűnő módon említi meg azt a regényt, mint a gyűjtemény legbecsesebb kötetét. Mikszáth nevének ilyen kiemelése – mondja a kereset – korántsem a véletlen műve, hanem előzetes, hosszas megbeszélések eredménye. A kiadvány összeállítása nem volt szerencsés, sok régi, elavult, értéktelen, méltán elfeledett regény vétetett abba fel, a kiállítás nem volt megfelelő, az illusztrálás egészen gyarló volt, hiányzott az egész kiadványból az aktualitás és érdekesség. Ilyen körülmények közt különös súlyt fektettünk arra, hogy a*

---

kiadványnak legyen legalább egy oly kötete, amely a közönség figyelmét feléje tereli. Ezt a vonzóerőt véltük Mikszáth Kálmánban feltalálni, akinek neve, népszerűsége egymaga is képes volt biztosítani a vállalat sikerét, ezért kötöttük ki azt, hogy a munkában Mikszáth Kálmán egy új művének kell szerepelnie és ezért állapotunk meg abban, hogy a prospektusnak kiemelkedő módon kell arra a közönség figyelmét felhívni.’⁶

A fenti idézet két irányba vezet, egyrészt érinti az újonnan megjelenő Mikszáth regény problematikáját, másrészt a sorozat válogatásának és formájának minőségét. A per pikantériája, hogy a kereset az „új regény” szintagma alperes és felperes általi különböző értelmezéséből származott. Révaiék szerint az „új regény” elmaradása, mely Mikszáth halálával, illetve a hagyaték feltárásával vált számukra véglegessé, számos előfizetőtől fosztotta meg őket, s ezért a Franklint tették felelőssé, hiszen az 1905-ös év után két nagyobb lélegzetvételű mű is megjelent a *Vasárnapi Újság* hasábjain: *A Noszty fiú esete Tót Marival* és *A fekete város*. Ám a Franklin által ígért „új mű” a *Magyar Regényírók* számára elmaradt. Révaiék szerint mulasztás terheli a Franklint, hiszen bármelyik művet első közlésként – folyóiratban való megjelentetés helyett – bevehették volna a sorozatba. A Franklin szerint elmaradásról szó nem lehet, hiszen bekerült a válogatásba *A Noszty fiú esete Tót Marival*, mely Mikszáth egy *újabb* megírt regénye. Vitatta tehát az „új regény” Révai féle értelmezését, mivel az erre vállalt kötelezettség nem kiadatlan, addig még soha nem közölt regény megjelentetésével azonos. Újnak lehet tekinteni olyan művet is, amely már folyóiratban igen, ám kötetben még nem jelent meg. Révai támadta e felfogást, s a kortárs nyelvészek véleményének meghallgatását kérte a bíróságtól az új szó konnotációiról. A Franklin-Társulat védekezését arra építette fel, hogy a Mikszáthtal kötött szerződés az író minden művét elsőként a *Vasárnapi Újság* volt hivatott közölni, s így a Révaiak általi értelmezést soha nem is vállalhatták volna fel. Ám a mulasztás vádját a Franklin-Társulat más oldalból is cáfolni kényszerült. Révainak tudomása volt egy új regénytervről, melynek címe *Báró Károlyi István* lett volna.⁷ A kiadó vezetője a következőket vallotta erről a bíróságon: „...*Mikszáth Kálmán ismételtén közölte velem azt, hogy ő egy egykötetes regényt ír, amely a Franklin-Társulat kiadásában, tehát nyilván a Magyar Regényírókban fog megjelenni. Közölte velem ennek a regénynek a címét is. Ennek a regénynek a címe »Báró Károlyi István« lett volna, tárgya egy u.n. ál-Károlyi története, aki – ha nem tévedek – a XVII. Században, a nagy-hírű Károlyi – családnak egyik ivadéka képében, Európa-szerte feltűnt...*”⁸ Révai Mór János a továbbiakban arra hívta fel a figyelmet, hogy nemcsak a saját, hanem az olvasóközönség vélekedése is ez volt, hiszen e tervezett regényről a *Budapest* című lap 1909. júniusi száma is cikkezett. E terv mellett meg kell említenünk egy másik művet is, melyre a per során szintén történik utalás. Van ugyanis Mikszáthnak egy elkezdett, de töredékben maradt regénye, melyet mint közjogi regényt emleget a szakirodalom, s amelyből *Az amerikai menyecskét*, azért hogy

az amerikai olvasók megismerjék Magyarország közjogi állapotát.⁹ E két regénytervre hivatkozva is mulasztásról beszél Révai, ugyanis – szerinte – Mikszáthot az alperesnek jobban kellett volna munkára – különösen e kettő befejezésére – ösztönöznie.

A bíróság ítéletében a felperes keresetét az „új regényre” vonatkozóan elutasította. A fentiek alapján világosan körvonalazódik a bíró azon véleménye, mely szerint egy író nem lehet műalkotások gyártására kényszeríteni. Másrészt, a Franklin-Társulat azért sem vonható felelősségre, mert az író halála közbeszólt a kötelezettség teljesítésében. Végezetül: *„Magában a prospektusban használt »új regény« kifejezésből a feleknek arra a szándékára, hogy Mikszáth megírandó regényét legelőször a Magyar Regényírókban kell publikálni, határozott következtetést levonni nem lehet.”¹⁰*

A másik, Mikszáth személyével kapcsolatos, a per alapjául szolgáló indok a szerkesztés minősége ellen emelt kifogást. Révai azt nehezményezte, hogy a *Magyar Regényírók* sorozatának minden szerzőjéről Mikszáth Kálmánnak kellett volna előszót írnia, azonban nem mindegyik bevezető készült el, fél tucat megírására a szerkesztőnek már nem maradt ideje. A bíróság a Franklint e panaszt sem találta jogosnak, tekintettel arra, hogy a harminc elkészült tanulmányhoz viszonyítva ez a hiány csekélynek minősül, s ráadásul nem is a kiadó hibájául, hanem szintén a szerző sajnálatos halálának tudható be. A kiadó Schöpflin Aladárt – aki ekkor már a *Vasárnapi Újság* irodalmi rovatának szerkesztője volt – kérte fel az elmaradt bevezetők megírására, s ezzel párhuzamosan a következő előlapot illesztette a Mikszáth halála után kiadott kötetek elé: *„Mikszáth Kálmán, a »Magyar Remekírók« szerkesztője meghalt, mielőtt a vállalat befejeződhetett volna. Ügyszólván utolsó munkája volt a gondoskodás erről a vállalatról, mellyel nagyon szeretett foglalkozkodni. Az összes kötetek sajtó alá rendezésével még el tudott készülni, úgy hogy a kötetek, bár halála után, de teljesen az ő szerkesztése szerint jelennek meg. A bevezető életrajzokat azonban már nem készíthette el. Verseglybe belefogott, csaknem teljesen meg is írta, ezt a töredéket, mely a nagy írónak legutolsó kézírata, közöljük e kötet élén, kiegészítve a szükséges pótlással. Eötvös Józsefhez, Gyulai Pálhoz, Gárdonyi Gézához, Werner Gyulához, nem különben Mikszáth Kálmánhoz Schöpflin Aladár írja a bevezetéseket.”¹¹*

Ami a kötetek összeválogatása elleni kifogást illeti, az még ma is vita tárgya lehetne, mint ahogyan a kortársak véleménye sem egyezett e tekintetben. A legelfogadhatóbb Császár Elemér azon vélekedése, miszerint többnyire magyar regényirodalmunk legjava került bele a válogatásba, ám néhány szerző, pl., Podmaniczky Frigyes, Beniczkyné Bajza Lenke kimaradása jót tett volna a sorozatnak.¹² Ám megkerülhetetlen Szini Gyula *Hétfeli* megnyilatkozása, ki nagy jól megértette a sorozatot létrehozó célt, azt, hogy a magyar regényirodalom alakulásának történetét kapják az olvasók. *„A magyar regény történetét még nem írták meg, pedig milyen érdekes lett volna az eszmék és ízlések hullámainak figyelemmel kísé-
rni*

Versegly Ferenctől és Fáy András »Bélteky-házától« az első magyar regénytől kezdve Jókaiig és Kemény Zsigmondig, a magyar regény két pharosáig és tőlük a mi korunk és ízlésünk képviselőiig. Amit esztétikusaink és krónikásaink elméletileg elmulasztottak, azt a Franklin-Társulat gyakorlatilag készül megvalósítani. Adja a történetét legszebb példáival harmincnégy magyar ötvennégy munkájával...»¹³

Tehát nemcsak esztétikai, hanem irodalomtörténeti szempontok is vezérelték Mikszáthot a válogatásban, s az utókor felől nézve is, nagyon jó érzékkel találta meg a legszínvonalasabb kortárs szerzőket. Szini Gyula kritikája a tekintetben is figyelemreméltó, hogy az egyetlen, amely nem kifogásolja Iványi Ödön és Bródy Sándor jelenlétét a sorozatban Fáy András vagy Gyulai Pál mellett.

A perben érintőlegesen – de nem kereseti pontként – szóba került a Mikszáth jubileumi kiadás ügye.¹⁴ Azért is fontos megemlíteni e momentumot, mert majdhogynem Mikszáth és a *Vasárnapi Újság* szakítását eredményezte.

A Révai Kiadó támogatásával egy irodalmárokból álló csoport szervezte a jubileumi ünnepségsorozatot, melynek része volt az életmű egészének kiadása. A kiadó az előfizetésekből befolyt összeggel az ünnepségsorozatot támogatta olyan formán, hogy annak tiszta hasznát átutalta a szervezőbizottságnak, s saját bevétele csak a könyvterjesztői forgalomba kerülő kötetekből származott. Mikszáth a sorozat darabjainak kiválasztásában és hitelesítésében maga is részt vett, s úgy rendelkezett, hogy a sorozat darabjaiba bekerüljenek a *Vasárnapi Újság*ban közölt írásai, így két nagyregénye, *A Noszty fiú esete Tót Marival* és *A fekete város* is. Csakhogy ez utóbbiak kiadására a Franklinnak kizárólagos joga volt. A Révai Kiadó megkereste a Franklint Mikszáth kívánságával, s egy korrekt üzleti ajánlatot tett. A 25 kötetesre tervezett sorozatból öt kötetet tettek ki a Franklinnál, a *Vasárnapi Újság*ban megjelent művek – regények és elbeszélések –, míg Révai a további húsz kötetet adta volna. A Franklin részesedése ennek arányában 5:25-höz lett volna. A Franklin azonban nem fogadta el az ajánlatot, s egy 50–50%-os részesedési tervvel válaszolt, amit azzal indokolt meg, hogy Mikszáth ezután megjelenő műveinek ő a tulajdonosa, s ezeket a jubileumi sorozat folytatásaként utólagosan juttatják el az olvasókhöz, tehát a jelenlegi arány nem a valós helyzetet mutatja. A Révai természetesen elállt a további tárgyalásoktól, nem fogadhatta el e feltételeket. A Franklin válasza erre az volt, hogy megpróbálta megakadályozni a jubileumi kiadás megjelenését. König Gyula vezérigazgató azt fontolgatta, hogy a Mikszáth által szerkesztett *Magyar Remekírókat* fogják jubileumi sorozatként hirdetni és terjeszteni, melyből az ünnepség tiszteletdíjai származnak majd. Révai Mikszáthoz fordult segítségért, aki tisztán látta, hogy az ünnepségsorozat ilyen alakulása botrányt eredményezne. Levélben szólította fel König Gyulát, hogy amennyiben nem áll el szándékától, azonnal kilép a *Vasárnapi Újságtól*, s megszakítja *A fekete város* közlését. S bár a Franklin rögtön elállt tervétől, arra azonban nem volt hajlandó,

hogy a *Vasárnapi Újság*ban megjelent regényeket és novellákat a Révai rendelkezésére bocsássa a jubileumi kiadáshoz. A Révai persze erről a hiányosságról tájékoztatta az olvasókat, ugyanis Rubinyi Mózes, aki ifj. Mikszáth Kálmán segédletével gondozta a kiadási munkálatokat, s a sorozathoz egy saját kötetet, a *Mikszáth Kálmán élete és művei* címűt csatolt, a szerzőről készült bibliográfiájában felhívja a figyelmet a náluk meg nem jelenhetett művekre.

A kötetek közreadását a Franklin nyilván üzleti okokból tagadta meg, ám az sem kizárt, hogy nem bocsátotta meg sem Mikszáthnak, sem a kiadónak a Jókai biográfiát, ami a szerződés szerint őket illette volna meg elsőként, s a *Vasárnapi Újság*ban kellett volna napvilágot látnia, ám amely helyettük Révaiék tulajdonába került.

A bíróság mind a késedelem, mind az elmaradt új regény, mind pedig az előszavak tekintetében vétkesnek találta a Franklin-Társulatot. A *Magyar Regényírók* is hiánytalanul megjelent 1912 végéig, s hat kötetbe Mikszáth meg nem írt előszavai helyett Schöpflin Aladár igen színvonalas bevezetői kerültek. A gyűjteményt kézbe véve ma már azt sem értjük, a kötetek küllemében Révaiék mi kifogásolnivalót találtak. Mindenesetre számos, mára már – nemegyszer indokolatlanul – elfeledett magyar regény egyetlen kiadását tartalmazza a sorozat. Az a sorozat, mely szintén feledésbe merült.

JEGYZETEK

1. RÉVAI Mór János: *Írók, könyvek, kiadók*, II. k., Bp., 1920. 205. oldal
2. U.o. 175–204. oldal
3. *Szerkesztőségi Mondanivaló, Vasárnapi Újság*, 1904., 1.szám, 12. oldal
4. A sorozat ügye mellett a Franklin és a Révai által kiadott kiadványok, lexikonok, s más gyűjteményes munkák okozta konkurálás is szóba került.
5. *A Révai–Franklin per*, Bp., 1912. Révai Kiadó, 13. oldal
6. U.o. 189–190. oldal
7. Erről a töredékről bővebb információk PRAZNOVSZKY Mihály: *Mikszáth regénytöredéke: Az Amerikai menyecske* című cikk bevezetőjében olvashatunk. In.: *Mikszáth emlékkönyv*, Szerk.: FÁBRY Anna, Horpács, 1997, Mikszáth Kiadó 147–154. oldal
8. *A Révai–Franklin per*, Bp., Révai Kiadó, 71–72. oldal
9. Erről bővebben a már idézett PRAZNOVSZKY Mihály: *Mikszáth regénytöredéke: Az amerikai menyecske* című írásában
10. *A Révai–Franklin per*, Bp., 1912., Révai Kiadó, 190. oldal
11. A fenti idézet a sorozat VERSEGHY Ferenc: *Gróf Kacsaifalvi László...* című, 1911-es kötet előzékén található
12. CSÁSZÁR Elemér: *Magyar Remekírók, Egyetemes Philologiai Közöny*, 1905, 334–337. oldal és 1907. 419–420. oldal
13. SZINI Gyula: *Magyar Remekírók, Hét*, 1904. okt. 2., 646–644. oldal
14. Érintőlegesen – csak a perre vonatkozóan –, s nem a teljesség igényével szólok erről, hiszen több írás is foglalkozik e témával, mi több a jubileumi kiadás utolsó kötete is.

„...A KÉKPÚPÚ TEVE”

Kuncz Aladár, Németh Andor és József Attila szövegköztessége

József Attila írja Németh Andorhoz szóló egyik versének utolsó szakaszában. „Vad ágyúszóval vágatott / gyöngyház-korán a tenger át, / két fürtjén őrzi a leölt / halacskák szürke sóhaját.” Éppen ez az a versszak, amelyről – Hankiss Elemér tollából – megszületett az első magyar strukturalista elemzés. Meglepő (vagy éppen nagyon is természetes), hogy az elemző nem tud arról, hogy Németh Andor mint a vers címzettje és a költő barátja, értekezett a hozzá intézett versről, mégpedig oly módon, hogy – mintegy „előre” – igazolja a szövegértelmezést s úgy interpretálja a szöveget, mint amely az általa a Fekete kolostorban töltött évek melankóliáját summázza szépséggé. Így ír erről az időszakról: „Az Atlanti-óceán partközeli szigetein egy középkori klostrom, majd egy III. Napóleon korabeli erődítmény magányában borongtam végig a világháborút, magamba süppedve és végképpen feladva magamat. Mindez hangosan kiabált magatartásomból és minék-jeimből.”

Feladatunknak azt tekintjük, hogy megnézzük, mi lehet a magyarázata annak, hogy – akaratlanul – egybecseng az interpretáció és az élmény, illetve azt, vajon hogyan formálódik meg ez a képzetsor Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényében, azaz hogyan jelenik meg Németh Andor a műben, illetve hogyan nyilatkozik meg Németh Andor Kuncz Aladárról versben és prózában (esszében, tanulmányban, visszaemlékezésben) egyaránt.

Logikusan adódik az a kérdés is, hogy mindezek után mi a műfaja a Kuncz Aladár-regénynek: regény, napló, visszaemlékezés vagy mindegyik. A kérdésre keresve a választ figyelünk a mű intertextualitására, még arra is, mit olvastak a mű „hősei”, milyen irodalmi alkotások jelentették gondolkodásuk alapjait, illetve milyen módon jön létre a két háború közti erdélyi (és egyetemes magyar) próza egyik jelentős alkotása.

Igazából nem érintjük a regény recepciójának problematikáját, de egyúttal mégis megkíséreljük elhelyezni a művet a modernitás poétikatörténetében.

*

Hankiss Elemér nem véletlenül választotta a *Németh Andor* című József Attila-verset akkor, amikor bizonyítani szeretne volna, hogy van létjogosultsága a strukturalista verselemzésnek, ugyanis a mű egyértelműen alkalmas arra, hogy

benne feloldjuk a metaforikus beszédmód lehetséges sajátosságait. Érdekessége a textusnak, hogy maga a címzett, tehát Németh Andor volt az első értelmező. A kitűnő esszéista és költő, mármint Németh Andor – akiről tudjuk, hogy – eleinte tulajdonképpen mestere volt József Attilának, később ő lett követőjévé, az bizonyos, hogy József Attila kortársai közül ő volt az, „aki kritikusként részt vett a költő nagy művészetének szellemi előkészítésében, közeli szemtanúja volt nagy fordulatainak, értette barátja eszejárását, ha a mesterség dolgaiban megnyilatkozott, érzékenyen fölfogta művészi szándékait, s még a költészetével szembeni fenntartásai is tanulságosak.”¹ Nem véletlen, hogy kapcsolattörténetük szerves része lett a szakirodalomnak, mint ahogy a versnek is több értelmezése ismert.² József Attila többször is írt élete során verset Németh Andornak, most azonban azért épp csak ez az egy vers lesz vizsgálatunk tárgya, mert ez az egyetlen olyan vers, amely személyesen, sorsában is fontos volt Németh Andornak, mégpedig olyan módon, hogy reagált e neki szánt szövegre annak megszületésekor és később is, akkor, amikor az első – nevezzük így! – autentikus életmű-summázatait írta a költőről. Ha eltekintünk a túlzott pszichologizációtól, ami egyébként általában is jellemezte Németh Andort, azt kell mondanom, valójában nagyon jól érzékelte azt, amit vizsgálni kívánunk.

De lássuk Hankiss értelmezését, illetve magát a verset! Hankiss Elemér 1969-ben megjelent könyvében az úgynevezett komplex képekről értekezve választja ki azt a verset, amely tárgyunkra vonatkozik. Így szól a szövegről. „Az első, már tökéletesen megszerkesztett komplex kép egy 1927 végén megfogalmazott, majd 1929-ben, a *Nem Én Kiáltok* [sic!] című kötetben végleges formáját elnyert versben található. A *Németh Andor*hoz írt vers harmadik strófájában:

*Vad ágyúszóval vágatott
Gyöngyház-korán a tenger át,
Két fürtjén őrzí a leölt
Halacskák szürke sóhaját.*

Két komplex kép van itt tulajdonképpen egybeszőve. Az *első két sorban* található kép a következő fontosabb stiláris mozzanatokból épül föl. A kiinduló mozzanat egy metafora, vagy pontosabban egy *metaforikus jelző*: »gyöngyház-korán ... át« – ami a helyett állhat itt, hogy »gyerekkorán«, »ifjúkorán« át, s az összekötő kapocs a kép és a jelentés közt valószínűleg az, hogy a gyerekkor – a költő s az olvasó képzeletében – éppolyan érzékeny, sebezhető, éppoly gyöngyösen fénylő, mint a kagyló. E metaforikus jelzőtől egy újabb *metafora* függ, a »tenger«, mely úgy veszi körül, s úgy rejt magában a gyöngyházkagylót, mint az élet, a világ, a társadalom, a korszak a növekvő gyermeket. Illetve ez a tenger, ahelyett, hogy rejtette, óvta, táplálta volna a kagylót, »átvágatott« rajta – s ez

egy újabb *metaforával* kombinált *megszemélyesítés*, mert tenger, élettelen tárgy lévén, önmagában nem, csak megszemélyesítve, és mondjuk: egy paripához, méneshez, csordához hasonlítva »vágthat át« valamin. S nem vágthat, legfeljebb csak metaforikusan és megszemélyesítve, a tengermetafora másik tagja: a korszak, a világ, a társadalom sem. S *metafora* az is, hogy »vad ágyúszóval« vágatott a tenger, s a helyett áll itt, mondjuk, hogy dübörögve. De míg eddig mindig a tengerről volt szó, itt hirtelen a metafora másik tagja, a »korszak«, az »élet«, a »társadalom« kerül az előtérbe, mert ezek már nem metaforikusan, de a szó szoros értelmében átvágtatnak »ágyúszóval« a gyerek ifjú évein. Ebben az esetben a »vad ágyúszóval« *metonímia*, mert a résszel vagy okozattal utal az egészre, illetve az okra, vagyis az *ágyúszóval a háborúra*, mely átdübörgött a vers hősének ifjúkorán. E két első sorban tehát több metaforából, megszemélyesítésből és metonímiából épül föl az a komplex kép, mely azután beleszövődik a *következő két sor komplex képébe*, ahol is mindenekelőtt egy *megszemélyesítést* találunk, azt, hogy: »két fürtjén őrzí a... halacskák... sóhaját«, ami *metaforikus* kifejezése annak, hogy a haja megőszült. *Metafora* az is, »leölt halacskák«, a háborúban elesett katonáknak az előző két sor tenger-kagyló képéhez kapcsolódó metaforája. A következő hatásmozzanat *színesztézia*, vagyis különböző érzékelési síkok keveredése (»szürke sóhaja«), mert egy vizuális jelzőt kapcsol össze egy akusztikai fogalommal, illetve egy konkrét, egyébként tárgyakhoz tapadó jelzőt egy nem tárgyi jelenséggel. De a »szürke« egyben *metaforikus jelző* is, mert arra is utalhat, hogy a sóhaj olyan élettelen, elhaló, tompa, bágyadt volt, mint a szürke szín. Közrejátszik itt egy jobb szó híján *metatézisnek*, áttételnek nevezendő stiláris mozzanat is (a klasszikus stilisztika »ennalagé«-nak nevezte), amelyen azt a József Attila verseiben gyakran előforduló jelenséget értjük, hogy egy-egy szót kiszakít saját környezetéből, s a mondat egy másik tagjával kapcsol össze. Azt írja például itt, hogy a »halacskák szürke sóhaját«, ahelyett hogy: a »szürke halacskák sóhaját«, s a halacskákat annál is inkább megilleti itt a szürke jelző, mert tulajdonképpen a szürke mundéros, s a halálban szürkére sápadó katonák metaforái.”³

Mielőtt a teljes József Attila-textust idéznénk – és nem is kell, hiszen maga Németh Andor is idézi –, el kell mondanunk, hogy a kortársak közt Németh Andor volt az első, aki fontosnak tartotta hangsúlyozni Ignotus Pálra hivatkozva József Attilával kapcsolatban, hogy az a költő volt, aki kóklernek tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat vagy rím kedvéért szőkének dalolja, holott a valóságban barna. Ignotus Pál szó szerint így fogalmaz. „Ő, bármilyen vadul száguldott is képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejvesztés terhe mellett kellett számot adnia. Ha életírói azt olvassák verseiben, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de amire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a

leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak.” Németh Andor Ignotus megállapításait tartja szem előtt, amikor – nem sokkal a költő halála után – a *Medáliák* értelmezésére vállalkozik. A feladatkijelölés érthető, hiszem személyes emlékeit jelenítheti meg „interpretáció” címén s így egyúttal méltón tudja búcsúztatni is költőbarátját.

Érdeemes (szinte) a teljes elemzést idézni, ugyanis számos pontján szimptomatikus és – mint látni fogjuk – segít Kuncz Aladár regényét is – egy új szempontból – megvilágítani. Németh tehát így közelíti meg a *Medáliákat*: „Valóság van mögöttük, habár elbűvölten, s a be nem avatott számára felismerhetetlenül. [...] Ilyen az a verse, melynek ezt a címet adta: *Németh Andor*. Miért? Szabad-e elárulnom? Szabad-e visszavarázsolnom a varázst, kibontanom a szépen fonódó verssorok mögül a tartalmat, melyre kihívóan, de követhetetlenül utalnak? Tulajdonképpen nem volna szabad. A valóságnak ez a kibontogatása önmagában ugyanolyan művészietlen attitűd, mint teszem egy kubista képen, melynek a címe mondjuk *Oktogon*, összehasonlítgatni a műalkotást azzal, amire hivatkozik. Egyetlen ments égem van erre a szentségtörésre, de az komoly. Ez a kis egzegézis bevilágít minden esztétizálásnál jobban, mert szemléletesebben világítja meg József Attila valóságvarázsoló művészetét.” S itt idézi a vers teljes szövegét, amely így hangzik:

*Egy nagyon tiszta vízcseppet
Dörgöljete a szemire –
harminchat éve várja már
térden a kétpúpú teve.*

*Lidi, főzz neki húslevest,
rabbi, mondj neki kabbalát,
vegyetek békákat neki,
hogy legyen népe legalább.*

*Vad ágyúszóval vágatott
gyöngyház-korán a tenger át,
kék fürtjén őrszi a leölt
balacskaék szürke sóhaját.*

Érdeemes és tanulságos talán még az általánosításaira is figyelni: „Hogy egy költő egy személyes ismerősének a nevét írja verse fölé, magában véve nem rendkívüli. Volt idő, amikor egyenesen divatban volt. Az ilyen vers lehetett hatalmas kitárulkozás, amikor is a költő a nyilvánosság előtt tréfál vagy

érzelmeskedik a címben megszólítottal, fesztelenül bár, de félszemmél mégis a halhatatlanságra sandítva, s lehetett figyelmesség csupán, amikor is a költő általános érvényű, emelkedett eszméket fejteget, s a címnek a vershez, magához nincs további köze. József Attila verse egyik kategóriába sem tartozik. Tulajdonképpen tartalma a közönség számára teljesen érthetetlen. De ugyanakkor mégis a nyilvánosság felé fordul, nem felém. Nem pajtáskodó, bizalmaskodó vers, nem tartalmaz meghitt intimításokat, képei áttetszően tiszták, személytelenek. Nem impresszionista vers, nem egy pillanat hangulatát rögzíti meg, hanem egy kapcsolatnak a szintézise. Portré, habár felismerhetetlen. Ítélet, buzdítás, szelíd tréfálkozás minden vonatkozásban egyszerre, egymásba ékelve, egymásra montírozva.” Ha valakinek, akkor éppen Németh Andornak a legkevésbé sem róhatjuk fel, hogy nem ismeri fel – nem is ismerhette föl –, hogy a versben az egyik első magyar szürrealista szöveg formálódik meg, még akkor sem kifogásolhatjuk e felismerés elmaradását, ha pontosan tudjuk is, hogy avantgarde felé mutató – poétikai elvei vannak a legnagyobb hatással József Attilára. Csakhogy itt Németh Andor személyes érintettségét, tulajdonképpen sorsát látja viszont a szövegben, mégpedig Kuncz Aladárhoz hasonló módon: a Németh-esszé ugyanis közvetlenül a költői szöveg szerzőjének halála után született, a vers egyike a legjelentősebb korai József Attila-verseknek, tehát az elemzés ilyen értelemben már emlékidézés is, arról már nem is beszélve, hogy a textus egyúttal arra is készíti az esszé szerzőjét, hogy még korábbra, hadifogságának idejére is visszaneézzen. Ezt is teszi az esszé legszemélyesebb – érthetően hosszúira nyúló – befejezésében: „Mikor József Attilával megismerkedtem, mindketten végtelenül elhagyatottak voltunk. Én voltam az idősebb, ő volt a bizakodóbb. Ismerkedésünk első percétől kezdve ösztökélt, unszolt, mindenáron fel akart rázni csüggedésemből, apátiámból. Valójában mindvégig ez maradt a viszonyunk. Találkozásunk évében még mélységesen rám nehezedett a Fekete kolostorban töltött évek melankóliája. Az Atlanti-óceán partközeli szigetein egy középkori klostrom, majd egy III. Napóleon korabeli erődítmény magányában borongtam végig a világháborút, magamba süppedve és végképpen feladva magamat. Mindez hangosan kiabált magatartásomból és minek-jeimből. Ezt summázzák szépséggé a következő sorok: *»Vad ágyúszóval vágatott / gyöngyház-korán a tenger át, / két fürtjén őrszi a leölt / halacskák szürke sóhaját.«* Nem tudtam beszélni soha ezekről az évekről, ma sem tudok. Valami dermedt közömbösség fagyott rám, valami életuntság, amit érzéketlenségnek is lehet, ha tetszik, minősíteni. A gyöngyház vastag, áttörhetetlen kéregként rakódott a kedélyem köré. Egyszer kuriózumként megemlítettem Attilának, hogy nem tudok sírni. *»- Az a te bajod – csóválta a fejét. – Így már értem, hogy csak két fürtöd érezte a világháborút. Ne aludj! Ébredj fel!«* – rázott fel olykor. De nem tudtam kiszakadni mélabúmból, bárhogy ösztökélt. Ezért vár ma is még, s

nyilván hiába, a kétpúpú [sic!4] teve, bármily szolgálatkészen térdel is előttem... Ő vinne, bizonynal vinne. De valami visszatart attól, hogy elhelyezkedjem púpjai között... Talán ez is azért van, mert nem tudok sírni. Innen az első két sor, a mindennél fontosabb: *Egy nagyon tiszta vízcseppel dörgöljétek a szemire.* Kik? Erről is gondoskodott. Amikor Pestre kerültünk (erőszakkal szállított haza), minden hozzátartozóját, barátját és ismerősét rám uszította, hogy rázzanak föl közönyösségemből, gyógyítsanak meg. Csodálatos, hogy ez a magányosságra ítélt lélek, aki valójában összehasonlíthatatlanul magányosabb volt, mint én, milyen szörnyű állapotnak tartotta a magányosságot. Egyszer azt mondta, hogy kívül-belül békához hasonlítok. Pár nap múlva a városligeti tó környékén sétáltunk, nyár volt, a békák brekegtek. *»Szólongatnak a barátaid!«* – bökött meg tréfásan. Innen, magányosságomat fájlalva, a felszólítás: *Vegyetek békákat neki, hogy legyen nép legalább.* Felvitt a nénjéhez és a sógorához, s lelkükre kötötte, hogy megkülönböztetetten jól bánjanak velem. *Lidi* (ez a nővére) *főzz húslevest,* *rabbi* (ez a sógora) *mondj neki kabbalát.* Minden szava, minden átfutó gondolata résztvevő barátság és segíteni akarás. Jó a vers? Nem tudom. Akár az, akár nem az, József Attila féltő barátságának megható megnyilatkozása számomra. S ami az igazi titkokat illeti, nyilván azok az igazi titkok benne, amikre itt otrombán rávillantottam. A versekkel is úgy vagyunk, mint az álmokkal. Amiről én beszéltem, az még mindig csak a manifeszt tartalom. A mélység, a titok nem itt van, hanem egy réteggel mélyebben, ott, ahova még az emlékező elemzés kutató sugara sem tud lehatolni...”⁵

Mindezek után lássuk, hova hatol le e kutató sugár a *Fekete kolostor* című műben, azaz próbáljuk meg „szembesíteni” szerzőinket! Tehetjük ezt annál inkább is, mert azt is tudjuk, hogy József Attila bár Németh Andornak volt igazi barátja, ismerni Kuncz Aladárt is ismerte, nem egyszer küldött neki kéziratot Kolozsvárra az *Ellenzéke* számára⁶, ilyen kapcsolatukat a levelezésben is nyomon követhetjük.⁷ Minket azonban most az érdekel, hogy a József Attilaversben megismert Németh Andor-i élményanyag hogy szembesíthető Kuncz Aladáréval. Meglepő, hogy Kuncz Aladár, értelmezésem szerint az olvasó által elvárthoz képest kevésszer utal Németh Andorra a regényben, annak ellenére, hogy maga is úgy emlékszik, hogy egyik legfontosabb „hőse” éppen Németh Andor volt. Nézzük meg a regényt e szempontból s próbáljunk választ adni a bennünk – olvasókban – felmerülő kérdésekre! Mielőtt ítélnénk, gondoljuk csak végig, milyen körülmények közt írta jegyzeteit és magát a regényt is Kuncz Aladár.

Németh Andor már a regény elején megjelenik, ő az, akinek példájával meg tudja mutatni a szerző, milyen nehéz volt tudomásul venni, hogy bár egy civilizált ország kultúráját megismerni érkeztek Franciaországba, a háború szinte mindent „kifordított” a maga rendjéből. Kuncz ezt írja: „A mi rendőrségi jelentkezésünk

---

elég enyhén folyt le. Németh Andor például egyszerű levélborítékra kapott kiürítési igazolványt. És ez így is volt rendjén. Végre ahhoz, hogy valakit »indesibrable«-nak (nem kívánatos elemnek) minősítsenek, igazán fényűzés lett volna még a bizonyítványok garmadáját is megkövetelni, mintha csak valami kedvezményt osztogatnának.” (24. oldal)⁸

Legközelebb akkor szól barátjáról, amikor Párizst akarja bemutatni. Talán nem véletlen, hogy ehhez éppen Németh Andort választja példaként: „Párizs!... Mit adtam volna érte azelőtt, ha váratlanul azt mondják, hogy két hetet tölthetek benne. Most, hogy börtönömmé lett, csak egy vágyam volt, mentől előbb kimenekülni belőle. [...] Nem reggeliztem, délben két süteményt ettem, esténként a Panthéontól jobb kézt eső valamelyik régi utcában negyven fillérért borjúsültet fogyasztottam el. Ebbe a kis vendéglőbe, ahol a sütőkemence benne volt az étteremben, rendszerint szállóbeli társaimmal: Soltész Gyulával és Németh Andorral jöttem. [...] Németh Andor, aki tanársága mellett író is volt, s a *Veronika tükre* című egyfelvonásosával fel is tűnt már Budapesten, szintén nem romantikus lázzal jött Párizsba, ha irodalmi célokkal is, mint annak idején mi. Közte és köztem alig volt öt év korkülönbség, s rajta máris érezhető volt a fiatalabb nemzedék higgadtabb, kiszámítottabb és minden lelkeség nélküli állásfoglalása.” (27–28. oldal) Érdekes módon, éppen ez az a pillanat, amelytől kezdve létrejön az *irodalom az irodalomról* állapota, ugyanis itt tesz vallomást Kuncz arról, kiket olvasott ő maga, illetve kiket ismert meg Németh Andoron keresztül. Minderről így vall a regény szerzője: „Én Verlaine, Mauras, Mallarmé nyomait kerestem Párizsban. Egyetlen olvasmányom ezekben a nyomasztó napokban is a *Poètes d'aujourd'hui* volt, mely a szimbolikus költőket foglalta össze, s régi párizsi szokásaimból most is csak egy maradt meg, hogy a Luxemburg-kerten, az Observatoire-fasoron át sokszor jártam el estefelé a Montparnasse-temetőbe Baudelaire sírjához... Németh Andort mindez már nem érdekelte. Kedvenc költője Claudel volt, s kíváncsisága mindenek előtt a dadaisták s az úgynevezett szimultaneisták felé fordult. Különben is az új francia irodalmi irányok tanulmányozására jött Párizsba Révész Andor nevű barátjával együtt, aki szintén tanár volt, s esszéistának készült. Már a regény elején éppen Németh Andor ad alkalmat arra, hogy Kuncz Aladár megrajzolhassa a maga autoportréját. Ez a rész így hangzik az opusban: „Három tanártársammal majd minden nap összejöttünk. Most nem irtóztunk úgy a magyaroktól, mint régen, amikor a gyorsan múló szép párizsi napokat nem akartuk magyar szóra, magyar társaságra pazarolni. Közös sorsunk közelebb hozott egymáshoz. Németh Andor elmondta, hogy már azelőtt is látott Párizsban, mielőtt Bretagneba mentem. Közös ismerősök mutattak meg neki. Kávéházban ültem, olvastam. Szememen monokli, előttem abszintes pohár. Írásaim után, s amiket azelőtt Budapesten rólam hallott, éppen ilyennek képzelte... Németh elbeszélése

---

magam előtt is jobban megelevenítette lényemet. Éreztem, hogy az életem határvonalhoz jutott. Érdekes, hogy ez az ösztönszerű sejtelem már Budapesten is élt bennem. Az a monoklis, abszintes Párizs-rajongó, mondjuk, dekadens életélvező utolsó párizsi útját akarta megtenni. Még egy szippantás a *l'heure blanche*-os mámorból, azután megtérés a munkás, józan, családi élethez.” Itt utal arra a szerző, hogy volt a sorsában már nő, aki erőt adott a lelkében. „Volt is már választottam. Párizsba való elutazásom előtti napon a svábhegyi golfpályáról kísértem vissza Pest villanegyedébe. Mikor búcsúztunk, egymás szeméből kiolvastuk szándékunkat. Kékruhás alakja eltűnt a kert bokrai között, a vasajtó becsapódott utána. Az ajtó hangja már akkor kisé megrezzent. Később a bezáródásnak ez a zaja, végzetszerű befejező akkordja a szenvedés és magány csöndjében mindinkább nőtt... Budapestről való elutazásom utolsó pillanatig bizonytalan volt. A kisbankok, szövetkezetek csak uzsorakamat mellett akartak pénzt kölcsönözni. Már elhatároztam, hogy Kolozsvárra megyek, amikor egy tanár kollégám, akivel az utcán véletlenül összejöttem, pár perc alatt szerzett kamatmentes, baráti kölcsönt. Úgy látszik, mennem kellett... De Párizsban már örömöm nem volt zavartalan. Valami űzött, hajtott. Az az ember, akit Németh Andor a kávéház teraszán látott, már elhatározta, hogy mihelyt Pestre visszamegy, megkéri a lány kezét. Mégsem fordultam akkor még vissza, hanem a nyugtalanító Párizsból előbb elmentem St. Malóba, s onnan pár napi tartózkodás után a finistére-i faluba, ahol a mozgósítás ért.” (29. oldal)

A legközelebbi locus egy séta alkalmára vonatkozóan utal Németh Andorra (85. oldal), fontosnak találom azt a részt is, amelyben a levelek fenntartó erejét fogalmazza meg (163. oldal), majd pedig a vágyak élményéről (166. oldal) vagy *Az első sétáról* (184. oldal) ír, a legizgalmasabbnak azonban éppen az tűnik, amikor közös olvasmányélményeikről számol be. Tulajdonképpen ez lenne az a pont, ahol érdemes lenne végigvenni, hogy a felemlített szerzők és irodalmi alkotások milyen módon határozzák meg (meghatározzák-e?) magát a regényt.

„Beletemetkeztem teljesen a könyvekbe. Németh Andorral együtt olvastunk németül, angolul és spanyolul. Fennhangon felváltva olvastuk el az egész Goethét, Kleistot, Hebbelt, az egész Shakespeare-t, Calderonnak vagy tíz darabját s a teljes *Don Quijote*-ét. Azon kívül mindent olvastunk, ami csak kezünkbe került: Ibsent, Knut Hamsunt, Jakobsent, Mayert, Kellert, az orosz regényírókat, német folyóiratkötegeket. Tolsztojt előbb németül, azután franciául olvastuk. De még mindezek mellett is nagyon sok időnk maradt, s ha könyv nem akadt elég, akkor előlről kezdtük újra az egészet.” (269. oldal)

Az ezt követő résznél azért érdemes hosszabban elidőzni, mert Kuncz tulajdonképpen megfogalmazza, hogyan készült el saját regénye, szinte mintegy magyarázatot kapunk arra is, miért lett a *Fekete kolostor* minden más művénél sikeresebb vagy – hogy gonoszabban is érveljünk – egyáltalán miért lett valóban

---

kitűnő munka ez a mű. Minden bizonnyal azért, mert szerzője vállalta önmagát, mert képes volt önmaga előtt is őszintén feltárulkozni, mert tudott szabad lenni arra, hogy rákérdessen, mire való e földi létben, mert – s talán ez a legfontosabb – meg tudta jeleníteni önmagát mint regényíró, aki az élményanyagát is az irodalomból (is) veszi s aki tudja és tudatosítja, hogy a szituáció, amelybe került – hadifogság, a börtönélet – bármily kegyetlen is, tulajdonképpen mégis jó, mégpedig azért, mert ebből regény születhet, mert – ha tetszik – *irodalmasítható!* S mindezt úgy írhatja meg, hogy bár utólag, memoire-ként tűnő szöveget teremt, eljátszhat annak lehetőségével, mintha az akkor és ott helyzet adná a narratívát s ezt ráadásul szabad is – úgymond – bevallani, hiszen például a könyv 3. részében így ír, ismét éppen Németh Andorra vonatkozóan: „Délutánként külön-külön olvastunk francia írókat. Ebből volt elég, nem kellett takarékoskodnunk, hogy egy könyvet egyszerre ketten olvassunk. Néha megesett, hogy egy regény környezetétől vagy embereitől napokig el sem váltam. Mintha teljesen átköltöztem volna világukba. Késő este tettem le kezemből a könyvet, éjszaka azokról az emberekről álmodtam, akik benne szerepeltek, de egészen más dolgokat éltem át velük, mint ami a könyvben írva volt. Tovább vittem életüket, elkevertem a magam sorsába, vonatkozásba hoztam ismerőseimmel. Reggel azután újra folytattam történetüket, s a magam mindennapi élete pillanatra sem zökentett ki képzeletvilágukból.”

Ebben a részben éppen az a szép, hogy Kuncz Aladár mintegy vállalja a mai olvasó, következésképpen a naiv író szerepét s e szerep egyúttal alkalmassá teszi arra, hogy valójában jelentős művet hozzon létre, ez azonban éppen azért valósulhat így meg, mert önmagában is képes tudatosítani a szövegkezelés eme módját, azaz a lehető legjobb példáját hozza így létre a klasszikus intertextualitásnak, annak a szövegek köziségnek, amely már *in statu nascendi* önmaga születéséről vall: „Talán az átélésnek e miatt a beteges vágya miatt szerettem különösen azokat az írókat, akik a valószerűséget apró részletek festésével adják vissza. Így lett azután nem képzeletemnek, hanem valóságos életemnek részévé az a szoba, ahol Dosztojevskij Raszkolnyikovja leborul a szegény, nyomorult perdita előtt: »Nem előtted hajlok meg, hanem az emberiség egész szenvedése előtt«; az utca, amelyen a *Feltámadás* hőse, a rabsorsoktól megigézett Szibériába szállított foglyok menetéhez tapad; a padlás, ahol Turgenyev nyomorék asszonya évtizedekig elzárva, látogatója előtt múltjára emlékszik, s dalt akar énekelni, amelynek csak első szavára emlékszik: »A mezőkön...«. Nem esztétikai élvezet volt ez, hanem a könyveken keresztül mások életének s a természet egész gyönyörűségének elrablása, kisajátítása a magam számára. Az életem színhelye mindössze a mély kútüreg nedves falai voltak s egy kicsi ablak, amelyen át a sziget mezői és fái olyan messzi, érzékelhetetlen képben egyszerűsödtek le, mint ahogy a térkép adja vissza a földkerekség szépségeit.

Ebbe az üres környezetbe minden belefért. Valóságos életem oly keveset nyújtott, hogy még a légy zümmögését, a napfény előmlését egy tájon, egy egyszerű falusi utcát, egy kis szoba berendezését is a könyveken keresztül kellett megkeresnem, átélnem, s ebben annyira mentem, hogy Dosztojevszkij *Feljegyzései*-t a halottak házából [sic!] a nélkül olvastam el, hogy valóságos életemmel szembeszökő hasonlóságaira csak egy pillanatig is gondoltam volna. Mindennapi életem a magam érdeklődése, képzelete vagy átérzése szempontjából egyszerűen nem volt, nem létezett. Menekvést kereső életösztonöm halálra ítélte. Egyes könyveknél a képzeleti képek annyira élessé váltak, hogy a sorok közül valósággal kiléptek, és látomássá sűrűsödtek. Különösen féltem ebben a tekintetben Flaubert részletező, művészi megjelenítéseitől. Éppen az *Education sentimentale* olvasásánál történt meg velem, hogy mikor a szajnai hajón leírja Frédéric és Mme Arnoux találkozását, az asszonyt, amint a koldus hárfajátékát hallja és Frédéric-t, ahogy magába szívja, magához társítja az ismeretlen asszonyt, egyszerre ezeknél a szavaknál: »mikor a zene megszűnt, szemhéjai többször megrebbentek, mintha álomból ébredt volna«, a szoba félhomályában Mme Arnoux arcát látom magam mellett, tekintetét felém fordította, s különös, hívó mosolya oly közelből világított rám, hogy a vér elöntötte a fejemet, szívem hevesen dobogni kezdett, s ijedten kellett futnom az udvarra a csodálatos kísértés elől, amely fogságom alatt először ez alkalommal jelentkezett. Máskor pedig egy Heine-vers feküdt előttem az asztalon. Északi-tengeri verseiből az ismert »Fern am schottischer Felsenküste« kezdetű. Néhány Heine-verset lemásoltam, s ez is azok között volt. Feléje hajoltam, s olvasni kezdtem, de hirtelen megdöbbenve hátráltam ... A sorok maguktól zengeni kezdtek. Azt hittem, megőrülök. Körüljártam a szobában, igyekeztem izgultságomat lecsillapítani. Pár perc múlva újra a kézirat fölé hajoltam. Megisméltődött ugyanaz a különös jelenség. Aznap nem olvastam többé. Felkerestem Németh Andort, vele sétáltam, s hosszas, belső küzdés után elmondtam, mi történt velem. Azt hittem, megdöbbenve néz majd rám, s igyekszik játszott nyugalommal kibeszélni fejemből a dolgot, mintha bolonddal kellene kíméleteskednie. Nem ez történt. Németh Andor arca egyszerre felderült. Elmondta, hogy hasonló esetei neki is voltak, s emiatt nyugtalansággal figyelte saját magát. Egyszer valamelyik francia költőből olvasott verset, amelyben a következő sor kivételes erővel fogta meg: »Pleuvent les bleux baisers des astres taciturnes«. A verset este olvasta, s éjjel nem tudott különös álmától megszabadulni. Nagy, kék, bársonyos eget látott, elől lebegő, tündöklő holdtányérral és óriási kék csillagokkal, amelyekből állandóan kékesen fénylő esőcseppek hulltak. Az egész kép titokzatos jelentőséggel hatott rá. Minden annyira lebilincselő volt benne, hogy sokszor azt hitte, nem képet lát, hanem muzsikát hall. Azon kívül az ég néma volt, de némasága mögött oly erős feszültségű kimondaniakarás lappangott, hogy ez

---

szorongó érzéssel töltötte el, s álmából többször felriadt. Valahányszor azonban újra elaludt, azonnal elébe tárult a bűvös álmkép. Később azután az enyémmel egészen hasonló eset történt vele. A *Chartreuse de Parme*-ban van egy jelenet, ahol a féltékeny Mosca gróf jegyese szalonjába lép, s az asszonyt szép unokaöccsével együtt ülve találja. A gróf féltékenységének lázában rémképet lát. Az a kényszerképzete támadt, hogy az asszony és a fiatal fiú nem is beszélgetnek, hanem szeme láttára csókolóznak. »Il devenait fou, il lui sembla qu'en se penchant ils se donnaient des baisers, lá, sous ses yeux«. Ennek a rálátásának meglehetett a lélektani alapja. Végre is egy bensőséges beszélgetés sokszor valóságos csókolózás, ennek tényleges külsőségei nélkül. Németh Andor azonban olvasás közben azon kapta magát, hogy ő a két alakot nem a gróf féltékenységén keresztül, hanem a valóságban is csókolózni látja. A kép olyan élesen rajzolódott ki előtte, hogy belédöbbsent. Többször egymás után elolvasta a sorokat, minden mondatnál külön megállt, hogy a valóságot magába rögzítse, hangosan ismételte, hogy csak a gróf ideges látomásáról van szó, s mégsem tudott szabadulni a képtől, hogy nem szavakat, hanem csókokat váltanak egymással. Ez a makacs ígézet annyira felizgatta őt is, hogy letette a könyvet, s többet nem merte kezébe venni, mert tudta, hogy a kínzó résznél megint fel fogja nyitni. Mihelyt így megbeszéltük ezeket a lelki tüneteket, már nem is táltuk félelmeteseknek. [...] Lassanként azután a művészi képzeletvilágnak életünkbe való beáramlását már nemcsak hogy nyugtalanul nem néztük, hanem a szerzett, rendszerint homályos benyomásokat kiérleltük, kiszélesítettük, s ilyenformán egy egész gazdag világot internáltunk magunk közé.” (273. oldal)

Legközelebb akkor emlékezik meg Németh Andorról, amikor elmeséli, hogyan próbálkoztak az asztali kopogásos szellemidézéssel a szerb Dobrovics sugallatára. Erről így ír: „Egy ízben mi is szorongva sápadoztunk Németh Andorral, amikor az asztal közénk hajolt, s azt kopogta ki, hogy Németh Andorral akar beszélni. A szellem szegény Gyulai nevű fiatal újságíró ismerősünké volt, aki a háborúban elesett. Emlékeztem vele való első találkozásomra. A Place Micheli omnibusz imperialján ült mellettem este, egy kis piros ruhás lánnyal összebújva. Magyarul beszéltek, minthogy nem tudták, ki vagyok, elmondták szépen egymás között, hogy szüleik kijátszásával, miképpen szöktek meg Budapestről.” (277. oldal)

Apja halálának híre az, ami újra eszébe juttatja Zádoryt és Németh Andort, az ő tapasztalataik alapján próbálja magát nyugtatni ekképpen. „az apák halálában a leverő érzés mellett van valami felemelő is. Az ember csak akkor lesz igazán felelősséget érző férfivá. Szabadabban terjeszkedhetik, nőhet, mint a fiatal fa, amely kikerül az árnyékból, ha óriási szomszédja kidől.”

Utoljára az utolsó előtti, a *Koporsók vére* című huszonnegyedik fejezetben utal Kuncz Aladár Németh Andorra, mégpedig akkor, amikor 1919 januárjáról,

a halállal való kétségbeesett küzdelemről emlékezik meg s arról, hogy végül is hogyan kezdett „a citadella dermedt némaságába visszatérni az élet...” (589. oldal) Ekkor így utal barátjára: „soltész egész nap kint volt, s az ápolókhöz szegődött, akiknek nehéz munkájában emberséges szíve egész melegével vett részt, Németh újra kezébe vette a könyvet és Horváth cigány a hegedűt...”

Kitűnő életrajzot és, sőt sokkal inkább műrajzot készített Kuncz Aladár, de leginkább önmagáról vallott. Ennek megítélésében segíthet bennünket Németh Andor, aki Kuncz halálának esztendejében írja meg, barátja elvesztésének még friss fájdalmában azt a szabadversét, amely hozzájárulhat a Kuncz-portré teljesebbé tételéhez:

*Ünnepelje más a csitítás roppant tudományát, mely narkotikumokból épít
a kínlódás fölé enyhe lugast,
Méhzümögés s teleszirmú virágok bágyadt bólogatását hintve a pusztítás
irtózatosa munkája fölé.
Idegen álmokat, enyhe mérgek zsongító fogását s kandi képzeteket:
Én a belülről sugalló világosságot ünnepelem, amely a romboló erők
első rezzenésére feleszmél
S látja a teendőt!
A barátot, aki barátok közt ül szivarozva, hirtelen nyugtalanság fogja el,
Elsápad, hazasiet, s miközben nagy fájdalmakról panaszkodik, lámpát
gyújt, s mindent gondosan számbavesz,
Ami jelentős volt életében – s minden jelentős: bánat és öröm; az élet
bármely pillanatban megszakadhat, s ugyanakkor csodálatosan kerek.
Csak a kívülmáradó érzi a szakadást erőszakosnak, hogyan is érthetné
meg, hogy a különös hosszú ujjak füstté lettek, s nem érintik többé
a másik lélegző meleg tenyerét?
Mert egy dolog csak, nem több, ami miatt az ember, rendeltetése szerint,
a világra születik.
Egy s az a legjobb, s minden más kevésbé jó, az, amit álomban adtak:
Hogy két ember összetalálkozzék egy bizonyos napon,
Hogy egy nő megtaláljon egy férfit s annak párja legyen,
Hogy valaki elrántson valakit a villamos elől
S talán a nagy feladat, amiről a párkák dalolnak a gyermek bölcsője felett,
amit az ember tapogatva keresgél, s hogy meglelte-e s mikor: halálában
tudja meg.
Íme, az alkotó, aki a rombolás küszöbén megidézi, ami életének tartalmául
adatott:
A félelmetesen dörgő tengert a bárkával, amelyen százegynéhány ember
szorong.*

Hogy mindegyik látható legyen a kegyetlenül vastag falak közt, amint
tesz-vesz, fúr-farag, henyél vagy szórakozik,
A nyúlós napokat, az átvirrasztott éjszakákat és kegyetlen, szeles
hajnalokat.
Művész, aki kálváriádat megjártad, roppant csendesen fekszel a klinikán,
kimerült agy.
Édes a mérgek illata: újra a szigeten vagy,
Harmadszor dörög a tenger, a süstörgő tajték átcsap betegágyad fölött,
A virágok méze lecsorog ajkaidról,
Ágyad előtt szakállas, szuronyos katona áll,
Int s már csendesen szeded cókókódat,
Indulsz újra, végleg, a négy lécz közé, a repedező mennyezet alá, amelyről
por szivárog le, ha fejed felett dobognak.

(Emlékezés Kuncz Aladára, 1931)⁹

Talán azért nem volt fölösleges teljes terjedelmében idézni a verset, mert aki a *Fekete kolostort* jól ismeri, érzékelheti, hogy Németh Andort az a Kuncz Aladár ihleti meg közvetlenül a halál előtti és azt követő pillanatokban, aki nem más, mint a regény szerzője, annak a regénynek a megformálója, amely műnek az élményanyaga a vers szerzőjének is életét, megélt életének egy jelentős szakaszát jelentette.

Ezt még fokozottabban érzékelhetjük, ha „belelapozunk” Németh Andornak, a versével majdnem azonos című, de két évvel későbbi, a *Nyugatban* megjelent kitűnő esszéjébe. Igazi visszaemlékezésként kezdi, mint aki portrét szeretné csupán rajzolni elhunyt íróbarátjáról. Egy olyan együttlétet idéz fel, amelyeket már a „szigeten” terveztek az internáltak táborlakói: „Egy Duna-parti kávéház teraszán ültem együtt utoljára Kuncz Aladárral, egy esztendővel a halála előtt [...] Itt meg kell jegyezmem, hogy kolostorbéli éber álmaimban sűrűn szerepeltek a majdani összejövetelek. [...] Dadi volt e közös vágyálmok szertartásmestere. [...] Akkoriban már befejezte volt a *Fekete kolostort*, elkészült ezzel a nevezetes élménnyel, felszabadult. Mit akarhatott hát egykori fogolytársaitól?” Itt egy olyan részlete következik a Németh Andor-írásnak, amely egyúttal meglepő módon utalni látszik – akaratlanul is – József Attila kitűnő költői tulajdonságaira és empátiás készségére, amely poetizálódni képes, ugyanis ha emlékszünk a *Németh Andor* című versre, annak talán legfontosabb – kompozícióteremtő – motívuma éppen a tenger. Némethet a tenger ekkor saját belső élményeihez viszi vissza, s ezeket összekapcsolja a fogolyéveket követő friss élményekkel. Azt a pillanatot idézi meg magában, amikor megérkeznek az amerikai vöröskeresztes bizottság tagjai, hogy jelentést készítsenek a „hadifoglyok” helyzetéről, most társait hasonlítja hozzájuk: „Átjöttek a tengeren, és

visszamentek a tengeren, üzleteket alapítottak, gyermekeket nemzettek, bonyolították az életet, miközben mi eszelősen lődörögtünk, vagy öklünket harapdálva gubbasztottunk a fák alatt. Ez jutott eszembe, ahogy ott üldögéltek [mármint volt internált-társai – Sz. L. S.]. Mi változott? Kijutottak a kisebb börtönből a nagyobbba. Dadiban nem támadtak ilyen borús gondolatok. Szemmel láthatólag örült nekik, egyikkel is, másikkal is félrevonult, életkörülményeik felől érdeklődött. [...] Előbb azt hittem, hogy egy-egy apró adalék után kutat, hogy a romlandó emlékezetekből még utoljára átmentse művébe, amiért kár volna, de nem, láttam, hogy semmit sem akar már, mintha az elvégzett munkával egyszer s mindenkorra felszabadult volna az alól a schopenhaueri lidércnyomás alól, mely annyit foglalkoztatott bennünket hosszú, téli éjszakák során.” [Kiemelés tőlem – Sz. L. S.]

Németh Andor utal a regény fogadtatására, s úgy véli, a legélesebb kritikuskokat is zavarba hozta a *Fekete kolostor* szinte példátlan közönségsikere, ugyanis úgy gondolja, a tökélyre ritkán reagálnak annyira közvetlenül, olyan szinte tüntető elismeréssel, mint erre a műre. Németh nem azt állítja, hogy nem tartja igazi remekműnek, csak azt érzi meg, hogy a meghatottsággal vegyes áhítat vesz erőt az olvasókon, mert szerinte itt az irodalom valami másnak az alibije: „A türelem és a megalázkodás iskolakönyve ez, egy szokatlan körülmények között lejátszódott megigazulás útikönyve, igazságra vezérlő kalauz, imitatio Christi, a vigaszt kereső lélek gyónása.” Elismeri, hogy a művészet Kuncz Aladár gyönyörű meditációja, de úgy véli, „érezni, hogy nem a zsenialitás kegyetlen ereje szöktette magasba a fejezeteit”. Összehasonlítja a művet Kuncz korábbi opuszaival és megállapítja, hogy semmi közük egymáshoz, a korábbiak minden ízükben kulturált, kissé feminin tárcák és regények, francia receptre készült delikát, de fűszertelen irodalmi csemegék, egy literary gentleman ízléses játszadozásai. „Emez [mármint a *Fekete kolostor*] szenvedély, láng, lobogás, füst és korom, azok [korábbi művei] egy irodalmi pálya emléknymai, ez az élete.” [Kiemelés tőlem – Sz. L. S.] Németh elmeséli, milyenek látták a fogság idején folytonosan jegyezgető Kuncz Aladárt, elismerve, hogy a *Fekete kolostor* e feljegyzések nélkül nem született volna meg, de végső soron hazamentésükkel meg is szűnt e szövegek jelentősége, ugyanis – vallja Németh Andor – „a mű nem a szigeti élmények lélektanilag hű naplója, reprodukciója, hanem az élmények másodfokon való átszenvedése, taumaturgia.” Példaként Gerhardt Hauptmann Atlantis-regényének hősére utal, ő éli meg ugyanis így hónapokkal utána, hogy megmenekült, a borzalmas hajótörést: „az emlékezetes német ballada hőse is csak akkor döbben tudtára a veszedelemnek, mikor már átlovagolt a befagyott bodeni tavon.”

Ezt követően Németh Andor Dadi alakjáról, külleméről ír, utalva arra, hogy puha, fekete kecskeszakállával krampuszhoz hasonlított, de „lényé is merő diablerie volt, amit a tábor népe jobban méltányolt, mint az intellektuelek. Úgy

---

emlékszik rá, mint aki gyenge és esendő volt – „az a levél emelte magához, melyben apja haláláról értesült [...] A szörnyű csapás után életmódja megváltozott. Hetekig színét se láttuk, búskomor lett, megöregedett. [...] Bánatáról sohasem beszélt, amit érzett, az ügyefogyottan összeeszkábált gondonkán zokogta el, melyet egy német szobrász faragott neki.” Ez a részlet élesen világít rá arra, mi a különbség Dadi és Kuncz Aladár, a fogságbéli magatartás, az eredeti jegyzetek, a *Nyugat*-ban megjelent naplórészletek és az évekkel később írt mű között, hiszen – mint már láttuk – a regényben már az apák elvesztésének „felszabadító”, felnőtté-, férfivá válás belső élményét fogalmazza meg a szerző. Igen, a szerző, igen, az irodalmi átlényegítés s az emlékezés mechanizmusa változtatja meg életérzéseinket, tapasztalatainkat, ezért van, hogy – Németh Andornak az eredeti fogságbéli emlékeivel szemben – a *Fekete kolostor*-ban ezt olvashatjuk: „az apák halálában a leverő érzés mellett van valami felemelő is. Az ember csak akkor lesz igazán felelősséget érző férfivá. Szabadabban terjeszkedhetik, nőhet, mint a fiatal fa, amely kikerül az árnyékból, ha óriás szomszédja kidől.”

Németh Andor, aki – mint már utaltam rá – egyébként is hajlamos volt az „irodalmi” pszichologizálásra, maga is úgy látja, hogy Kuncz emlékezetében két irányzat küzd egymással: a krónikás lelkiismeretessége és az inspiráció. Így általánosítja esszéjében a jelenséget. „Életünk nyilván nemcsak az események időbeli egymásutánja. Az ember születésétől haláláig reménykedik. Honnan tudhatná, miközben a szituációk úgy váltakoznak körülötte, mint az égen a fellegek, melyik az a helyzet, amely magában rejti élete értelmét, amely számára a legjelentékenyebb, amelyhez viszonyítva minden más előkészület volt vagy kicsengése lesz? Ki tudhatná, melyik az a pillanat, melyben sorsával szembekerül? A sors nem dörömböl mindig félreérthetetlenül, mint ama beethoveni szimfóniában.” Ezt igazolja fogadkozásuk – a szabadulás, a „feltámadás” pillanatában fogant minden esztendőben találkoznak – felidézésének és a valóságnak – fogolytársai későbbi sorsának – szembesítésével. Mindenki ugyanarra adta kezét: „Dudás, az aviatikus, aki a boulogne-i erdőben pár esztendő múlva felkötötte magát, a fiatal Maravits lovag, aki főbe lőtte magát, az elegáns zempléni dzsentri, aki ma tébolydában ül, s a többi, kiket Isten tudja, hova sodort a sors!” Azaz, azt igazolja Németh, hogy jól tette Kuncz, hogy nem frissiben összefércelt jegyzeteit tárta a világ elé a gyalázatról, mint „kultúrdokumentumot”, hanem kívárta emlékeinek megérését, de – teszi hozzá – „aki másodszor szenvedte át a sziget gyötrelmeit, már nem a dévaj s kajánkodó Kuncz Dadi, hanem az erdélyi Kuncz Aladár, az európai kultúra messze vetődött apostola. Egy bölcs és megbékélt férfi, ki elérte azt a kort, melyben a szenvedélyek lecsillapodnak.”

Szebben talán nem is lehetne szólni a regényről, mint ahogy azt Németh Andor esszéjének befejezésében teszi: „Különös nehézségi törvénynek engedelmeskedik

---

az emlékezet; oda hull, oda tér vissza csökönyösen, ahol a múlt élményanyaga a legsúlyosabb, a legtömörebb. Az a múlt, ami valaha lüktető valóság volt – de mikor? Hiszen a jelen megfoghatatlan, átmenet – ami mint jelen, nehézség, akadály, képzetek és érzetek kuszasága –, s csak utórezgéseiben egészen a miénk, mint szellemmé lett anyag, termékenyítő és modellálható életmassza... Még hánykolódunk néhányan ebben az országban, akik emlékezünk a fekete kolostor dohos levegőjére, az udvarra, a toronyra s a felvonóhid láncának csörgésére: de az igazi kolostort Kuncz Aladár építette fel – s mivel az örök fájdalom, a mélázó nosztalgia az anyaga, időállóbb lett, mint a szigeti.”¹⁰

Befejezésül csak jelezni szeretnénk, hogy tudjuk, számos kérdéssel lehetne még szembenézni és nagyon sok szempontot felvetett már a szakirodalom is. Foglalkoztak – többek közt – a regény hitelességének problematikájával, Lőrinczi László például megállapította, hogy a kolostor bár teljesen olyan a valóságban is, mint amilyenek Kuncz leírta, mégis sohasem volt kolostor, ugyanis szerzetesek nem laktak benne. „A fekete csuhás – benedekrendi – barátok emlékét és szimbolikáját Kuncz egy nagyszerű költői fogással mentette át a fogolytáborra (kényszerű férfi-klastrommá) alakított várkastély falai közé.”¹¹ Foglalkoztatta az irodalmárokat, hogy Kuncz helyenként rosszul írja a neveket, már Jancsó Elemér kutatni szándékozott a levéltári adatokat, amelyeket végül Lőrinczi dolgozott föl. Szembesíthetnénk a szakirodalom olyan szerzőit, mint az említett Jancsó Elemér és Bóka László, ez már a poétikai problematika felé vinne bennünket, ugyanis Jancsó inkább a memoár-irodalom folytatását érezte hangsúlyosabbnak, Bóka a regény jelleget emelte ki.¹² Egyébként már Babits utalt a kérdéskörre, mégpedig úgy, hogy Dosztojevskij művészeti gondolkodását tekintette lehetséges összehasonlítási alapnak, amikor azt írta, hogy „Kuncz Aladár műve magasan kiemelkedik a háborús riportkönyvek dokumentum-sorából, s a legmélyebb értelemben vett regényirodalomhoz csatlakozik, akár a Holtak Háza.”¹³ Ezt erősíti meg Pomogáts Béla Kunczról szóló kismonográfiájában és Ács Margit is, a legutóbbi kiadás kísérő tanulmányában.¹⁴ Jancsó Elemér úgy érezte közelebb a művet az emlékirathoz, hogy szerinte az megőrzi egyúttal a napló egyszerűségét, közvetlenségét és folyamatoságát. Ő mutat rá arra is, hogy a *Fekete kolostor* irodalomtörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy „folytatása és továbbfejlesztője az erdélyi napló- és emlékirodalomnak.”¹⁵ Természetesen beszélhetnénk arról is, milyen jelentősége volt magában az erdélyi irodalom történetében, milyen irodalomszervezői szerepkört vállalt és teljesített, hogyan hatott későbbi korok hasonló gondolkodására¹⁶, illetve – nem kevés okkal – szólhatnánk a transzilvanizmus alakulásának történetében játszott szerepéről is.¹⁷ Mindennek taglalása azonban egy másik hosszabb tanulmány tárgya lehetne, mint ahogy annak tüzetes vizsgálata is, hogy maga a szerző hogy gondolkodott művéről, hiszen szinte menet közben szerzői

önmegítélése is változott. Nem sokkal a mű befejezése előtt például így írt Zádory Oszkárhoz szóló levelében: „nagyobb könyvet írok, mondjuk regény formában, bár mindaz, ami benne lesz, színvalóság.”¹⁸ Kuncz Aladárra valóban ekkor figyeltek fel igazán, mert bár figyeltek rá mint irodalomszervezőre az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjeként, recenzálták korábbi műveit is, de szépíróként csak a *Fekete kolostor* megjelenésekor fogadták be igazán, példa lehet erre a már említett Babits-kritika mellett Babits Mihályné Török Sophie írása, de még inkább Kosztolányi Dezsőé és Benedek Marcellé.¹⁹ Ilyen szempontból önálló, az intertextualitást alaposabban érvényesítő dolgozat tárgya lehetne annak vizsgálata is, hogyan építette be regényébe Kuncz a *Nyugat* 1920. évi első számában *Fogsági feljegyzések* címen közölt aperszüket tíz évvel később. Természetesen, ebben az esetben meg kellene kísérelnünk elhelyezni a művet a naplók, emlékiratok, önéletrajzok, azaz – Szávai János terminusával – a személyes jellegű műfajok²⁰ sorában, ez annál inkább is érdekes lehetne, mert az utóbbi időben megnőtt az érdeklődés a memoire-irodalom, a naplók, önéletírások és visszaemlékezések iránt, amit maguk a szépirodalmi kiadások is megerősítettek, gondolhatunk itt Füst Milán, Németh László, Radnóti Miklós, Márai Sándor, Illyés Gyula, Pilinszky János, Nagy László naplójának megjelentetésére. De, továbbmegyek: a szakirodalom is szívesen fordult az utóbbi időben a kérdéskörhöz.²¹

Hogy magam mégsem ezekkel a kérdésekkel kívántam foglalkozni, annak egyik oka az, hogy amiről már szólt az irodalomtörténet, annak vitatását – most – nem tartottam feladatomnak, másrészt magam is tudom, hogy a memoire, a napló, az önéletrajz más műfajokhoz képest „mindig kissé gyalázatosnak és önmagába merülőnek tűnik, ami talán azt mutatja, mennyire összeférhetetlen az esztétikai értékek monumentális méltóságával.”²² Dolgomnak azt láttam, hogy szembesítsek három kortárs szerzőt: József Attilát, Németh Andort, Kuncz Aladárt s közben rákényszerültem arra, hogy egyúttal Dadit is szembesítsem a szerző Kuncz Aladárral – még akkor is, ha ezt már egy kortársa is „elkövette”, de egészen másként²³ –, tettem mindezt úgy, közben kellett átélnem és belátnom: magam is „szerzővé” lettem és vagyok (!) s a múlandóságot helyrehozni igyekezve, a Paul de Man-i csapdába²⁴ esve, saját önolvasatomat is megírtam e „szembesítés” során, akaratlanul is gyarapítva immár a saját szellemi arcukat megrongálóinak számát, vigasztalásomra csupán az szolgálhat, amit a fenti csapda „ellenében” az egyik szembesített: József Attila mondott ki gyönyörű evangéliumi parafrázisában: „Hiába fürösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat!” Tehet-e egyebet az írástudó?

JEGYZETEK

1. TVERDOTA György: *József Attila és Németh Andor*, In: *Ihlet és eszmélet – József Attila a teremtő gondolkodás költője*, Bp., 1987. 203. oldal
2. Csak a legfontosabbakat említem: NÉMETH Andor: *Medáliák – A szélén behajtva*, Bp., 1973. 296–301. oldal; SZABOLCSI Miklós: „*Kemény a menny*” – *József Attila élete és pályája 1927–1930*, Bp., 1992. 127–136. oldal; TVERDOTA György: *József Attila és Németh Andor, Forrás*, 1981/4. 67–70. oldal; VÖRÖS Boldizsár: *József Attila: Németh Andor: „Elvarázsolt” portré és profán ima*, In: „*A betedik te magad légy!*” *Újabb József Attila-versértelmezések*, (szerkesztette: Szabolcsi Miklós), Bp., 1991. 49–71. oldal; KABDEBÓ Lóránt: *Három versportré*, In: *Verseik között*, Bp., 1980. 36. oldal; SZIGETI Lajos Sándor: *A költői teremtés mint kegyelmi állapot – A tenger motívuma József Attila lírájában*, In: *Evangélium és esztétikum – Bibliai motívumok a modern költészetben*, Bp., 1996.
3. HANKISS Elemér: *A népdaltól az abszurd drámáig*, Bp., 1969. 13–15. oldal
4. Érdekességként itt utalok egy – nem egyszerűen – textológiai kérdésre, mégpedig a „kétpúpú” vagy „kékpúpú” változat problémájára. Az ultima manus elve alapján természetesen az utóbbit kell használnunk. Németh Andor minden bizonnyal azért idézi a másikat, mert birtokában voltak a korábbi változatok s azokon még így szerepel. Szabolcsi úgy látja, a kékpúpú meseibb, mitikusabb – ezért is lett a végleges jelző és ez a mesei-mágikus hang voltaképpen a Németh Andoré, az ő verseiben felidézett mesevilág is. Magam – erre később utalok – úgy gondolom, ez a változat a textus szürrealizmusát erősíti. (Vö. SZABOLCSI Miklós: i.m. 128–129. oldal.)
5. NÉMETH Andor: *A Medáliák*, In: *A szélén behajtva; Válogatott írások*, Bp., 1973. 296–301. oldal. Eredetileg: *A Toll*, 1938. február 20.
6. Vö. SZABOLCSI Miklós: „*Kemény a menny*”, 20., 142., 145., 240., 394. oldalak
7. Vö. *József Attila válogatott levelezése* (Sajtó alá rendezte és jegyzeteket írta: Fehér Erzsébet), Bp., 1976., 171., 173., 174., 175. oldalak
8. A továbbiakban az idézeteket követő zárójeles oldalszámok minden esetben a következő kiadásra vonatkoznak: KUNCZ Aladár: *Fekete kolostor – Feljegyzések a francia internáltságról*, Bp., 1986.
9. NÉMETH Andor: *Emlékezés Kuncz Aladár*ra, I. m. 80. oldal
10. NÉMETH Andor: *Emlékezés Kuncz Aladár*ról – *A szélén behajtva*. 228–234. oldal
11. LŐRINCZI László: *Utazás a fekete kolostorhoz – Irodalomtörténeti riport*, Bp., 1975. 14. oldal
12. Vö. JANCsó Elemér: *Kuncz Aladár emlékezete*, *Igaz Szó*, 1956/6.; BÓKA László: *Kuncz Aladár – Válogatott tanulmányok*, Bp., 1966.
13. BABITS Mihály: *Fekete kolostor*, Erdélyi Helikon, 1931.
14. POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*, Bp., 1968., 147–175. oldal; ÁCS Margit: *A Fekete kolostor regény-rétegei*, In.: Kuncz Aladár: *Fekete kolostor – Utószó*, Bp., 1986.
15. JANCsó Elemér: i.m. 916. oldal
16. Vö.: például KÁNTOR Lajos: *Játék vagy program?* In: *Irodalomtudományi és stilisztikai közlemények* (Szerkesztette: Láng Gusztáv és Szabó Zoltán), Bp., 1981.
17. Vö.: például POMOGÁTS Béla: *A romániai magyar irodalom*, Bereményi Könyvkiadó, 1993., illetve ugyanő: *A transzilvánizmus – Az Erdélyi Helikon ideológiája*, Bp., 1983.
18. KUNCZ Aladár: *Levelek (1907–1931)* (Sajtó alá rendezte Jancsó Elemérrel Máthé Szabó Magda), Bp., 1982. 253. számú levél

19. Vö.: TÖRÖK Sophie: *Felleg a város felett*, Nyugat, 1932/11.; KOSZTOLÁNYI Dezső: *Fekete kolostor*, Nyugat, 1931/4.; BENEDEK Marcell: *Fekete kolostor – Hajnaltól alkonyatig*, Bp., 1966. (Eredetileg: *Utóirat egy kritikához*, Erdélyi Helikon, 1931.)
20. Vö.: SZÁVAI János: *Az önéletírás*, Bp., 1978.; ugyanő: *Magyar emlékirók*, Bp., 1998.
21. Csak néhányat említve: NÉMETH G. Béla: *Emlékirás és történeti önismeret*, Alföld, 1993/2.; POSZLER György: *Önéletrajzok kora*, Alföld, 1993/2.; GÖRÖMBEI András: *A naplóforma változatai*, Alföld, 1993/2.; KÁROLYI Csaba: *Önéletrajz-szemle*, Holmi, 1993/2.; Z. VARGA Zoltán: *Önéletírás-olvasás*, Jelenkor, 2000/1.; BEDNANICS Gábor: *Ön-élet-történet-írás*, Jelenkor, 2000/1.
22. Vö. Paul DE MAN: *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3.
23. Vö. LACZKÓ Géza: *A Dadi és a Kuncz*, Erdélyi Helikon, 1931. 518–524. oldal
24. Vö. Paul DE MAN: i.m.

Pozsvai Györgyi

KÖDKÉPEK AZ ELBESZÉLÉS LÁTHATÁRÁN

(Petelei István *A Csulakok* című novellájáról)

A szakirodalom az 1900-as évek fordulójának prózáját a „lelki táj” művészetének betetőzőjeként méltatja. A korszak irodalma egyfelől a kisváros kínálta témához vonzódott.¹ Másrészt pedig az ún. tájirodalomban a múlt, vagyis egy elveszített világ idővel megszépült. Miután az emlékezés jelene felől idillinek tűnő életforma iránti nosztalgiát rejtette magában a regionalizmus szimbolikája. A Petelei-novellisztika a „zárt földrész”, Erdély szellemének „etikai-kultikus őrzése”² által magaslott ki e prózavonulatból. Holott feltevésem szerint kikezdi a vidék jelképességét, és pedig abban az összefüggésben véve, hogy az „pszichológiai érzeteket és terápiát jelenthet.”

E Petelei-képtár tárlatvezetőjeként³ útbaigazításul előrebocsátom, hogy e novella egyrészt a képszerű narráció külsődleges módozatával él (így szemléltet tájat, enteriört és emberi alakot), másrészt pedig a(z elbeszélői) képzelőerő létrehozta öntükröző képi jelkomplexumot, valamint a képalkotás műkedvelői mintadarabját őrzi, és a képélménynek is hangot ad az utóbbival kapcsolatosan. A képiség említett műfajait, valamint tudati (megalkotási), formai) megjelenési típusait, illetve konkretizálódási (értelmezési) változatait a szerzői elbeszélő úti beszámolója foglalja textuális keretbe. Ráadásul az elsődleges szintű narráció, lényegében véve, két fő eseménysort ismertet és von össze. A Csulak-fivérek

---

ellenségeskedésének (és életének) történetére más-más távlatból rávillantó epizódokat egy, a Miklós, valamint a Dániel szolgálatában álló legény és leány életét meghatározó incidens indítja, annak másik lényeges mozzanata pedig fejezi ki, s így párbeszédes keret(elbeszélés)be illeszti be. A mű szerkezetileg bonyolult cselekményvilágát még szövevényesebbé teszi az, hogy a címszereplők gyűlölködésének históriájához egy szerelmi háromszöggé formálódó előtörténet homályos epizódjai kapcsolódnak. Mi több e talányos, egyszersmind tapintattal kezelendő szituáció részleteinek tisztázása terén a leginkább érintett személy, de más történetfelelevenítő alakok megnyilatkozásai alapján sem jut előre az elsődleges narrátor. Ismeretszerző próbálkozásai sikertelenségét tetézi, hogy a fiatalok majdani élete sem látható át, hisz a teljes bizonytalanságnak vágnak neki, amikor maguk mögött hagyják a Csulakok udvarházait. Következésképpen a két más-más értékvilágot képviselő nemzedék életútjának kereszteződési pontján. *A Csulakok* című szöveg a megismerés kudarc-történetéről ad számot. Mindezen túl a novella, valamint az úti jegyzet poétikáját egyeztetni össze: irodalmi és objektív igényűvé válik mindkettő. Csakhogy paradox módon, a narratívákat és a médiákat egymástól elválasztó határok posztmodern felnyílásánál fogva, a fikciós és a nem fikciós műfajváltozat ugyancsak dilemmahelyzet elé állítja a mai olvasót.

(*Sivöltő magasság*) Panorámaszerűen elevenedik meg a Csulak-birtok környéke, mintegy betájolva a novellabeli cselekményfolyamatok színterét. A virtuális szemlélő kiemelt távlatból foghatja át a textuális kezdőképet. A térséget körbepásztázó tekintet mégsem az övé, hanem az elbeszélőé, ő kölcsönzi azt a befogadónak. Önnön helyzete azonban nem kiváltságos, inkább sajátosan lebegő, a képi világba belépés, valamint az ismeretlen irányból jövetel és az ismeretlen térséggel találkozás körülménye kap nyomatékot így. A mindentudói távlat elbizonytalanodása folytán a szerzői narrátor önmagát kizárólag az úti tapasztalatairól való beszámolásra tartja illetékesnek, az értelmezés feladatával pedig a befogadói alanyt tiszteli meg.

Az elbeszélői alapállás tehát csak látszólagos külsődleges, voltaképpen a nyelvi és/vagy képi „világban-benne-lét” a kardinális e kezdőponton. „A világnak ebben a benne-léthez tartozó előzetes feltárultságában a diszpozíció is szerepet játszik. Az utunkba kerülés lehetőségének megteremtése elsődlegesen *körültretekintő*, nem csupán érzékelés vagy rábámulás.”⁴ A megfigyelői-elbeszélői én szemszögéből vázolódik fel a vidék, aki a maga mellett feltételezett olvasót a létrajz szemantikailag széles horizontjába lépteti be. És a képi beállítások interakciójának felfedezését, valamint az egymástól eltérő képi egységek interpretációs összeillesztését társának engedi át. E világban-benne-lét azonfelül, hogy nem merőben szemlélő, hanem körültekintő, olyan hangolt diszpozíción alapul, amelyet megérint, és viszont, „amely a világot abból a szempontból tárja fel, hogy lehetséges a fenyegetettség.”⁵

„A domb olyan friss volt, mint egy nedves leányajak. Eső esett. A gyalogbodzák virágai az út mellett futóárokából valósággal megrohanták az embert kábító illatukkal. A torma levelei eltelten heverték a sárban, s a kövér, lucskos pukkantók kitárták kesernyés szagú, fehér tölcseiket a meleg permetének.

Alant a völgyben loholt lustán a Sajó. Körülötte minden szürke volt a ködtől. A rongyos párázatokkal betakargatott hegyek felől hűvös levegő szárnyalt. A füst ráhunyáskodott a kövérdi házikók fekete szalmatetőire, s alázatosan mászott le róluk.”⁶

A képtár két részre oszlik, egy magaslati pontból ereszkedik alá a képbe komponált tekintet. Az érzéki elemek ellentétező jellegű hatásmechanizmusából származóan a dombhoz az ernyesztő melegség, az életerővel teli világ képzetét kapcsolja a befogadó. Eredendően kellemes (pozitív) éghajlati övezetnek találja a fenti térséget. Az üdítő eső után mákonyos illat lengedezik a levegőben. Ámbár a „lucskos pukkantók” felől némi kesernyés szag is elegyedik az édeskék illatpárába. Sőt ott rejlik valami megfoghatatlan, nyugtalanító elem a virágillat bódító hatásában, valamint a burjánzó vegetáció élénk s harsogó zöldjében. Minthogy az illat intenzitása, részegítő ereje és a színfoltok telítettsége is a végletességgel határos. Másrészt metaforikusan feminin vonások ékeskednek a dús növényzettel fedett térségen. S így a domb nyújtotta látványhoz a XIX. századvég tömény erotikájának képzetét is társítja az (implicit) olvasó. Mindezzel éles ellentétben a medence az enyhe borzongást keltő hidegség égővének, azaz negatív tartománynak bizonyul. Az alanti világot beburkoló ködfüggönyön egyetlenegy fénysugár sem hatol át. A hegyek koszorúját éppen csak sejteni lehet a felhőfátyol mögött. A házacskára telepedő füst meg a maga bágyadt szürkéjével a szalmatetők koromfekete színét teszi fakóbbá. És széles, álmos hömpölygéssel halad ismeretlen célja felé a folyó. Az alant kirajzolódó ködülte táj álmatag szürkése még a buja tenyészet üde színminőségeit, a pukkantók fehér foltjait, a cserje- és a viráglevelek eső utáni harnvas zöldjét is némelyest nyomasztó mélaságba vonja.

(*A Csulak-porta*) Egyetlenegy bősz hang tölti be a narratív képvilágot:

„– Te bűn. Tudod-e, ki az urad. Itt nálam lakva merészkedsz te oda átnézni? Neked semmi a becsület? Hát nincs orcád, te leány? Mivel tudnál előttem védekezni?”⁷

Az a személy, akinek a dörgedelmes megnyilatkozás tulajdonítható, képi beállításban egész megjelenésével mogorvának és kérlelhetetlennek tűnik. A csapzott külső, a viseltes öltözék elárulja róla, hogy nemcsak a vele való ellenkezéshez, de háza tájékán kívüli emberekhez sem szokott: ő maga pedig nem hagyja el azt.

„A beszélgetésre öregember állott ki a kőoszlopos tornácra, kis, kerek, piros képű, kurta fehér szakállú, elhanyagolt ember. Bő, kockás nadrágot viselt a csizmaszárba húzva, könnyű sárga kabátot, s garasos szalmakalapot. Minden viseltes, gyűrött, pecsétes volt rajta. Maga Dániel nagyságos úr volt.”⁸

Az emberi alak, a tornácon állva, tömbszerűen hat, moccanatlanságában beleidomul a régi udvarház kőoszlopzatába. Energikusságánál, keménységénél fogva egyé lényegül a múlt épületrendszerével, amelynek egykoron jelképes tartóoszlopa volt. Csakhogy az idő jócskán túllépett a novellahősön, s nemcsak őt, hanem otthonát is minden ékétől és fényétől megfosztotta.

„Nagy, tágas, törpe szobába vezetett a kétszárnyú tölgyfaajtó. Gyenge dohadt szag érintett. A súrlódástól elkopott padló erősen lejtett a túlsó fal felé. Mindjárt a szemembe ötlött egy hajdan aranyos szilfaszekrény, s mellette egy hajdan súrolt szék, rajta valami régi újságlappal, zöld cserépmosdótállal s szappannal. Ezen túl egy halom penészes csizma, s a falon, gyékényeken régi pus-kák s nehéz kardok. Színezett acélmetszetek lógtak a falon, s egy kék mezőben legelő olajfestésű tehén, nagy lapos, politúros rájában.

Jobbra egy kis szoba nyílt. Ott állott az öregember ágya, zöld gyapjútakaróval leborítva, és íróasztala, rovásokkal, gyufaskatulyákkal, spanyolviaszdarabokkal, dohánytartókkal, pipákkal megrakva, s mindezeknek tetején, egy káposztalapun lépes méz, melyet rengeteg légy ostromolt.”⁹

A nagyobb szoba alaphelyzete, lejtő padlózata fásultságra vagy tompa igénytelenségre vall, az ütött-kopott bútorzat, a rozoga használati tárgyak pedig egzisztenciális hanyatlásra utalnak az imént idézett narratív enteriőrön. A körbeszeglél helyiség eleve alacsony, amit tágassága megsokszoroz, csaknem a végtelenségbe nyúlik alacsony mennyezete. S ekképpen a fullasztó levegőtlen-ség, sőt a kilátástalanság érzését alakítja ki lakójában. A helyszínen tartózkodó elbeszélő nem kommentálja benyomásait, ennek ellenére a befogadói diszpozíció kimozdul semleges alapállapotából. Az elviselhetetlen feltételeket reprezentáló térvilág, azaz a képiség egyetlen felkiáltó szó nélkül még a kívülállóra is elemi hatást gyakorol.

Mindkét szoba berendezése és a tárgyi környezet a visszavonult férfiúi életvitele összhangban igen puritán. A valaha „aranyos szilfaszekrény” mint valami vihar-edzett díszes bútordarab tornyozódik, s így közvetlenül amellet a cserépmosdótál a szappannal még nyomasztóbban hat. A képi mikrovilág mozdulatlansága, akár-csak a bútordarabok és a használati eszközök véletlen rendje, a novellahős világát jellemző megállapíthatatlan értékvesztésre színekdochészerűen utal. A tárgyak anyagszerűségükkel vannak jelen az elbeszélte képi világban. Az őket körülvevő csendben testük elnehezedik: igen súlyos emlékek porrétege vonja be őket alattomban. Az egyébként szedett-vedett bútorzatot, mint a múlt egy-egy darabját („jelroncsát”), a zárt térben megrekedt dohos szag tartja össze. Nyilvánvaló, hogy a tárgyi környezet mozdulatlanságából sem a barátságos otthon nyugalma árad. Eredendően a keménység, a nyersesség fogalmát teszi érzékvé a narratív enteriőr. A lét körülmények zordságát növeli, hogy a fénynek forrása vagy bár egyetlen foszlánya nem fedezhető fel a képen. Sehol egy ablak, amely a külvilágot behozná, vagy

---

ahonnan némi fénysugár bekúszhatna a tárgyak közé, és átmelegítené a szobákat. A ridegséget, a benső ürességet, az embertárs hiányát pedig elviselhetővé tenné. A rendezetlenség, a személyes limlom összezsúfoltsága ugyanis a gondos asszonyi kéz hiányát sejteti, valamint lakójának az egyedüllétbe zártságát. A kis oldalszobában az ősi íróasztal elveszítette eredeti funkcióját, azon ugyancsak sok-sok holmi tornyozódik, s így metonimikusan jelzi, hogy Csulak Dániel élete megrekedt. Még a falon függő acélmetszetek is belevesznek a leverő és túlsúfolt környezeti világba; egyetlenegy szokatlan színek kompozíciójú kép kivételével.

E Petelei-novella a képszerű narráció által tehát következetesen az objektivitás poétikai elvét érvényesíti, egyben a metaforikus érzéki megjelenítés adta lehetőségekkel él a szereplői tudatvilágot illetően. S ilyenformán az olvasót képszemlélői éberségének megőrzésére készíti, akinek a helyszínen tartózkodó s befogadó elbeszélőtől eltérően módjában áll összevetni a különböző képi egységeket. Egyszeri olvasás esetén az emlékezetében már elraktározott, másodszori alkalmával pedig az újabb meg újabb szövegrészek között kutatva fedezi fel a szereplő részint pozitív, részint negatív előjelű vonásait, majd vizsgálja felül és módosítja az arról korábban alkotott feltevéseit. Efféle önkorrektív mozgulatra sarkallja például az, hogy bár alig-alig jut szín, fény meg semmi az enteriőrre, a szobák lakójának arcán és szavain mégis az értelem fénye csillan meg.

Az idős Csulak „[e]zután egész sereg kérdéssel becsült meg. Úgy látszott, hogy minden érdekli. Kellemesen, derülten beszélt. Szép, világoskék szemei voltak. Éreztem a kérdéseiből, hogy neki megvan már a véleménye.”¹⁰

Sőt Csulak Dániel a novella eleji „bemutatkozása”, mármint ingerült s vehemensen támadó megnyilatkozása, valamint a zárkózott viselkedésmódja és a múltba tekintő szellemi attitűdje ellenére nem a magába fordult egyén életét éli. A szereplő, az elbeszélő és a feltételezett olvasó közötti viszonyrendszer alakulása során pedig mérvadó körülménynek számít e karakterisztikum.

*

(*A Hortanz-kép ironikus felforgató hatása és arcejtó mozdulata*) A narratív képiség és annak a novellaablakot beszéd móddal jellemző kontextusa tehát termékeny labilitásban tartja az olvasó pozícióját. Akinek viszont értelmezői fáradozásai közben a történetfelépítés időbeli logikáján, illetve az úti beszámoló (re)konstruáló technikáján túl a szövegvilág gondolati súlypontjaira és médiaközi jelentéstávlataira kell ügyelnie. (Ennélfogva a következő bekezdésekben, az alcím által felvillantott kérdés interpretációs kibontásakor magam is figyelmet fordítok egyfelől a narratív és a képi jelek összjátékára, másfelől a befogadói műveletekre.)

A vén Dániel a hajdani szép időkbe kalauzolja vissza az elsődleges narrátort. A Csulak-nemzetség múltjának egy epizódját elevenítik meg emelkedett hangoltságú szavai, avagy mintegy történelmi környezetképként vázolja a Ferenc császár és a Csulak Klára közötti esetet. Akár a nyelvi modalitás, akár a

---

képi fantázia segítségével (re)konstruálja az eseményeket, lényegében a saját portáját benépesítő és az annak horizontjából belátható jelek ösztönzik megnyilatkozásra. Az ősi Csulak-birtok és környéke az emlékezés színhelyét képezi. Minthogy eredendően történelmi vonatkozású jelek kontextusába ágyazódik be a Csulakok nemzedéktörténeti narratívája. „A Csulakok ősfoglalók. Nem kapták a nemességet, de hozták. Annak idejében tetszett egy Csulaknak, a Töhötöm nemzetségéből valónak, e vadban, halban, legelőben dús vidék. Elfoglalta. Minden. Az erdő, a hegyek, a völgyek – egy-egy jel, mely a Csulakoknak a múltba mutat.”¹¹ Még a kutyáikat is „Bethlen Gábor urunk ajándékozta Csulak Gáspárnak.”¹² A Ferenc császár és Csulak Kalára közötti intim eset visszaidézésekor az agg Dániel mint másodlagos szereplő-elbeszélő a jelen szikár történelmi jeleit narratív tartalommal tölti fel. Térbeli történet szekvenciává lényegül valamennyi jelszerű hordozó. A vonatkozó helyek (*loci*) kijelölése által pedig e novellahős nemcsak narratívává szervezi a szemantikailag felélesztett jeleket, hanem a Csulak-udvarház rég elveszített történelmi fényét is megpróbálja visszaszerezni. Mi több az elsődleges elbeszélő részleteket firtató kérdésére (a múltfeltárói előjogaival élve) a maga házának tulajdonítja a császárlátogatás legdicsőbb eseményét, az éjszakázást. Hogy beszédaktusa illokúciós erejével¹³ mihamarabb megdöntse az érdeklődő ezzel ellentétes föltevését, ti., hogy a másik Csulaknál szállt meg a rangos személy), az agg Dániel, a válaszadás két elengedhetetlen lépcsőjét fürgén átugorva, a maga udvarháza mellett szóló – szemében jelértékű – bizonyítékokkal hozakodik elő. A lényegre törő felelet, vagyis az önigazoló (verifikációs) beszédcselekvés perlokúciós végpontján a kérdezősködő személynek önmagának kell feltevését részint egy tagadószóval, részint a helykijelölő deixis segítségével helyesbítenie.

E narrációs fordulóponton a szerzői narrátor egyrészt a közvetett beszédaktus-taktika igénybevételének mozgatórugóira világít rá, másrészt a Csulakok utolsó nemzedékében beteljesedő tragikumról szól, ami az ősi helyhez kötöttségükből, de főképpen a múltba forduló magatartásukból ered. Ily módon az utólagos közbeszúrás-kiegészítés narrációs megoldásával élve, az előtte megnyilatkozó személy elbeszélői alapállására reflektál, s szereplői lényére is fényt vet az elsődleges történetmondó. Amikor a Dániel és Miklós közötti „szüntelen ügyelés” jegyében telő (elbeszél) jelenről ejt szót, ironikus mellékszöveg vehető ki a szövegből, a derűs humor beszédmodalitása fordítja ki a fivérek makacs ellenségeskedését. A jelenbeli história depatetizáltságából adódóan pedig kontextuális összefüggésben meginog a történelmi jelek narratív rendszere. S ekképpen a monumentális történelmi és nemzedéktörténeti elbeszélésbe foglalt és azt, akár csak a múltat tisztelettel övező Csulak-família sem marad semleges fényben.

Mindazonáltal még a (perszonális) szerzői elbeszélő ismereteinek kútforrásai is elapadnak; a kívülállói helyzetből eleve tisztázhatatlanok az ősnemes generáció két

---

utolsó tagja közötti haragos viszony indítékai. „Fiatalon gárdisták voltak mind a ketten. Akkor történt valami köztük. Egyikük se házasodott meg.”¹⁴ A fivérek agglégénységének magyarázatát egy meghökkentő képi jelkomplexum rejti a maga szótlan világába: „Színezett acélmetszetek lógtak a falon, s egy kék mezőben legelő olajfestésű tehen, nagy lapos politúros rájában.”¹⁵ Szemiotikailag a(z elbeszél) jelen szikár egykori jelentésüket elveszített) jelei közé tartozik ez a festmény, ám a Csulak-portán található többitől eltérően eleve zavaró elemként működik más-más szemlélői horizonton. A következő egy-két bekezdésben a művel létesített szereplő-befogadói díszpozíciókat veszem sorra, majd a feltételezett olvasóét érintem.

Az elsődleges elbeszélő, aki egyben elsődleges (fiktív) befogadó is, nyilvánvalóan nem mint kulturális, hanem mint hermeneutikai kódot¹⁶ tapasztalja rendkívül vonzóerővel, ismereti síkon meg úgymond fortélyos női csáberővel ható alkotásnak a tehenes képet. Úgy véli, hogy elsősorban e mű által teremtett homályt kell eloszlatnia a Csulak-fivérek életükének tisztázásához. Ezért kényszerhelyzetében megszegi a látogatói etikettet, és egy udvarias, ámde cselesen puhatolódzó kérdést¹⁷ intéz vendéglátójához: „Kedves emlék-e itt e kép?”¹⁸ A rövidre fogott feleletből csak annyi világlik ki, hogy egy Hortanz nevű leány festette a képet. Az elsődleges történetmondó, a halottakat és az adott állapotot mérlegelve, még inkább depatetizáló hatásúnak találja a műalkotás tárgyi környezetét:

„Hortanz! E szobában, hol a gazdája csizmája kopott, vereses, a karafina csorba s a mosdótál a széken áll – egy Hortanz!”¹⁹

A kép tulajdonosának befogadói attitűdjét egy érzelemkifejező tekintet lepeli le, mert válaszában közben „úgy tetszett, hogy egy percre rajta feledte a szemét”. A szófukarság jelzi, hogy a hajlott korú Csulak még ma is mélységesen érintve érzi magát. Továbbá beállítódása alapján feltételezhető, hogy szemében az idő, de a nyomorúságos, tárgyakkal zsúfolt környezet sem fosztotta meg érzelmi értékétől a festményt, s hogy eredendően benne, emlékezetében él az a régmúlt többi jeléhez hasonlatosan. Végül is az (implicit) olvasó az, akinek módjában áll kívülállóként fontolgatni a Hortanz-kép és a Csulakok elbeszélte élettörténete, azaz a mű és mű közötti intermediális összefüggések jelentéshetőségeit. Így a képtechnikának (a színek kompozíciónak és a tematikának egyaránt) depatetizáló effektust tulajdonít, amely nem csupán a szereplők érzelmi világának szintjén nyilvánul meg, hanem az elsődleges elbeszélőnek a kép rejtélyét megoldó, azaz hermeneutikai törekvései szintjén ugyancsak. S amennyiben a Hortanz-képet a novella képi kontextusával is egybeveti a feltételezett befogadó, éspedig a magányos férfiúi enteriőr fény nélküli és seszínű világával, igencsak keserű iróniát lát benne meghúzódni. Ráadásul egy fontoskodó inas fecsegéséből kitudódik: „az a baj, hogy oda túl Miklós nagyságosnál is van egy kép, amit a nagyságos mátkája festett. Már a mi nagyságosunké.”²⁰ A férfiúi

---

emlékezetben rendkívül megbecsült kép a maga alkotói megkettőzöttségénél fogva ironikusan lefokozza a két Csulak szerelmi vetélkedését, akár csak a sárga eltökélt ellenségeskedésüket. Azonkívül a képalkotó személy is kétszínűen kijátssza egymás ellen a testvéreket, s akár egy harmadik férfi választásával, akár halála folytán vagy más módon szívetől mindkettőjüket megfosztja; csalókán-hűtlenül cserben, ádáz haragvásban hagyja őket.

A Petelei-novellisztika szövegközi konvertációs műveleteivel a két szomszédos és ellenségeskedő udvarház motívumát két kisepikai „szövegfájlba” menti át, de másként. Az *Alkonyat* című novella a szereplői önértelmező diszpozíciók szintjén tragikus végkifejletűnek írja újra. A *Csulakok* meg a romantikus szemantikai kontextusát írja felül, a legrelevánsabb alak, a választott nő eltűnése ironizálja, s a műkedvelői „tehénkép” depatetizálja. Sőt szereplői megnyilatkozásokra írja szét a narratív szövegmintát. Ilyeténképpen szemantikai síkon az elbeszélő nem ér végcélt, a Csulak-fivérek élettörténetére irányuló rekonstrukciós műveletsorozata vereséggel jár, azonkívül a képértelmezői akciója is balsikeres. Továbbá intertextuálisan e Petelei-novella átírja az 1900-as évek ún. tájköltészeti hagyományát (amire példa *A vén nemes* vagy a *Csifó fráter és a lova* című szöveg), és annak az úgyszólván „pszichológiai terápiát” biztosító, illetve az Erdély „etikai-kultikus emlékét” fenntartó változatát ironizálja.

A szóban forgó kép történelmi vagy valóság-referenciarendszert nem rendel magához, esztétikailag, poétikailag és hermeneutikailag egyaránt önreferens, valamint médiaközi vonatkozási szálak fűzik a Csulak-fivérek narratívájához. És mint ilyen mozgatja meg s teszi aktívvá a befogadó (értelmezői vagy érzelmi) diszpozícióját. Mindezt tetézi, hogy intermediálisan felforgatja, ironikusan aláaknázza a Csulakok által megbecsült történelmi vonatkozású jeleket, miután nem történelmi vagy monumentális történelmi jellegű a képvilága és az eszmei horizontja, a technikája meg dilettánsra vall.

Egyébként eleve a szerelmi háromszögtörténetre utaló-visszamatató figuratív s vizuális kulcsjel (a tehén) vulgaritása megbillenti a notábilis személyek neve köré rendeződő s történelmi vonatkozású jelek magas értékállványzatát. A dicstelen műalkotás esztétikailag a múlteszmenyítés, pragmatikailag a fel-emelő hatástér kialakításának normáját veszi semmibe, egyben ironikusan visszajára fordítja az örök s nagy eszmék által vezérelt nemzedéki narratíva hatásmechanizmusát, valamint a Csulakoknak a „dicső” történelmi múlt jeleihez fűződő átszellemült, hódolatteljes hangoltsági viszonyát.

A korábbiakban érintettem, hogy e mű megközelítése során az elbeszélői törekvés nem ér végcélt, hasztalannak bizonyul a hermeneutikai próbálkozás. A „festmény” pedig tulajdonképpen két jel(ölő) variánsában él, és nem tisztázható, hogy melyik az eredeti, illetve az utánzat, hogy melyik az első alkotás, illetve az arról készült hű másolat. Így természetesen azon (értelmezési) lehetőség is

számításba jöhet, hogy mindkét tehénkép-verzió kontár műalkotás, ámde szakavatott hamisítvány; amelyek kölcsönösen negligálják egymást, amiképpen az egyik Csulak, úgy alkalmasint a másik is, a maga változatát tekinti az egyetlennek és eleve hitelesnek, másrészt tulajdonosaik múlthódoló beállítódását szintén ironikusan kikezdi. Továbbá pragmatikailag a műalkotások egyike, s a másik is ezt tenné, ironikusan ellenáll a kívülálló titokfürkésző pillantásának, megalkotója hamiskás, kacér feminitásához foghatóan úgymond „megtagadja szívét”. Egyébként szemlélteti e problémát, a fiktív és az implicit befogadó elé is vetíti, az esztétikailag-technikailag normasértő képi jelrendszere tudatosítja, mint nyugtalanító hatásimpulzust fel-felvillantja afelé, s ekképpen vonja be egyedi kérdéshorizontjába. Mi több a Csulak-testvérek dekomponálódott szerelmi és nemzetségtörténeti narratívájának jelkörnyezetében (mint mű a műben) kételyt ébreszt a szerzői narrátorban; amire az éj szimbolikus értelmi homályában kerül sor.

(*Az elsődleges elbeszélői álm- és/vagy fantáziakép*) A narrátori tudat konstruálta álm- és/vagy fantáziaképben a Csulakok nemzedéktörténetének és a fivérek háromszögtörténetének elbeszélése önmagát szemlélteti. A különböző, eleve titokzatos események alakjai és elemei kontaminálódnak, s mint eredeti szövegkörnyezetüktől, elbeszélésviláguktól és jelentésüktől részben függetlenedett, részben volt kontextusukra visszamutató jelek a novella metareflexív összetevőivé lényegülnek. Ezen ismeretelméleti értékű kép olyan metaforikus narratív világot mutat fel, amely nem rendelkezik egységesíthető értelmi tartalommal. Másrészt meg a lineáris és célképzetes történet(re) konstruáló logikát állítja félre, akárcsak a Hortanz-festmény. Ráadásul az említett képhez foghatóan a perszonális elbeszélő rejtvényfejtői próbálkozásait is ironikusan kifordítja. A szerzői alany vizuális és narratív univerzumba foglaltsága pedig metaforizálódik ezúttal, aki így egyszemélyben elsődleges narrátor és a fantáziakép központi részébe komponált szem. A jelkomplexum két titokvilágra (Hortanz és Csulak Kalári históriájára) tagolódik, amelyek hierarchikusan rendeződnek el, a piedesztálra emelt nemzedéktörténeti epizód figurái és egyéb jelei alá a fivérek élettörténetének kulcsjele és -alakja kerül. E két tartományra választott képen egyfelől diakrón vonatkozásban vehető ki az értékek viszonylagossága, más látószögből pedig a történelmi jelek (idealizált) értékrendjének esztétikai alááshatósága, megbillenthetősége, megingathatósága állapítható meg. Újfent mű a műben-, illetve mű a műről-eljárás által tükröződik ez a heterogén jelek közötti viszony, és pedig az álm/fantáziakép alsó szegletén: „Ez Hortanz ott lenn... Keze járt a kép vásznán. Szeme sugara sütötte.”²¹ A szereplői gesztus alkotó jellegű, s egyúttal különböző értelmezési távlatokat nyit meg a kép/szövegvilág horizontjához tartozó szemlélődő-befogadó előtt. Kontextuálisan a művek közötti egymásra utalás alapján csak annyi tisztázható, hogy a tehénképpen bíbelődik a szereplő-alkotó figura.

Ámde fogas kérdés, hogy az említett mázolmányok mely variánsát hozza létre éppen a nő. Kézenfekvően kínálkozik az a válasz, hogy a Csulak Dánielét, amely a hermeneutikai kód funkcióját tölti be a novellában. Lehetséges viszont az is, hogy a fivér, Miklós birtokában levő képváltozat készül a fantáziaképen, avagy újabb variánsan, netalán az eredeti mázolmányon munkálkodik a nő. A befogadó fürkész pillantása elől jellegzetesen feminin kacérsággal, szégyenlőséggel „fordítja el fejét, rejti el arcát” e kép. Végére olyan értelmezési alternatíva is felvetődik, miszerint a többszörösen öntükröző technika minden képtémától függetlenül, s így kizárólag újabb meg újabb jelverzióknak biztosít keretet, illetve elsősorban a modern interpretációs módszereket teszi próbára ironikus kihívással. Az öntörvényű jelölőviszonyok és a heterogén történelem szabad játékának tapasztalata a szerzői narrátort lemondó megjegyzésre indítja. A fantáziakép gyújtópontjából az ismeretelméleti talajcsuszamláson kívül az idő hatalma is felmérhető. Mert a rezignált hangoltságú én belátása szerint az elbeszélte történetepizódok alakjai és szikár jelei a kívülálló számára nemcsak megfoghatatlanok értelmileg, de valamennyi: „Ah, por, por, por...”²² Az elsődleges elbeszélői erőfeszítéseket az idő is relativizálja, talán hiábavalók, talán eleve kudarcra ítélték azok. Hiszen a Csulakok története önmagába fordul, önnön kiismerhetetlenségébe zárul be. (Itt jegyzem meg, a novella másik fő esemény-sorával, elbeszélte élettörténetével összevetve a most vizsgáltat, hogy a fiatal pár szavai a múlt jelei előtti Csulak-féle tiszteletadás helyett a jövőt villantják fel. E dialógusba foglalt, s a befogadót orientáló „előjelek” szerint a parasztleány és a -legény holnapja teljesen bizonytalan.)

*

(*Egy kedélytelen pillantás és egy megnyerő tekintet*) Prózapoétikai szinten a narrációt jellemző képiség és a cselekményvilág két fő s számos mellékese-ményre tagoltsága egyaránt a térbeliség szervezőelvét erősíti meg a novellában. És recepciós síkon sem az időbeli, a vonalszerű előrehaladás jelent élményteli és termékeny fáradozást az olvasó számára, hanem a szöveg különböző pontjai közötti ide-oda mozgás, egy-egy kerülőút megtétele, s mindennek köszönhetően az egybeesések, különbségek, analógiák és hatáskontrasztok felfedezése.

Petelei e kisepikai alkotása kettős vonatkozási ponttal rendelkezik, ami nemcsak a cselekmény síkján, hanem a terelevű kompozícióban is érvényre jut. A mű címe a Csulakok élettörténetét állítja a narratív világ középpontjába, egyszersmind a befogadói figyelem előtérébe. Az ily módon háttérbe szoruló, periferikusnak beállított másik történet epizódjai azonban teljes értékű világot villantanak fel, valamint eszmei téren feszült viszonyba kerülnek a centrálissal, s szövegközi vonatkozásban kimozdítják azt eredeti helyzetéből. Mindemellett a két história egyetlen novellává szervesül.

A Csulakok szerkezetét, cselekmény- és témavilágát jellemző kettősség recepciós szinten mint lényeges feszültségi tényező működik. A novella narratív kezdőképe (amelyet műértelmezésem elején idéztem és körbejártam) érzéki jellegű kontraszt hatásterébe vonja be a befogadót, aki két eseményvilág ellentétességét, szembenállását tapasztalja. Ugyanakkor a panorámaszerű indítás anticipálja a novella második, párbeszédes részét, még közelebbről nézve, a látványkép előrevetíti a szereplői mondatokat és tudatot feszültségben tartó kérdés- s gondolatvilágot. Ilyeténképpen nemcsak az elsődleges elbeszélői helyzet lesz köztes, mármint a képszerű táj felső és alsó szférája között lebegő jellegű, hanem az olvasó pozíciója is a két éghajlati öv ellentétes feszültségterébe kerül. A meleg és a hideg, a kellemes és a kellemetlen zóna átmenetiségében a bizonytalanság, a nyugtalanság érzése fészkel be magát a tudatba.

Az érzéki effektusok keltette pozitív és negatív képzetek ütközési és kisülési pontján egyetlen vészjós hang „dörgi be” a teljes képteret és/vagy nyelvi világot. A rendreutasítás, a megintés illokúciós ereje olyan beszédaktust alakít ki e szövegponton, amelyben a tekintélyi, a hatalmi helyzetben levő vagy rendfenntartói előjoggal bíró személy maga alá rendeli a megszólított személyt, a Másikat. Emberi identitást rögzítő ítélettől és arra következő vádaktól egyaránt súlyos e szereplői megnyilatkozás. Az egyes szám második személy igénybevétele révén az erkölcsi alanyt citálja maga elé a fiktív alak, és a megszólítással egészében véve „arcot ad” a másik lénynek, miközben ő úgymond nyelvi talárt ölt magára.²³ Voltaképpen így fegyelmezi meg az egyéni tudatot, még ha el is maradnak az explicit performatívumok.²⁴ A számon kérő férfihang vádlotti helyzetbe kényszerített személynek kérdéssorozatot szegez neki, hogy, lelkiismeretét már az első szóval felrázva, rendre szorítsa őt. Egyszersmind önkényesen állandó kontrollja alá vonja a Másikat azáltal, hogy a rend viszonylag kisebb megsértésével szemben kíméletlen szigort tanúsít, így komolyabb vétség esetére erkölcsileg megsemmisítő ítéletet, megtorló intézkedést helyez kilátásba. Továbbá kontextuálisan elemezve, nem négy szemközt, hanem nyilvános helyzetben kerül sor a megintésre, s ekképpen részint a tegező formával eleve szolgál engedelmeskedésre készítette a fegyelemsértőt a közösség szemében megszégyeníti-megalázza, részint megintő példát mutat. Mindezt tetézi, hogy a kérdéssorrá nyúló vád a védekező nyelvi mozdulatot is lebénítja. A narráció viszont elfedi a vádlott arcát, nem tisztázza, nem is fürkészi kilétét az őt perlokúciós viszonylatban megijesztő és megalázó, megszégyenítő beszédcselekvéskor. Következésképpen a feltételezett olvasó kell megszüntesse e szemantikai hézagot, és pedig a novellakezdő epizóddá lényegült beszédaktus értelmi kiegészítése által. Egyfelől a megrótt-megfegyelmezett személyt kell felkutassa, azonosítsa a szereplők körében, adott esetben visszahúzódó viselkedése és szelíd arcvonásai alapján felismerje. Másfelől a megfélemlítő illokúciós

---

beszédcselekvés határfokát kell felmérje az „eleven, nevető szemű” novellahős benső világában. Vagyis, hogy perlokúciós vonatkozásban tisztázza, a tudat milyen mélységig hatolt a fulmináns hang, és hogy az egyén értelmi-érzelmi részének mely tartományait vetette ellenőrzés alá a megfenyítő nyelvi magatartás. Mindehhez csupán az arckifejezés, valamint a szemkontaktus kerülése képez fogódzót: egy parasztleány megnyerő tekintete és az agg Csulak kedélytelen pillantása suhan el egymás mellett.

*

(*Az éj és a reggel szimbolikája*) E Petelei-mű prózapoétikailag azonban nemcsak az elhallgatás, hanem a retardáció lehetőségét is igénybe veszi. A számonkérő s rendre szorító kérdéssornál, a haragra gyúlt, főképpen a haragot kiváltó személy kilétét leplezve, „bejelent”, és nyomban megszakít egy eseménysort. Ilyenképpen a feszült várakozás helyzetébe kényszeríti a befogadót. Az itt felcsigázott érdeklődés a közbeiktatott élettörténet-elemző epizódok, a Csulakok titkai irányába terelődik el. Az olvasói éberség intenzitása egyre-egyre csökken, minthogy a novellakezdő epizód nyomai a szövegben is, az emlékezetben is elhalványulnak. De mihamarabb folytatódik az események láncolata, lényegileg a legelső beszédaktushoz újabb nyelvi cselekvés-mozzanat kapcsolódik, ismét felélénkül a figyelem. Jelelméletileg elsőként a seppelés-suttogás hanghullámai teszik megfeszítetté azt. Tehát a novella egészére nézve, decrescendo esik a hangerő. A képi világok sugalmazás-poétikáját és érzéki hatás-eszközait kontextuálisan összevető olvasásmód fedezi fel, hogy a novellakezdő nyugtalanító „meteorológiai elő(re)jel(zés)ekhez” képest a „háromnegyed homályos” éjszaka képszerű elbeszélése a természeti létforma jeleiből és az akusztikai hatásminőségekből szövődik össze. Avagy alternatív értelmezés szerint az utóbbi szövegegységben a hallás útján begyűjtött „háttérinformációkat” sűríti hangképbe a megfigyelő narrátor, aki emellett egy dialógusnak is fültanúja. Miképpen az alig kivehető neszeket, úgy a megnyilatkozók lelki rezdüléseit sejtető kommunikációs jeleket is, regisztrálja az éj leple alatt – afféle illetéktelen befogadó helyzetéből.

Az olvasót a cselekményelemek, illetve a nyelvi történések pragmatikai összekapcsolása segíti annak felismerésében, hogy a vén Csulak dörgedelmes beszéde által a fiatal pár dialógusa fölé tornyosodik. A megfenyítés-megfenyegetés beszédaktusa itt teljeseedik be. E közlés perlokúciós határfoka a hősnő idegfeszültsége és mondatfoszlányainak felhevültsége alapján mérhető le, amikor választottja szökésre próbálja meg rávenni. Az egyik férfi szereplő megnyilatkozása a megijesztés, a másik a rávevés által perlokúciós irányultságú cselekedet²⁵, s hatásvektoraik az egyén tudatában ütköznek egymásba. A férfiúi szólamkérlelő, ostromló, a női válaszszólam szabódó, tétovázó jellegű. Egyben mindkettőjük megnyilatkozásai részint a szerelmi vonzódástól, a másik iránti

---

gyengéd érzéstől áthatottak, részint a Csulak-háztól elszakadás gondolata, valamint a lelepleződéstől való rettegés és a jövőfélelem által megbolygatottak. A parasztleány nyelvi magatartását mégis alapvetően a másikért való aggodás határozza meg, mint hangadó különféle beszédcselekvési stratégiát bevetve a menekülést sűrgeti. A nyelvileg taktikázó ostromlás során nemcsak a jövőjüket vázolja fel a férfialak, hanem múltjukat és jelen helyzetüket is elemzi a másik előtt. A másodlagos szereplő-elbeszélő mindkettőjük élettörténetét boncolgató szavainak köszönhetően pedig az olvasó képet alkothat magának a fiktív alapokról; a háttérbe vonuló elsődleges narrátor ugyanis őneki kínálja fel e feladatot.

A szökés elképzelésére mindkét szereplőben közel ugyanazon érzelmek kerülnek konfliktushelyzetbe, és a lelkiismeret-furdalás is gyötri őket. Főként a hősnőt, ő most küzd meg a Csulak-háztól elszakadás gondolatával. A parasztleányban is óhatatlanul feltámad, de mivel ezen elképzelést és egyéb lehetőségeiket már átfantolta, hamar úrrá lesz az önvádon; s most a szökés tervét igyekszik elfogadtatni a másikkal. Ennek érdekében manőverezve, sajátos beszédhelyzetet alakít ki. S hogy abba a benső vádakkal, büntudattal küszködő partnerét bevonhassa, kérdés-válasz szerkezetű érvrendszert épít fel. Még közelebbről megvizsgálva e nyelvi aktust, mivel az önvívódó leány szava visszafogott, annak pozíciójához igazodik, és maga ad feleletet önnön kérdéseire. A férfihős mint másodlagos elbeszélő kettőjük eddigi életét tekinti át, jelenüket elemzi, és választási lehetőségeiket mérlegeli párhuzamosan. Élettörténetük reflexív körbejárása alkalmával tulajdonképpen önnön magatartásukat állítja éles fénybe. A maguk tisztességét és szerelmük tisztaságát nyomatékosítja úgy, hogy a Csulakok keménységét, irgalmatlanságát tudatosítja. Ugyanakkor a boldogságot, a szabadságot helyezi kilátásba, amely szűkös létmódjuk ellenére mindkettőjükre vár. A rábeszélés szándéka által vezetettve, illokúciós vonatkozásban szerelmi és emberi állhatatosságát erősítgeti, az élet nehézségeit is legyűrő szívósságát, hűségét.

A hősnő benső remegésétől áthatott tőmondatok valójában látszatfeleletként kapcsolódnak a férfi eredendően jóval higgadtabb, bár az ostromlás-rábeszélés aktusa során, s persze a másik iránti mély érzelemtől átmelegedő szavaihoz. Mivelhogy egyrészt a dörgedelmes beszéd perlokúciós ereje szorítja rendre az egyén tudatát. Még közelebbről megvilágítva e nyelvi-lélektani jellegű ördögi kört, a megfenyítő-megfélemlítő hanggal kiváltott riadtság háríttatja el a leánnyal a szökés gondolatát, sőt az mondatja vele rosszindulatúnak a parasztleány aggodalommal átjárt megnyilatkozásait. Másrészt, bár helyel-közzel reflektál társa kérlelő szólására, reagál a környezetében lezajló folyamatokra, a lelkiismeretével küzd mindvégig. Ámde a kívülálló befogadó (a testközelen levő elbeszélő, akárcsak az érzelmileg közelálló szereplő) pozíciójából a tudatba lejátszódó folyamatok nem követhetők pillanatról pillanatra, félmondatról

---

félmondatra: értelmi homály veszi körül a felzaklatott benső világot. A novel-
lavégi éjszaka szimbolikája tehát lélektani összefüggésrendszerbe illeszkedik be.

A leány hezitáló seppelésére, ingadozó és riadt magatartására válaszképpen a legény nem a Csulak-birtok rendjének a megszegésére, törvényeinek a megsértésére, hanem az önálló életre való jogukat emeli ki. A „nagyságos urak” részéről pedig a megnyilvánulásra, vagyis közvetve a vén Dániel ingerült megnyilatkozása által előre jelzett büntetés elmaradására helyezi a hangsúlyt. Miközben a férfi határozott lépésük indokait sorakoztatja fel, a női szólam segélykérően ráfonódik; hisz éppen az említett beszédcselekvés megfenyegető illokúciós aspektusa sokszorozza meg a fiktív alak riadtságát. Aki a rettegve tisztelt urakra vonatkozó megjegyzésekre reakcióképpen teljesen elveszíti helyzetmegítelő képességét, valamint önkontrollját, s kényszerképzetei törnek felszínre, sőt távlátomása támad:

„A leány ijedten suttopta:

– Zörgött. Valami zörgött, az Istenért. Végünk van, ha észrevesz. A puskája a feje felett. Jöjj, jöjj...

– Csak néhány kopó volt.”²⁶

Noha lélektanilag-nyelvileg a nőt behálózó gondolatok rendre nem bogozhatók ki. Így a szereplői válaszlépés, az újabb beszédcselekvési fortély kiváltó oka az elsődleges elbeszélés-befogadó, az implicit olvasó s a műértelmező előtt sem ismeretes. Hiszen a legény partnere e megnyilatkozását követően taktikát változtat. Méghozzá a lélektanilag (idegileg) legfeszültebb ponton, amikor a reszkető ijedtség halálos rémületté fokozódik a nőben, mozgósítja a Csulak-hangban rejlő fenyegető potenciált. Ő maga pedig éles fordulattal, a kérlelő beszédmóddal ellentétben határozott hangot üt meg, és a megfenyegetés illokúciós beszédaktusához folyamodik kényszerű, de célravezető stratégiaként. Ily módon a végletekig fokozza választottja ijedtségét, sőt a teljes kétségbeesésbe taszítja őt, amikor szélsőségesen negatív színben tünteti fel önmagát, megtorlást helyez kilátásba társa további tétovázása, ellenkezése vagy maradása esetére. E férfi hős nem támasznyújtó, hanem ellenséges erőnek állítja be önmagát, amely kiszolgáltatja a megsemmisítő hatalomnak, kiteszi a végső megszégyenülésnek az elgyötört leányt. Avagy alternatív szemszögből nézve, álcázza saját beszédművelete illokúciós aspektusát, a megfenyegetés illokúciós irányultsága mögé rejti a menekülésre rábeszélő erőfeszítését, s miképpen a nő vélte: „gonoszokat beszél”. Azonfelül, hogy megszabadítja e lányt egy nyelvi tett fogságából, a megfenyegető-megfegyelmző beszédaktust önnön perlokúciós irányultsága által „sikertelenségre”, kudarcra kárhóztatja, egyben azon személy tekintélyét is megingatja, aki a beszédcselekvés erejével próbált meg érvényt szerezni a maga akaratának.

A parasztlegény beszédaktusának „boldogulása” ellenére a Petelei-novella illokúciós aspektusa nem a mesekonvenciókhoz idomul. Hisz már az eddigi

fejtegetések alapján nyilvánvaló, hogy a titokzatos élettörténet-epizódokat magában foglaló és megkettőzött eseményvilág megismerési síkon bizonytalanságot, sőt kételyt érzékeltet, mégpedig úgy emeli s élezi ki, hogy az elsődleges elbeszélői pozíciót beépíti a fikció világába. Továbbá a szöveg térelvű megszervezettségéből eredően a narratív egységek közötti időbeli sorrend némileg meglazul, így a befogadó azokat kontextuálisan szabadabb jelentés-összefüggésekbe illesztheti. A szövegfelépítés és az értelemképzés folyamata tehát egyaránt kétségessé tesz bármiféle egységesség eszméire alapozott világmodellt, például a ptolemaioszi rendszert a maga elsődleges mozgatójával egyetemben.²⁷ Ráadásul a műalkotás befejező egysége a fiatal pár élettörténetének nyitottságánál, jövőjük kiszámíthatatlanságánál elemibb kérdéssor elé állítja az olvasót, s ekképpen a szubjektum-megértési korlátjaira ébreszti rá. Miként dolgozta fel önmagában távozásukat az, aki önkényesen rendre szorította a Másik tudatát? Vajon csak a Csulakok történetét tette viszonylagossá, sőt decentráltta a fiatalok periférikus története, vagy Dánielt is kimozdította eredeti tekintélyelvű helyzetéből? A szökést követően, a reggel jelképes értelmi fényében a Másik iránti nyelvi felelősségére ráébredt-e ő? A válasz egyetlenegy markáns férfiúi arcvonás mögött húzódik meg.

JEGYZETEK

1. E tematika Petelei-féle újraírását az *Éjjeli őrzáraton* című tanulmányomban vizsgáltam meg, amelyet a *Palócföld* a 2002/1. számában közölt.
2. MEZEI József: *A magyar regény*, Bp., 1973. 458. oldal
3. E műértelmezés egy készülő Petelei-monográfia részét képezi, és szorosan kapcsolódik az imént említett tanulmányhoz.
4. HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*, (Fordította: Vajda Mihály), Bp., 2001, 274. oldal
5. Uo.
6. PETELEI István: *A Csulakok* = P. I.: *A kakukkos óra: Válogatott novellák*, Bukarest, 1969., 150. oldal
7. Uo.
8. Uo.
9. PETELEI István: i.m., 151. oldal
10. PETELEI István, i.m.: 152. oldal
11. PETELEI István, i.m.: 153. oldal
12. PETELEI István, i.m.: 152. oldal
13. Minden megnyilatkozás rendelkezik egy olyan aspektussal, hogy általa tesz valamit a megnyilatkozó. (Ez az illokúciós irányultság pl. utasítunk, figyelmeztetünk valakit.) Egyszersmind tartalmuk, jelentésük is van a megnyilatkozásoknak: ez (amit kimond, közöl a megnyilatkozó személy) a beszédaktus lokúciós vonatkozása. „Sikeres” beszédcselekvés esetén hatást váltanak ki a megnyilatkozások: ez a perlokúciós aspektus (pl. meggyőzünk, megijesztünk, félrevezetünk valakit, rábírnak az utasítás végrehajtására stb.). Az itt csak vázolt beszédaktus-elméleti alapfogalmak árnyaltabb meghatározását lásd.: AUSTIN, John: *Tetten ért szavak* (Fordította és bevezető tanulmányt írta: Pléh Csaba), Bp., 1990, 106–121. oldal
14. PETELEI István, i.m.: 153. oldal

-
15. PETELEI István, i.m.: 151. oldal
  16. Roland Barthes-nak az S/Z című kötetében kifejtett elgondolása szerint a hermeneutikai kód (a szemikus, a proairetikus, a szimbolikus és a kulturális mellett) olyan konnotációs folyamatokat indít el az olvasóban, amelyek a mű szövege által felvázolt talányos helyzetek tisztázását, rejtélyes összefüggések kibogozását tűzi ki céljául. (BARTHES, Roland, S/Z [Fordította Mahler Zoltán], Bp., 1997., 256–259., illetve 262. oldalak.) A *Csulakok* című novellában az elsődleges elbeszélői alany emeli ki ezen befogadói tevékenységet, aki a képi rejtjelet önmagában vagy szövegkörnyezete segítségével igyekszik megfejteni. A Petelei-féle képi világ és a narratív kontextusában felbukkanó hermeneutikai morféimák minden igazságpropozíciótól függetlenek, sőt a Balzac-műtől eltérően a céltudatos narrátort zátonyra futtatják, a kétségbeesés határszélén pedig álomszerű torzképbe foglalják.
  17. A diszkurzuselméleti társalgáselemzés az efféle természetű kérdést „funkcióeltolódás” alapján minősíti közvetett beszédaktust exponáló „féldialógus”-nak. Vö.: ALBERTNÉ HERBSZT Mária: *A társalgás néhány jellemzője és szabálya – Szemiotika és szövegtan V.*, (Szerkesztette Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László), Szeged, 1992., 13. oldal
  18. Csulak Dániel, hogy elejét vegye a faggatózásnak, kérdezősködésnek, az idézett „előzék” jellegű kérdés által a „preferált” párbeszédtemára vonatkozóan nyilatkozik meg, ámde lakonikusan. A rideg hangnemével meg elzárkózik a további kommunikációs együttműködés elől. Ismét Herbszt Mária szakterminusait veszem kölcsön. Lásd: Uo.
  19. PETELEI István, i.m.: 154. oldal
  20. PETELEI István, i.m.: 154–155. oldal
  21. PETELEI István, i.m.: 155. oldal
  22. Uo.
  23. „Kant a lelkiismeretet törvényszékhez hasonlítja”, ahol is „bírói ítéletek (*Richteraussprüche*) alakjában születik meg a döntés.” Továbbá kiemeli, hogy a morális törvény „olyan parancs jellegét ölti magára, amely az erkölcsi alanyhoz *egyedül második személyben* szól.” – TENGYELYI László, *Élettörténet és sorseseemény*, Atlantisz, Budapest, 1998. 275.
  24. A megnyilatkozások illokúcióját jelölhetik explicit jelölők, amelyeket a beszédaktus-elmélet performatív igéknek nevezett el. Szakavatott jellemzésüket lásd: AUSTIN, i. m., 80–92.
  25. A rávevés, akár csak a meggyőzés, a perlokúciós célzatú aktusok típusához, a megfélemlítés illokúciós cselekvése pedig a maga folyamán, azaz a megijesztés és a megszégyenítés-megalázás aspektusánál fogva a pusztán perlokúciós következményekhez vezető műveletek csoportjába tartozik. A beszédaktus-elméleti kérdéskörre vonatkozó alapállításokat lásd: AUSTIN John, i.m.: 120. és 123. oldal
  26. PETELEI, i.m., 156.
  27. GARRETT, Peter K.: *The Victorian Multiplot Novel: Studies in Dialogical Form*, New Haven-London, 1980., 3–5. oldal

---

N. Horváth Béla

„AZ IDŐ LASSAN ELSZIVÁROG” IDŐ-KÉPZETEK JÓZSEF ATILA KÖLTÉSZETÉBEN

Az idő az emberi kultúra létélménye. A születés-házasság-halál hármassága meghatározza az archaikus társadalmak működését nemcsak az életkorokhoz rendelt tevékenységformákkal, hanem e három kitüntetett időszakhoz kötött, rendelt szokásvilággal is. A természet változása, virágzás és lombhullás, a gyümölcserés és hervadás tudatosította az emberben a végtelen időfolyam szakaszoltságát, és ily módon személyes átélhetőségét. Ennek emblematikus szimbolikája és metaforizációja tükrözteti az ábrázoló művészetben, s az irodalomban, a költészetben a saját időélmény, mint egy magasabb szintű törvényszerűség elvonatkoztatott aktualizációját.

A művészet végtelen kaleidoszkópjából idézhetők a reménytelen örökkévalóságot kifejező alkotások éppúgy, mint a pusztulást, az elporladást panaszlók. Felrémlenek képek, regények és verssorok, amelyek a megállt és az eltűnt időt vagy a felgyorsult, kitágult, átélhetetlenül mozgalmas, vibráló pillanatsorozatot mutatják fel, mint egy kor jellemző élményét. A sokféle képből, képzetből most csak egyetlen részletet citáljunk, egy a modernség előestéjén élt magyar költőtől, aki antikizáló metaforával élve a természeti törvényszerűségekre visszautalva jeleníti meg későbbi korok érték- és tárgyvesztő tapasztalatát:

*„Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.”*

(Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél*)

Az időélmény József Attila korai költészetében a személyes sors élettörténetéseit, anyja elvesztését, árvaságát megszólaltató versekben tűnik ki a befejezettség, a lezárttság érzetének megfogalmazásaként. Megismervén az avantgárd jellegű modernséget, megjelennek azok a képi reminiszenciák, amelyek az expresszionisztikus, szürrealisztikus formáltságukkal, motívumaikkal utalnak vissza egyrészt a forrásra, olykor mesterekre, másrészt a korélményre. „Az expresszen jár az idő” (*Egyszerű ez*) típusú időképzetek nemcsak a modernség

gépkoncentrációját ültetik át, hanem a veszélyesen, gyorsan élni korélményét is. Ugyancsak kettős foglalatú a korai költészetben gyakori szimultán technika, amely a különböző élettörténeket, a különböző időpillanatokot egyetlen jelenetbe rendezi össze. A legismertebb példái ennek a szemléletnek és verstechnikának az 1926-os *József Attila* és az *Ülni, állni, ölni, halni*. Az idő azonban József Attila gondolkodásában, költészetében a bergsoni, a marxi és freudi tanok korrelációjában, olykor szimbiózisában sajátos és egyéni képrészeket, motívumokat, struktúrákat teremt, így e rövid tanulmány keretében inkább ezekről, az érett költészetéről beszéljünk.

Ha fel akarjuk lapozni azt a sokszínű és tekintélyes katalógust, amelybe a József Attila-i időképzetek foglalhatók, akkor néhány példa erejéig vessünk pillantást az időhöz kapcsolódó fogalmi és tárgyi képzettársításokra. „Avas szalonnán élt, mint az idő. / Telt-múlt naponta...” – olvashatjuk az anyai nagyapának, ennek a falu rossza, a családból elzavart, életét a faluszéli szérűn tengető páriának létösszefoglalását a *Dörmögőben*. Az életét értelmetlenül élő ember sorsát az idő folyásának egyhangúságát visszaadó második sor igei metaforája érzékelteti. Az első sor szürrealisztikus hasonlatának valóságélménye, a megavasodott szalonna érzékelteti az idő múlását és fanyar, rossz ízét. Ugyanezt a képalkotási technikát láthatjuk az Aranynak emléket állító versben: „Verseidre raktál szép cseréptetőt / s homokot kötöttél, a futó időt.” Az idő jelzője a homoké (ti. futóhomok), s a magatartásmód is erre irányul, amint azt a vers közeli *Ákácokhoz* is megerősíti. „Száz göbbedő odvas falunkban / homokot kötni magunkba...” A szétpergő, szélfúttá, megállíthatatlan homok látványa-képzete hívta elő ezt a képkapcsolatot, s vándorolt át a futó jelző az időhöz. Ugyancsak szemléletes a *Holt vidék* „zörgő időt vajudik az erdő” sorának képe, hisz itt a vers egészéből kitetsző élettelen, fagyott világ összefoglalása ez a jelzős kapcsolat, hanghatásaiban is utalva a kemény hidegre. „Csillan e nyüzsgő idő / korallszirtje...” – olvasható a *Sárga füvek* lazán összefüggő asszociáció sorozatában. Ez a valószínűleg befejezetlen és bizonytalan keletkezésű vers a lét egészének áramlását, változékonyságát idézi. S az időhöz tapadó képek közül idézzünk meg egyet a Gyömrői-versek közül, 1936-ból:

„Oly gyors a nyaram s lassú a telem –
az ősz kockája kit mutat nekem?
A lesi-csász idő elől
Ki szállna el velem.”

A *Jaj, majdnem* kezdetű vers fenti részlete nemcsak a megélt idő szubjektívizálásának képisége miatt érdemel figyelmet. A megszólított, a beszéd címzettje a női nem. A beszélő állapotát, skizoid feszültségét, mintegy a megszólítás indikációját

megragadó és megdöbbenő kép érzékelteti: „Csillagok rácsa csillag az égen / ilyen pincében tart az értelem.” Az *Eszmélet*ből ismert börtön-képzet itt tehát az értelem-szenvedély (ösztön) freudi bipoláris világértelmezésére tevődik át, megadva a „lesi csősz idő” elől menekülés indokát, a tettenéréstől, a tudathasadástól való félelem magyarázatát.

A sokszínű időképzet egy másik variánsára három közismert, s méltán híres vers motívumát idézzük. „A pillanatok zörögve elvonulnak, / de te némán ülsz fülemben. / Csillagok gyúlnak és lehullnak, / de te megálltál szememben.” – olvashatjuk az *Ódában*. Ez a szerelmi kultúra és a nyelv konvencióra épülő, hagyatkozó vallomás a kedves állandóságát, örökkévalóságát helyezi szembe az idő múlásával. A kiemelt versrészletben azonban a véges pillanatok és a végtelen távlatok kapcsolódnak össze, a szerelmi mámor egyszeri átélhetőségének és a vágy végtelenségének örök emberi paradoxitását érzékeltetve. A világegyetem változásának időtlensége és a személyes lét tapasztalati idejének pillanatnyisága, ezt a csak ésszel felfogható, gyötrő ellentmondást a szerelem örökkévalósága oldja fel az *Ódában*.

Egy másik vallomásban, a Babitsot engesztelő *Magad emésztőben* ugyancsak sajátos világképnek rendelődik alá egy többretegű időkép.

„A múlt
tüntető menete elvonult,
a lomb lehullt
s a fájdalom ágai benned,
mint mindenkié, elkövesednek
az aláomló évek, évadok,
rétegek, szintek, és tagok
óriási nyomása alatt.”

A költőfejedelmet, a *Nyugat* főszerkesztőjét, a Baumgarten-alapítvány fő kurátorát jóvátehetetlenül sértő egykori vétséget próbálja a vers, s a költői szándék, ha nem is elfeledtetni, de magyarázni, indokolni. A bűn okát fedi fel az idézett rész. Azt a magyarázatot, amit egy segélyért folyamodó, megalázkodó levélben így értelmez József Attila: „amióta tudom, milyen – esztétikától idegen és magam elől is elrejtőző – impulzusok kényszerítettek, hogy Önt bizony durván megtámadjam, lelkiismeretem egyre ösztökél, hogy ezt a csorbát kiköszörüljem.” Az affért, a freudi logikával apakomplexusként értelmezett lázadást elrejtí már a múlt, az emlékezet, amit a költő a lélektani értelmezéstől ugyancsak távol álló, a politikumból származó képpel érzékeltet: „a múlt tüntető menete elvonult.” Az élő anyag elkövesedik az „aláomló évek, évszakok”, az idő nyomása alatt, lerakódik a fájdalom. S noha az engesztelés Babits mélybe

---

ivódott sérelméről szól, a „mindenkinek” utal arra, hogy nemcsak a sértettben ülednek le a bajok, hanem a sértés oka is itt keresendő.

A múlt egy másféle létértelmezéshez és annak formát adó képzetekhez kapcsolódik az *Eszmélet* egyik szakaszában: „csilló véletlen szálaiból / törvényt szőtt a múlt szövőszéke”. Ez már nem a személyes lét átélhető ideje, hanem a társadalmi történés lezárult, s némiképp idealizált korszaka. Az *Eszmélet* József Attila legtöbbször elemzett műve, s méltán. A költő, aki – talán épp rokontalan-sága, meg nem értettsége okán – öntudattal állt ki művei mellett, így vélekedett erről a versről: „Az *Eszmélet* valóban szép vers, s bizonyos másfajta versek úgy viszonyulnak hozzá, mint mondjuk Feuerbach primitív elmélete Marxéhoz.” A mű három egymásba illeszkedő, áttűnő rétegből épül föl: az érzelmeket tárgyiasító lírai vallomásból, a társadalmi törvényszerűségeket teoretizáló értelmezésből és az ontológiai kérdés-felvetésből. Az idézett versrészletben a felismerő értelem a világ törvényszerűségeit a vers egészére jellemző antinómikus szemlélettel a múlt-jelen folyamatához köti. A csilló véletlen szálaiból szőtt törvény, a világrend dialektikus egésze a hangsúlyozott én vélelmezése. Ezt a múltbeli teljességet azonban cáfolja a tárgyias, józan szemlélet, az eredményt is kifejező felismerés: „s láttam, a törvény szövődése mindig fölfeslik valahol.” Az elképzelt és tapasztalt, idealizált és hiányos világrend képzetei kapcsolhatók a költő kommunista korszakához és az abból való kiábránduláshoz, mint a teória és a gyakorlati tapasztalat antinómiájához, de értelmezhetők a modernség előtti „múlt” és a modernség jelene szemléleti konfrontációjaként is. Ebből, a felfeslő törvény felismeréséből következik a vers további szakaszában a világ bezártságának, a börtönlétnek a tudatosodása.

József Attila gondolkodói alkatának sajátja, hogy nemcsak a valós vonatkoztatásokat jeleníti meg képszerűen, hanem az elvont, teoretikus képzeteknek is képi, a tapasztalati valóságra visszavezethető formát ad. Az idő fogalmi interpretációjára idézzük az *Eszztétikai töredékek* egy az ihlet és idő kapcsolatát taglaló részét: „Az ihlet nem semmisíti meg az időt, hanem megszelídít, értelmez, végtelenséget alkot. Helyezkedjünk megint csak a műalkotásba és fogadjuk ihletét megint csak egzisztenciánk (!) – azt látjuk, hogy bár csak egyetlen idődarabot fog össze, ezt az idődarabot végtelenné mélyíti, képletesen szólván az idő végtelen egyeneséből lecsíp egy részt és azt végtelen, önmagába visszatérő göbévé alakítja. A fogalom időtlen örökkévalóságával szemben az ihlet határolt végtelenség.” A crocei intuícióelmélet szolgált a költőnek kiinduló pontul, s transzponálta azt az időértelmezésre, igencsak szemléletes példáját adva az egy struktúrán belüli időrétegek belső mozgásának, tágulásának. Ez a végkövetkeztetés, a dialektikus „határolt végtelenség” szolgál aztán az *Irodalom és szocializmusban* a műértelmezés alapjául, s ugyanezt láthatjuk *A város peremén* egykoron sokszor hallott, de vélhetően ritkán végiggondolt jövőképében:

---

*„Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...”*

A „határolt végtelenség” filozófiai fogalmát a költő továbbépíti az einsteini relativitáselmélettel megismerkedve „véges végtelenné”. Az idézett versrészletben a jövőt azonban nemcsak a természet megértése, a relativitáselmélet tudomásul vétele hozza el, hanem még másik két filozófia belátása is. A „termelési erők”, a társadalmasított természet nyilvánvalóan marxi kategória, amint az idebent levő ösztönök freudi származása sem kétséges. A verszárlat nem egyszerűen a József Attila-i freudomarxizmus bizonyítéka, hanem egy olyan jövőképnek, némiképp idealisztikus, de azért vonzó kivetítése, amelyet nem a politika, az erőszak kényszere diktál, hanem az emberi értelem megvilágosodása hoz el. A természet-, a társadalomtudomány és a lélektan modern egységében.

Az einsteini elméletre visszavezethető kozmológiai képzetek, immár eredeti kontextusukban, a táguló világegyetem örökkévalóságát idézve feltűnnek az utolsó év verseiben, töredékeiben. A Flóra-szerelem erejét mámoros túlzással érzékelteti az egyik vers: „Miként a tiszta űrben a világok, / lebeg keringve bennem a hiányod.” A *Költőnk és Kora* önreflexiójában, a nehezen elkészült versre utaló önironikus sorban olvasható:

*„Ugy szállong a semmi benne,
mint valami: a világ
a táguló űrben lengve
jövőjének nekivág;”*

Két különböző természetű és ellentétes minőségű jelenséget vont össze József Attila ebben a hasonlatban. A világmindenség határtalan anyagiságát és a műalkotás egyszerűségének anyagtalan, nyelvi mivoltát hozza kapcsolatba a végtelen időbe, pontosabban a vers szövege szerint, a jövőbe vetítve.

Az idő-szemlélet József Attila költészetében sajátos versstruktúrákat hozott létre. Ezek egyike az a verstípus, amelyet születésnap-i versnek nevezhetünk. Az 1922 és 1928 között íródott áprilisi versekben mindig akad legalább egy, amelyet a költő önmagának, személyiségének, addigi életútjának és az elképzelt jövőnek szentelt. Az évek során 19 vers született április 11. táján, s ez a szám csak azért ennyi, mert 1929 és 1935. között a költő nem jelezte műveinek keletkezési dátumát.

A születésnap versek jórészt a korai költészet darabjai. A biográfiát áttekintő művek a „ki voltam én” problémájának felvetésével a múltból indulnak, s a jelen állapotrajzával, a „most mi van és mi vagyok” rögzítésével a jövőt rajzolják meg. Azaz ez a verstípus az identitáskeresést, az önmeghatározás szándékát is dokumentálja.

1921. április 11. keltezés alatt két vers található, az *Amióta*, *A halálról*. Mindkettőben a pályakezdő költő próbálkozásait láthatjuk, ám elgondolkodtató, hogy mindkét születésnap verse a halált hívja. Ezek a vallomások olyan önreflexív dokumentumok, amelyek nemcsak a kamasz költő, hanem a felnőtt férfi énazonosság-problémáit sejtetik. Persze ezek az alkotások olykor nem mentesek a stilizációtól, mint az *Elköszönő szelíd szavak* vagy a *Szomorúfűz*, s a spilen ugyanúgy színezi a jelen és jövőképet, mint a kamaszos nagyotmondás.

A huszadik születésnapra írott vers egy megszerkesztett élettörténetet idéz. Mint két évvel korábban *A legutolsó harcok*, szomorú iróniával szól származásáról. A fogantatás tényével indul – erre utal a nyári éjszaka, az ölel ige – amely a megszületésben teljeseedik ki (április). A „gyárfüst ölelt át lomha földszagot” játékos iróniájú metonimiái utalnak a szülőkre, a származásra, amelyből következik az önmeghatározás: az „Ucca és a Föld fia vagyok”. Sajátos rajzolatú a szülők-fiú viszony, a család, a múlt értékelése. A „Kártyás munkás” nemcsak a biográfiai tényre, az apa – majd a gyerekek, Jolán, Attila által is örökölt – játékszenvedélyére utal, hanem arra is, hogy a fiú az apának csak a presztízst jelentette. (Hisz – mint Jolán visszaemlékezéséből tudjuk – a második lányt már meg sem akarta nézni, annyira elkeserítette, hogy nem fia született.) Más kép tárul fel az anyjáról. A „szép ifjú mosóasszonynak” reményt, célt és ugyanakkor „fejkendőbe költözött gondot” is jelentett a gyermek. Hasonló képet rajzol a származásról, a szülőkről az 1928-as *Nemzett József Áron*. Az apja alakját itt is a családi legenda formázza, némi mesés groteszkséggel: „Nagy óceánon / szagos füveket kaszál”. Az anya halálát csaknem a diagnózis pontosságával ismerteti: „Megszült Pöcze Borcsa, / kit megettek a fenék”. Ez a népi terminológia a mama halálának okára, a méhrákra is utal, a gyomor, a has említésével. A vers egyetlen veszteségletár, mind a múlt, mind a jövő negatív végösszegű. Az én története csupa kudarc, tragédia, a jelenben is a veszteség hangsúlyozódik, a jövő, az „öröklét” pedig értelmetlen: „Élek mindörökké / gazdátlan és ostobán.”

A leghíresebb utolsó születésnap verse dalszerű játékos ritmusa, bökvers jellegű önrímei, paradoxonai nem tudják elfedni a szomorú valóságot, a költő teljes társtalanságát. Az önirónia minősíti az életutat. Az egzisztencia sikertelenségét a jól ismert korabeli sláger tudatosítja: „még havi kétszáz sose telt.” A társadalomból való kiszorultságának okát a Horger-afférra vezeti vissza. Azaz egy aktuális életstratégia jegyében – ellentmondva ezzel a valóságnak – felnagyítódik a szegedi professzorral támadt konfliktus jelentősége. A „lehettem

volna oktató”, azaz a tanár társadalmi státusát felértékelő szemlélet a jelen helyzetéből érvényesíti értékrendjét – bár kétségkívül a tanárság akkortájt nemcsak társadalmi presztízst, hanem egzisztenciát is biztosított. A verszárlat jövőképe szimbolikus ábrázolatú. A „nem lesz tanár e féltekén” tiltását, fenyegetését oldja fel a távlatba helyezett minta, a nagy költő ígérete, akinek művei egész népet tanítanak. Ez a kiteljesedés, a horatiusi idea aktualizálása persze annak a tényleges lét-helyzetnek a meghaladási kísérlete, amelyben a vers fogant, az elhatalmasodott betegségé. A népét tanító nagy költő olyan jövőkép, amely egyrészt a valós önértékelésre épül. (József Attila nagy költőnek tartotta magát, sőt a legnagyobbnak, mint az egyik, méltán híres vers felolvasása után mondta Fejtő Ferencnek.) A *Születésnapomra* ilyen befejezését azonban motiválhatta egy másik tényező is. A Flóraszerelm boldog szakaszában, a jövőt tervezve, házasságra, családalapításra készülve, a vagyontalan, el nem ismert költő nem mutathatott fel kedvesének a jelen időben materializálódó értéket, csak a költői hírnevet ígérhette.

József Attila költészetében a számvetés szándéka meglehetősen gyakorisággal idézi fel az élettörténet addigi szakaszait, s valamilyen időrendbe szedve, olykor aktuális életstratégia logikája szerint elrendezve mutatja fel a biográfia valóságos tényeit vagy azok szimbólumértékeit. Mindkét eljárásra találunk példát, s arra is, hogy egyetlen alkotáson belül az időtörténet szubjektív, emlékképszerű elemei és azok objektivizált elvonatkoztatási együtt alkotják meg az élettörténetet. A *Kész a leltár* a beszélő életidejének három szegmensét szembeesíti. A zsoltárparafrázis, a „Magamban bíztam eleitől fogva” időtleníti a múltat az áthallás révén, és egy állandó értékű magatartásmódot is megjelenít. Oly módon modellál egy életsorsot, mint amit a vers egy másik része tételszerűen fog össze: „születtem, elvegyültem és kiváltam.” Ez a valóságos életmozzanatokból elvonatkoztatott sorsképlet összetömöríti az élettörténetnek az elbeszélés idejéig lezajlott eseményeit. Ezekhez képest esetlegesek azok az emlékképek, amelyek a gyermekorból (forgót, kenyeret árult), az ifjúkorból a ténylegesen megtörtént eseményeket, életszakaszokat felidézi. S amint a verskezdet egy magatartásmódot parafrázál egy intertextuális áthallással, ugyanúgy a verszárlat is. A „Nem dicső harcban, nem szelíd kötélén / de ágyban végzem, néha ezt remélem” Petőfi-utalása nemcsak egy sorsképletet cáfol, a nemzetéért, az emberiségért életét adó forradalmár hősi halálát, hanem az ebben megtestesülő értéket, a közösség által elismert örökkévalóságot is.

Az egyéni léttörténet és annak általánosító szándékú értelmezése az utolsó versek létösszegzéseiben struktúraképző szerepre tesz szert. Arról a poetikai eljárásról van szó, amint Németh G. Béla találóan a három időhatározó szóval modellált: még, már, most. Ha ezt az időszembesítő szemléletmódot az utolsó három, közel egy időben keletkezett versben nézzük, a jövőképnek a versstruktúrában elfoglalt sajátos helyzetére és értékszerkezetére kell figyelniük.

A [*Karóval jöttél*], a [*Talán eltűnök hirtelen*] és az [*Íme, hát megeltem hazámat*] a múltat elemzi, a beszélő által hangsúlyozott én szempontjából. Az élettörténet eltérő módon stilizált viszonylatokban, s ezeknek formát adó fogalmakban, képekben jelenik meg. Látnivaló, hogy a múlt tényrögzítéseiből kevés a valós, a biográfiailag is hiteles utalás. A költői sorsértelmezésben az általánosított én-világ konfliktus dominál, az egyén mássága, s az ebből következő feloldhatatlan kudarc. A [*Karóval jöttél*] nyitóképének emblemikus karó-virág oppozíciója jelzi a múltra, a születésre visszavezetett társadalmi elutasítottságot, amiből logikusan következik a verszárlat jelenideje: „Be vagy a Hét Toronyba zárva”. Ez a reménytelen sorsfeladás helyezi a [*Talán eltűnök hirtelen*] elejére a jövőképet, a halált: „talán eltűnök hirtelen / akár az erdőben a vadnyom.” A nyomtalanul eltűnő egyén tragédiáját a múlt, a személyes sors ellentmondás-sorozata magyarázza. Ez a múlt-jelen oppozíció és egyben oksági következmény a legmegragadóbb ellenpontoszó képet az utolsó strófában hívja elő:

*„Ifjúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.”*

Az utolsó vers a jelen-múlt-jövő (jövőtlenység) logikájára fűződik fel. A jelent taglaló 3 versszak mély öniróniája a teljes kudarcot érzékelteti. A költői életmű világképi értékeit megtestesítő „szép szó”, „új világ, jog, föld” visszautasításra talál, a jelen kifordult értékrendje nem fogadja el. Ez a teljes visszautasítottság, a feleslegesség érzete emberileg is érthetően és poetikailag logikusan a múltban keresi a magyarázatot. A megjelenő sorsértelmezések azonban csak a summázatot közlik: a magányosságot, a kudarcot, a kitesztettséget („Bolondot játszottak velem / s már halálom is hasztalan”) Ez a múlt pedig okságian meghatározza a jövőt. Megtörik a versszerkezet rendje, a kétszer hármas osztást csak egy versszak követi. A jövőképe, amely a tűzhelyről, a családról, az emberi lét két alapvető értékéről való lemondást tükrözi, mély szomorúsággal.

Az emlékezet verse *A Dunánál*. De nem csak a személyes lét múltja elevenedik meg, mint az alkalmi jellegű születésnap vagy a kései létösszegző versekben, hanem a létezés történetisége és a történetiség létezése. A vers történetiségét az ihlető körülmény, pontosabban a szükség adta, hogy a költőnek verset kellett írnia a *Szép Szó* Mai magyarok régi magyarokról című összeállításába. A múltidézés személyességét pedig egy másik, szervesebb ihlető szituáció hívta elő, az önelemzés kényszere. Az a folyamat és készítés, amelynek stációit

---

a *Szabad-ötletek jegyében* olvashatjuk, s amely szöveg párhuzamosan keletkezett, amint erről a motivitikus egybeesések vallanak. Az időfolyamatnak azonban van egy harmadik aspektusa is, a keletkezés, a leszarmazás mítoszában.

A személyes történetiség a szülőkhöz, pontosabban az anyához kötődik a vers I. szerkezeti egységében. A kettős anyakép, a gyermekét ringató, mesélve dajkáló és a másra gondoló, gyermekével nem törődő mama dichotóm képze a kései versek jellegzetessége és szublimációja annak az anya-gyermek viszonynak, amelynek freudi színezetű, olykor drasztikusan nyers képeit a *Szabad-ötletek* adja vissza. A jelen analizáló szemléletét és készítését már a vershelyzet, a sokértelmű „sorsomba merülten” jelzi. A sorsképlelés pedig szükségszerűen idézi fel a múlt történéseit, mint a jelen állapotnak előzményeit, esetleg előidézőit. A „fecseg a felszín, hallgat a mély” sokat értelmezett dialektikus fogalompárja is utal a múlt eseményeire, hisz az egyén sorsát nemcsak a véletlenszerű felszíni történések és a törvényszerűen bekövetkezők alakítják, hanem a lélek mélységének múltjába fojtódottak és az azokat sejtető tünetszerűen fecsegők is. Ebből a lélektani sorsanalízisből pedig szükségszerűen bukkan fel az anya alakja, s indítja el az emlékezést, az „idő árját”.

A vers második szakában a korábbi szemlélődést a megértés tevékenysége váltja fel. Az értelmi folyamat, annak eredményessége (nézem-meglátom) az egyén és az ősök, a jelen és múlt egymásba kapcsolódását értelmezi. Ezt kezdetben az antinómikusan polarizált képzetek (száz ezer éve – hirtelen, „Egy pillanat és kész az idő egésze”) majd a jelenben élő múlt szinkronitását érzékeltető ősök-fiú kapcsolat írja le. A létezés múltját személytelenítik azok a tevékenységek, amelyek – ismét csak a freudi igepárral érzékeltetve – az emberi mibenlétét ábrázolják: „...kapáltak / ölte, ölelte, tették ami, kell.” S ezt a múltat, az ősi ösztönök világát csak ők, „az anyagba szálltak” tudják, a továbbélő jelen, a fiú csak megpróbálja feltárni a vallomásaiban.

A múltidéző személyes sors az anya és az apa alakjának, származásának képzetében tűnik fel. Noha anyjáról pontos emlékei vannak a költőnek, eredetét egy népcsoporthoz, tehát egy történeti képződményhez köti, amint apját is, pontosabban a legendát a félig székely, félig román családfőről. A versnek ebben a szerkezeti egységében a személyes történet a származástannal léttörténétté transzformálódik, az összejt végtelen osztódássorozatának egy pillanata az apa és anya élete, s a belőlük születő egyén, a lelkes Egy. S a történetiség újabb aspektusában a közép-európai történelem jelenik meg. A hódítók és hódítottak sorsa, Árpád és Zalán népéé, s a magyarságé, amely elszenvedte a török, tatár pusztítást, miközben maga is hódító volt. A Duna ennek a közép-európai sorsnak, az egymásra utaltságnak a jelképe, amint azt a Dunai konföderációról, az együttéléstről mindeddig utópisztikus elképzelések felvázolják. A himnikus verszárlat máig tartó politikai érvényességére

---

idézhetjük a közös dolgaink rendezésére szóló felhívást, de ugyanilyen érvényűnek tarthatjuk az egyéni és közösségi léttörténetet szimbolizáló Duna-képzetet, amelyben egybeforr a „múlt, jelen, s jövő.”

Az idő – vélhetően – a költészet ősi és egyik leggyakoribb toposza. Miként is lehetne másképp, hisz az ember legfájdalmasabb felismerése a természet örökkévalóságával szemben saját végeessége. József Attila – akinek nem adatott meg, hogy öregkorában az idő múlásán merengjen, s a megvalósult reményeit sorba vegye – gyakran szembesült létének szomorú végeességével és reményteli végtelenségével. Az ifjúság naiv és tiszta hitével, a világot formáló szellem racionalitásával megvalósulásra váró jövőképet alkotott. S aztán befele fordulva a múlt egyre mélyebb üregeibe szállt alá, amint a *Tudod, hogy nincs bocsánat* keserűen összegzi: „s romlott költőkre leltél pszichoanalízisben.” Élete utolsó évében, a saját sorsára vonatkoztatva, de modern és posztmodern korunk szétpergő időélményére is értelmezhetően írta az *Ars poeticában*: „az idő lassan elszivárog”.

H. Nagy Péter

A GRAVITÁCIÓ RETORIKÁI ADY – ILLYÉS – KAF

Az Ady-versek szótlanságának érzékelését követő recepciós elbizonytalanodás legalább két olyan dilemmával találta magát szemközt, melyek a szövegek aktuális megértésének kilátásait érintették. Egyfelől nyilvánvalóvá vált, hogy – Kulcsár Szabó Ernő szavait idézve – „Ady ma olyan költő, aki – fogadtatástörténete során alighanem először – nemhogy nem hívja ki a recepció válaszait, hanem kifejezetten rá van utalva annak megszólaltató aktivitására.”¹ Másfelől megkerülhetetlen kérdéseket implicált ama tényező, hogy – némely esetben – a kortárs líra minden irodalomtörténeti vállalkozásnál beszédesebben támogathatja az Ady-darabok „ellenállásának” időbelivé alakítását. Ennek következtében az esztétikai ideológia vezérelte kanonizáció hatástörténeti eredménytelenségével szemben felsejlettek annak jelzései, hogy az Ady-líra több mellőzhetetlen kérdés-iránnyal kondicionálja a XX. századi magyar költészet önmegértési formáit. Azokat a szemléleti-poétikai komponenseket, melyek egy-egy költészeti modell másságának tudatosításán, újrakonstruálásán keresztül válhatnak a szövegek polilógusának temporális részeseivé. Nem véletlen tehát, hogy

---

az Ady-versek megszólaltathatóságának és beszédképességének átrendeződése ily módon nem csak az Ady-olvasás történeti vakfoltjainak föltárásából, de nem is csupán a szövegek immanens, a trópusok retorikája mentén haladó értelmezésének produktívitasából, hanem sokkal inkább a lírai alkotások átsajátító műveleteinek mozzanataiból, ezek mikéntjének és lehetőségének funkcionális feltételeiből nyeri impulzusait. Tehát a recepcióesztétikai kérdezmódnak éppen ott nőhetnek meg az esélyei, ahol a hatástörténet a művek temporális párbeszédében mutatja meg e kölcsönös-séget lehetővé tevő hagyomány távlatszerkezetét. A továbbiakban egy olyan Ady-vers utóélete kapcsán hoznánk erre példát, melynek még tematikai (újra)aktualizálhatósága sem magától értetődő.

*

A föl-földobott kő az évtizedek során úgy vált szavalmati darabbá s lett Ady egyik legismertebb költeménye, hogy eközben nem integrálódott a 20. századi líra hatástényezőjévé. A vers ugyanis – látszólagos összetettsége ellenére – nem volt képes olyan válaszokat készleltben tartani, melyek túlfuthattak volna a mű immanens közlésvilágán. E zártság éppen ezért mintegy rögzítette is a róla szóló beszéd keretrendjét, *A föl-földobott kő* a *Szózat* kései másaként, a „hazajáró lélek” kötöttségének kifejezéseként nyerte el reprezentatív helyét az életműben. (Támogatta ezt annak a Széchenyi-részletnek a felbukkanása is, melyet Földessy Gyula idéz a vers ürügyén: „Visszajövet-ről gondolkozni s aggódni sokat, nem szükség; a’ selejtes, ha odamarad is, mit árt? A’ jó hazafi visszatér, mert valamint a’ követ, bármi magasan vet-tessék is a levegőbe, valami ellenállhatatlan erő vonja vissza a földhöz: úgy varázsolja a’ romlatlan természet nagy törvénye a’ hazafit anyaföldjére vissza ismét.”)² Király István monográfiája tehát nem véletlenül stabilizál-hatta a vers központi mondandóját: „A sorsos magyarság reprezentatív műve volt ez a költemény: a *sorsszerűség-érzés* jelentette benne az elsődleges formai meghatározót. Középpontba került s címben is ki volt emelve a *bulló kő* metafora, jelződött benne a külön is hangsúlyozott »bús akaratlan« lét, a determináltság, a nehézségi erő; jelződött a végleges, megszabott ide-kötöttség. A tartósság szavai és stiláris jegyei tűntek fel rendre. Geminációk (*föl-földobott, újra meg újra*), duratív jelentésű igék (*elbusong, látogat*), időtlenítő számnévi túlzások (*százszor földobnál, százszor is*), nagy időtartamot befogó s ismétlődést jelző határozószók (*mindig, újra meg újra, megint, mindenba*), mon-datnyitó, elnyújtó kötőszók (*És jaj hiába*) jelezték, hogy minden ingáson s változáson túl a konok állandóság, a mozdíthatatlan, változhatlan sors volt itt uralkodó: végleges volt az idekötöttség.”³ Látható, hogy Király érvelése a formai elemeket és a szóhasználatot egyaránt alárendeli a tematika kitünt-ettségének. Felfigyel ugyan a későbbiekben a szöveg paradoxitására, de ezt

---

– elrugaszkodva a retorikai dimenziótól – az „élő ember ellentmondásos érzésének tükrözéseként” magyarázza. A meglehetősen reduktív kijelentések mellett ugyanakkor tetten érhető Király elemzésének hasznosítható rétege is, hiszen némileg pontosan térképezi fel a vers grammatikai viszonyait és képkincsének összetettségét. Amikor viszont számot kellene adni a modalitás és a beszédmód milyenségéről, ismét az ideológiának lesz kiszolgáltatva a mű poétikai megalkotottsága („peremvidéki érzés”, „szorongásos hazaszeretet”, „vívódó patriotizmus” stb.). Ebből következően már igen csak ironikusan hat, mikor az értelmezés kontextualizálni próbálja *A föl-földobott kő*hez rendelhető hang sajátosságait: „A forradalom előtti orosz költészetben s általában a kelet-európai lírában avagy a mai afrikai, ázsiai avagy dél-amerikai népeknél bukkan fel gyakorta ilyen az Adyéhoz hasonló, fájó, tépett hang;”.⁴ Nem bonyolódván bele az ilyen jellegű, szerteágazó kérdések útvesztőjébe, térjünk inkább vissza röviden a vers retorikájához.

*

A föl-földobott kő nyitányát egy megszólító szerkezet alkotja, melyben – első ránézésre – a paralelizmus és a hiperbaton szintaktikája érvényesül. Egyrészt a „föl-földobott” kifejezés az „újra meg újra / Hazajön” állítással kerül párhuzamba, ennek következtében a „kő” és a „fiad” azonosítása is könnyedén végrehajtható. Másrészt a megszólított („Kicsi országom”) beékelődik a paralel tagok közé, de a második személyű ragok e mondatrészekben is jelölik helyzetét egy-egy birtokviszonyban („földed”, „fiad”). Ugyanakkor a beszélő is szituálódik az első strófában: a megszólítás alakzatán keresztül („országom”), illetve a párhuzam irányrendjében („hazajön”). A pragmatikai én ilyen értelemben a megszólítás és a paralel azonosítás „kereszteződésében” helyezhető el, ezért a harmadik személyű alanyokhoz („kő”, „fiad”) hasonlóan párhuzamba kerülhet azokkal a lírai te-hez való viszonya alapján. Vagyis az „én” az aposztrophé implikátumai szerint betagozódhat a vers predikatív hálózatába.

A második strófa „kibővíti” az alanyok „mozgásterét”, miközben ismételten megerősíti azonosíthatóságukat. A „lehull a porba, / Amelyből vétetett.” kijelentés úgy vonja össze a „kő” és a „fiad” képzetét, hogy visszacsatol az első versszak indító képéhez („földedre hullva”), majd a bibliai analógia alapján behelyettesíthetőségüket idézi elő. Ily módon e részlet antropomorfizálás és tárgyiasítás egymást törölő, mégis korrelatív kapcsolata felől válik olvashatóvá. A kezdeti szétválasztás a harmadik strófában lesz antropomorf általánosítássá: itt már egyfajta belső készletéről esik szó („vágyak”), a gravitációs logika újabb variációjából („elülnek / S fölhogadnak megint.”) azonban kiiktatódik a „kő” konkrétuma.

A vers eddigi menetéhez, az antropomorfizáció irányához igazodva a negyedik strófában jelenik meg a grammatikai én. Mivel ez ismételten birtokviszonyt előíró

---

megszólításban történik („Tied vagyok én”), beigazolódik az indításban keltett elvárás. Vagyis olyan jellegű versépítkezéssel van dolgunk, melyben „az aposztrophé a dolgokhoz való bizonyos viszony kialakítása által a költői én megteremtésének egyik módja.”⁵ Ennek nyomatékosításaként értelmezhető, hogy a következő strófa – párhuzamot képezve az elsővel – úgy rendezi újra a kezdeti szituációt, hogy az „én”-re vonatkoztatja azt, a paralelizmus harmadik személyű antropomorf tagját pedig fölülírja. Ebből következően az újra megjelenő „kő” immáron explicite az „én” azonosítójaként (is) funkcionál. Emellett e versszak a megszólított antropomorfizálását is végrehajtja („Te orcádra ütök.”), méghozzá egy olyan szerkezetben, melynek lehetséges másik olvasata éppen a hasonlóságot emeli ki („Te orcádra ütök.” azaz „Hozzád hasonlítok.”). A költemény utolsó strófája tovább erősíti az antropomorfizációt („földobnál”), de megtartja a kő vertikális mozgásának analógiáját. Míg „igazi zárás-ként” – rájátszva a második versszak bibliai képére – a beszélő halálát is konnotálja, felvillantva a vég alakzatában a gravitációs logika korlátozhatatlanságát: „Százszor földobnál, én visszaszállnék / Százszor is, végül is.”

Ady versének azonban olyan interpretációja sem zárható ki, mely a fenti komponensek megbomlásából, a szövegstruktúra sarkpontjainak kimozdításából indul ki. Culler idézett tanulmánya szerint az aposztrophé különössége abban rejlik, hogy az általa inszenírozódó probléma „nem egy előre megjósolható reláció jelölő és jelölt, forma és tartalma között, hanem egy eseménynek a kiszámíthatatlan ereje.”⁶ Ez a tervezhetetlenség *A föl-földobott kő* retorikájának is meghatározó mozzanata lehet. A vers aposztrophéjának iterációja ugyanis a megszólított rögzíthetetlenségét is előhívhatja. Ha az első strófát nem a paralelizmus és a hiperbaton kötött szintaktikai szabályai alapján olvassuk, hanem a megszólított folyamatos jelöléseként – egyfajta transzmutációs eljárást alkalmazva –, akkor a „kő” az „országom” esetleges szinonimájává válhat („Föl-földobott kő, földedre hullva, / Kicsi országom.”), amit a központosítás is támogathat. Méginkább kivitelezhető ez az ötödik strófa esetében, mivel itt nem okoz szemantikai összeférhetetlenséget a közbeékelés és az „én” pozicionálása: „Föl-fölhajtott kő, bús akaratlan, / Kicsi országom, példás alakban / Te orcádra ütök.” (Annál is inkább, mert a „Föl-fölhajtott” nemcsak „fölhajított”, hanem „megtalált” értelemben is recipiálható.) A „kő” és az „ország” hiperbolikus azonosítása persze olvashatatlanná teszi a rendezettnak tűnő felületeket és összezavarja a költemény gravitációs logikáját. Egyfelől a grammatikai én a harmadik személy („fiad”) idézeteként is funkcionálhat,⁷ vertikális mozgását a kőként aposztrofált országgal való hasonlósága magyarázza („példás alakban / Te orcádra ütök.”); másfelől a hazaként jelölt ország óhatatlanul maga is valamilyen meghatározatlan külső tényező gravitációs

---

uralma alá kerül (a „megszólított rögzíthetlenségének eseményét” allegorizálva). (Hasonló következtetésekhez vezethet az is, ha a megszólítottak szétválasztásából indulunk ki: a „kő” és az „országom” helyzete strukturálisan megegyezik, de identitásuk különbözik, azaz két független megszólítottat tételezünk. Ekkor a „föl-földobott kő” „földje” lenne a „Kicsi országom”; tehát a „földed” előre- és visszamutató funkciót egyaránt betölthet.) Hogy a „kőre emlékeztető ország” kérdésirányának felnyílása és visszairódása a szöveg nyelvébe korántsem pusztá értelmmezői önkény eredménye, egy ezredvégi vers tapasztalata is alátámaszthatja.

Kovács András Ferenc *Kövek a magasban* című alkotása már formai tekintetben is (háromsoros aax, bbx stb. rímképletű strófák) intertextuális kapcsolatot létesít Ady művével. Kulcsár Szabó Ernő idevonatkozó tanulmánya azonban megemlíti, hogy „A *Kövek a magasban* című vers Illyés *Haza a magasban* című költeményén keresztül teremt például olyan kapcsolatot *A föl-földobott kő* üzenetével, melynek eredményeként Kovács verse az Ady-vers – Illyés közbejöttével megformált – palinódiája gyanánt is olvasható.”⁸ Éppen ezért mielőtt Kovács András Ferenc alkotására térnénk ki, ajánlatos egy pillantást vetnünk Illyés Gyula versének poétikájára.

*

A *Haza, a magasban* kétségtelenül nem tartozik az utómodernség szemléletét artikuláló korszakos teljesítmények közé. A hozzá társítható esztétikai látásmód mégis tünetértékűnek mondható, hiszen a képviselési beszédhelyzetre és az én felnövesztett szereptudatára épülő verseszmény évtizedekig modellképző érvénnyel erősítette meg a szociális indíttatású irodalom konvencióit. Vagyis – mint Kulcsár Szabó Ernő írja – „A lírai beszédmód költészettörténeti jelentőségű átformálódása szempontjából Illyés verseinek – a kései Kosztolányi, de József Attila vagy Szabó Lőrinc árnyékában is – meglehetősen elmosódnak azok a karakterjegyei, amelyek XX. századi líránk klasszikusai között jelölhetnék ki a helyét. Elképzelhető ugyan, hogy mindez az elbeszélő-leíró líra és a közéleti vallomásköltészet hagyományának megújíthatatlanságával függ össze. De talán inkább abban leli a magyarázatát, hogy Illyés lírájának új komponensei a költői pálya magaslatán sem szerveződnek a versbeszéd olyan korszakjelző poétikai alakzatává, amelyből a modernség utolsó periódusa elhatároló nyelv- vagy szubjektumszemléleti impulzusokat nyerhetett volna.”⁹ Az Illyés-versek ideológiája – szólamainak elnémulása, archiválódása következtében – ezért a mai magyar költészetben sem talál átsajátító folytatásra. Kovács András Ferenc szóban forgó szövegének reflektált distanciaképző eljárásai – látni fogjuk – fel is erősítik ezt az evidenciát.

A *Haza, a magasban* alighanem az életmű azon darabjai közé sorolható, melyeknek közlés módjában erőteljesen érvényesül az asszertív intenció alapképlete

(„Figyelj hát és tanuld a példát”, „az a való, mit én látok” stb.).¹⁰ A vers transzparenciáját olyan felszólító szerkezetek strukturálják, melyek a beszélő kijelentéseinek igazságérvényét mindvégig az „én” kontrollja alatt tartják (pl. „Dörmögj, testvér, egy sor Petőfit, / köréd varázskör teremődik.”; „te mondd magadban, behunyt szemmel, / csak mondd a szókat, miktől egyszer / futó homokok, népek, házak / Magyarországgá összeálltak.” stb.). Annak ellenére tehát, hogy a költemény egyes szám második személyű alanyt konstruál, nem tekinthető önmegszólítónak. Ebben az esetben ugyanis, a te létesülése nem rendelhető hozzá maradéktalanul a szövegben beszélő „én” hangjához, s ez egyben én és te elválaszthatóságát is jelzi. Kulcsár-Szabó Zoltán a lírai te alakzatával foglalkozó tanulmányában figyelmeztet arra, hogy „»megszólítás« és »felszólítás« [...] között alapvető különbség van: az előbbi nem feltételezi az »én« dominanciáját a »te« felett, míg az utóbbit ez teszi lehetővé”.¹¹ A *Haza, a magasban* ily módon a megszólított körülhatárolhatatlan identitását alárendeli az „én” felnagyított pozíciójának. E távolságból következően a beszélő mintegy átadja, kinyilvánítja mondandóját a tételezett hallgatónak („fegyvert szereztem, bűv-igéket. // Már meg is osztom, ha elmondom, / milyen e biztos, titkos otthon.”), aki a vers retorikájában valóban nem jut szóhoz („te mondd magadban”). Mindez összefüggésbe hozható a lírai én nyelvbe vetett hitével, mely egyfelől a szavak teremtő erejének tematizációjában (pl. „mondd a szókat, miktől egyszer / futó homokok, népek, házak / Magyarországgá összeálltak.”); másfelől a kijelentések biztosra vett, megingathatatlan hatásának előrejelzésében (pl. „Lapuljanak bár ezredévig / némán, mint visszhang, ha nem kérdik / szavaid annál meglepőbbet / dörögnek majd a kérdezőknek.”); harmadrészt az egyirányúsított kommunikáció üzenetének („áll az én hazám már, / védőbben minden magasságnál.”) kételymentes továbbíthatóságában nyilvánul meg. A vers éppen ezért a vállalt szerep folytonosságának biztosításában – közössé(givé) tételében („Mert nem ijeszt, mi csak ijeszthet, / nem ölhet, mi csak ölné *minket*,” [Kiemelés: H. N. P.] –), az emlékezet fenntartásában láttatja a „haza” egységének stabilitását. Ennek példaként a beszélő öndefiniálása (identitásának rögzítése: „Igy maradok meg hírvivőnek / őrzeni kincses temetőket.”) a „messzehangzóan is néma”, de majd „felelő”, válaszképes szavak jelentésének tervezhetőségét hivatott garantálni.

Ugyanakkor Illyés költeményének áttetszősége – legalábbis néhány ponton – kérdésessé válhat. A „meg is osztom, ha elmondom” beszédaktusa arra is utalhat, hogy „Az intenció [...] nem alapozhatja meg a jelentést.”¹² Vagyis e „megosztás” az „üzenet” feldarabolódásaként, parcialitásba való átmeneteként, végső soron a jelentés kontrollálhatatlanságának jelzéseként értelmezhető, melyet éppen a „kimondás”, azaz a nyelv anyagszerűsége idéz elő. A vers ebből a szempontból a „bűv-igék” elrejtésének performativitását is színre viszi. Ezt

támaszthatja alá a „némaság” egyre bővülő szinonimalánca („Dörmögj”, „mondd magadban” stb.), a kiáltást ellenpontoszó „messzehangzóan is néma” paradoxitása és nem utolsó sorban a zárlat jelenetezése, mely a „temetőként” azonosított hagyomány élettelenisége és a beszélő halálának konnotációja szerint a kimondatlanság véglegesítéseként is olvasható: „Igy maradok meg hírvivőnek / őrzeni kincses temetőket. / Homlokon lőhetnek, ha tetszik, / mi ott fészkel, égbemenekszik.” Szintén ide köthető a beszélő azon felszólítás-sorozata, mely nyelven kívüli tapasztalatok „begyűjtésére” irányul (pl. „szedd össze, pajtás, amit láttál”; „Mint Noé a bárkába egykor, / hozz fajtát minden gondolatból, / ábrándok árvult szerepét is, / álmaid állatseregét is.”). Az ily módon felhalmozott „javak” szubjektív potenciálja pedig kapcsolatba hozható az emlékezet múltorientált karakterével („új hont a mult időkben / fürkészni”) és hozzáférhetetlenségének („temető”) felismerésével. A *Haza, a magasban* e jelölők dinamikája alapján tehát önnön beszédképtelenségével is szembeesíthető, melyet a nyelv ellenállása tesz lehetővé. Pontosán ezért rendkívül feltűnő, hogy a költemény megformáltságában a hangzás poétikája többnyire éppen akkor kerekedik felül a konstatív állítások/felszólítások „ideologikumán”, amikor a beszélő nem-nyelvi összefüggésekre terelné a figyelmet: „*ábrándok árvult szerepét is, / álmaid állatseregét is.*”; „*Karolva könyvem kebelemre, / nevetve nézek ellenemre.*” stb. A szöveg ilyen jellegű (önreferenciális) szegmentumai a „lírai kód” áthelyeződése mentén engedik érvényesülni a költészet tartományain túlhatni szándékozó jelentésképzés kisiklatásának korrektívumait.

Illyés versének interpretálhatósága – a fentiek szerint – legalább annyira függhet az „én beíródásának” műveleteitől, mint amennyire a beszélő intencionált stratégiáinak „túlfuttatásától”, illetve azok líraiságba történő „visszahátrálásának” potenciáljaitól is. E horizontból nyíló játéktér a szemantikai motiváció beszűkülését ugyanúgy magába foglalhatja, mint az azokról leváló retorikai alakzatok kimozdítását. A szöveg ilyen értelemben meghagyja kérdésként, hogy a szavak vagy letéteményesei egyfajta szubjektív valóságnak („az a való, mit én látok”), mely egybeesik a tételezett nem-individuális igazsággal, vagy nem képesek felidézni azt („mint délibábot, / fordítva látom a világot.”). Ebből következően a cím is több referenciájú jelölőként funkcionálhat: a „haza, a magasban” vagy eredete a beszélő által reprezentált tudásnak („Mi gondom! – áll az én hazám már, / védőbben minden magasságnál.”), vagy virtuális helye az „én” konstruálta realitásnak („Mert ha sehol is: otthon állok / mert az a való, mit én látok.”), vagy célja a gondolat mozgásának („Homlokon lőhetnek, ha tetszik, / mi ott fészkel, égbemenekszik.”). A „haza” perspektivikus konkretizációi közül persze nem zárható ki az sem, hogy az elhatárolódás mikéntjét teszi mérlegre egy olyan nézőpont, mely a deklarált értékindexek megfordításából (pl. a „magasság” ironikus távlattalanságából) vagy semlegesítéséből indul ki.

Éppen ezért a továbbiakban érdemes kitérnünk Kovács András Ferenc említett művének „verstörténésére”.

*

A *Kövek a magasban* a forma emlékezetén keresztül szövegközi kontaktust teremt Ady klasszikus darabjával, ugyanakkor – „újraírva” a *Föl-földobott kő* strófaképletét – önnön megalkotottságát is hangsúlyossá teszi. A költemény körkörös szerkezetű, első és utolsó versszaka egyaránt a „Kövek dobódnak” szcenárióval kezdődik, míg középső, harmadik strófája a „Kövült” szóval indít; páratlan szakaszainak nyitó mozzanatát kettőspont „zárja”, majd „konstatáló megállapítás” követi; páros szakaszaiba múlt idejű kijelentések ékelődnek stb. E szimmetria azonban olyan különbözést alapoz meg, amely egyben hasonlóságot is jelez. A *Kövek a magasban* egyetlen strófával rövidebb, mint a *Föl-földobott kő*. E jelentéktelennek tűnő tény beszédes funkcióra tehet szert akkor, ha Ady művére ismét vetünk egy futó pillantást. Feltűnhet, hogy ez utóbbi szintén kiépít egyfajta szimmetriát, melyet azonban el is leplez. A vers első és ötödik strófájának felvezetése itt is felfogható ismétlésként („Föl-földobott kő” – „Föl-fölhajtott kő”), de a körköröséget megbontja az utolsó versszak hozzáillesztése. Azé a három soré, amely mintegy „véglegesíti” a szövegbeli viszonyokat. Király István ekképpen értelmezi az Adyféle zárlatot: „S a lélek mozgásirányát jelezve »visszaszállnék«-ra változott [...] a kezdeti *hull*, a »földre hullva« »én visszaszállnékká« lett. Grammatikai formákban tükröződött a belső változás: a történetet jelző passzív ige cselekvést kifejező verbumnak adta át helyét. [...] S mindennél beszédesebb volt ez a *hull* – *szállnék* szócsere s a hangsúlyozott én. Jelezte ez, hogy nemcsak önmaga ellenére, tehetetlenül, valamilyen titkos gravitáció foglyaként zuhan itt a lélek: nem utolsósorban maga szállott már hazájába vissza, a nyomatékosított én lett cselekvő; elfogadott, vállalt sorsszerűség lett az elutasítottból. [...] a szállani tudó, aktívvá vált kőben nem az volt már fontos, hogy nehézkedése, hanem az, hogy belső súlya volt. A vállalni tudó, súllyal élő embert tükrözte így a kép.”¹³ Nem véletlen, hogy éppen az utolsó strófa alapján azonosítja Király értelmezése a vershez rendelhető Ady-típusú magatartást, a „tehetetlenség megköttözöttjeként” és a „hűség embereként” jellemzett kettős érületű honpolgár vívódását. Ez az allegorézis – minden esetlegessége ellenére – valóban kivitelezhető, hiszen a zárlat antropomorfizációja olyan konkretizációkra készíthet, melyeket nagyban befolyásol e (korántsem önkényes módon) tételezett teleológia. Ugyanakkor mindez az Ady-vers „túlírtságára” is figyelmeztethet, mivel a körkörös kompozíció jelentésrögzítés felé történő „kinyitása” inkább a poétikai zártság illúzióját kelti. A *Föl-földobott kő* szerkezetén áttűnő „rontott” szimmetria észlelése ezért a nyitottság lehetőségének kiiktatásaként is interpretálható. Kovács András Ferenc szövegének megformáltsága éppen ennek felismertetéséhez járul hozzá. A

Kövek a magasban befejezése tehát – innen nézve – úgy is olvasható, hogy az Adyféle „üzenet” folytathatatlanságát jelenti be („Százszor is, végül is.” helyett „végül sem, akkor sem.”).

A vers persze számos egyéb összefüggéssel is eljátszik. Címe például olyan palimpszesztként tűnhet elénk, mely egymásra írja a „Föl-földobott kő” és a „Haza, a magasban” kiemelt szavait. Méghozzá úgy, hogy az Illyés-mű utótagját megtartja, de az Ady-darab centrális jelölőjét többes számban idézi. Ez a módosítás nem pusztán a két vers dialógusba való bevonására utalhat, hanem arra is, hogy az egyik felől tekintve a másik megváltozott félként vesz részt az inszcenírozott párbeszédben. Így olyan megfordítható viszony alakulhat ki közöttük, melynek eredményeként hol az egyik perspektívájából közelíthetünk a másikhoz, hol az utóbbi nézetéből kapunk rálátást az előbbire.¹⁴ A *Kövek a magasban* retorikája több ponton is jelzi a differenciák működésbe lépésének „irányát”. Egyrészt az első strófa mindjárt egyes szám és többes szám feszültségével szembesít: „Kövek dobódnak, röpülnek fennen: / magas hazákban mivé kell lennem, / ha már nem szállhatok...” Nemcsak az lehet feltűnő, hogy a címben jelzett két szó többes számban szerepel, hanem az is – és ez fontosabb –, hogy az „én”-re vonatkozó sorok kettős intonálhatóságúak. Vagyis a „mivé kell lennem” kérdésként, illetve állításként is hangsúlyozható. Ebből adódóan a vers nyitánya egy olyan szituációt is körvonalaz, amely az „én” „mi”-vé válásának körülményeire utal: a „magas hazákban” többes számmá kell alakulnia, mert nem szállhat; mozgásában korlátozzák, ráadásul megszűnik individualitása. Nem túlzás kijelenteni, a költemény – ebből a szempontból – megszólaltatható egy szcenikailag tisztázott pozíciójúnak tűnő én állítássorozataként. Ha eme elhamarkodott észrevételünket fenntartjuk és visszavetítjük a felidézett két vers beszédshituációjára, akkor arra a következtetésre juthatunk – többek között –, hogy az Ady-féle szubjektum végleges rögzítettsége az Illyés-mű szerepeszményének, a többes szám közbejöttének tulajdonítható. A vers retorikája azért is támogathatja ezt az értelmezést, mert a kijelentések alanyának szituálhatósága mindvégig az Illyés-féle szerep távoltageként realizálódik. Csakhogy – másrészt – az első strófa a „kövek” és a „hazák” sokszorozódását egyaránt kilátásba helyezi. Vagyis az Illyés-szöveg „központi” alakzata sem tartja meg identitását. A kérdésként való intonálhatóság így az önazonosság törlődésére is irányulhat („mivé kell lennem”?). E kettős horizont érvényesítése tehát oly módon vonja játékba az „idegen” elemek funkcióit, hogy kibillenti statikusságukból és a körjük szerveződő kontextusok differenciaképző potenciálját szabadítja fel. Mindez már a felütésben arra figyelmeztethet, hogy a nézőpontok kontingenciájának kiszolgáltatott jelentés stabilizálása olyan ellenállásba ütközhet, melyet a vers kiszámíthatatlan nyelvi történései alapoznak meg. Nem véletlenül írhatta Kulcsár Szabó Ernő, hogy „A gravitáció versszervező

---

gondolatát inverz módon érvényesítő nézőpont itt [...] egyszerre ironizálja s egyszerre láttatja tragikusnak a vers – vallomásköltészet és textualitás közti térben megszólaltatott – alanyának helyzetét:”¹⁵ E tapasztalat fényében próbálnánk továbbfűzni a szöveg értelmezhetőségének fonalát.

A *Kövek a magasban* első strófája egy perspektivikus összeolvasztást (is) inszceníroz. A „Kövek dobódnak, röpülnek fennen:” sor implicite a kövek szemszögéből láttatja azok mozgását, hiszen a „dobódnak” passzívuma eltüntet a történet előidéző „cselekvés” körülményeit. A sorvégi kettőspont ezért szintén a kövek nézőpontjának továbbnyitását jelölheti, de a következő két tagmondat első személye vagy szinekdochikus kapcsolatba hozható a kövek többes számával (részét képezi), vagy újabb perspektívát feltételez. Utóbbi esetben az elválasztottság a fent – lent oppozícióját írhatja bele az első strófa viszonyrendjébe. Ebből viszont az is következne, hogy a „fennen” és a „magas hazák” szintén ellentétbe kerül – látszólagos szinonimitásuk cáfolataként. Ugyanakkor a „fennen” nemcsak helyhatározói szerepet tölthet be, mivel „fenségesen” értelemben is jelentéssé válhat, azaz értékindex társítható hozzá. Eme versszak az eldönthetlenségek révén tehát olyan elvárást is megalapoz, mely az „olvashatatlanság” korrigálását reméli a költemény kifejlésétől.

A második strófa okhatározói szerkezete előre- és visszacsatolásként egyaránt értelmezhető („Mert”). Az „én” múltbéli szituálása vég és kezdet metaforáinak negativizálásán keresztül történik („sosem öltem”, „sose szültem”), ily módon a jelenbeli meghatározottság ennek következményeként bomlik ki. Az „én” olyan „inverz gravitációs logika” foglya („vonzom a földem”), melynek ő is alávetettje („elnehezült”) és amely nyelvi természetű analógiát hív elő („mint a remény, a szó.”). A hasonlat azonban itt is polivalens összefüggéseket kínál: eldönthetetlen, hogy a nyelvi párhuzam az „én”-re vagy a vonzás karakterére utal. Mivel mindkét eshetőség fennáll, az „olvashatatlanság” immár explicite a nyelv horizontjára vonatkoztatható. A strófa emellett az Ady-vers szcenikáját is átrajzolja a birtokviszony megfordításával („földem”). Feltűnhet emellett, hogy a gravitáció körvonalazása már önmagában inverz logikát feltételez, legalább ennyire fontos lehet tehát annak hangsúlyozása, hogy nyelvi történéshez hasonlítható: Kovács András Ferenc verse ezen a ponton nem pusztán opponálja *A föl-földobott kő* szuppozícióit, hanem kérdésirány-módosulást is jelez, miközben textualizálja az „én” elhelyezhetőségét.

A harmadik strófa szintén poliperspektivikus kereszteződéseket hoz játékba. A „Kövült szemeknek megtör a fénye:” halottságot konnotáló sor az „én”-re (engem, illetve rajtam), de a szemekre is (megtörik) vonatkoztatható. Azaz a látás megszűnéseként és a látottság hatásaként egyaránt értelmezhető. A „fénytörés” következtében az „én” tárgyként jelenik meg, vagy eltűnik a nyelvi szövetben. Vagyis a nyelv alkotja meg és törli el mint behelyettesíthető, cserélhető

entitást, grammatikai funkciót.¹⁶ A strófa kettőspont utáni szakasza – az első versszakhoz hasonlóan – ily módon szintén nemcsak az „én” szólama lehet. Mindenesetre a „remény” megfogalmazódásaként, a fölemelkedés vágyaként olvasható, mely a hazáktól való elszakadást („lakatlan”) és a súlytalanná válást (az „elnehezülést” „pilleként” legyőzvéen) célozza. Az iránykijelölés („föl-”) egyrészt újra felveszi az első strófa oppozícióját, másrészt kimerevíti *A föl-földobott kő* vágystruktúráját. A „Kövült (kövekké vált) szemekhez” társítható nézőpont annyiban tartalmazhatja az „én” perspektíváját, amennyiben az a többes számba beleérthető; viszont a „halottság” és a „fénytörés” szerepeltetése ugyanakkor a vágy látványának illuzórikusságát leplezheti le. (Az előző versszakban felsejlő inverz logika összekapcsolása a látással egy intertextus áttünését is maga után vonhatja, mégpedig az az Illyés-részlet köthető ide – nem egészen váratlanul –, amely a valóság deformálására emlékeztet: „fordítva látom a világot.” Jelen esetben azonban mindez nem teremt referenciális függőséget; a *Kövek a magasban* egyáltalán nem deklarálja a közléshelyzet háttérének „autentikus” mozzanatait, a közlemény affirmálhatóságának igényét.)

A negyedik strófa – „palimpszesztként” követve az Ady-vers „forgatókönyvét” – ismételten visszairja a vers retorikájába az „én”-t – a második strófára utalva – múlt idejű szerkezetben („Hullton ki hulltam”), de az előzőhöz rendelt vágystruktúra folytatásaként, majd a scenika újabb konkretizációján keresztül. A „fennen” topográfiai jelölője a „levegőég” lesz, míg a vertikális mozgás célképzete „szabadként” tételeződik (és ismertként, hiszen „hullt” alanyról van szó). Az „én” szituáltsága látszólag megerősítést nyer: a „nem szállhatok”, „vonzom a földem”, „fölemelkedni, lengeni kéne”, „lebegnék végre” tropológiája a „lendülni sem tudok” helyzet-meghatározásával egészül ki. A „Hullton ki hulltam” emellett a „Kövek dobódnak” passzivitását idézi, az „én” múltját és nézőpontját kitüntetve. A figura etymologica *A föl-földobott kő* egyik sorozatosan felbukkanó elemét visszhangozza, ily módon az Ady-vers beszédpozícióját fragmentarizálja, az emelkedésről az ereszkedésre helyezve át a hangsúlyt. Ugyanakkor feltűnhet, hogy e strófa szóhasználata egy másik Ady-textusra is emlékeztet, mégpedig a (szintén hasonló formaképletű) *Hunn, új legenda* néhány részletére („Égnek lendülten”, „Hulltommal hullni”). Ugyancsak erre utalhat a „szabadnak” mozzanata, mely az „úr-szolga” kapcsolatot elevenítheti fel. Csakhogy a *Kövek a magasban* ezen a ponton úgy fordul át a *Hunn, új legenda* újraírásába, hogy a „szolga”, azaz a „Vers” perspektívájából láttatja a gravitációs viszonyokat. Vagyis a grammatikai alany itt a vers horizontjával lesz azonosítható, ezáltal *A föl-földobott kő* kínálta oppozíciók helyére „beíródhat” az „én” szöveggént történő megszólaltatásának és a szerzőtől való elválásának kívánalma (mintegy a „szolga” lehetséges szólamának figyelembe vétele). Ebből a szempontból tehát a strófa eltereli a figyelmet „kötelező intertextusáról” és egy másik Ady-vers

---

fordított perspektíváján keresztül inszcenírozza újra a versbeli viszonyok játékát. (Mindez olyan kapcsolódások terepeként „jeleníti meg” az Ady-lírárt, amelyben a kiemelt darabok látásmódja nem hozható közös nevezőre.)

Az utolsó strófa az első iterabilitásának tekinthető, melyben a differenciák érvényesülése egy folyamat lezárulásáról ad hírt. A „Kövek [...] bolygókká válnak”, azaz metamorfózisuk következtében identitásváltáson mennek keresztül, „visszaszállásuk” lehetetlensége (ezért is) véglegesnek minősül: „magas hazákból vissza se szállnak / végül sem, akkor sem.” Ez mindemellett a kövek antropomorfizálásának kivitelezhetőségét is megakadályozza. A zárás effektusa a „magas hazákat” a „kövek” helyeként jelöli, elválasztja az „én”-től, mint ahogy a „nem szállás” attribútuma is az „én”-ről a „kövekre” helyeződik. Ez az oszcilláció fordított folyamatként megy végbe, mint *A föl-földobott kő* esetében, ahol az attribútum a „kőről” az „én”-re tevődik át („én visszaszállnék”). Ugyanakkor Kovács András Ferenc alkotása úgy hozza játékba az Ady-vers szerepkínálatát és önnön prefigurációit, hogy a „hazákat” a „bolygók”, tehát a „fennen” kontextusává transzformálja. Eme kimozdítás retorikáját a gravitációs viszonyok újabb kiterjesztése kíséri: a bolygók keringési pályán tartásának képzelete. Ily módon e vonzás-erő a nézőpontok relativizálásának és a centrumok folytonos áthelyeződésének, egymást törlő funkciójának allegóriájaként értelmezhető.

*

A *Kövek a magasban* tehát nem pusztán „palinódiája” *A föl-földobott kő*nek és nem csak *A föl-földobott kő* „palinódiája”. Hiszen annak kérdésfeltevéseit, poétikai megformáltságát, szereprepertoárját nyelvek találkozásaként, sőt interferenciájaként, azaz nemcsak „üzenetének” ellentételezésekként dekomponálja. Az Ady-vers(ek) és az Illyés-darab „összeolvasása” olyan konstellációban valósul meg, amely azok temporális adottságainak megszólaltatását a sokhangúság mentén végzi el. Hogy e polifónia visszaírható-e a versek szerveződésébe, arra példa lehet a lokalizálhatatlan „haza” Illyés kínálta „tapasztalatának” megerősítése, vagy az Ady-mű szűkítő zárlatbéli „megoldásának” észlelése, illetve az Ady-féle szubjektum nyelvi feltételezettségének elismerése, az alakzatok retorikai mozgásának intenció alóli felszabadítása. Innen tekintve már csak az hagy kétséget a befogadóban, hogy Kovács András Ferenc szövegének interpretálásakor megelégedhetünk-e ennyivel. A gravitáció retorikájának megfelelően ugyanis a *Kövek a magasban* kérdésirányai akár újabb intertextusok vonzásába kerülhetnek. A „bolygók” horizonttágító felbukkanása például Weöres Sándor *Ének a határtalanról* című költeményének szó szerinti olvasatát is reflektálhatja: „a szerte határtalan űrben / mutatom valódi hazánk.” Ez utóbbiban persze az „én” alakváltása („fény” – „kő” – „láng”) tematikus „ugrások” eredménye, azaz nem nyelvi esemény, mint az én eliminációja majd újraírása a Kovács András Ferenc szöveg széthangzó partitúrájában.

A *Kövek a magasban* interauktoriális megalkotottsága – ezek szerint – annak is nyilvánvaló példáját nyújtja, hogy a poétikai jelentésképződés olyan dialógusok újrászervezésével tartható fenn, melyekben láthatóvá válnak a horizontkapcsolódás történeti modelljei. Ha *A föl-földobott kő* „üzenete” nem csak a mű immanens terméke, akkor másságának kibontakozása sem egyszerűen a hozzá való viszony érdekeltségének tulajdonítható. Az ilyen jellegű elkülönöződés esélyeinek mérlegelése számos meglepetésekkel szolgálhat még az Ady-kánon szétszalazódásának történetében.

JEGYZETEK

1. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az „én” utópiája és létesülése – Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*, In: *Újraolvasó – Tanulmányok Ady Endréről* (Szerkesztette: Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna), Bp., 1999. 10. oldal
2. FÖLDESSY Gyula: *Ady minden titkai*, Bp., 1962. 109. oldal
3. KIRÁLY István: *Ady Endre I–II.*, Bp., 1970. II. 666. oldal
4. Uo. 671. oldal
5. Jonathan CULLER: *Aposztrophé* (Fordította: Széles Csongor), *Helikon*, 2000/3. 380. oldal
6. Uo. 387. oldal
7. Ebből a szempontból a vers kompozíciója rokonítható *A fekete zongora* megformáltságával, annak strófaközi viszonyaival.
8. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Poesis memoriae – A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben*. In: K. SZ. E.: *Az új kritika dilemmái – Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*, Bp., 1994. 191. oldal (Az idézetben szereplő Ady verscímét *A fel-földobott kőről* *A föl-földobott kőre* cseréltem az eredetinek megfelelően. Az Illyés-vers címében a legtöbb szöveggözlésben vessző szerepel: *Haza, a magasban*. A következőkben – az alábbi kiadásra támaszkodva: *Illyés Gyula művei I–III*. [A válogatás, a szöveggondozás Béládi Miklós munkája], Bp., 1982. – ilyen formában használjuk.)
9. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az (ön)függetlenség retorikája – Az Illyés-líra kriptotextusai*. In: K. SZ. E.: *A megértés alakzatai*, Debrecen, 1998. 105. oldal
10. Kulcsár Szabó Ernő véleménye szerint az ilyen típusú megszólalás összefüggésbe hozható azzal, hogy „Illyés már igen korán egy monologikus, XIX. századi költészet-történeti horizontban alapozta meg a képviselési beszéd poétikáját. Olyanban ráadásul, amely a magyar romantikának is csupán az egyik uralkodó, de távolról sem egyetlen képlete volt.” Uo. 112. oldal
11. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *A »te« lírai alakzatának kérdéséhez*, In: K.-SZ. Z.: *Az olvasás lehetőségei*, Bp., 1997. 45. oldal
12. KÁLMÁN C. György: *Az irodalom mint beszédaktus – Fejezet az irodalomelmélet történetéből*, Bp., 1990. 104. oldal
13. KIRÁLY István, i.m.: 668–669. oldal
14. Ez az aszimmetria hasonló módon szituálódhat, mint a *J. A. szonettje* címének esetében. Vö. LŐRINCZ Csongor: *Médium, név és „a líra lehetősége”* (Kovács András Ferenc: *J.A. szonettje*), In: *Vándor szövevény – Az Alföld Stúdió antológiája* (Szerkesztette: Szirák Péter), Debrecen, 2001. 39–40. oldal

-
15. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Poesis memoriae – A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben*, 191. oldal
  16. Ez a stratégia egyébként az Ady 1912 utáni „korszakára” jellemző egyik poétikai eljárás radikalizálásaként is értelmezhető, mely az életmű nyelvi változásaira irányíthatja a figyelmet. (Vö: „A korábban a »látvány« kiáramlási pontjával egybeeső beszédhelyzet fokozatosan a látás és látottság távlatainak metszéspontja felé közeledik. Ez a kettős fejlemény nemcsak azért kardinális jelentőségű Ady költői pályájának alakulásában, mert fokozatosan felfüggeszti a szubjektumhoz kötött, »kivetülő« – s a dolgoknak nemcsak identitást, hanem létet is kölcsönző – látásnak azt az abszolút érvényét, amelynek alapformáit a *Jó Csönd-herceg előtt*, illetve az *Egy csúf rontás* alakította ki. Azért is, mert kifejlésének ezen a szakaszán – szemantikailag már-már az alany teljes nyelviesülésének illúzióját keltve – kerül legközelebb ahhoz, hogy az »én«-t a *Hunn, új legendáéval* ellentétes pólusra helyezze, vagyis létét a teremtő textuális mozzanat teljesítményének szolgáltassa ki.” KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az „én” utópiája és létesülése – Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*, 21–22. oldal) Kovács András Ferenc verse tehát egy Adyféle, produktívnak bizonyuló látásmód felől „kérdez rá” a másik Ady-típusú konstrukció vakfoltjaira.

Györki Edina Gabriella

A REMÉNY ÉS TÜRELEM TEREMTETT MITOLÓGIÁJA

(Rónay György portréjához)

Rónay György igazi irodalmi polihisztor volt, írt regényt, elbeszélést, verset, drámát, esszét, karcolatot, naplót, irodalomtörténeti tanulmányt, kritikát, publicisztikát, több műfordításkötete jelent meg és főszerkesztője volt a *Vigiliának*.

Életének utolsó éveiben, az infarktusa után sokat betegeskedett, ez hatással volt költészetére is. De nemcsak a betegség az öregkor velejárója, hanem az unokák is, akikkel szívesen volt együtt, a nagyapai érzés is változtatott lírájának hangnemén. Az öregség megélésekor szembesült az elmúlással, de a reménykedés hangja is átjárja a verseit. Életében megjelent utolsó verseskötete, a *Kakucs rózsák* is ezt mutatja. A kötetben található versek jellegzetesen öregkori költészetének darabjai. Költeményei a múlandóság és a maradandóság paradoxonjáról (*Nyárutó, N.L. régi háza a Rózsadombon 1973 őszén, N.L. régi háza a Rózsadombon 1975 tavaszán? Gyászének Réti József halálára, Dante, Polyák Ferenc*), a betegség, az öregség kiváltotta félelmekről, szorongásról (*A vénség panaszából, Mikor, Az öreg költő, Angina, az infarktus félálma*), a régi és akkori szerelemről,

---

szeretetről (*Votum, Kettős arckép*), a hitről, a kitartásról, a reményről (*Lábadozás, „Aprélude”, Jelentés, Tisztás*), a gyerekkori emlékeiről (*Önéletrajzi töredék, A nagy staféta, A tantestület föloszlatása*), természet- és életfilozófiájáról (*Szerápcion legendák*) szólnak. A szemlélődés, az objektív önkifejezés, a csendes meditáció, a számvetés versei ezek, a kötet „afféle anabázis, a visszahúzódás, a létből való kivonulás könyve, akár Illyés *Minden lehet-je.*”¹

Ezt a kötetét is mottóként funkcionáló rövid, mindössze kétsoros verssel kezdi. Más kötetekben is él ezzel a megoldással, ám itt nem ad címet a versnek, csak a tartalomjegyzékben, ott is – eltérően a kötet többi verscímétől – dőlt betűvel: *Egy neonlámpa*

*Egy neonlámpa ál holdja siit be szobámba,
De tollam igaz fákat ír.*

Ez a vers egyben ars poeticája is, a világ realitását visszaadni törekvő költő hitvallása. Azt akarja, amit ír, igaz legyen; hogy megtalálja a csalóka felszín alatt a valóságot, és ezt közvetítse az olvasók felé. A belső hangok, a belső akarat szerint igyekszik alkotni arról, amit lát, érez, gondol. De ez nem jelenti az újtól, az új irányoktól való elzárkózást. A kötetbeli *Ars poetica* erről is szól:

*Csak tartani a tollat mozdulatlan,
s várni, míg saját súlyától lecsöppen
róla a vers.
És beissza a föld.*

Tehát nem tart az újításoktól, nem ragaszkodik a régihez, a megszokotthoz, csak arra igyekszik ügyelni, hogy ne írjon valótlan dolgokról. A forma tartalomkifejező funkciója nagyon jól érvényesül e versben. A második és harmadik sor közötti enjembement-nal a költő hatásosan láttatja velünk a saját súlyától keletkező vers csepp alakját, a lecsöppenés folyamatát, s a negyedik sorral belénk is szívódik a vers.

A *Szerápcion legendák* egy teljes ciklus a kötetben. Egyetértek Bécsy Ágnessel, aki szerint: „Ez az egyetlen, nagyívű mű – mely a többi ciklus témáinak és élményeinek némiképp szintézise és felemelése – valójában kötet a kötetben, olyan költészetet képvisel, mely önnön színvonala fölé hozza Rónay György új könyvét.”²

A *Szerápcion legendák* kérdésekből és feleletekből építkeznek. Erre figyeltek fel a kötet korabeli kritikusai is. Bécsy Ágnes a szerkesztésmódról írja, hogy „a dialógus, a szituáció egy páratlan szervesen alakuló ciklust hoz létre: bölcselkedő versek, önálló darabok láncolatát, melyekben azonban a cím egy-egy továbbépülő kérdés, s így a válaszversek egyetlen gondolatív és forma folytonosságába épülnek.”³ Bán

---

Magdolna a válaszokat említi: „A válaszok az emberi létezés és cselekvés Rónay szerint egyedül lehetséges és helyes változatát, a humanista emberi magatartást fejezik ki.”⁴

Nemcsak a szerkesztésmód, a beszédmód, a kompozíció szempontjából megszerkesztett a ciklus, így látjuk verselését, versstruktúráját nézve is, nemcsak a ciklus, de maguk a versek esetében is. A kérdések, mint verscímek, és a verssorok (szinte az összes) jambikus lejtésűek, ezt következetesen végigviszi a költő a cikluson. A sorok szótagszáma eléggé változó (a legtöbb a 10-es, a 15-ös, a 11-es és a 14-es sor). Az egyetlen legnagyobb, 21 szótagszámú sor tulajdonképpen „anti ars poeticája”, *S az emberek?* „*A mások: a pokol?*” tengelymondata: „Hát nem mint élelmes írástudók, kik széljárás szerint fogják a tollat.” Tagadva fejezi ki fentebb említett költői hitvallását.

Már a cím is érdekes a kötet többi ciklusának címéhez képest: *Szerápcion legendák*. Ki volt Szerápcion? Gondolhatunk közvetlen előzményre: Szerápciontestvérek volt a neve egy orosz irodalmi csoportnak, amely 1921-ben alakult, nevüket E. T. A. Hoffmann: *Serapionsbrüder* című regényéből vették; illetve a XIII. században élt egy orosz egyházi író, prédikátor, akit Szerápcion Vlagyimirszkijnek hívtak, és a korabeli évkönyv szerint »nagy műveltségű erkölcsi tantó volt«⁵, de visszautalhatunk az ókori sztoikus bölcsészre Hierapolisból.⁶ Szabó Ferenc szerint a ciklus „az egzisztencialista filozófia tematikája áttéve a költészet regiszterére. Sartre és Gabriel Marcel gondolatait fedezem fel a háttérben. »S hogy az emberek?« »A mások: a pokol?« Ez a verscím – kérdőjellel, idézőjelben, Sartre híres *Zárt tárgyalása* hősének szavai: »L’Enfer, c’est les autres!« Gabriel Marcel, a hívó filozófus, amikor a darabot végignézte, megjegyezte: »Számomra a többi ember: a menny.« Rónaynál ezt olvasom: [...] A mások: az irgalom. Irgalmas szeretet. Igen, végül marad a szeretet. Az ítéleten csak azt mutatjuk fel Istennek.»⁷ Teljes mértékben igaza van Szabó Ferencnek, véleményem szerint azonban egy ókori filozófia gondolatait is megtaláljuk a ciklusban. A hierapolisi ókori bölcsre gondolhatott Rónay, mikor ezt a címet adta, mert a szövegben a sztoikus etika gondolataival találkozunk, azokat közvetíti a válaszaiban a költő. „A sztoicizmus a görög-római világ egyik legnagyobb hatású filozófiai áramlata volt. [...] Az erkölcsi tökéletesség alapelveként az indulatoktól való mentességet (*apatheia*) határozták meg. [...] A sztorikus etika fő követelménye: az egyént megmenti a rossztól, amely a környező világ részéről fenyegeti, s ez pedig a körülményekbe való belenyugvás árán érhető el. [...] a boldogság az emberi élet végcélja, az élet értelme az erény, amely azt jelenti, hogy az ember a természet törvénye szerint él. [...] A bölcs belenyugszik a sors rendeléseibe. A szabadság nem azonos azzal, hogy az ember semmit sem tűr el. A szabadság az, ha lelkünket fölébe emeljük a bántalmaknak.»⁸ Miért választhatott Rónay egy görög bölcset ciklusa címéhez? Egy helyen írja a költő,

---

hogy „a régi görögök már mintha valóban ismertek vagy legalábbis sejtettek volna minden lényeges emberi dolgot.”⁹ Vagyis a ciklusban a neki lényeges emberi dolgokat, gondolatokat, élete legfőbb tanulságát szeretné továbbadni az olvasóknak, amit így foglalt össze: „Nincs »abszolút tisztaság«; az abszolút tisztaság a szellem gázkamrája. Minden élet »szennyes«, minden úton sár van; csak az nem botlik, aki nem jár. A tisztaság igény, törekvés, föladat; nem állapot, hanem állandó készültség és cél. Aki erre ráeszmél: ha művész, még saját művészete alól is fölszabadul. Nem az igényt adja föl, hanem az igény merevgörcsét. Cserében megtalálja a saját újjászületéseinek, a saját fejlődésének szabadságát.”¹⁰ Rónay katolikus írónak vallja magát, de nem zárkózik el semmitől, beilleszti a katolikus világszemléletébe az ókori filozófia gondolatait.

És miért legendák? A legenda „epikai műfaj, mely valamely valláshoz kapcsolódóan az egész világ irodalmában fellelhető. [...] Vallástörténetileg [a legendák] fontos személyről, nevezetes helyről vagy ünnepről szólnak [...], s általában a mítoszokhoz hasonlóan magyarázó szándékkal készültek.”¹¹ Elgondolkodtató, miért ezt választotta a címadáshoz Rónay. A ciklusban nincs szó a fentiekről, de igazából még hasonlókról sem, hiszen egy filozófia tanításait adja tovább. Beszélhetünk itt akkor egyáltalán legendákról? Bizonyos értelemben mégis azt lehet mondani, igen. A legenda „nem törekszik történelmi hitelességre, reális bizonyítékokra, pusztán a lelki épülést segíti.”¹² A ciklus verseiben a költő olyan gondolatokat fogalmaz meg a sztoa alapján, amelyek, ha sikerül megértenünk – vagy legalábbis megkíséreljük megérteni őket –, szolgálhatják a lelki épülésünket.

A ciklus 7+2 versből áll, aminek lehet jelentése a számszimbolika alapján. A kettes szám a megosztottság, a konfliktus, a mozgás és az egyensúly, illetve a szintézis szimbóluma. A versekben végigvonul az ellentéteződés, az egymást kiegészítés, a paradoxitás. A hetes szám a világban megnyilvánuló Isten szent száma, mert az isteni (3) és a földi (4) tökéletesség összegét adja. A *Bibliában* többször előfordul a hetes szám, pl. ennyi szentség van a kereszténységben, ennyi ajándéka van a Szentléleknek, ennyi pecsétje van az Apokalipszisnek, ennyi Krisztus utolsó szavainak, ennyi az erények és a főbűnök száma. A kilences szám szimbolikája pedig – a ciklus verseinek összege – a háromszorosan szent hármassból vezethető le. A *Bibliában* ennyi az angyali karok száma, Zeuszról ennyi múzsa született, a Kalevala pedig kilenc égi és alvilági szféráról, és ennyi tengerről vagy várról tud.¹³

Vessünk még néhány filológiai pillantást a ciklusra: első ránézésre – még olvasás nélkül is – feltűnik, hogy az első, illetve utolsó versnek nincs címe a cikluson belül, míg a tartalomjegyzékben ugyanazt a dőlt betűs címet adta neki a költő: *Két férfi*. Ezzel a megoldással már találkoztunk a kötet mottója esetében. Itt azonban nem lehet mottóról beszélni, de ahhoz hasonló, bevezető szerepe

---

van a versnek. Megteremti a szövegvilág alaphelyzetét, légkörét: a tengerparton vagyunk, csend van és nyugalom, éppen megfelelő hely és lehetőség ahhoz, hogy lényeges emberi dolgokról essen szó.

„Két férfi lépkedett a tengeren” – kezdi Rónay a bevezető keretverset, s egyben magát a ciklust is. Rögtön a híres bibliai motívum, az Újszövetségből ismert vízen járás juthat eszünkbe, amikor Jézus a Genezáret-tavon jár: „Az éjszaka negyedik részében pedig hozzájuk méne Jézus, a tengeren járván. És mikor látták a tanítványok, hogy ő a tengeren jára, megrémülének, mondván: Ez kísértet; és a félelem miatt kiáltozának. De Jézus azonnal szóla hozzájuk, mondván: Bízhatok; én vagyok, ne féljete!” (Mt. 14, 25–27.; vö: Mk, 648–50.; Jn. 6,19–20.)¹⁴ A versben az egyik férfi „lassan, biztosan” lépked a tengeren, a másik pedig „fél lépéssel elmaradva, és mintha nem bíznék magában, kapkodóbban, néha bokáig lemerülve, el-elfúló lélegzettel”, s erről Péter vízen járása juthat eszünkbe: „Péter pedig felelvén neki, monda: Uram, ha te vagy, parancsolj, hogy hozzád mehessek a vizeken. Ő pedig monda: Jövel! És Péter kiszállván a hajóból, jár vala a vizeken, hogy Jézushoz menjen. De látva a nagy szelet, megrémüle; és amikor kezd vala merülni, kiálta, mondván: Uram, tarts meg engem! Jézus pedig azonnal kinyújtván kezét, megragadá őt, és monda neki. Kicsinyhitű, miért kételkedtél?” (Mt. 14, 28–31.)¹⁵

De ki lehet ez a két férfi? Csak a kérdezőt nevezi meg később Rónay, azt azonban nem tudjuk, ki a magabiztosabb férfi, aki válaszol a neki feltett kérdésekre. Homály, titok fedi (ki)létét, valójában nem is az a lényeges, ki beszél, hanem az, amit mond. Az azonban, hogy nincs megnevezve, arra figyelmeztet minket, hogy a válaszok sem biztosak, vagy ha most annak is mutatkoznak, nem örökkévalók, állandók. Többféle válasz létezik, nem biztos, hogy ezek a jó válaszok, de most annak látszanak, és az a „feladatuk”, hogy segítsenek megtalálni magunkban a nekünk legmegfelelőbbet. Ahhoz, hogy megismerhessük a válaszok egyik lehetséges változatát, Rónay megteremti a magabiztosabb férfi „másodmagát”, hogy beszélgethessen vele, legyen, aki kérdegeti, akinek elmondja eddigi életének következtetéseit, tapasztalataiból merített gondolatait, tanácsait. Olybá tűnhet, mintha a fia lenne ez a megteremtett másik, aki még nem felnőtt, akit be kell vezetni az élet rejtelseibe, akit segíteni, támogatni kell, akit el kell indítani az életben. De a két férfi kapcsolatában felfedezhetjük az Öreg mester–Tanítvány, vagy hogy a bibliai párhuzamnál maradjunk, a Jézus–Tanítvány (esetleg Jézus–Péter) kapcsolatát is. Mindezt nem tudhatjuk biztosan, Rónay nem pontosítja később sem – bár nevet ad a másiknak: Szerápión – ki beszélget és kivel, ki teszi fel a tapasztaltabb (?) férfinak a kérdéseket. Szerintem nem is lényeges, ki a kérdező, mert bárki magára ismerhet a másik alakban, az általa feltett kérdések valamennyiünket foglalkoztatnak, csak nem biztos, hogy megfogalmazzuk magunkban, vagy nem így tettük fel a kérdést. Az is elképzelhető, hogy

---

a költő magában próbál válaszolni az őt – s mindenkit – foglalkoztató kérdésekre, ezért teremtett két „lírai én”-t személyiségének megformálására.

A két férfi, akikről végül is nem tudhatjuk pontosan, kik is valójában, kilép a partra, és leülnek két kőre. „...előttük végtelen víz, mögöttük végtelen homok... Ültek és hallgattak. Nézték a tengert.” A tengert, amely fontos szimbólum, jelkép a költészetben: „végigzúgta a tenger az újkori ember kalandos, történelmi útját. A távolinak, végtelennek, a leskelődő veszélynek s az ismeretlennek az utolsó két évszázadban mindvégig ez volt az egyik legkedvesebb s az egyik leggyakoribb képi motívuma. Nemcsak a fantáziátlanág ismételte untig az »élet hajójának« banalitását, mint megújított metaforát, újból meg újból elővette ezeket az elcsépelet képeket az igazi művészet is. Ott zúgott a tenger a *Sturm und Drang* Goethéjének költészetében, ott Byron verseiben; elkísérte magányos útján Coleridge »vén tengerészét« s Shelley *Alastorát*. Ott hánykódott ez a végtelen, kéklő, sötétlő víztömeg Heine, Lermontov, Poe költeményeiben, feltűnt Wagner »bolygó hollandijának« homályló dallamában, s új életre kelt, uralkodó lett a modernség új arcú romantikájában. A *tenger* volt a főhős, s szinte az egyetlen táji, természeti szín Baudelaire pusztulást s újat együtt vállaló, merész, céltalan utazásaiban. Annak végtelenjét idézték Nietzsche más partok után vágyódó Kolumbus-dalai, s Lautréamont szédült, őrült víziói. Távoli nagy vizek hívását hallotta Henri de Régnier és Tristan Corbiere, »az óceán bohémja«. S mint mindennek a betetőzője – egy egész korszak emberi-művészi törekvéseinek kifejezőjeként –, megjelent Rimbaud ürbe táncoló »részeg hajója.«¹⁶ A motívum végigvonul Rónay költészetén is, 1931-től találunk nála tenger-verseket, pl. *Hullámének* (1931), *Tenger* (1943), *A tenger Ladispolinál* (1964) vagy az *Odysseus-versek*, de sok más költeményében is történik utalás erre a képzetre.¹⁷ Ez azért is érdekes, mert – ugyanúgy, mint Adynál – egy „tengerek nélküli ország lírikusánál”¹⁸ találkozhatunk e motívummal. „De mennyire más az ő tengere! Békés, határtalan víz, a türelem, a meditáció, a magunkba szállás időtlenségbe révült óceánja”.¹⁹ A víznek többféle jelentése van, itt jelentheti az újjászületést²⁰, a megtisztulást, a homok pedig, ahogyan az európai kultúrában is, a mulandóságot, hiszen a beszélgetés, a bensőséges, lelki együttlét után lelkileg megváltozva távoznak majd e helyről, és maguk a válaszok sem állandók, azok is mulandók velünk, emberekkel együtt. Nincsenek egyedül a tengerparton, a kövek „mint a tartósság és örökkévalóság jele, sok kultúrában az isteni hatalom szimbólumai.”²¹ Azt nem tudjuk, meddig tart(hat) ez a beszélgetés, nincs rá semmilyen konkrét időbeli utalás, de nem is lényeges. Ez az időtlenség egyúttal az örökérvényűséget is jelentheti: amiről szól a dialógus, az nincs időhöz, helyhez kötve, a kérdések – ha nem is ebben a formában, de – örökké foglalkoztatják az emberiséget, és bár maguk a válaszok nem állandók, mégis bizonyos mértékben ezek is örökkévalók. Ahogy

---

múlik az idő, ahogy öregszik és tapasztalatokkal gazdagszik az ember, úgy alakul át látásmódja, úgy változhat az őt állandóan foglalkoztató kérdésekre adandó válasza is.

A beszélgetés – gondolkodás (?), befelé fordulás (?), önmagunkra figyelés (?) – helyszínének így történt megválasztásával csak segít minket, olvasókat Rónay, hogy eltávolodjunk legalább egy kis időre zajos életünk mindennapjaitól, elkalandozzunk egy nyugodt tengerpartra, és csak magunkra, „belső mormolásunkra” figyelve megéljük az önmagunkkal folytatott beszélgetést.

„– Szólhatsz, Szerápcion” – szól a magabiztosabb férfi, „ki elsőül lépett a partra”; s ezzel Rónay lezárja a bevezetést, és egyúttal indítja a beszélgetést.

(Mit ér, hogy itt vagyunk, / ha nem tudjuk, hogy hol vagyunk?) Megfoghatatlan maga a kérdés is, és így a válasz is. De ezt vállalja a tapasztaltabb férfi, nem tagadja, hogy nem tudja az igazi választ. Talán a célnál, de magát a célt is (ami tulajdonképpen a megállást jelentené) mozgással, magával az úttal, az úton levéssel értelmezi. Hiszen nincs megállás a célnál, „mindig új út vezet tovább.” (Talán nem esünk az anakronizmus hibájába, ha felidézzük, mit mond Madách a célról: „A cél voltaképp mi is? / A cél, megszűnt a dicső csatának, / A cél halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdelem maga.”²²) „Úton vagyunk. Azt hiszem, épp elég, / ha ennyit tudsz.” – mondja az öreg bölcs Szerápcionnak, s nemcsak neki, hanem nekünk is meg kell elégednünk ennyivel, a többit magunknak kell kiolvasnunk és megfogalmaznunk a ciklus többi versének segítségével, ugyanis értelmezni is segítük a textust.

(Megállás soha nincs?) A válasz egy paradoxon: „aki úton van, áll. Csak az áll igazán, / aki úton van.” És itt a hangsúly az ember belső világán, az ember lelkén van, mert a versben a haladás, a fejlődés (?) lelki dolog: „Mindig a belső lépteget / figyeld, míg álltoddan haladsz, s haladva állsz, Szerápcion.” Egy másik versében is ezt hangsúlyozza André Breton nyomán: „Bízzál a benti mormolásban.” *(A tenger, a szél, a bajó)*. „A kő ott áll helyén, / ahova tették. / Számára nincs remény: / a kő a véglégegység. / e csak a változás / tökéletes lét. / Örökös újhodás / a végtelenség. / Ha kész az épület, / ha kivésett a véső, / változnod nem lehet: / formád a végső. / az ember ugyan mint a nád / de minden kőnél többet ér: / tovább építi önmagát, / amíg csak él.” – írja Rónay a *Chartres*-ban, egy kicsit másként megfogalmazva a belső változást, fejlődést. Ezért tartja fontosnak, hogy a szem ne csak a külső világot lássa, hanem lásson befelé is, lássa a belső világot, a lelket, a belső változásokat.

Szerápcion azt hiszi, menni és nem menni két különböző dolog. Aki az úton halad, az az állandó változást érzékeli. Aki azonban valamilyen egyetemes nézőpontból figyeli az utat és a rajta haladót, az egynek látja a kettőt. Az úton levő pedig a célja felé, a „titkos / központ” felé halad a saját lelkében.²³ Vagyis a Cél nem más, mint belső változás. Ezért nem állás, hanem úton levés. Mert a

---

belső változást fiziológiailag nem látjuk, de a lelkünk változik, vagyis mozog, nem áll. Ezért írja az előző versben: „A cél, Szerápión, / sokszor maga az út, de csak ha nem / céltalan; s minden célból, ha valóban / cél volt, mindig új út vezet tovább.” Mert a belső változás állandó, általában mindig tovább épülő – és nagyon fontos az ember számára.

Akkor tudjuk igazán megérteni, létünkre vonatkoztatottságában akár meg is valósítani a fenti paradoxont, „ha a csöndet / *halljuk*, s *látni* tudunk, ott, ahol semmi sincs / mások szerint, világokat”. Rónay számára nagyon fontos a csönd és nem csak ebben a ciklusában. Már korábban is találkozhattunk nála a csönddel, a csönd szeretetével: „A virágokat és a madarakat is, / s ahogy zizeg a nád, ahogy csobban a víz; / de legjobban talán mégiscsak ezt szerettem: / a csöndet körülöttem s a kék eget felettem.” (*Leltár*); illetve: „Én mindig csak a csöndet szerettem: önmagamba / merülni, mint kútmélybe kő, / melynek súlya hulltában egyre nő, / s ha csobban, föl sem ér már a kávaig hangja.” (*Ars antipoetica*); vagy ahogyan az *Önéletrajzi töredék*ben írja: „szerettem a sötétet / és szélzúgást... szerettem / a csöndet is... / és szerettem a hideg csöndet is.” A ciklusban még kétszer találkozhatunk a csönddel, egész pontosan a csöndre való felszólítással: „Hallgassuk a tengert, Szerápión.” Úgy gondolkodik a *Szerápión legendá*ban Rónay a csöndről, „mint ahogy Karl Jaspers gondolkodott: »Aki a végső válaszokat birtokolja, az nem tud többé másokhoz beszélni, megszakítja a valódi kommunikációt annak kedvéért, amiben hisz.«”²⁴ Vagyis a kérdésekre válaszoló férfi *megpróbálja* megszakítani, de nem tudjuk, sikerül-e neki, az nem derül ki, hogy Szerápión mikor teszi fel a következő kérdését. Rónaynál tehát a csönd nem az elnémulásé, hiszen „a csönd lehet az elmélkedés, a derű, a türelem világa is, azaz a kontempláció, a meditáció költői magatartásának hordozója. [...] Kosztolányi Tacitustól tanulta meg, »hogyan egy távolról ügyesen helyére emelt, vagy váratlanul felbukkanó mondat szünetet parancsolóan záródik, utána gondolkoznunk kell, illetőleg: éppen a csend gondolkozik helyettünk«. [...] Csanády András az alkotás és a befogadás lélektana felől közelíti meg a csendet, amely szerinte a gondolatok számára nyit teret az írott alkotásban, mert a vers az élmények kontinuumának háttérrel előtt játszódik le. »Ahol csend, megszakítás következik benne, ott eme háttér számára nyílik meg a forma, ott az átélésnek, a szubjektív kiterjesztésnek nyílik fokozott lehetőség a műélvező szubjektív eseményvilágában.«”²⁵ Nem csoda, hogy fontos e motívum Rónaynak is, hiszen ebben a ciklusában számára „a csönd pillanata az egzisztencia öneszméletének pillanata, a léttel való szembenézés”.²⁶ Ezt is teszi meg ebben a kötetben, de leginkább ebben a ciklusban. A kötetben állandóan ott lebeg a halál, az elmúlás, az ettől való félelem. Ez készíteti a költőt, hogy szembenézzen a léttel, és úgy érzi, van valami számára lényeges emberi dolog, amit ebben a ciklusban, így akar átadni nekünk, olvasóknak, így akarja megosztani velünk élete tapasztalatait.

(*Magányosan?*) Teszi fel a következő kérdést Szerápión, és viszi tovább ezzel a vers láncolatát. Mit érthet magányosságon? Ugyanis többféle magány létezik, beszélhetünk külső és belső magányról, de ezeken belül is vannak különbségek, többféleképpen éli, élheti meg az ember a magányt – és mindenki másképpen. Erre utal a tapasztaltabb férfi is, mikor felsorolja, milyen lehet a magány. Példáival, nézetével megpróbálja feloldani a kifejezés negatív csengését, mert neki fontos a magány. Lehet börtön vagy végtelen szabadság, sivatag vagy erdő – bizonyos mértékig tőlünk függ. Rajtunk múlik, hogyan éljük meg.

„S ha akarod, ...veheted Szélnek is... A Szél, ...az, ami van, de nincs; a mindenütt jelen levő, sehol sem látható, ...a titkos / Nemlétező, Megfoghatatlan.” A »Szél« Rónay szellemében, tehát nemcsak műveiben, jelentős szerepet játszik, akár csak a tenger. A Szél nála az elemien szellemit jelenti, a nem tudni, honnan támadó, és elsöprő erőt, mely tiszta és tisztít, átsüvíti a tömör és lyukacsos ellenállásokon, Szél, mely kívánatos, de rettegünk tőle, mely megáld és kirekeszt, elmozdít és helyresodor, szent és pogányul vad, mint az »őrijöngő bika«.”²⁷

Rónay szerette a magányt, de ez nála nem volt azonos a magányossággal. „Mivel igazi, tehát fegyelmezett – és fegyelmező – emberszeretet élt benne, tudta, hogy sosem lesz elmagányosodott; embersége sok barátot szerzett neki, köztük több kiváló szellemet, akikkel szinte utolsó napjaiig rendszeresen kapcsolatot tartott fenn. Nemcsak ragaszkodott a magányához, amely mindig meghozta békességét, a munkáját, a szellem nyugodt kibontakozását, hanem védte is; nemegyszer kemény, indulatos tettekkel és szavakkal.”²⁸ „Mindig magányban éltem, / és soha nem voltam magányos.” A *Magány* című versében ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Magam vagyok és nem vagyok magam. / Pusztaságom a pusztaságod. / Gondolatid gondolom magamban. / Véreddel vérzem. / Szomjaddal szomjazom. / Halálodban halálomat halod. / Ketten vagyunk.” Nem magányos a magányában, nem belső magányról beszél verseiben, hanem külsőről, ami nem kell, hogy magányosságot jelentsen.

„Sosem voltam magányos. Magányom tele volt Szemekkel...” – újból említi a szemet, amely „sokszögű Szem, / mely levél alól, egy zöld testből figyel, oly áthatóan, / hogy merevvé igéz”. Ez a leírás a bogarak képzetét keltheti bennünk, hiszen azok rendelkeznek összetett szemmel, amellyel sokkal jobban és többet látnak, mint mi, emberek. A manysik pedig bogárral (darázs, légy, lepke szúnyog) szimbolizálják a férfi öt, és női négy szabad lelket.²⁹ Metaforikusan a Figyelemmel hozza összefüggésbe Rónay a szemet, amely mint „fénybefogadó szervük a felvilágosítás, intellektuális befogadás jelképe.”³⁰ Szigeti Lajos Bakakéziratát olvasva találtam egy hasonló utalást a szemre, de itt nem a szem áll több kis részecskéből, hanem magából a szemből van több: „Anaxagorasz filozófiájának eleme az a fajta istenkép, amely szerint az isten minden tökéletesség összessége, gömb alakú s mindenütt szemek borítják, emiatt csak önmagát látja,

---

nincs rálátása a részletekre, ezzel szemben az ember, bár a teljességet, a tökéletességet felfogni nem tudja, több nézőponttal bír...³¹ Tehát nem arra kell törekednünk, hogy minél több szemmel nézzünk, és a tökéletességet akarjuk látni – mert erre amúgy sem vagyunk hivatottak –, hanem a meglévő szemünket kell úgy megsokszoroznunk, hogy az több „nézőponttal” rendelkezze, és így a részletekből próbáljuk meg felépíteni magunknak az egészet.

„Nem ismertem a keserű magányt, a fortyogó / levelekben forgatót, a szakálltépő, káromló magányt. / Nem ismertem? Kilábaltam belőle, / leszárítottam lábamról sarát, levertem sarkamról porát.” Nagyon jól tudja tehát, hogy milyenek lehetnek a magányok. Megtapasztalta a negatív oldalát is, sőt, „rühelltem a magányt gyermekkoromban”³², akkor még nem tudta, miként lehet barátságban élni a magánnyal, de sikerült felülkereskednie rajta, és maga mellé állítania. Az Ő magánya a szabadságot jelenti: „Szabad voltam.” – írja Rónay a *Szerápcion legendákban*.

A következő négy sorban szerintem a ciklus egyik legfontosabb gondolatát fogalmazza meg, amelyet ha megértünk, elfogadunk és megpróbáljuk megélni, talán mi is boldogok lehetünk. „Ma már azt is tudom, hogy bármi volt és bár-hogy is volt, / s akármit vettem el, minden hiánnyal / én lettem gazdagabb. Ma már azt is tudom, hogy / boldog voltam. Boldog vagyok.” Tehát megint csak felfogás, megélés kérdése, hogy negatívumként vagy pozitív élményként éljük meg a valakitől, valamitől való megválásunkat. Ez a gondolat sem csak itt olvasható, hanem már korábbi verseiben is felfedezhető: „Ám a kígyó, váltva bőrét, / siklik egyre és előrébb / s azzal, amit elvetett, / nem szegényebb: teljesebb.” (*Kígyó*) vagy „Úgy voltál mindig a legközelebb, ha távol, / mert tőled voltam távol, és távol is veled, / és egyre teljesebb lettél minden hiánytól, / és hiányoddal is létem lett teljesebb.” (*Tam prope*).

„Elég / Hallgassuk a tengert, Szerápcion.”

(*S mit hallgassunk, ha nincs?*) „A tenger mindenütt van / és mindig van”, olyan, mintha a szélnek a testvére lenne. Azonban „ahol te vagy, ott van a tenger... Magunkkal visszük tengerünket”, tehát bennünk él, és mi benne élünk. Rónaynak más tengerverséiben is találkozunk ezzel a gondolattal, például *A tenger pántlikában*, ahol szintén ezt magyarázza el, erre hívja fel a figyelmünket, ugyanúgy használva az ellentéteződést, a paradoxitást, amit ebben a ciklusban is gyakran megfigyelhetünk: „Keresd a tengerben magad. / Enyészve születik, formáját széthullva teremti, / minden változásban változatlan, / s halálaiban halhatatlan / Lelkeken túl, a lelkek alján, / a tengerben keresd a lelked. / A maradandóság jelében, melynek mulandó / képe vagy. / De mi a hullám? A tenger élete: / megszületik, tovaring, elenyészik. / De a tenger örök.” Vagy egy korábbi, a költői pályáján való indulásának évében írt versében, a *Hulláménekekben*: „Hullám vagyok, de a tenger is én vagyok, / mert egész a rész is, ha az

---

egész ereje benne ragyog. [...] Hullám a tenger, a hullám, egyforma hatalom. [...] A tenger alkot engem, és mégis belőlem újul egyre. / A tenger alkot engem, és én a tengert alkotom.”

Mi, emberek vagyunk az Átmenet, a hullámsáv a tengeren; a hullámban „testesül meg” a tenger, úgy ahogy a lélek is testet ölt bennünk. Elporladunk, és mindig megújulunk. Erről szól a *Hulláméneke* is.

„Hallottad már...? ... Hallottad már...? ...” – hullámszik a vers is, mint az egyik tenger, „ahol a..., ott a... Ahol a... , ott a...” – hullámszik a másik tenger, s e „két tenger közt az Átmenet / hullámai” vagyunk. A hullámszást, a tengert Rónay összekapcsolja a kagylóval, a csönddel, a rózsával, a Nyílással és a Hervadással. Az Élettel és a Halállal. De a lélek, a tenger él, hullámszik tovább. Figyelnünk kell rá, amíg a kettő között, bennünk van.

(*S az emberek? „A mások: a pokol”?*) Egyértelműen tagadja a sartré-i kijelentést, a társadalmi kötelékek okozta szenvedéseket. A válaszoló, „aki tanú és áldozat is egy személyben, jól tudja, mit ér, ha az egész világot megnyerjük bár, de a lelkünk kárát vallja. Ami történik, miattunk történik, csak tudnunk kell kiolvasni a megpróbáltatásokból, milyen okulásunkra. Vállalnunk kell tehát a magunk részét napjaik sikeres és sikertelen fordulataiból, teljesítenünk kell feladatainkat.”³³ Az egyénnek részt kell vennie a társadalomban, annak életében, de nem szabad feladnia önmagát. Nem „elméjében fogyatkozó / aggastyánként” beszél és nem is úgy, „kik széljárás szerint fogják / a tollat” – erről szól a kötet „mottója” is –, hanem mint aki tanú és áldozat egy személyben. Tanú, aki sok mindent látott és ezt, amit látott, kíméletlenül valóságghűen mondja el nekünk, – ezt „fogadta meg” az *Egy neonlámpliban* – de nem mindent, hiszen „s még mennyi mindent!” látott. És áldozat is: „Nézz végig testemen: bőröm bokától / homlokig csupa sebhely. Mégsincs bennem harag már, / csak irgalom.” De a „seb se haszontalan, / ha kibírja az ember, / s a mínusz is fordulhat pluszba, / csak győzni kell türelemmel.” (*Hatvanöt*). Ugyanezt a nyugalmat, irgalmat tükrözi a *Csigavér* című verse is, ami Arany *Épilógusát* idézi: „Nem vagyok császár, soha nem is voltam. / Aki mellettem elmegy, belém rúghat nyugodtan. / Mit mondsz? Hogy legalább törjek pálcát felette? / Várjunk. Kiderül úgyis, hogy szégyenére tette.” Mégis a poklot nem a másik ember jelenti, bennünk tud kialakulni a pokol, s az rajtunk múlik, hogy hagyjuk-e, esetleg segítjük-e a pokol kialakulását, megjelenését lelkünkben, mert „Ha nincs / mit égessen, fegyvertelen a láng. Mit lehet attól / elvenni, aki mindent odaad? Mitől lehet / megfosztani a semmiért sem törtetőt, a semmihez se ragaszkodót?” Magunkban kell kioltani, elfojtani a poklot, és akkor eljön a Szabadság – hasonlóan a sztoikus filozófia tanításához: „A sztoikusok alaptétele szerint, mint ismeretes, minden emberben eleve és természeténél fogva benne lakozik a gondolkodó lélek, s bár a társadalmi valóságban ez az egyenlőség nem jut érvényre, az igaz ember ennek a virtuális egyenlőségnek a szellemében él s ennek szellemében bánik embertársaival.”³⁴

„Rónay Szent Ferenc-i szelídséggel szemléli a világot. Szabadon, a gondviselésbe vetett bizalommal adja át magát a világnak és az Istennek: »Egy Angyal mindig készen áll, hogy / érted jöjjön, ha szólítod...« Hagyja, hogy a szeretet energiája átjárja és működjék benne, lelke útmutatásaira támaszkodik. [...] Rónayt nem tudja elborítani a lélekre ereszkedő köd, nem tudja elhomályosítani szeretetét – igényét és tétjét – a kiábrándultság, a csalódás. Legyűrte már nem egy »sötét éjszaka« kísértését, mert úgy látta, hogy a szorongásokból, viaskodásokból, a magány-kényszer ürességéből a tökéletesség felé, az egész embert érintő tisztuláshoz vezet az útja. Jó harcot harcolt, tehát előbb-utóbb övé a győzelem. Engedelmesen követi Angyala szavait.”³⁵ „Ezzel a fordulattal a fájdalom vigaszba torkollik: van valahol valami, ahonnan az Angyal érkezett, s ez igazolja a költőt: versének létalapja az irgalom valósága.”³⁶ Az *Emlékek* című versében egyértelmű, mit jelent Rónay számára az Angyal: „Mennyi emléket hoztam! És mennyit láttam, éltem! / Van hátra még elég napom, hogy elbeszéljem? / – Mögötted zúg a tenger, előtted vár az Angyal. / – Kezdek beletörődni, hogy elviszem magammal.” Itt azonban az Angyalt a Szabadsággal kapcsolja össze, nem pedig a halállal.

(*Hová?*) Hová vezet az Angyal, a Szabadság? „A Végtelenbe?” Nem, hanem a Cél felé, amely ott lappang minden indulásban, „De ehhez / indulni kell. Kilépni.” Kilépni a Körből, mint egy sugár. A Körből, mely „nem ad sem irányt, sem tájékozódási pontot”³⁷, és éppen ezért „a mozgás, a mozgásban az állandóság, az ismétlődés, a periodikus idő, a folyamatosság, az örökkévalóság, a tökéletesség, a harmónia, a végtelen, a semmi, a zártság és védettség, az egység, az egyneműség, egyértelműség és egyenrangúság jelképe”³⁸. Azért kell elhagyni, hogy a cél felé haladva megvalósítsuk, kiteljesítsük önmagunkat. „Az egyik legtisztább sugár a gyermekszem tekintete: tiszta, ösztönös, töredezetlen a gyermeki lét, olyan a pillantása is. Vele szemben »potenciális gyilkosok vagyunk / mindannyian, Szerápión...«³⁹ Nem véletlenül hozza például a gyermeket, aki „könnyű és tiszta mint a hullám, / vagy mint a Szél.” Csak akkor tudunk igazán a Cél felé, belső önmegvalósítás felé haladni – amire a *Megállás soba nincs?* versben utalt már –, ha megőrizzük mi, felnőttek is a gyermeki tisztaságot, ha visszatalálunk – megpróbálunk visszatalálni – ehhez az ártatlansághoz. Az „Indulj el, keress / egy gyermeket” felszólítás – értelmezésem szerint – azt jelenti: indulj el, és keresd meg magadban a gyermeket, aki könnyű és tiszta, keresd meg a gyermeki tisztaságodat! És így eljuthatunk mi is Nyarunkba, az önmegvalósító Nyárba, eljuthatunk önmagunk kiteljesítése-kiteljesedése felé. A ki- és beteljesített Életbe. Utána következik majd az Ősz: „De azt, aki őszébe lépett, / életre tanítja az ősz, mélyebbre, gazdagabbra / minden zsúfolt tavasznál. Ahogy rövidülnek, / úgy válnak napjaink mind teljesebbé.” (*A kert*). De az Ősz csak akkor lesz ilyen, ha megfelelően éltük meg a Nyarunkat.

Úgy, ahogyan ezt teszi az a madár is, mely ott volt velük, míg beszélgettek. „A madár mint szárnyas lény az ég közelében jár, ezért gyakran azon emberi kívánság megtestesítőjének tekintik, hogy megszabaduljunk a föld vonzerejétől, és az angyalokhoz hasonlóan magasabb szférákba kerüljünk.”⁴⁰ A válaszoló férfinek az a vágya, hogy ő is sikeresen a Nyarába érjen.

„Indulhatunk, Szerápion” – próbálja meg lezárni a beszélgetést a tapasztaltabb férfi, de Szerápion még feltesz egy kérdést. Egy kérdést, mely állandóan foglalkoztatta, foglalkoztatja az embert:

(*S a halhatatlanság?*) A válaszoló szerint létezik, de itt csak az alvilágot említi, nem szól a mennyországról. Akik az „alvilágban” kóborolnak „létlen árnyék-élettel”, azok már nem érnek el semmit, ha kijutnak egy idő múlva a fényre. Ezért kell úgy élnünk, hogy teljes, beteljesített legyen életünk, mindent elrendezve hagyjunk itt magunk után, amikor eljön az ideje. Ezzel vége a beszélgetésnek, a gondolkodásnak.

*

„Két férfi lépkedett a sivatagban” – kezdi a záró keretverset. Már nem a tengeren lépkednek, távolodnak a víztől, de a hullámok most is itt vannak körülöttük. „Mentek a homok tengerén, a némaságban hallgatták a tengert.”

A két férfialak eggyé mosódott, mielőtt eltűntek. De csak a szemünk elől tűnt(ek) el, megy(mennek) tovább. Merre? Ki tudja. Reméljük a Nyarába(Nyarukba) lépked(nek) a homok-tengeren.

A nyitóvershez hasonló záróverssel – mintegy keretbe téve – lezártnak hat a ciklus, ami nem jelenti azt, hogy befejezett. Jó értelemben nincs befejezve: a válaszok változhatnak, mi is változunk, későbbi újraolvasásnál megint mást mondanak nekünk a válaszok.

JEGYZETEK

1. LENGYEL Balázs: *Végtelen nyár*, In: *Verseskönyvről verseskönyvre*, Bp., 1982. 171. oldal
2. BÉCSY Ágnes: *Klasszikum és jelese*, *Népszabadság*, 1977. nov. 11.
3. Uo.
4. Bán Magdolna: Kakucsi rózsák. *Magyar Nemzet*, 1978. márc. 10.
5. Vö.: Világirodalmi lexikon 14. kötet. *Akadémiai Kiadó*, 1992. 274–276.
6. vö.: Ókori lexikon [szerk. Recz Vilmos] *Könyvértékesítő Vállalat*, 1984. IV. kötet 763.
7. SZABÓ Ferenc: Tíz éve hunyt el Rónay György. In: *Szomjúság-forrás*. Róma, 1989. 220.
8. DÖRÖMBÖCZI János: *A filozófia története és elmélete*, Bp., 1974. 170–175. oldal
9. RÓNAY György: *Nil novi*, In: *Jegyzetlapok*, *Magvető*, 1969. 13. oldal
10. HEGYI Béla: *Egy nap Rónay Györgynél*, In: *Rónay György: Hit és humanizmus*, Bp., 1979. 12. oldal
11. Vö.: BARTA K.–FARKAS A.–KIS Zs.: *Irodalmi fogalomtár*

12. Vö.: Uo.
13. Hoppál M.-Jankovics M.-Nagy A.-Szemadám Gy.: Jelképtár. *Helikon*, 1995. 195–196.
14. Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új testamentomában foglaltatott Szent Írás (Károlyi Gáspár fordítása), 1984.
15. Uo.
16. KIRÁLY István: *Ady Endre*, Bp., 1972. 331. oldal
17. Lásd még: GYÖRKI Edina Gabriella: *A születés metaforája*, In: *Somogy*, 2001/8.
18. KIRÁLY István: *Ady Endre*, Bp., 1972. 331. oldal
19. HEGYI Béla: *Pilinszky és Rónay*, In: *Kimondva is kimondatlan*, Bp., 1986. 68. oldal
20. Mint József Attilánál. Vö. SZIGETI Lajos Sándor: *A költői teremtés mint kegyelmi állapot – A tenger motívuma József Attila költészetében*, In: *Evangelium és esztétikum – Bibliai motívumok a modern költészetben*, Bp., 1996. 111–131. oldal
21. Hans BIEDERMANN: *Szimbólumlexikon*, Bp., 1996. 220. oldal
22. MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája – Matúra*, Bp., 1992., 3699–3702. sor
23. VASADI Péter: *Rónay György „tengertermészetű” madara*, *Somogy*, 1994/3. 206. oldal
24. Idézi SZIGETI Lajos Sándor: *A József Attila-i teljességigény – Motívumértelmezések*, Bp., 1988. 249–250. oldal
25. Idézi uo. 251–253. oldal
26. LENGYEL Balázs: *Klasszicizmus, modernség*, In: *Verseskönyvről verseskönyvre*, Bp., 1982. 162. oldal
27. VASADI Péter: *Rónay György „tengertermészetű” madara*, *Somogy* 1994/3. 207. oldal
28. Uo. 206. oldal
29. HOPPÁL M.-JANKOVICS M.-NAGY A.-SZEMADÁN Gy.: *Jelképtár*, Bp., 1995., 139–140. oldal
30. Uo. 203. oldal
31. Vö. SZIGETI Lajos Sándor: *„Iszonyú mindegyik angyal” (?) – A civilizáció poklából a belső végtelenségbe*, In: *(De)formáció és (de)mitologizáció – Parabolák és metaforák a modernitásban. Suprasegmentum*, 2000. 161. oldal
32. PERGEL Ferenc: *Beszélgetés Rónay Györggyel*, *Vigilia* 1993/10. 782. oldal
33. Hegyi Béla: *Pilinszky és Rónay*. In: *Kimondva is kimondatlan*. *Magvető*, 1968. 68.
34. Hankiss Elemér: *Az igazságosságról (A társadalmi együttélés egyik sarkalatos, de ellentmondásos értékéről)*. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1976/4. 542.
35. HEGYI Béla: *Pilinszky és Rónay*, In: *Kimondva is kimondatlan*, Bp., 1968. 71. oldal
36. VASADI Péter: *Rónay György „tengertermészetű” madara*, *Somogy* 1994/3. 209. oldal
37. Hans Biedermann. *Szimbólumlexikon*, Bp., 1996. 225. oldal
38. HOPPÁL M.-JANKOVICS M.-NAGY A.-SZEMADÁN Gy.: *Jelképtár*, Bp., 1995. 128. oldal
39. Vasadi Péter: *Rónay György „tengertermészetű” madara*, *Somogy*, 1994/3. 209. oldal
40. Hans BIEDERMANN: *Szimbólumlexikon*, Bp., 1996. 254. oldal

---

G. Merva Mária

PETŐFI SÁNDOR GÖDÖLLŐN

*Itt állott az a ház, melyben
PETŐFI SÁNDOR
1843 nyarán lakott, és a Robin Hood
magyar fordításán dolgozott*

*Emlékiül állíttatta 2001-ben
Gödöllő Város Önkormányzata*

Gödöllő Város Önkormányzata 2001-ben a fenti szövegű emléktáblát helyezte el a Petőfi tér 16-os számú házon, ami jelenleg üzletház, korábban az az épület állt ott, melyben Petőfi Sándor lakott 1843 nyarán. Részben a táblaállítás, részben néhány fontos újabb dokumentum felbukkanása jó alkalom arra, hogy összefoglaljuk ismereteinket Petőfi gödöllői tartózkodásairól, annál is inkább, mert sok téves információ van forgalomban ebben a témakörben. Petőfi két ízben időzött hosszabban Gödöllőn: 1843-ban, amikor a Robin Hoodot fordította Szombat Jánosék házában lakva és 1845-ben, amikor Erdélyi Ferencéknél megismerkedett Mednyánszky Bertával. E két év eseményeit – főként Ferenczi Zoltán életrajza¹ nyomán – máig keveri még a szakirodalom is.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában 2000-ben jelent meg a *Beszélő tárgyak. A Petőfi család relikviái* című könyv, mely szerint 1845-ben lakott a költő Szombaték házában és Erdélyi Ferenc református lelkészt Debrecenből ismerte Petőfi² – mindkettő téves adat. Mint ahogy nem helytálló Halászné Várady Ildikó *Gödöllő irodalmi emlékei* című könyvének azon állítása sem, hogy Petőfit már 1843-ban is Erdélyi Ferenc hívta Gödöllőre³. Ráadásul a képaláírásban az szerepel, hogy „Petőfi gödöllői lakása 1844-ben”⁴, mintha 1844-ben is lakott volna Gödöllőn Petőfi. Ezek után nem csodálkozhatunk, ha az irodalomtörténeti szempontból nem szakember könyvében újabb képtelenségek színezik a történetet. Varga Kálmán *A gödöllői kastély évszázadai* című dolgozatában laza mozdulattal minden eseményt 1843-ra sűrít, fordítást és szerelmet egyaránt, 1845 szóba sem kerül. Ezenkívül egy teljesen új fordulattal ajándékozta meg a Petőfi-irodalmat: „A szürke és eseménytelen esztendő apró érdekessége volt *Petőfi Sándor* gödöllői látogatása 1843 nyarán, amikor is közel hónapnyi időt töltött el az uradalom jószágkormányzójánál, *Mednyánszky Jánosnál*.”⁵ Hogy a

---

költőt leánykérésében visszautasító uradalmi jószágkormányzónak a vendége lett volna a költő, az teljes képtelenség, nincs rá semmilyen adat. Az érdekes az, hogy a szerző forrásként Asztalos István „*Vándorlom a világot...*” Petőfi nyomában a *Galga és a Rákos vidékén* című könyvét jelöli meg⁶, ahol viszont helyén vannak a dolgok, csak pontosan kellett volna idézni.

Az új Petőfi kritikai kiadás előkészítésében Kerényi Ferenc kapta a gödöllői fejezetet, és ő elhatározta, hogy utánanézz a száz éve ismételt, ellenőrizetlen és egymásnak ellentmondó adatoknak. Gödöllőn a református lelkészi hivatalban gyűjtött adatokat Erdélyi Ferencről, s a helyi múzeum adattárában is talált értékes dokumentumokat. Ezenkívül nagy segítségére volt Györe Zoltán genealógiai munkája.⁷ Kutatási eredményeit a Gödöllői Városi Múzeumnak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára kiadott tanulmánykötetében tette közzé.⁸ Kerényi tisztázó, hiteles tanulmánya óta is került be néhány olyan dokumentum a Gödöllői Városi Múzeumba, amelyek tovább gazdagítja ismereteinket Petőfi gödöllői tartózkodásairól.⁹

A ROBIN HOOD FORDÍTÁSA 1843-BAN

Petőfi első gödöllői tartózkodásának a története egy fordítói munka elvégzésével függ össze. Nagy Ignác, a Kisfaludy Társaság Külföldi Regénytár című sorozatának szerkesztője 1843. június végén Pozsonyból Pestre hívta Petőfit, és két regény fordításával bízta meg. Az egyik mű Charles de Bernard francia író regénye volt, eredeti címe szerint *La femme de quarante ans* (A negyvenéves hölgy), mely végül is *A koros hölgy* címen jelent meg magyarul Petőfi fordításában. Ez volt a költő első önálló kötetben megjelent műve, verseit csak egy évvel később tudta könyv alakban megjelentetni. Nem a francia eredeti, hanem német fordítás alapján dolgozott, hiszen ekkor még nem tudott olyan szinten franciául, hogy ilyen munkára vállalkozhatott volna. A 900 oldalas kitévő Robin Hoodot is németből fordította. Német nyelvismeretre aszódi és főként pápai diákévei alatt tett szert.¹⁰

Pesten nem nagyon tudott dolgozni, ezért barátai tanácsára 1843. augusztus végén Gödöllőre jött. Itt három hét alatt el is készült a fordítással. A regény szerzője, James George Payne Rainsford (1799–1860) nem jelentős, de történelmi regényei révén népszerűvé vált angol író. A *Petőfi Sándor összes művei* kritikai kiadás készítésénél a fordítást összevetették az eredetivel¹¹, és ennek során kiderült, hogy Petőfi sok szövegrészt kihagyott a műből – feltehetően a szerkesztő jóváhagyásával –, versbetétek és hosszabb leíró részletek maradtak el. Teljes terjedelmében 1844. május 26-án jelent meg a regény. Nagy Ignác 400 váltóforintot fizetett a munkáért. Petőfi színészi alapjelmezeket vásárolt a pénzen: fekete

nadrágot, frakkot, attilát, álszakállt, parókát, két trikót, könyveket és egy erős útiládát. Erdélybe készült ugyanis színésznek.¹²

Ebben az időben Gödöllő meglehetősen elhanyagolt állapotban volt. 1841-ben halt meg herceg Grassalkovich Antal (1771–1841), s vele kihalt a Grassalkovich család. Özvegye, Esterházy Leopoldina (1776–1864) folytatta férje abszontista életmódját, az év nagy részét Bécsben töltötte, legfeljebb nyaranta látogatott gödöllői birtokára. Az eladósodott, csődeljárás alá vont birtokgróf Lónyay János zárgondnoksága alatt várta a jobb időket. Petőfi a Gazdasoron szállt meg Szombat Jánosék házában, mely a mai gimnázium épülete mellett állt. A *Vasárnapi Újság*ban 1862-ben közölt képen kívül Jaschik Álmos rajzát is ismerjük a lakóházról¹³, melyet az 1960-as évektől átépítettek és egy emléktábla hirdette rajta, hogy „E házban lakott Petőfi Sándor 1843 évben” (a tábla ma a Gödöllői Városi Múzeumban található). Amint az Györe Zoltán munkájából kiderül, Szombat János már 1843. március 8-án meghalt „szárazbetegségben”, azaz tüdőbajban, tehát a két fiút nevelő özvegy adta bérbe a szobát a fordításon dolgozó költőnek. A családnak szüksége volt a házbérre, a költőnek meg módjában volt fizetni azt a Nagy Ignáctól kapott előlegből.

A költő a fordítói munkán kívül sétákat tett, ismeretségeket kötött, kirándult egykori aszódi iskolatársaival Hévízgyörkre, Domonyba, Pencre, Aszódra.¹⁴ 1843. augusztus 29-én egy társasággal meglátogatta a Grassalkovich-kastélyt, és beírta nevét a kastély vendégkönyvébe.¹⁵ Ezenkívül két verset datált Gödöllőről, a *Merengés* („Gödöllő, 1843. augusztus vége”) és a *Temetőben* („Gödöllő, 1843. szeptember”) címűt. Nem kitűnő versek, „az egyiket a tűz helyett csak az anapestusok lökik szakaszról szakaszra” – írja róla Illyés Gyula¹⁶ A *Merengés* című vers 1843. november 15-én jelent meg az *Athenaeumban* Pönögei Kiss Pál álnéven, és egyik versszaka miatt – „*Hisz Petrarca és Petőfi. / Félig-meddig már rokon, / Annál inkább osztóhatnak / A borostyánlombokon.*” – hevesen támadta a költőt a korabeli kritika. Holott a szemére hányt elbizakodottság helyett inkább önirónia, önbiztatás szólt a versből, hiszen nehéz helyzetben volt Petőfi, színészi próbálkozásai kudarcot vallottak, s a fordítás bértollnoki munka volt számára. A *Temetőben* című vers az 1844. novemberi kiadású *Versek* című kötetben jelent meg.

1845 tavaszán átutazott Gödöllőn. Felvidéki útjának első napján, április 1-jén a pest-eperjesi gyorsszekér megállt Gödöllőn, s a költő így emlékezett erre *Utirajzok* című munkájában: „Azt mondják, hogy Gödöllőnek igen szép vidéke van. Nem tudom: igaz-e? mert már temérdekszer láttam, s így az első benyomást elfeledtem, most pedig resteltem újra megvizsgálni. Gödöllőn lovakat váltánk és reggelizénk.” Ez a megállás a mai múzeum épületében, a Hamvay-kúriában történt, ahol abban az időben fogadó, udvarán pedig az olasz Biasini vállalat gyorskocsiállomása működött istállóval, kocsiszínnel.¹⁷ Az épület földszintjén a sarokszobában helyezkedett el az étterem.¹⁸

A SZERELEM GYÖNGYEI 1845-BEN

Másodszor 1845 nyarán időzött hosszabban Petőfi Gödöllőn. Erdélyi Ferenc (1803–1965) református lelkész meghívására utazott ki többször a fővárosból. A lelkésszel feltehetően 1843-as első gödöllői tartózkodása idején ismerkedett meg a költő. Téves az az állítás, hogy ismeretségük Debrecenből származik. Erdélyi Ferenc idősebb volt a költőnél, már 1832-től Gödöllőn szolgált. Kevés hiteles forrás áll rendelkezésre a neves lelkész pályájának felvázolásához, legendája inkább szójhagyomány útján terjedt. 1803-ban született a fejér megyei Válon, ahol édesapja, Edélyi Mihály szintén lelkészként szolgált. Iskolai tanulmányait Gyönkön kezdte, majd Debrecenben folytatta. Karancson végezte el az akadémiai rectoriát. Tanulmányai befejezése után külföldre indult, de az akkori politikai viszonyok miatt Bécsnél nem jutott tovább. Néhány bécsi hónap után Bátori Gábor szuperintendens mellett kapott segédlelkészi állást Pesten, ahol két évet töltött. 1832-ben Gödöllőre választották meg lelkésznek, ahol 33 éven át, egészen haláláig munkálkodott. 1865. április 23-án halt meg tüdősorvadásban, a gödöllői temetőben nyugszik.¹⁹

A hazafias ellenállás vezető embereként szól róla íróvá lett fia, Erdélyi Gyula (1851–1912). A katolikus pappal együtt szervezte a nemzetőrséget 1848-ban Gödöllőn, s a győztes isaszegi csata után, a Grassalkovich-kastélyban megpihenő Kossuth Lajos mellett állt a kastély erkélyén. A szabadságharc bukása után honvédeket bujtatott, engedte a szózat éneklését a templomban. Az 1855-ös kolerajárvány alkalmával tanúsított önfeláldozó magatartása miatt Ferenc József-keresztet kapott.²⁰

Az Erdélyi Ferenc halála alkalmából írt nekrológ szerint: „...soha vezérszerepre nem vágyódott, de mindig úgy cselekedett, hogy azt kiérdemelje. Egyháznak nem csak a lelki dolgokban volt szeretve tisztelt feje és vezetője, hanem minden ügyes-bajos viszonyok közt, ahol a hívek tanácsra, munkás segélyre szorultak, hozzá mint atyjukhoz fordultak s az ő praktikus esze és szerető szíve mindenütt eltalálta a dolog nyitját. [...] A ki itt [Gödöllőn] házában valaha megfordult, bizonyosan emlékezetében maradt az a mindig vidor, mindig előzeny család, hol a vendégszeretnek nem volt határa, hol előkelő és szegény egyformán fogadtatott s a boldog egyszerűségben mindenki honosnak érezte magát.”²¹

Igy volt ezzel Petőfi is, aki Erdélyi Ferencék házában ismerkedett meg Mednyánszky Bertával 1845. augusztus 10. körül. A lány édesapja, Mednyánszky János a Grassalkovich-uradalom jószágkormányzója volt, nagy hatalmú úr. Az inspektor (főtiszt) az uradalom első számú tisztviselőjének számított. Ő irányította az uradalom egész üzemét általában az uraság utasításai szerint, az abszентizmus idején azonban a saját elgondolása alapján. Munkaköre

---

szerteágazó volt: üzemtervet készített, azt végrehajtatta az ispánokkal, ő értékesítette a terményt és az állatokat, neki kellett behajtania a jövedelmeket. Ő látta el borral az uraság kocsmáit, felülvizsgálta az uradalom épületeit, leltárt készített róluk, elvégeztette a szükséges javításokat. Természetesen a javadalmozása is neki volt a legmagasabb.²² Nem tudjuk pontosan, mikor helyezték Gödöllőre, de 1843 nyarán már itt volt, bizonyítja ezt a Gödöllői Városi Múzeum helytörténeti kiállításában szereplő dokumentum. Bartal Jánost 1843. június 16-án nevezte ki Bécsben a hatvani és gödöllői uradalom ügyvédjévé Lónyay János, és ezt a kinevezést hitelesítette Mednyánszky János uradalmi inspektor Gödöllőn 1843. augusztus 15-én.²³ 1843-ban azonban még nem találkozott a költő és Berta.

Az apa rangja folytán élénk társadalmi életet éltek Mednyánszky Bertáék. Mivel a hercegasszony külföldön tartózkodott, az uradalmi tisztviselőkre nemcsak a birtok irányítása hárult, de a kastélytulajdonos képviselője is. Rendszeresen megjelentek a jelesebb egyházi és világi eseményeken: évnyitó és évzáró ünnepély a felekezeti iskolákban, műkedvelő színelőadások, bállok, hangversenyek. Fennmaradt egy műkedvelő előadás színlapja (ugyancsak megtekinthető a múzeumi kiállításban), mely szerint Kisfaludy Károly *Három egyszerre* című egyfelvonásosát mutatták be. Kisfaludy Károly 1829-ben Széchenyi szellemében írta ezt a darabot, melyben támadta a rendi fensőbbiségtudatot, a származáson alapuló gőgöt. A darab egyik szerepét Mednyánszky Berta kisasszony alakította, s rajta kívül még három Mednyánszky vállalt szerepet az előadásban.²⁴ Feltehetően a Grassalkovich II. Antal által 1778 és 1885 között építtetett barokk kastélyszínházban zajlott az előadás, ahol egykor budai és pesti színtársulatok előadásait láthatta a később színigazgatóvá lett Kelemen László (1762–1814), amikor 1788-tól uradalmi jogtanácsos volt Gödöllőn.

Az uradalom tisztviselő kara jelentette ebben az időszakban az intelligenciát a településen, s ennek tagjai műveltek, szellemileg nyitottak, magas kulturális színvonalon álló emberek voltak. Bartal János uradalmi ügyvéd felesége például járatta a *Honderii* (1843–1848) című hetilapot. Az Emich Gusztáv kiadásában divatmelléklettel megjelenő szépirodalmi és művészeti lap fő erőssége a színvonalas szépirodalom volt. A munkatársai közé tartozott Vörösmarty Mihály és Petőfi is írt bele 1844-ben. A konzervatív kritika azonban hevesen támadta Petőfit 1845-től a lapban. A múzeum őrzi Bartal Jánosné előfizetési nyugtáját²⁵ és a *Honderii* Petőfit támadó 1845-ös számait, melyekben piros ceruzával aláhúzták a költővel foglalkozó részeket. Mindez arra vall, hogy az uradalmi ügyvédék figyelemmel kísérték az uradalmi jószágigazgató lányának udvarló, ifjú költő pályafutását.

A helyi értelmiségi körbe tartozott a református lelkész és felesége is. Így természetes, hogy náluk ismerkedett meg a költő és Mednyánszky Berta. Kétszer-háromszor találkozhatott a két fiatal, alig ismerték egymást, sétáltak, beszélgettek, a

költő felolvasta a verseit. Petőfi e rövid ismeretség után beleszeretett a lányba, és Pestre visszatérve levélben megkérte a kezét. A leánykérő levél címzettje az édesapa volt, aki azonban ugyancsak levélben visszautasította a költőt, azzal indokolva döntését, hogy „színésznek, poétának nem adom a lányom”. A szerelem gyümölcse egy 39 versből álló ciklus lett, melyet már 1845 októberében ki is adott Emich Gusztáv *Szerelem gyöngyei* címmel. A versek nagy részét Szalkszentmártonban írta a költő, egy költemény azonban Gödöllőn született, magán hordozva a személyes találkozás emlékét, a hatalmas parkkal körülvett Grassalkovich-kastély konkrét helyszínének nyomait:

ABLAKODBÓL HOGYHA...

*Ablakodból hogyha kitekintesz:
Kertet látsz csak, kertet és eget.
(Adja isten, hogy legyen hasonló
E látmányhoz teljes életed!)*

*Képzelem: mily boldog vagy, leányka,
Hogy körüléd ilyen kert virít,
Jaj, de e kert sokkal boldogabb még,
Mert beléje néznek szemeid.*

Gödöllő, 1845. augusztus

A Petőfivel egyidős Bertáról a versek alapján csak annyi derül ki, hogy szőke volt és kék szemű. S milyen volt a szerelmes poéta? Hatvány Lajos nem a megszokott, idealizált képet festi a költőről. „...a kiugró pofacsontú, sárgás arcbőrű, kiálló szemfogú Petőfi korántsem volt hódító jelenség, Prielle Kornélia lehetett az utolsó megmondhatója, hogy az ifjú ember, kinek öltönye elhanyagolt, körme, haja ápolatlan, kinek orrhangja sem volt vonzó, legkevésbé sem hasonlított a költő-ideálhoz, amelyet honunk szebblelkű asszonyainak és leányainak ábrándjai festettek maguk elé. Szegény Petőfi oly ritkán került jó társaságba, hogy valahányszor egy úri-leány-féle a legkisebb figyelemre méltatta, azon nyomban beleszeretett. Ez a lélek-, ha ugyan nem társadalomtani magyarázata Csapó Etelka, Sass Erzsike és Mednyánszky Berta iránt való eleve reménytelenségre ítélt, esengő szerelmeinek...”²⁶

Amikor Kéry Gyula 1901 decemberében Pozsonyban a Konvent utca 4-es számú ház első emeletén meglátogatta a 78 éves Mednyánszky Bertát, az úgy emlékezett, hogy gödöllői találkozásai alkalmával Petőfi szótlan, ábrándozó és hallgatag volt.²⁷ Ezt erősítik meg a versek is: „Meg ne ítéld a találkozásról,/

Mely közöttünk a legelső volt!/ Mint magát ekkor viselte nyelvem:/ Az nem mindig olyan néma, holt.” (*Meg ne ítélj...*) „Lyányka, mikor úgy együtt sétáltunk,/ Én nem szóltam és te hallgattál.” (*Lyányka, mikor...*) Nem csoda hát, ha Bertát meglepte a költő leánykérő gesztusa. „A *Szerelmem gyöngyeivel* azért akadt meg a kritika, mert bedőlve a verscímeknek, a szerelmet kereste bennük. Az van ott legkevesebb” – írta Illyés Gyula.²⁸ A szerelemnél erősebb a szerelemvágy ezekben a versekben, amelynek a megfogalmazását Berta váltotta ki a költőből. Az „üdvem gyöngyvirága”, „hazám nemtője”, „szép csillagom”, „aranyba foglalt drágakő” és egyéb közhelyes metaforákkal felcicomázott műzsa csak ürügy arra, hogy a költő sajátmagáról és érzelmeiről írhasson. A *Falazék, ha...* kezdetű vers folklorizálódott leginkább e „híg anyagú ciklus”²⁹ darabjai közül. Minden elemző ki tud persze emelni egy-két szép részletet a versegyüttesből. Nekem ez tetszett a legjobban:

*Képed a fény, az egyetlen fény,
Mely keblemnek éjjelére jár,
Mint a rabhoz, földalatti börtön
Kisded ablakán, a napsugár.*

(*Megteremtéd lelkeim új világát...*)

A verseskötet egy példányát Petőfi elküldte Bertának, beletéve azt a nemzetiszín szalaggal átkötött, lepréselt virágcsokrot, melyet egyik sétájuk alkalmával a lánytól kapott a költő. Ma Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeum állandó Petőfi-kiállításán hirdeti ez a csokor a gödöllői Mednyánszky Bertával szövődő szerelem szép emlékét.

A második felvidéki útja során írt, 1847. május 13-i levelében már csak édesbús emlékezéssel tesz említést a nem is oly régi szerelmi epizódról: „Kerepesen túl Gödöllőt értük, hol az a szőke leányka lakik, kihez sok, sok verset írtam. Használtam az alkalmat, míg a gyorsszekér elé új lovakat fogtak, leszálltam s a múlt tarka emlékeit környezve mentem... a fogadóba, s megreggeliztem.”

PETŐFI KULTUSZA GÖDÖLLŐN

A Petőfi-irodalomból egy angol regény magyarra fordítása és egy kötetre való szerelmes vers kötődik Gödöllőhöz. Ez a gazdag irodalmi örökség arra kötelezi Gödöllőt, hogy ébren tartsa a költő emlékét. A Petőfi-kultusz első megnyilvánulása volt Erdélyi Gyula *Petőfi Gödöllőn* című írása 1892-től, amelyet a gödöllői Petőfi-kultusz alapművének tart Kerényi Ferenc³⁰. Ez az írás nagymértékben vétkes a költő gödöllői tartózkodásával kapcsolatos téves adatok elterjedésében.

Amikor a kiegyezés után fölerősödött az 1848-as eseményekkel együtt Petőfi személyével kapcsolatban is a kultuszképzés, Gönczy Miklós gödöllői református lelkész 1914-ben átadott a Petőfi Háznak négy mázas, virágos korsót, melyek Szombaték házából származtak³¹ és állítólag a Petőfi használta tornyos ágyat is a Petőfi Társaság vásárolta meg³² Ezeknek a tárgyaknak mára nyoma veszett. Megvan viszont a festett, virágot, úgynevezett Petőfi-láda, melyben a ruháit és kéziratait tartotta Szombatéknál a költő a szájhagyomány szerint. A láda a Gödöllői Városi Múzeum gyűjteményébe került, és jelenleg ki van állítva az állandó helytörténeti kiállításban. A láda restaurálása során azonban a festett részen előkerült az 1860-as évszám, amely azonos a láda készítésének idejével, és így aligha használhatta a költő 1843-ban. Ez a kultusztárgy tehát a „tárgy hitelesnek látszik, de bizonytalan eredetű” kategória tipikus esete. A láda legendája viszont tartós, nemzedékről nemzedékre öröklődik, helytörténeti munka dokumentálja. Ebben az esetben a néphagyomány tölti be a hitelesítő levél szerepét. Szükség volt arra, hogy az országos jelentőségű lokális esemény valamilyen módon tárgyiasuljon, megfoghatóvá, átélhetővé s bármikor felidézhetővé váljon. Ha relikviaként nem is állja meg a helyét, de mint kultusztárgy tökéletesen betölti szerepét: ébren tartja az érdeklődést, emléket állít, értéket közvetít.³³

Persze nemcsak a tárgyak őrzik a nagy költő emlékét, de a folklór is, ami ráadásul nem elégedett meg csak Petőfivel, Rózsa Sándort is a költő társaságában tudta. 1947-ben a 77 éves Szombat Lajos így idézte fel Petőfi 1843-as gödöllői tartózkodását. „...Petőfi indult, hogy mén Gödöllőre. Rózsa Sándor meg akarta látogatni, de Petőfi intette, hogy akkor elfoghatják. De egyszer mégis eljött, este tizenegykor kopogott az ablakán. Petőfi már várta. Öregapám ott feküdt a gangon apámmal, a kocsi meg ott állt az udvarán, ahogy behordták este a takarmányt. Azt kérdi öregapámtól Rózsa: van-e kasza a kocsiban? Öregapám mondja, hogy nincs. Rózsa meg azt mondta: – Akkor odakötöm a lovamat. Borozgattak együtt, mikor elfogyott, fölkellették János bácsit, hogy hozzon bort. Aztán Rózsa Sándor föl pattant a lóra és elment.”³⁴

Gödöllőn utcát, teret neveztek el Petőfiről, egy általános iskola, a Művelődési Központ viseli a nevét, szobrot állítottak neki 1955-ben, kétszer kapott emléktáblát.

Igaza van Hatvany Lajosnak: „Mialatt a kastély rég elfeledett hercege [...] szórakozott Párizs erdejében, azalatt Petőfi azzal tette emlékezetessé a gödöllőit, hogy annak szélén, egy kis parasztházban, a mindennapi vékonyan szelt kenyérért egy angol ponyvaregényt fordított magyarra. Sic fata tulerunt.”³⁵ Többet beszélünk-írunk a kis mezőváros nevét az irodalomtörténetbe emelő, kötelező olvasmánnyá lett költő rövid gödöllői tartózkodásairól, mint a kastély hercegi rangban lévő uráról.

1. FERENCZI Zoltán: *Petőfi életrajza*, Bp., 1896. II. kötet 149. oldal
2. *Beszélő tárgyak – A Petőfi család relikviái* (Összeállította és bevezető tanulmányok: Kalla Zsuzsa és Ratzky Rita), Bp., 2000., Bp., 16–17., 40–41., 76–77. oldal
3. HALÁSZNÉ VÁRADY Ildikó: *Gödöllő irodalmi emlékei*, Bp., 2000., 29–33. oldal
4. Uo. 29. oldal (A közismert képet és a téves évszámot a *Vasárnapi Újság*ból vették át: hosszú parasztház, homlokzatán két kis ablakkal, a kerítés előtt pad, a ház előtt két fa, mozgalmas utcakép, melynek közepén egy szekér áll kifogott lovakkal, mintha káposztát árulnának a szekérről, lovas férfi poroszkál, egy nő megy fején kosárral, mellette gyerek.) „Azon érdekeltségnél fogva, mellyel a közönség minden iránt, ami Petőfi életírásához tartozik, viseltetni szokott, egyike tisztelt munkatársainknak beküldé hozánk azon ház rajzát, melyben Petőfi 1844-ben Gödöllőn lakott, s mi a rajzot azonnal fára is metszettük, habár ezen ház alakja semmiben sem különbözik a más magyar helységekben szokásos formáktól. Petőfinek újabb éveiben szokása volt, nyáron, ha csak teheté, néhány hetet falun tölteni. A mondott évben a regényes fekvésű Gödöllőt választá ki.” (Sz. n.): *Petőfi lakása Gödöllőn, Vasárnapi Újság*, 1862.
5. VARGA Kálmán: *A gödöllői kastély évszázadai*, Bp., 2000. 139., 158. oldal
6. ASZTALOS István: „*Vándorlom a világot...*” – *Petőfi nyomában a Gala és a Rákos vidékén*, Aszód, 1985. 79–94. oldal
7. GYÖRE Zoltán: *Gödöllő lakosságának leszármazási rendje az anyakönyvek alapján, a kezdetektől 1906. december 31-ig*, Kézirat, Gödöllői Városi Múzeum, A 2002.94.1 6. oldal
8. KERÉNYI Ferenc: *Tények és legendák Petőfi Sándor gödöllői tartózkodásairól*, (Szerkesztette: G. Merva Mária), In: *48 kultusza, Gödöllői Múzeumi Füzetek 4.*, Gödöllő, 1999. 55–62. oldal
9. G. MERVA Mária: *Petőfi Gödöllőn, Gödöllői Szolgálat* (Szerkesztette: Balla Károly), 2002. jan. 17. 11., 2002. jan. 24. 12., In: *A Petőfi Sándor Gimnázium, Gépészeti Szakközépiskola és Kollégium Értesítője*, 2000–2001. Aszód, 2002. 124–127. oldal
10. MEZEI Márta: *Petőfi és Goethe* (Szerkesztette: Wéber Antal), In: Paál rózsá: *Petőfi-mozzaiák*, Bp., 1974. 127., 129., 134. oldal
11. *Petőfi Sándor összes művei* (Kritikai kiadás, szerk.: Kiss József, Martinkó András, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán) Bp., 1973., VI. kötet 458–472. oldal
12. RATZKY Rita: *Petőfi öltözködéséről* (Szerkesztette: Kalla Zsuzsa), In: *Tények és legendák, tárgyak és ereklyék*, Bp., 1994. 94. oldal
13. KERÉNYI Ferenc: *Petőfi Sándor élete és kora. 1823–1849. Életrajzi album*. Bp., 1998. 33.
14. Kerényi Ferenc. I. m. 1998. 32–33., Kardos Győző: *Petőfi Gödöllőn. 1979.* Gödöllői Városi Múzeum A 89.13.1.
15. *A gedellői urasági kastélyt és díszkertet látogatók névkönyve. 1840 September 4-től kezdve 1844 Június 23-ig.* OSZK Kt. Quart. Hung. 1011.
16. Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Bp., 1963. 128.
17. DÉKÁN Antal (szerk.): *Gödöllő*, Bp., [1975] 68. Biasini Ferencz „mint a főnálló Pest-Brassói Gyorsutazási Intézet tulajdonosa” hirdeti magát a *Honderü* 1845. 39-es számának hátsó borítóján.
18. *Gedellői vendégfogadó épület részeinek Lelet-tára*, 1850. június 26. Gödöllői Városi Múzeum TD 2001.1.1.
19. A váli református Egyházközség keresztelési anyakönyve szerint 1803. október 10-én keresztelték, és a család ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot mint Erdélyi Mi-

- hály prédikátor és Tsontos Katalin fia. Szíves segítségért köszönetet mondok Kenyeressy Károly nagytiszteletű úrnak. Sz. n.: Emlékkövek. L. Erdélyi Ferencz ... *Portestáns Képes Naptár*, 1867. 47–48., Györe Zoltán. I.m. Reformátusok 1461. tétel.
20. Erdélyi Gyula: Pállfy Móríciz gróf Gödöllőn. In: Ripka Ferenc (szerk.): *Kegyelet Album*. Bp., 1890. 42–46.
  21. Sz.n.: Emlékkövek. 1. Erdélyi Ferencz ... I. 1. h. 47–48.
  22. Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Bp., 1933. 119., 170–171.
  23. Gödöllői Városi Múzeum TD 2002.22.1.
  24. Gödöllői Városi Múzeum. TD 2002.20.1.
  25. Gödöllői Városi Múzeum. TD 2002.21.1.
  26. Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. I. Bp., 1955., 5.
  27. Kéry Gyula: *Friss nyomon*. Bp., 1908. 67.
  28. Illyés Gyula. I. m. 224.
  29. Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp., 1822. 156.
  30. ERDÉLYI Gyula: *Petőfi Gödöllőn, Petőfi-Naptár*, 1893. Bp., (1892) 7–10., Kerényi Ferenc. I. m. 1999. 58. oldal
  31. *Beszélő tárgyak*, I. kötet 76. oldal
  32. HELTAI Miklós: *Gödöllő az irodalomban* (Szerkesztette: Békán Antal), In: I. m. 190. oldal
  33. Lásd erről G. MERVA Mária: *Negyvennyolc kultusza*, In: *'48 kultusza*, Gödöllő, 1998. 5–15., *Magyar Iparművészet*, 1998. 1.sz. 4–15. oldal
  34. DÉGH Linda: *A szabadságharc népköltészete*, Bp., 1952. 150–151. oldal
  35. HATVANY Lajos: *Beszélő házak és tájak*, Bp., 1989. 647. oldal

Király Júlia

A KULTUSZTEREMTŐ GÁRDONYI

„Gárdonyi tett legtöbbet Egerért és az egri várért...”

Ezt a néhány szót tartalmazó cédulát egyszer a kollégáim ragasztották az irodám ajtajára. Egy hagyatékából került elő a táblácska fekete és zöld tollal írva. Az idézet szerzőjéről semmit nem tudtunk kideríteni, valószínű, hogy egy régi kiállítás szövege lehetett. De abban egyetértettünk a kollégákkal, hogy a mondatban sok igazság van.

Amikor a kultuszteremtő Gárdonyiról gondolkodtam, két fontos dolog jutott eszembe. Az egyik kérdés, hogy miként alakította Gárdonyi regénye az egri vár kultuszát, a másik pedig az, hogy Gárdonyi köré milyen kultusz teremtődött.

Úgy gondoltam, hogy ez a két dolog világosan látható, sőt még el is különíthető. Gárdonyi írt egy nagyszerű regényt, ami azóta Egert jelenti minden magyar embernek. Másrészt Gárdonyi olyan szerencsés író volt, hogy már életében is megbecsülésnek örvendett, halála után pedig ápolták emlékét, társaságok alakultak, iskolákat neveztek el róla, múzeum őrizte hagyatékát, tehát kultusz vette körül, megbecsülés, tisztelet, áhítat övezte. Csakhogy: hol végződik a vár kultusza és hol kezdődik Gárdonyié. Mi az, amit Gárdonyi tett regényével a városért, a várért, s milyen kultuszt alakított a város az író köré. Nem tudtam szétválasztani a vár kultuszát és a Gárdonyi köré szőtt kultuszt. A kettő teljesen eggyé vált. Mint a regény címe, Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*. Volt időszak, amikor Gárdonyi kultusza volt erősebb. Őt, mint írókat ünnepelték, s természetesen, mint fontos regényét emlegették az *Egri csillagokat*. Aztán volt idő, amikor a társadalmi, esetleg a politikai célokat jobban szolgálta az, hogy az *Egri csillagokat*, illetve annak egy fontos üzenetét hangsúlyozták. Tudniillik a nemzeti összefogásban rejlő erőt, a helytállás fontosságát. Gárdonyi személye, életműve kissé háttérbe szorult. Mindkét megközelítésnek volt két biztos haszonélvezője. Eger és az egri vár.

Kevés híres egyéniség nevét kapcsolták össze annyira szülővárosával, vagy azzal a hellyel, ahol élete nagy részét töltötte, mint Gárdonyi esetében. Egerről az embereknek szinte azonnal az *Egri csillagok* és Gárdonyi neve jut eszébe. (Persze az egri borok után vagy mellett.)

Gárdonyi soha nem kötődött túlságosan Egerhez. Ideköltözése is inkább a véletlen műve volt. Később azonban megkedvelte a várost, s nemcsak a város vált az ő részévé, hanem Gárdonyi is egyre inkább Eger nevezetessége lett. Eger előjárósága sokáig nem tudta, hogy Gárdonyi Egerbe költözött. Amikor az író szerette volna megvásárolni a háza előtti területet, s ez ügyben fordult a város hivatalához, akkor kaptak észbe a városatyák. Gárdonyi így ajándékba kapta meg a kérdéses területet. A vár már első pillanattól izgatta írói fantáziáját, de egy időnek el kellett telnie ahhoz, hogy kapaszkodót találjon ebben a témában. Kisfiával sétált a romos falak között, amikor megtalálta a kiindulót. „Ekkor gondoltam rá, hogy ennek a Gergely deáknak életét meg kellene írnom regénynek. Micsoda kedves, vidám, bátor és eszes ember!... Hogy a fiamat ennyire felizgatta ez az alak, magam is foglalkoztam vele. Olvasgattam a kor történelmét... s ekkor láttam, hogy mink a török–magyar kor eseményeit csak a képzelet hamis képeiben ismerjük. Fogalmunk sincs egy várostomról, vagy török–magyar csatáról, s az akkor élt személyek csak azért nem érdekelnek bennünket, mert árnyékalakok. Ha valaki ezeket az alakokat úgy állítaná elénk, hogy látnánk szemeiket, hallanánk a szavukat, éreznénk a szívük dobogását.”

Gárdonyi ilyen gondolatokkal látott neki az *Egri csillagok* című regény megírásának. Az *Új Idők* pályázata nyomán a Singer és Wolfner Kiadó kötött szerződést Gárdonyival, hogy folytatásokban közli történelmi regényét.

Gárdonyinak ekkor már határozott elképzelései alakultak ki arról, hogyan kellene történelmi regényt írni. Leginkább az foglalkoztatta: „Lehetne-e olyan regényt írni, amely nem színfalnak használná a múltat, hanem inkább lámpás lenne: bevilágítana az elmúlt századok sötétségébe? Lehetne-e igazi történelmet írni regény alakjában?”

Lehet. Csak hosszadalmas, aprólékos munka kell hozzá. Nehéz dolga volt az írónak, hiszen ilyen hosszú lélegzetű művet még nem írt, s arra is rá kellett döbennie írás közben, hogy mennyire nem elegendők történelmi ismeretei. Szerencsénkre nem alkudott meg a történelmi regényről alkotott nézeteivel kapcsolatban. „...nem írnék le egy évszámot, míg utána nem jártam, igaz-e. Nem indulok egy-egy oklevél adatain, míg a magam szemével nem láttam azt a levéltárban, múzeumban. Nem festek le egy csatateret, míg magam is ott nem jártam.” Inkább félretette Bornemissza Gergely életét, s csak akkor fogott újra a regényhez, mikor már elegendő anyag állt rendelkezésére, több forrást tüzetesen tanulmányozott, megismerte Ortélius, Musztafa műveit és túl volt egy hathetes törökországi úton is. Kétévnyi nagy munka után 1899. december 24-én indult el Vicuska és Gergő életútja a *Pesti Hírlap* hasábjain. A könyv 1901-ben jelenhetett meg, majd Gárdonyi javításaival kiadták 1906-ban, 1909-ben, s életében utoljára 1913-ban. Huszonegy év leforgása alatt 14 000 példányban láthatott napvilágot a regény, amely megalapozta Gárdonyi hírnevét. Többen eljöttek Egerbe, az akkor meglehetősen romosan álló várba, hogy személyesen nézzék meg a könyv helyszíneit. Gárdonyira és Egerre felfigyeltek az emberek. Újságírók látogatták, interjúkat készítettek vele, s Eger sem sokáig maradt adósa az írónak, amiért ilyen nagyszerű emléket állított könyvével a városnak. Utcat neveztek el Gárdonyiról. Ő éppen külföldön tartózkodott, amikor értesült a nagyszerű hírről, megható levelét több újság is közölte. Ebben annak az öröme adott hangot, hogy ő már életében olyan babérokat arathatott, amely másnak csak halála után adatott meg.

Amíg Gárdonyi élt, azért vásárolták jobbra könyveit, mert ismert író volt meglehetősen stabil olvasótáborral. Átnézve a korabeli újságokat, tudjuk, hogy azok rendszeresen tudósítottak az éppen készülő Gárdonyi regényekről. Az *Egri csillagok* újabb kiadásait is ilyen várakozás előzte meg. A regény felhívta a figyelmet természetesen az egri hősökre is, az 1552-es eseményekre is. A könyvet az ismert író egyik nagyon jó regényének tartották. Gárdonyit halálakor saját akarata ellenére, a város döntése nyomán az egri vár falai között helyezték örök nyugalomra. Sírja így zarándokhellyé vált. Koszorúzások, megemlékezések zajlottak a sír körül az író halálának évfordulóin. Ahhoz, hogy később ilyen kultusz alakult ki a vár körül, nagy szerepe volt ennek a döntésnek. Ettől fogva még inkább elválaszthatatlan lett Gárdonyi és a vár kultusza. A kettő nem működik egymás nélkül. Halála után társaság alakult, amely kisebb nagyobb meg-

---

szakításokkal több évtizeden keresztül ápolta az író emlékét. Konferenciákat rendeztek, évkönyvet adtak ki, kerek évfordulók alkalmával még köteteket is megjelentettek.

Másként alakult a könyv sorsa az író halála után. Több mint negyvenezer példányban kelt el a két háború közötti évtizedekben, de nem sokat írtak erről a könyvről. Más regényei mellett kissé elhallgatták, nem méltányolták kellően. Gárdonyi megmaradt novellistának, vagy ahogy Z. Szalay Sándor írta: „meghitt hangulatok finom lelkületű festőjét vagy ambícióit ironikus-derüs mosolyokban kiélő, furcsa bölcselkedőt látták, aki hol a keresztény vallásban, hol az okkultizmusban keresett vigaszt magának, hogy elviselhetővé tegye az életét...” Az egri remete képbe beillett a Láthatatlan ember vagy az Isten rabjai, de nem igazán tudtak mit kezdeni az Egri csillagokkal. Nem tett jót a regénynek az sem, hogy 1923-tól Gárdonyi József kiegészítésével jelent meg a könyv. Az író fia sokat belejavított a regénybe Gárdonyi jegyzeteire hivatkozva, de ezek a javítások több helyen jelentősen eltértek az író eredeti szándékától. A második világháború után hosszú évekig nem beszéltek róla sokat. De Eger továbbra is ápolta Gárdonyi emlékét. Sírja körül, halála és születése évfordulóin megemlékeztek róla. Fia, Sándor, aki gondozta a család megmaradt emlékeit, vendégeket fogadott az író házába, s mint egy múzeumban kalauzolta őket. 1952-ben aztán múzeum lett az író háza. A hatvanas években megváltozott a helyzet. Kitaláltak a regény számára egy nagyszerű, új kategóriát. Az *Egri csillagok* egy sikeres ifjúsági regény lett. Nagyszerű történet, kitűnően megfelel annak az elvárásnak, hogy a fiatalságot megtanítsuk a történelemre, hogy e nagyszerű eseményen keresztül számos fontos emberi értéket mutassunk be, s mindez egy néptanítóból lett író munkája, aki élete végéig meg is maradt minden ízében tanítónak. Ettől kezdve a helyzet teljesen megfordult. Az *Egri csillagok* került a fő helyre, s a többi regényt hallgatták el kissé. Az új, megváltozott Gárdonyi képet az *Egri csillagok* köré építették fel. A nagyszerű helytállás, összefogás, nemzeti egység jelképévé vált. Az egri remetét nem bántották, nem boncolták, nem elemezték. Életének azokat a momentumait emelték ki, amely az *Egri csillagok* köré szőtt koncepcióba illettek. Ebbe az új képbe viszont nem fértek be más művei csak megemlégették azokat. Elterelődött a figyelem az író nagyszerű jellemábrázolásáról, csodálatos, csiszolt nyelvezetéről. Sőt, eredeti írói szándékáról sem esett szó.

És mégis nagyon érdekes, hogy ez volt az az időszak, amikor Gárdonyi regénye óriási hasznot hozott az egri várnak. Ez a megváltozott kép alapozta meg a vár kultuszát. Az *Egri csillagok*at kötelező olvasmányként minden hatodikos kisdíák megismerte. A vár 1552. évi ostromán keresztül nagyszerű képet kaptak ezek a gyerekek a végvári életről. Pontosan tudták, hogy az egri vár kapitánya Dobó István volt. (Ha megkérdeznénk mondjuk

azt, hogy ki volt Szolnok vagy Temesvár kapitánya, bizony zavarba jönnének sokan.) Egyetlen olyan vára sincs Magyarországnak, amely védői közül legalább 6–8 személyt fel tudnak sorolni. Eger esetében ez sem jelent problémát. Az *Egri csillagok* című regény tette az 1552-es helytállást a nemzettudat részévé. Eger neve ennek a regénynek köszönhetően lett a hősi helytállás szimbóluma. Az *Egri csillagok* Magyarország legolvasottabb regényévé lett. És micsoda szerencse, hogy Gárdonyi pont ezt a címet választotta! Több változat megfordult a fejében, amikor regényének címet keresett. *Gergő deák*. Jó cím, de nem beszél igazán mindenről, amiről a regény. *A török gyűrű*. Rejtélyes, de nem árulja el a regény fontos mondanivalóját. *Bornemissza Gergely élete*. Telitalálat, de olyan, mint egy iskolai dolgozat címe. *Hold és csillagok*. Hm... Ez már majdnem jó, csak féltő, hogy kicsit túl misztifikált. És akkor jött a végső, az utolsó cím: *Egri csillagok*. Marketing szakemberek pályázatokat írnak ki egy-egy rendezvény címére, jelmondatára. Gárdonyi valószínűleg a fődíjat nyerte volna el. Az egri csillagok fogalom má vált. Nemcsak egy regény címe lett, hanem egy várossal is azonosult. Külön története van annak is, hogy micsoda utóélete lett ennek a címnek! Egy musical készült, melyben gyerekek élik át az eseményeket. A cím: *Eger kis csillagai*. Vagy ennek a nagyszerű jubileumi évnek a címe is: *Eger, a 450 éve ragyogó csillag*. Bár ez utóbbi túl szabad felhasználása a szónak.

Vagy még egy közeli példa: A most meghirdetett Egerről szóló vetélkedőre a 192 jelentkezőből legalább 4 vagy 5 olyan csapat volt, akinek nevében szerepelt a csillag szó. Gárdonyi tehát fantasztikus ösztönnel érezte meg, hogy milyen címet kell választania. Regényének hősei is mítoszokká váltak. Bornemissza Gergely, Mekcsey István, Zoltay, Fügedy főhadnagyok, Sárközy vagy még a negatív hős, az áruló Hegedűs. Mind részei az egri várnak. Az ide látogatók kíváncsiak arra, hogy hol akasztották föl az áruló kassai hadnagyot. Jól megnézik Dobó István szarkofágját, hogy milyen is volt a hős egri várkapitány. Sőt az egri hősöket szimbolizáló hatalmas fából és gipszből készült szobrokat nézve egyszer egy kisfiúcska megjegyezte: Nem csoda, hogy megvédték a várat, ha ilyen nagyok voltak! Leírhatatlan az a csalódás, amit akkor éreznek, mikor a hosszas faggatás után bevalljuk, hogy Vicuska, Sárközi nem létezett. Az emberekben egy világ omlik össze. Tehát a regénnyel megvalósult az, hogy nem csak díszlet a történelem, hanem egy olyan világot sikerült teremteni, ami nemcsak hitelesnek hat, hanem az is. A Gárdonyi által kitalált alakok is úgy hatnak, mintha valóban léteztek volna.

*

Ami még nagyobb sikert hozott Egernek és a regénynek, az a regény megfilmesítés volt. 1968-ban 40 millió forintos költségvetéssel, több hónapi kemény munkával megszületett a kétrészes játékfilm. Nem vagyok filmesztéta,

---

nem feladatom minősíteni a filmet, én csak a kultusz szempontjából vizsgálom annak hatásait. Egernek, az egri várnak hasznára vált a film. Az a magyar felnőtt, aki esetleg elbliccelte a regényolvasást hatodikban, az a filmmel pótolta ezt a mulasztást. A film maga is beleilleszkedett abba a képbe, amit Gárdonyiról kialakítottak. Sőt nem csak beleillet, hanem tovább erősítette azt. Az *Egri csillagok* továbbra is megmaradt annak, ami addig is volt. A hősiesség helytállás, az összefogás erejének hirdetője. Eger népszerűsége tovább nőtt. Tehát már-már elégedettek lehetnénk az *Egri csillagok* sikerével. A baj csak az, hogy a valós érdemeit továbbra sem hangsúlyozták kellően. A könyv tehát kultuszt teremtett, de több szempontból hamisan értékelték. Miközben a vár kultusza nőtt, a regény sok erénye az értékelések során elsikkadt.

Sajnos kissé összemosódott közben a regény és a film, még továbbra sem figyeltek fel számos érdemére a regénynek.

De továbbra is élt, erősödött a vár kultusza és továbbra is élt Gárdonyié.

Kis hallgatás következett ezután. Ez a hallgatás nem jelentette azt, hogy teljesen elfeledkeztek volna a regényről vagy Gárdonyiról. Továbbra is kötelező olvasmány volt, továbbra is kisdíjak és felnőttek százezrei látogattak évről évre az egri várba. Újabb és újabb *Egri csillagok* jelent meg könyv formájában. Persze a Gárdonyi hagyatékából is egyre újabb érdekességek kerültek napvilágra. 1970-ben egy tévés vetélkedőt követően megindult a titkosírás újabb megfejtési hulláma. Ezúttal teljes sikerrel járt. Egy írói esztétika bontakozott ki a megfejtés során. Kiderült Gárdonyiról, hogy nagyon is tudatosan írt, törekedett mesterségében a tökéletességre, sőt azt is tudjuk, hogy micsoda elégedetlen kritikusa volt saját magának. Pontosan megfogalmazta, hogy szerinte mitől jó egy dráma, s azt is bevallotta, hogy ezekből a fontos kritériumokból ő mit nem tudott még megvalósítani. Mesterkönyvei, mesterfüzetei mögül egy egészen új Gárdonyi kép kezdett derengeni. Kezdett összeomlani az a feltevés, mely szerint ő egy furcsa vidéki úr volt, messze elmaradva kora irodalmától. A mesterkönyvek és mesterfüzetek összevetése műveivel még folytatódik. Ez számos meglepetést tartogat még. Amikor Gárdonyi Sándor 1965-ben meghalt és kicsivel később a Dobó István Vármúzeumba került az író hagyatéka, a titkosírás mellett sok érdekességet tartalmazott a gyűjtemény.

Sajtógyűjteménye magába foglal nagyon sok róla szóló cikket, vele készült interjút. Például érdekes, hogy az egyik újságcikkből kiderül, hogyan is indult el az ő visszavonultságával, bezárkózásával kapcsolatos mendemonda. Egy alkalommal influenzásan fogadta a bejelentkező újságírót, s kissé morózusan válaszolgatott a kérdésekre. Aztán olyan cikk jelent meg róla, amiben úgy említették őt, mint ha valami beborult elméjű, teljesen magába zárkózó ember lenne.

Nagyon figyelemre méltóak nyelvészeti feljegyzései. Nemcsak egy nyelvész számára lehetnek érdekesek, hanem nyomon követhetjük azt is, hogyan javítgatta, formálta, csiszolta műveit, milyen elgondolások vezették ebbéli igyekezetét.

Sokat mondó a levelezése, izgalmas a könyvtára, aminek feldolgozásáról könyv is megjelent. (Varga Zita: *Gárdonyi könyvtára*.)

És persze egy kincsesbánya a kéziratok sokasága. Regények, novellák, versek, némelyikből több évben keletkezett változat is.

A nagyszerű hagyaték teljes feldolgozása sok új meglepetést fog okozni, ezek a kutatások segítenek elmosni a kliséket, hamis mítoszokat, amelyek Gárdonyi névéhez kapcsolódtak. Mert bizony a kultusszal néha együtt jár az is, hogy bizonyos dolgok már csak tradícióból, megszokásból maradnak fenn. Lényegük elsikkadt. És ha ez sokáig megmarad, a kultusz is eltűnik. Félő, hogy egy idő után az ünnepségek már csak nyomasztó kötelességgé válnak, egy végrehajtandó feladattá. Nagyon fontos, hogy a kultuszt ébren tartsuk, sőt még fontosabb, hogy tartalommal töltsük meg. Mindig megújuljon, felfrissüljön. Hiszen ez a konferencia is arról szól, hogy mi tartotta eddig életben az egri vár kultuszát. Meggyőződésem, hogy a kultuszt az új kutatások, ezek eredményének a tananyagba és a köztudatba való beépítése tölti meg tartalommal. El kell jutni az emberekhez akkor is, ha ők már nagyon megváltoznak. Ha már nem szeretnek annyira olvasni, akkor is meg kell találni a módját annak, hogy érdeklődésüket fenntartsuk. Erre kitűnőek a vetélkedők, a múzeumok mind látványosabbá tétele, új, szokatlan megoldások bevezetése, kipróbálása. Az egri vár előtt is nagyon sok lehetőség áll. És azt mondhatom a Gárdonyival kapcsolatos munkáról is, hogy csak most kezdődik igazán.

Említettem a mondanivalóm elején, hogy vannak időszakok, amikor a Gárdonyi kultusz erősebb, s vannak évek, amikor egy kicsit a vár kultusza, az *Egri csillagok* kerül előtérbe. Szerencsésnek érzem magam, mint ebben a témában nagyon is érintett, mert az utóbbi években mindkettő kissé megerősödni látszik.

1998-ben újra összeülhettünk, tanácskozhattunk Gárdonyiról. A következő évben pedig a nagyközönség elé tárhattuk Gárdonyi ismeretlen kézirateit. Ez volt az első olyan kiállítás Gárdonyiról, amely életműve minden részéből adott ízelítőt. Ehhez a kiállításhoz konferenciát is rendeztünk. Összejöhetek a téma tapasztalt és új kutatói. Megindult egy új munka. 2000-ben pedig új könyv látott napvilágot, amely megjelenté után bizton mondhatjuk, hogy Gárdonyi közelébe kerültünk.

A Gárdonyi-kutatások újra megindultak, új, érdekes szempontok szerint. És természetesen ezeknek a kutatásoknak része az is, hogy az *Egri csillagok* című regény is megfelelő helyre kerüljön, valamennyi fontos szempontot figyelembe vehessünk a könyv értékelésekor.

Reményeink szerint ezek a kutatások hasznára lesznek mind az egri vár, mind pedig a Gárdonyi köré alakult kultusznak.

Az október tehát az egri váré és Gárdonyié lett. A Gárdonyi konferenciák, az ezt követő koszorúzások, ünnepi beszédek, műsor minden évben összehozza a téma kedvelőit és kutatóit.

*

A kultuszt, mint mondtam, ébren kell tartani. Ha a kutatások befejeződtek, akkor el kell jutnunk a nagyközönséghez is. Meg kell találni a módját, hogy az új képet bemutassuk nekik. Ezzel egy új lendületet adhatunk. Aztán majd 50 év múlva, amikor a nagy évforduló újra apropót szolgáltat arra, hogy áttekintsék az egri vár történetét, a mostani évek munkáját reményeink szerint úgy említik majd, hogy ez milyen nagy lökést adott a vár kultuszának.

Tóth Franciska

BABITS MIHÁLY ESZTERGOMBAN

A valóságos, eleven Esztergomot hajóról pillantottam meg először, a Dunán: s ez csak ugyan olyan volt, mintha valami fenséges és szent királyi székhelyre vonulnék be. A Bazilika magasból nyújtotta elibém keresztjét; fölötte széles ünnepi karzatot mímelt a várhegy fennsíkjá [...] szédtőbb arányokban állt ott a modern főtemplom: méltó emlékműve az ezredéves Nagy Magyarországnak, s szimbóluma a szentistváni eszmének! Egy magyar San Pietro, a hozzátartozó magyar Vatikánnal. Messziről uralkodott az egész tájékon, szinte nyomta a hegyet és a várost. [...] Ilyen pompával, ekkora arányokkal hatott rám Esztergom, az első benyomásomban! – emlékezik vissza első Esztergom-élményére Babits Mihály az 1939-ben megjelent *Keresztülkasul az életemen* című önéletrajzi ihletettséggű könyvében. Az 1920-as évek elején történt látogatást a Babits-házaspár Kárpáti Aurléknél tette. A költőt megérintette a kisváros, a táj szépsége és békéje, és ahogy később írja *Dal az esztergomi bazilikáról* című versében: „Épen olyanok mint otthoni dombjaim...”

Babitsék egy könyvkiadótól kapott honorárium összegét a pénzromlás idején be akarták fektetni. Dr. Nagy Zoltán, aki ügyvédi pályafutása mellett költőként mutatkozott be a *Nyugatban*, kapta meg kezelésre a pénzt. A tőzsdei ingadozások ellenére a befektetett pénz gyarapodott. Az 1924-es esztendő örömtelivé avatta, hogy az említett pénzből házat tudtak vásárolni az esztergomi

Előhegyen. Esztergomi építőmesterek, Vodicska István és Kósik Ferenc végezték a ház átalakítását. A költői lak falaira és tornácára Babits által kiválasztott idézetek kerültek: „*Nem úgy épült, hogy századokig álljon / Csak múló tanyául, mint a fecskefészék.*” (Arany); „*Adsx nyáron nyugovást és szép csendességet.*” (Zrínyi); „*Non ebur, neque aureum...*” (Horatius); „*Kertem az egész táj, hol óriás csiga kétszarvú dómjával e bölcs bazilika.*” (Babits). Ez utóbbi versidézet nem véletlenül írta be magát az esztergomi kultúrtörténetbe. „[...] megkapó [...] ez a két sornyi sűrű költészet [...]. Az »egész táj« a túlparttal együtt egész: ez kimondatlanul kimondja a fájdalommal kimondhatót.”² Emellett sajátos módor, örökíti meg a város egyik fontos jelképét, a Bazilikát.³ Egy kedves esztergomi barátjának feljegyzéseiből tudjuk, hogy Babits szerette „vizsgáztatni” látogatóit: kiktől vannak az idézetek.⁴

Einczinger Livia és Kovács Erzsébet egy esztergomi kertben, 1931 júniusa
(Kovács Erzsébet tulajdona)

A finomabb munkálatokban: festés, díszítés, nagy segítségére volt Babitséknak Simon György János festőművész, Basch Edit, és a város egyik sokoldalú művészgyénisége, Einczinger Ferenc, aki a budapesti főreál és kereskedelmi iskolák elvégzése után pénzügyi alkalmazott lett. Nagy érdeklődéssel tanulmányozta nagy nyugati fővárosok képtárait. Művészeti tudását szakiskolán kívül szerezte. Esztergomban rendezett kiállításokon több ízben mutatta be festményeit és grafikai munkáit. 1925-ben képeiért Esztergomban ezüstérmet nyert. Modern pasztelljeit 1926-ban a Balassa Bálint Társaság kiállításán

mutatta be. Ennek egyébként alelnöke és művészeti osztályának vezetője. Már 1925-ből ismerünk leveleket, amelyek meghitt hangon tanúskodnak Babits és Einczinger barátságáról. Kapcsolatuk kezdetén Einczinger Ferenc, mint a Takarékpénztár tisztviselője, anyagi segítséget tudott nyújtani a Babits-családnak. Ismeretségük hamarosan barátsággá mélyült, Babits meglátta Einczingerben az alkotótehetséget és az intenzív szellemi érdeklődést. Einczinger ezáltal összekötő kapocs is lett a hegyi ház költője és Esztergom város között. A helyi értelmiség többsége általa ismerhette meg Babitsékat. Dr. Marcell Árpád, reáliskolai magyar tanár ekkoriban akarta kiadni diákjai számára saját munkáját: egy *Magyar Irodalomtörténetet*. Ebben kérte Babits Mihály véleményét, aki nagyon támogatta és helyeselte az ötletet.

Többször járt Babits Mihály előhegyi házában Hasenauer Andor matematika tanár, a később híres filmrendező, Kollányi Ágoston, illetve Olajos János matematika- és geometria szakos tanár, aki marosvásárhelyi születésű, és 1918-ban került Esztergomba. Könnyen beilleszkedett a társadalmi- és kulturális életbe. Jó barátja lett az itt élő, vagy ide látogató költőknek, íróknak, képzőművészeknek, újságíróknak, de továbbra is tartotta levélben a kapcsolatot erdélyi tanártársaival, barátaival: Berde Máriával, Csűri Bálinttal, Fejér Lipóttal, Jékely Lajossal. 1925-ben megnősült. Babits Mihály és Ilonka már ekkor gratuláló levéllel emlékeztek meg az eseményről. Olajos János tanár úr fia, István, mint a család krónikása, őrzi az előbbi és az ezután küldött leveleket, fényképeket, lánya pedig, Mariann⁵ szívesen lapozza fel régi emlékkönyvét: „*Emlékiül Olajos Mariannának szeretettel Török Sophie, Esztergom 940. aug. 16.; Emlékiül Mariannának szeretettel: Ildikó; »Titkos lánc nyúl át a földön/ Összekötve aki jó.« (Idézet egy régi versből)*” Babits Mihály” Egy alkalommal így ír Ilonka Olajosné Vodicska Annienak: „*Kedves Anniekám! Ne haragudjatok, hogy ma nem jöhetünk, váratlan pesti vendégeink érkeznek. Ha nem alkalmatlan, hétfőn délután jövünk. Nagyon kíváncsi vagyok szép kislányotokra. Szeretettel üdvözöl: Babits Ilonka*”. Az Olajos-család birtokában van egy feldafingi lap is, amelyet Nagyságos Olajos János tanár úrnak címeztek 1929 augusztusában: „*Szívélyes üdvözléssel: Babits Ilona és Babits Mihály*”

Az Olajos-színhagyomány alapján „*az 1930-as években történhetett, hogy egy alkalommal nálunk borozgatott Babits Mihály, Asbóth Károly, Rosta József, Városi István, költő, műfordító, szemináriumi paptanár és a szüleim, amikor a kedélyes hangulatban valaki a következő kérdést tette fel. »Mihály nem szavalnál nekünk valamit?« – jóllehet nem számítottak arra, hogy Babits enged a kérésnek, de amikor felállt és a ma is meglévő falépcsőnkön néhány fokot fellépett, mindenki csodálattal és nagy várakozással tekintett felé, ezt mondta: »Pap vagyok, prédikálok. / Nincs szószékem, csak itt állok.« Természetesen a »szavalatot« dörgő taps fogadta. Ez egy soha le nem írt Babits vers. Családunk elsősorban azért emlegette sokszor az esetet, mert mi is tudtuk, hogy Babits életében kevés felhőtlenül boldog és felszabadult pillanat volt. Már gondoltam arra, hogy ezt a két sort felíratom egy*

réztáblára és a lépcsőfordulóba függesztem, hadd hirdesse az utókornak az imént említett kis közjátékot.”

A fent említett Babits–Einczinger baráti szálát erősítette, amikor Babits bérmalányául fogadta Ferenc gyermekét: Líviát. Egy modern irodalomtörténeti nyomozás vette kezdetét akkor, amikor ez a tény 2000 novemberében kiderült; Einczinger Lívia⁸ ugyanis még él. Felkerestük őt. Mintha a régmúlt fényes kapui tárultak volna fel: Babits-dedikációk, ismeretlen levelek és fényképek kerültek elő. Ezek érdekes adatokat hoznak Babits Mihály esztergomi éveiről. Ahogy egy láncban a szemek, úgy kapcsolódnak össze régi események és emberek. Szinte napról-napra kerülnek napvilágra elfelejtett információk a korról és a költőről is.

Kovács Erzsébet nevelőnő és Babits Ildikó az esztergomi ház kertjében, 1935
(Kovács Erzsébet tulajdonában)

Babits Ildikó az esztergomi ház tornácán 1935-ben
(Kovács Erzsébet tulajdona)

Az 1930-as évek közepén Babitsék nevelőnőt kerestek a nyárra Ildikó mellé. Einczingerék Lívia osztálytársára, Kovács Erzsébetre gondoltak, aki örömmel vállalta a feladatot, és három nyáron keresztül járt fel a családhoz. Erzsébet is él még, és úgy emlékezik vissza az esztergomi Előhegyen eltöltött három évére, mint életének egyik legszebb és szellemi, lelki épülésben leggazdagabb időszakára. *„Kíváncsi voltam Babits Mihályra, akiről versei alapján nagyon mély benyomás maradt bennem. Vajon milyen ember lehet? Vártak engem a hegyen, hogy bemutatkozzam. Az előhegyi Babits-ház kertjének a hangulata idilli, csendes és megnyugtató volt. Megjelent egy kicsit Krisztus képére emlékeztető, egyszerűen öltözött, szelíd mozgású úr, aki Babits Mihályként*

mutatkozott be. Ez volt az első meglepetésem. Nem úgy fogadott, mint egy kis nevelőnőt, hanem mintha egy kedves barát lennék. Bemutatott a feleségének is. Zavarban voltam, és megkérdeztem: hogy szólíthatom. Azt mondta: »Én tanár voltam, tanár maradok. Maradjunk a tanár úrnál. Aztán hallottam, hogy mindenki, szomszédok, háztartási alkalmazottak is így szólítják. Mindenkivel úri módon: szelíden, szerényen, figyelmesen bánt. [...] Egyik délután Babits egy kis epizódot mesélt nekem, így emlékszem rá: Ilonkával hirtelen házasodtak össze. Ilonka írónőnek készült, írói, művészi körökben mozgott. Az első közös ebédet nem otthon, hanem ebédlőben költötték el. Másnap Ilonka szeretne volna bizonyítani, hogy jó háziasszony és ért a főzéshez. Babits hozzákezdett a paradicsomleveshez, ám látja, hogy a kanalán fennakad egy kampós szög. Valószínűleg laza volt az egyik szög a konyhában, így beleesett a levesbe. Mondta is Babits: »Képzeld el, már az első nap szögre akart akasztani!« Nagyon kedvesen mesélte el, látszott rajta milyen kedves emlékként őrzi ezt az esetet...”

**Babits Mihály, Török Sophie, Medgyaszay Vilma, Rédeyné Hoffmann Mária
Esztergomban kedves helyükön, a felső diófa alatt**

Az itt leírtak olyan korszakát elevenítik fel a nyarát Esztergomban töltő Babitsnak, amelyeket nem sokan ismernek. A helyi baráti kör szem- és fültanúja lehetett egy felszabadultabb Babitsnak. Mindemellett érezték, verseit olvasva tudták, hogy az esztergomi Előhegy magányába költözött költő szívében milyen erőteljes szólamok dúlnak, és hogy keze alól itt kerekedtek ki olyan nagy alkotások, mint: *Szent király városa*, *Nyár*, *Holtpróféta a hegyen*, *Verses napló*, *Dal az esztergomi bazilikáról*, *Mint különös hírmondó*, *Jónás könyve* etc.

A személyes barátságokon túl a város hivatalos keretek között is megünne-
pelte a városban pihenő, dolgozó költőt. A Babits-est meghívójának szövege
szerint: „Esztergom sz. kir. Megyei város közönsége az „Esztergomi Hét” alatt 1934.
augusztus 17-én pénteken este 8 órakor a »Fürdő«-szálloda színháztermében irodalmi est
keretében ünnepli annyi szép esztergomi költemény kiváló költőjét Babits Mihályt. Az est
műsora: 1. Esztergom sz. kir. megyei város polgármesterének üdvözlő beszéde; 2. Küirschner Lili
zongorázik Chopin: Ballada (g-moll); 3. R. Simonffy Margot Babits verseket szaval; 4. H.
Medgyaszay Vilma Babits szövegeire írt dalokat énekel; 5. B. Török Sophie felolvas: Hogyan
készül a vers; 6. R. Simonffy Margot Babits verseket szaval; 7. Küirschner Lili zongorázik:
Dohnányi: Introdukció és fuga; 8. Rédey Tivadar dr. előadása; 9. Babits Mihály költemé-
nyeiből felolvas; 10. H. Medgyaszay Vilma Babits szövegeire írt dalokat énekel” Dr.
Rédey Tivadar előadásában kiemeli Esztergom szerepét, és kozmikussá növeli
a költőt: „az a költői anyag [...] melyből ezek a versek támadtak, egyszerű, majdnem
szegényes, a színtér is változatlan: az Esztergom melletti Előhegyen állunk, a költő
tuszkulánuma mellett, honnan a csonka országnak ugyan egyik leghatalmasabb, de mégis
csak az emberi szem látóképességétől határolt panorámája kínálkozik. Babits Mihály itt
áll, itt is-mint a nagy művész mindenhol-középpontjában áll az egész Világegyetemnek.
Ránézve köddé mosódik minden korlát »s képekből összeáll a képtelen, korlátokból kor-
látlan végtelen.« Ma, amikor a költő »kozmoszus kitarulása« kelendő jelszó lett és nem is
lírikus immár, aki éneke vékony cérnaszálán egész naprendszereket nem forgat: mi teszi
mégis, hogy a divatköltészet e hőseinél azt érzem, ezek egész költői apparátusukat úgy
szedték elő zsebükből, míg ha Babits így indítja útjára énekét. »Most a szabad ég alatt
lakom / s holdak forognak / nőnek, fogynak / és mindig nyitva az ablakom« – és akkor
habozás nélkül elhiszem, hogy a Világegyetem tengelye pontosan az esztergomi Előhegyet
szeli át.”¹⁰

Az esztergomi értelmiség mellett sok pesti barát és ismerős látogatta meg
előhegyi házában Babits Mihályt. Jelenléte kulturális vonzóerőt jelentett. Fel-
pezsdült a város szellemi élete, magyar és külföldi alkotók nevei színesítették az
előadóestek repertoárjait. A mára irodalomtörténeti dokumentummá vált elő-
hegyi tornácfalon¹¹ meglepetéssel betűzzük a nagy neveket: „Kosztolányi Dezső,
Tóth Árpád, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond, Szekefű Gyula, Márffy Ödön, Csinszka,
Szerb Antal, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Schöpflin Aladár, Elek Artúr, Sárközi
György, Beck Ö. Fülöp, Bálint György, Révész Béla, Halász Gábor, Laczkó Géza,
Ritoók Emma, Fenyő Miksa, Kárpáti Aurél, Rubinyi Mózes, Szilasi Vilmos, Sík Sán-
dor, Brisits Frigyes, Fülep Lajos, Rédey Tibor, Hoffmann Edit, Nagy Endre, Illyés Gyula,
Vas István, Németh László, Szini Gyula, Cs. Szabó László, Ignotus Pál, Weöres Sán-
dor, Jékely Zoltán, Gellért Endre, Ascher Oszkár, Devecseri Gábor, François Gachot,
Denis de Rougemont etc.”²

Babits utolsó éveit megkeserítették betegségei. Ezek nagyrészt elszakították
őt az esztergomi háztól és a várostól. Utolsó nyarát azonban a halála előtti napokig

„fecskefészkeben” töltötte, 1941. augusztus 2-án innen szállították a budapesti Siesta Szanatóriumba, ahol augusztus 4-én eltávozott az élők sorából.

Később az esztergomi nyarak élményeiben hűségesen osztozó társ, Török Sophie írja: „...És Esztergom? – hol van már / Esztergom! Napfénye megvakult, meleg / derűjéből fagyott vigyorgás lett, gyümölcsös / lombjait megrágta kénköves penész... / Pusztul és süllyed, mind elsüllyed / ami a mienk volt! Ami a tied volt... / Gyanútlan lépteinket, fiatal mosolyunkat / belepte vér és gyász...”

JEGYZETEK

1. BABITS Mihály, *Szeret István városa* = B. M.: *Keresztülkasul az életemen*, Bp., 1997. 89–90. oldal
2. KOVÁCS SÁNDOR Iván: *Babits átnéz a Dunán*, *Irodalomismeret*, 1999/1–2., 45. oldal
3. Az esztergomi polgárok nemcsak a vers kapcsán, hanem amúgy is emlegetik: városuk számos Babits-alkotás színhelye tematikailag és kronológiailag is.
4. DÉVÉNYI Iván: *Babits Mihály Esztergomban*, *József Attila Megyei Könyvtár Évkönyve*, Tatabánya, 1970, 168. oldal
5. Olajos Mariann, Babits Ildikó játszótársa volt. A *Babits Mihály esztergomi barátai – Beszélgetés Olajos Marianrral* című munka megjelenés előtt áll.
6. Lásd *Az istenek halnak, az ember él* című kötetben; a *Halavány téli rajz* című vers idézete
7. *Babits Mihály esztergomi barátai*, *Beszélgetés Olajos Istvánnal*, *Irodalomismeret*, 2000/4, 123–126. oldal
8. *Babits Mihály esztergomi barátai*, *Beszélgetés Einczinger Líviával*, megjelenés előtt
9. *Babits Mihály esztergomi barátai*, *Beszélgetés Kovács Erzsébettel*, megjelenés előtt
10. Rédey Tivadar beszédének ismeretlen, eredeti gépelt változata sajátkezű aláírásával hitelesítve az *Emlékezések* című Einczinger Ferenc által összeállított könyvben található
11. „Nálam látta egy alkalommal, mikor megkértem, hogy adjon részemre autogramot préházunk falán és nyomban megkért, hogy ilyen emlékfalat ő is szeretne. Ez a híres autogram fal el is készült és a vendég által szénnel felírt nevet olykor ő maga is rögzítette meg kazeines festékekkel” – írja Einczinger Ferenc az *Esztergom Vármegye*, 1941. december 4-ei számában. A préház az esztergomi Bánomi úton állt. Az itteni ház emlékfalán az Exlibris Gyűjtők, a Vajda János Társaság tagjai mellett a család barátai, így Babits Mihály neve is rajta volt. Olajos István, Horváth István, Balázs László felvételei rögzítik az eredeti állapotokat. Ezek mellett a restaurátornak készülő Szivós Gábor értékes ötlete és kivitelezése őrizte meg a fal pauszpapírra elkészített másolatát, amelyet a pincebirtokos Einczinger család nagy örömmel vett kézhez néhány falereklyével együtt...
12. CSUKLY László: *Babits Mihály és Esztergom*, Tatabánya, 1980, 31. oldal

A MAKÓI JÓZSEF ATTILA TÁRSASÁG VÉGNAPJAI

Bár a makói József Attila Társaság történetéről született már gazdag hírlapi és archívumi forrásokra támaszkodó, alapos és kitűnő földolgozás (Papp János: *A makói József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság 1847–1952.*, Makó, 1980.; Makói Múzeum füzetek 25. szám), a társulat megalakulásának és főleg fölszámolásának körülményeiről, tudható vagy csak sejthető indokairól valószínűleg már csak mi, az akkori résztvevők tudunk többet-kevesebbet.

Előbb az indulás előzményeiről: 1946. december 24-én a *Makó és Vidéke* helyi lapban (amelynek Kiss Ernő szociáldemokrata országgyűlési képviselő volt a főszerkesztője) *Gyöngyszemek* címmel jelent meg egy egyhasábos belső publicisztikám: „legértékesebb gyöngyszemek hevernek ebben a városban szanaszéjjel” – írtam gondolatébresztő és közös cselekvésre ösztönző szándékkal. „– Mindenütt kincsek hevernek szanaszéjjel, s a rövidlátó akarnokok rajta taposnak, miközben a kultúra megmentéséről szónokolnak. Kezdődjék végre az a sokszor emlegetett „lelki újjáépítés”! Mindegy, akárki kezdi, csak kezdje el valaki! Ez a munka induljon meg az egyik első magyar falukutatónak, a makói Szirbik Miklósnak nevével!”

Sürgetésemre – mivel a társadalmi élet, de különösképpen a művelődési és a kulturális élet többnyire pártokon belül formálódik, még a koalíciós pártokon belül is – csak tavaszra kezdett valami közös akaratú törekvés kialakulni. Akkor viszont már egészen különböző pártállású emberek érlelték az együttes cselekvés szándékát: Könyves Kolonics József, a Nemzeti Parasztpárton belül Diósszilágyi Sámuel, Hencz Aurél megyei tanfelügyelő, a gimnáziumban Giday Kálmán, Döme Mihály és Hetvényi Lajos, a Magyar Kommunista Pártból Dragon János, André Gyula, Hajnal Miklós, Kárpáti Ernő. A szegedi Bálint Sándor professzor akkori makói híveiből is jó néhányan, így például Németh Ferenc vagy Szabolcsi Gábor. De ami különösen öröndetes volt, hogy a Megyei Népművelési Tanács vezetőiből és munkatársaiból is többeket megérintett a dolog. Szőnyi Sándor például, a nagy műveltségű tanár, nyugdíjas tankerületi főigazgató, egyébként Szőnyi Imre, a Független Kisgazda Földművelők és Polgári Párt makói országgyűlési képviselőjének testvére, az olvasó és érdeklődő parasztok között szerzett híveket és támogatókat az ügynek. Az egyre növekvő érdeklődést látva elhatároztuk, hogy egy pártoktól független, irodalmi-művelődési társaságot alapítunk.

Amikor kiderült, hogy a társaság elnökének kivétel nélkül mindenki Diósszilágyi Sámuelre javasolja, ő azt ajánlotta megfontolásra, ne Szirbik Miklós

---

nevével induljon meg a kezdeményezés, mivel a *Harangzúgás* című, helyi református újság impresszumában évek, ha nem évtizedek óta szerepel már a Diósszilágyi név. Ha még a látszatát is el szeretnénk kerülni, hogy az alakuló irodalmi és művészeti társaságot – akár rosszindulatból – ne valami hitbuzgalmi egyesületnek véljék, keressünk más névadót. Kiderült, már többen javasolni kívánták, hogy a társaság József Attila nevét vegye föl, így tehát úgyszólván teljes egyetértésben hoztuk meg határozatunkat, miszerint a társaság József Attila nevével lép a nyilvánosság elé.

1996-ban Lator László egy vele készült interjúban a következőképpen emlékezett: „Volt Makón egy irodalmi és művészeti kör, a József Attila Társaság, 1947 késő nyarán alakult, a lelke egyébként osztálytársam, Császtvay István barátom volt... vezetői pedig azok, akik évtizedek óta részt vettek a város szellemi életében. Hadd említsem közülük Könyves Kolonicsot, aztán a kórház igazgatóját, Diósszilágyi Sámuel, aki József Attila egyik pártfogója volt. A diák József Attila meg-megfordult, de talán lakott is nála, de a szomszédban, Espersit Jánosnál mindenképpen, hosszabb ideig; eljárt hozzá Juhász Gyula, Móra Ferenc és persze Erdei Ferenc is. 1945 után Makón nagyon eleven szellemi élet folyt, részt vettek benne mindazok, akik még megvoltak a régiek közül, akiknek a keze (meg a pénze is, természetesen, mert százötvenen fizettek elő a kötetre) hajdan benne volt a *Szépség koldusa* kiadásában.” (Domokos Mátyás: *Leletmentés*, Budapest, 1996. 31–32. oldal.)

Jóllehet a társulat alakuló ülésére a vármegyeház nagytermében 1947. június 28-án került sor (ha jól emlékszem, két héttel érettségi vizsgánk után), a nyári időszak ellenére megtelt az ülésterem. A helyi társadalmi, szellemi élet képviselőinek, jeleseinek már a reprezentatív megjelenése is igen imponáló volt, s a közös cselekvőkészséget és igazi összefogást hirdette. Karakas Lajos, a megyei szabadművelődési tanács elnöke köszöntötte az előzetes várakozásnál jóval nagyobb számban egybegyűlteket, a közös cselekvésre vállalkozókat.

Elnökké, mint az várható volt, Diósszilágyi Sámuel főorvost, a kórház igazgatóját, alelnökké Könyves Kolonics Józsefet és Szőnyi Sándort választották. A társaság főtitkára Hajnal Miklós, a Fő téri nagypatika tulajdonosa lett. Nem a kötelezőnek vélt szerénység diktálja, amikor ellent kell mondanom Lator Lászlónak: a társaság igazi lelke tulajdonképpen Hajnal volt, az első perctől kezdve. Fáradhatatlan szervező és a társulat igazi mecénása. Nemegyszer csillogó ötletek kiagyaloja. Engem a társaság titkárává választottak, s elsősorban a fiatalokkal való munkára szemelhettek ki. Amikor egyetemi tanulmányaim engedték, igyekeztem Hajnal famulusává válni. Főtitkárunk a társaság létszámának is állandó gyarapítója volt, és folyamatosan építkezett. Előbb a Fő téren lévő üzletek tekintélyesebb tulajdonosait, nagyobb iparosokat, vállalkozókat, hivatali és intézményi vezetőket „szervezte be” és nyerte meg a társaság ügyének, majd

---

egyre szélesítette a beléptetendők körét. Kezdte a főorvosokkal és a tekintélyes magánpraxist folytató doktorokkal, aztán következtek a betegek, sorra invitálta be őket a társaság tagságába. Lassan azt vettük észre, hogy presztízse lett (sőt egyre nőtt) a társasági tagságnak, illetve a társaság anyagi támogatóinak. Mi sem jellemzőbb, mint amire a társaság krónikáját kutató Papp János is fölfigyelt: amikor már javában folyt a társaság fölmorzsolása, amikor a társadalmi-gazdasági változások már az emberek egzisztenciális biztonságát fenyegették, a tagdíjat még mindig a tagság 90%-a vélte szükségesnek fizetni.

E széles körű társadalmi kapcsolatok természetes követelménye, majd következménye volt, hogy akár a reprezentatív, széles körű rendezvényekre, akár pedig a szűkebb körű szakmai beszélgetésekre is az ízlésbeli sokszínűség és a szellemi tolerancia volt jellemző.

A társaság olvasóklubja belépődíj nélkül volt látogatható, 14 irodalmi és művészeti, valamint közéleti folyóirat és hetilap (*Fórum, Tovább, Válasz, Sor-sunk, Tiszatáj, Délsziget, Alkotás, Tér és Forma, Szabad Művészet, Budapest, Demokrácia, Igaz Szó, Új Magyarország, Egyenlőség*) közül válogathattak az érdeklődők.

A sokszínű és sokrétű programok sorát Papp János komoly kutatómunkával tárta föl és részletesen ismertette dolgozatában. A társaság belső munkájáról azonban valószínűleg csak az akkori tagok mesélhetnek. A társaság vezetője (elnöke, főtitkára, több vezetője, így például Karakas Lajos, a gimnázium tanárai közül Döme Mihály, Giday Kálmán és Hetvényi Lajos) – nagy egyetértésben – szerette volna minél inkább szélesíteni a társasággal rokonszenvezők és a támogatók sorát. Rengeteget tett az ügyért például Hencz Aurél megyei tanfelügyelő, Erdei Ferenc és Bibó István hajdani évfolyamtársa. A „területi munka” legfőbb eszközeül találtuk ki a város külső kerületeiben rendezett, belépődíj nélküli műsoros estek tervét. Hajnal főtitkár rövid időn belül négy külső, kerületi látogatást szervezett meg: 1847-ben a vasúti műhelybe, 1948 őszén az újvárosi katolikus körbe, majd az MNDSZ helyiségébe, 1848 december elején pedig a Vertán-telepre látogattunk el. Programjainkra tudatosan próbáltunk minél nagyobb számú érdeklődő közönséget toborozni. A „kihelyezett” esteket – ügyes fogással – rendszerint a vármegyeháza nagytermében rendezendő, nagy műsoros estek előtt tartottuk meg, hogy a feltámadó érdeklődésű embereket azonnal be-, illetve továbbcsalogassuk a központi programokra.

A *Makói Népiújság* 1947. december 12-i száma például így tudósított irodalmi estünkről: „Baráti kapcsolatokat hozott létre a MÁV-műhelyben tartott irodalmi előadás... ez a nagy jelentőségű kezdeményezés... magas színvonalú irodalmi délután... Döme Mihály tanár előadást tartott Kassák Lajosról, a lakatosból lett munkásíróról és költőről, majd részleteket olvasott föl az *Egy ember élete* című önéletrajzból. Szabolcsi Gábor tanár két Kassák-verset szavalt, a *Mesterembereket* és a *Barátkozok a gyermekkel* címűt. Az irodalmi délutánon a

---

MÁV Szárnyaskerék dalköre Héber János vezényletével munkásdalokat énekelt, befejezésül pedig egy vonósnégyes (amelynek tagjai Tóth Aladár orr-, fül- és gégeorvos és több vezető közigazgatási tisztviselő volt) Mozart *Egy kis éji zenéjét* játszotta vonósnégyes átiratban.”

A Vertán-telepen tartott estről pedig a következőket írta a helyi lap: „Zsúfolásig megtöltötte a kultúrházat a közönség, munkások és fiatalok. Ha semmi más, ez a nagy érdeklődés igazolta a társaság vezetőségének elhatározását, hogy kimegy a perifériára, azokhoz, akiknek nagy fáradság munka után még a félórás út is a városba. Úgy látszik, a Vertán-telepet ezután időszakonként látogatásokkal kell megtisztelni, oly nagy az érdeklődés.” Karakas Lajos gyermekversekről tartott előadást, a Donáth-vonósnégyes romantikus szerzők műveiből játszott, Oltvai Ferenc levéltáros pedig Móricz Zsigmondról beszélt. „Nagy nyereség – írta a lap –, hogy egy jó szavalót is felfedezhettünk, Füzes Sándort, aki Karinthy és Kiss József egy-egy versét kitűnő előadásban, átéléssel adta elő.”

1947 decemberében társaságunk nagyszabású emlékestet rendezett. Döme Mihály és Szőnyi Sándor Arany János *Toldijának* száz évvel azelőtti nagy sikeréről szólt, Kárpáti Ernő pedig József Attila tragikus halálának tizedik évfordulójára emlékezett figyelmet érdemlő előadásával.

A *Makói Népijság* néhány nappal később, december 17-én ismertette az est programját. A korabeli hírlapi tudósítás igen-igen szűkszavú, szabvány információkat tartalmazott. De nem feledhetjük, hogy akkor még csak tíz évvel voltunk a költő halála, három esztendővel pedig a háború után; a Magyar Köztársaság pedig alig volt kétesztendő. József Attila költészetének ismerete és tisztelete a szélesebb olvasók körében, de még a konzervatívabb ízlésű szakmai berkekben sem volt általános. (Nagyon jellemző volt például az az eset a korabeli reflexiókra, hogy amikor kitűnő gimnáziumi magyar tanárnőnk, egykori Sík Sándor-tanítvány a saját felelősségére a szóbeli vizsgatételek közé betette *A népi írók mozgalma, munkássága*, valamint *József Attila, az „utca és a föld fia” költői világa* című tételt, a tanári karból többen nem hagyták szó nélkül, s erősen vitatták e témák szükségességét. Zubán Márta tanárnőnek aztán az élet – s talán a véletlen is – segítségére sietett és igazolást nyújtott. Érettségi vizsgánkon ugyanis Dombi Béla, szegedi szociáldemokrata matematika tanár elnökölt, aki a záró tanári konferencián külön is fölemlítette az irodalmi tételleket, s dicséretben részesítette a szaktanár témaválasztását, különös tekintettel – a tananyagba is beemelt – a népi írókat és a József Attila munkásságát érintő vizsgakérdésekre.) Egyébként ekkoriban még gimnáziumunk sem viselte egykori diákjának, József Attilának a nevét.

Kárpáti Ernő érdekes, jó értelemben vett „ellentmondásos” egyéniség volt, mind egyéni szellemi világa, mind saját testalkata alapján. Alacsony, göndör fekete hajú ember. Alig észrevehetően sántikált ugyan, mégis rendkívül mozgékony be-

---

nyomást keltett. Idős korában, nem sokkal halála előtt mesélte nekem egyszer eltűnődve: „Milyen érdekes is az élet?! Ifjú koromban kétségbe voltam esve, amikor a villamos levágta a fél lábam. De emiatt nem lettem aztán se katona, se munkaszolgálatra nem hurcoltak el. Úgyszólván minden osztálytársamat, barátomat elvitték, ugyancsak az aknaszedő századba kerültek. Úgy hallottam, egyetlen napon haltak meg valamennyien, valahol Ukrajnában. Én meg élve maradtam.” Egyik barátjának fiát, akinek anyja is odaveszett a háborúban, örökbe fogadta és fölnevelte. Végzettsége szerint közgazdász. A társaságban ő volt a pénztár kezelője és gazdasági ügyeink nyilvántartója. A szakszervezet központi sakkcsapatának versenyzője, rendszeresen asztaliteniszezett, s az utcán olyan gyorsan járt, hogy sokszor mi kapkodtuk mellette a levegőt. A háború előtt szociáldemokrata és a budapesti magánalkalmazottak szakszervezetének volt aktivistája. Később hihetetlen szorgalommal ásta bele magát a baloldali elméleti és kulturális szaksajtóba, és fáradhatatlanul olvasta a napilapok szakcikkeit, kritikáit. Így került közel Vas Istvánék köréhez is. Párhuzamosan olvasta két kedvenc szakterületének: a marxizmus hazai képviselőinek és Sigmund Freud munkáinak sorát. 1945 után ő lett a Magyar Kommunista Párt makói apparátusában a kulturális munka egyik fő szervezője. Vannak, akik „marxista hittérítőként” emlékeznek rá, amiben sok igazság van ugyan, hiszen nyilvános felszólalásai pártjának propagandanyilatkozatai voltak, de soha egy szóval sem ártott senkinek. A Makói Fiatalok – melynek szervezői között találhattuk Lator Lászlót és Domokos Mátyást is – irodalmi programjairól írt rövid elemzései például sokkal inkább számítottak bátorító, mintsem ártó kritikáknak. Írásai főként a *Makói Népiújságban* jelentek meg, melynek főszerkesztője ekkoriban Koncsek László volt. (Koncsek felesége az a Gebe Márta, aki a *Csókkérés tavasszal* című vers „bronz ajakú” műzsája volt egykoron.)

Visszatérve az előadásokra: Kárpáti előadása nem a költő Makón töltött idejéről, a József Attilát még személyesen ismerő személyekről, hanem József Attila személyiségének és életművének filozófiai sokrétűségéről és nagyon sajátos harmóniát teremtő akaratáról szólt. Arról, hogy ez a nehezen kezelhető férfi miféle küzdelmek árán törekedett a folyton változó világ korszerű filozófiai-lételeméleti rendszerének megalkotására. Versidézeteiket hallottunk az *Eszmélet-ciklusból*, majd a *Levegőt!* című költeményből, végül pedig *A város peremén* záró strófáját mondta el Kárpáti, annak bizonyosságára, hogyan küzdött József Attila valami egységes, az élettelen világot és az élő társadalmi organizmusokat, történelmi szerveződéseket és az emberek egyéni legbensőbb világát valamilyen egységes rendszerbe rendezendő világkép kialakításának szándékával, melyről mindig is tudta, hogy az örök változás következtében majd „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol.”

Társaságunk ezt a kettős megemlékezést eleve nem a vármegyeháza nagytermében, hanem intimebb környezetben, az egyik kisebb teremben rendezte meg. Láttuk, hogy – az egészen eltérő világnézetű – literátus közönségnek az est nagyon tetszett. Erőlékszem, mi akkor rendkívül sikeresnek éreztük és igen igen eredményes műsornak értékeltük az előadást. Sejtelmünk sem volt arról, hogy már megindult az a lavina, amely nem sokkal később az egész Társaságot magával sodorta.

Ha gondoltunk is arra, hogy berzenkedik majd az esttől valaki, a konzervatívabb ízlésű irodalmi közönségre gyanakodtunk, de meg sem fordult a fejünkben, hogy éppen az egységesülés felé törő Magyar Dolgozók Pártja helyi vezetőinek dühödt indulatát váltjuk ki irodalmi estünkkel. Olyannyira eszünkbe sem jutott mindez, hogy 1948. június közepe táján, az előző év testületi munkájának értékelését adó és a következő esztendőre vonatkozó tervek megtárgyalására összehívott vezetői ülésén határoztuk el, hogy néhány írónak, költőnek, tekintélyes irodalmi személyiségnek felkínáljuk társaságunk dísztagságát. Egy hónapon belül két válasz meg is érkezett. Kassák Lajos és Hatvany Lajos elfogadta a felkérést. A jövő évre, 1949-re terveztük volna dísztaggá avatásukat.

Az év másik fontos eseménye „a tehetséges fiatalok ösztönzésére és felkarolására” kiírt irodalmi pályázat nagy sikere volt. Három műfajban (tanulmány, novella, vers) szólított versenyre. A lírai verspályázatnak – már első látásra – roppant sikere lett. A Döme Mihály, Hetvényi Lajos és Szőnyi Sándor bírálta, jelígesen benyújtott művek közül Lator László versei emelkedtek ki toronymagasan. (A szociográfia műfajában én lettem a nyertes, Molnár Géza kapta a novellapályázat első díját.)

Lator majd fél évszázaddal később egy nyilatkozatában mesélte el, hogy ő a pályázat után már a budapesti Eötvös Kollégiumban tanult, amikor személyes részvétele nélkül tartottak verseiből Makón egy szerzői estet – s úgy tudja, Hajnal Miklós javaslatára –, a befolyt pénz följánlotta neki a Társaság verseskötetének kiadására. „...volt Makón a József Attila Társaság... – emlékezett – és nem is én, hanem a makóiak kezdeményezték, ajánljanak pénzt az én kötetemhez. A makói vármegyeháza mindig zsúfolt dísztermében voltak irodalmi estek. Egy irodalmi estet rendeztek, amikor én már az Eötvös-kollégiumban voltam, Budapesten, csak verseimmel vettem részt rajta. Annak a bevételét kaptam meg a könyvem kiadására...”

A kéziratot azonban hiába fogadták el, a pénz is hiába kerekedett ki, az ekkorra már államosított, de egy ideig még „fedőszervekkel” takart cenzúra pesszimista világnézetűnek találta Lator kötetének verseit, s kiadásukat mégsem engedélyezte. Latort egyébként a kollégiumi tagság előtt is megbélyegezték, kijelentve, hogy az ilyesfajta költészet nem visz előbbre. Latornak ezután több mint húsz évig kellett várakoznia önálló kötetének megjelenésére. (Úgy tudom, a legelső

---

közt én írtam – már negyvenegynéhány évesen – egy vidéki napilap kulturális rovatvezetőjeként recenziót az első Lator-kötetről, a *Sárangyatról*.)

A fordulat évéhez visszatérve, egyre riasztóbb politikai híreket kaptunk. A *Makói Népiújság* 1948. február 29-i számában olvashattuk, hogy a Szociáldemokrata Párt a Csanád megyei főispán azonnali visszahívását kezdeményezi, miután két nappal korábbi, budapesti tartózkodásakor a párt vezetősége már fölszólította őt a lemondásra. Kiss János egyébként régi, szervezett munkás volt Békés megyében, így került korábban a főispáni székbe. Ezt igen furcsállottuk, hiszen ítéleteiben és döntéseiben megfontolt állami, illetve megyei politikust ismerhettünk meg benne. Igaz, többször volt vitája a Nemzeti Parasztpárttal, de komoly tekintélye volt.

Ugyanebben a számban jelent meg az a meglepő hír is, hogy a párt dombegyházi szervezete kezdeményezte, hogy Kiss Ernőt, a szociáldemokraták országgyűlési képviselőjét váltsák le vármegyei titkári tisztségéből. Kiss Ernő országgyűlési képviselőként a Vertán-telepen, a város munkáskerületében lakott. Puritánsága, embersége közismert volt mindenki előtt. (Fia egyébként gimnáziumi osztálytársam.) A makóiak igen szerették, becsülték. S egyszerre csak egyik pillanatról a másikra nemhogy kizárták az egyesített pártból, hanem üldözött vaddá vált, ő is, családja is. Évtizedek múltán a Magyar Televízió interjút készített vele, akkor mesélte el, hogy a két világháború között minden május 1-je előtt „begyűjtötte” a rendőrség, 1944. március 19-e után pedig internálták. Azt is hozzátette, hogy ott, a börtönfolyosók hideg kövén elszunyókálva is a szocializmus csodás jövőjéről álmodoztak, s az tartotta bennük a lelket.

December közepétől egyre hangosabban triumfáló és egyre árulkodóbb hangú híradások jelentek meg a „rendteremtő kormány szembetűnő, történelmi jelentőségű sikereiről”. A Magyar Távirati Iroda beszámolt arról, hogy Gerő Ernő pénzügyminiszter beterjesztette a parlamentnek az immáron deficitmentes költségvetést, és beszéde után ütemes tapssal „percekig tartó, lelkes ünneplésben részesült”. Mintha akkori értetlenségünket fogalmazta volna meg Nagy István, a Nemzeti Parasztpárt makói országgyűlési képviselője és a párt megyei szervezetének titkára egy évtizedekkel későbbi, nemrégiben megjelent emlékiratában (*A makói hagymától a szegedi paprikáig*, az Erdei Ferenc Társaság Füzetek 12. szám, Makó, 2000.). Így írt a megváltozóban lévő belpolitikai viszonyokról: „1948 nyarára megváltozott a magyar belpolitika arculata. A fordulatnak nevezett év változást hozott a parlamenti élet tartalmában és módszerében. Megszűnt a folyamatos, rendszeres ülésezés, korlátozódott a parlamenti élet vitáinak sorozata. Az ellenzéki csoportok ellen látványos eljárások, majd perek kezdődtek. [...] A fokozódó osztályharc jegyében történő intézkedések mindenben és mindenki ellen ellenséget feltételeztek. [...] A Magyar Dolgozók

---

Pártja Csanád megyei és makói vezetői Bugár János és Berár Demeter a korábban is szélsőségesebb gyakorlatot alakítottak ki. Számukra még a Parasztpárt is ellenséges politikát képviselt.”

Makó és vidékének szellemi, kulturális életében két hivatásos, „rendcsináló” apparátcsik lépett színre. Az „új és végre tiszta viszonyokat” teremtő rohamcsapat parancsnoki tisztjei a már említett Bugár Jánosné és Winkelhoffer Emil voltak. Pillanatok alatt nyilvánvalóvá lett számukra, hogy a József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság sehogyan sem illeszthető be a Magyar Dolgozók Pártja irányította tömegszervezetek és mozgalmak sematikus rendjébe. Valószínűleg – valamiféle kigondolt terv szerint – az 1949-es városi költségvetés tárgyalásának kezdőpontjáig sürgősen likvidálni akarták a Társaságot.

1947. december 19-én este egy pártfórumon Bugár Jánosné tartott előadást a polgári és a népi demokrácia közti különbségről, az értelmiség, valamint a népi demokrácia mielőbb kialakítandó viszonyáról. A helyi újság hosszan tudósított ugyan a pártrendezvényről, de akkor még nem is sejtettük, hogy ez már a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása utáni időszak – társaságunkat is közvetlenül érintő – akcióinak kezdő momentuma.

1948. szeptember 27-én, a késő esti órákban, élve meghívásunkkal, a József Attila Társaság egyik szokásos, nyilvános eszmecseréjén Winkelhoffer Emil is a vendégeink közt volt. *Osztályharc és kultúra* című előadásában, már a befejezéshez közeledve úgy összegezte véleményét, hogy ez a társaság méltatlan a nagy költő nevének viselésére. Fontoskodó, selypítő, ugyanakkor agresszív hangú beszédében kifejtette, hogy ez a „makói képződmény” sokkal inkább nevezhető a József Attila-hagyaték félremagyarázójának, sőt megcsúfolójának, mint a költői tradíció és szellemi hagyaték méltó és hűséges őrzőjének. A Társaság – szerinte – csak egy szűk réteg igényét szolgálja. Erre a legjobb bizonyíték az – fejtette ki –, hogy a költő halálának 10. évfordulójáról is megfélemedeztek, s még akkor sem áldoztak figyelmet József Attila emlékének. Inkább – a szót elterelve róla – Arany Jánosról és a *Toldi*-ról beszéltek. Ezt hallva a hallgatóság soraiból többen is megpróbáltak közbeszólni és vitatkozni az előadóval. Winkelhoffer azonban jóformán tudomást sem vett róluk, s mondandóját bevégezve, mint aki a rábízott feladatot maradéktalanul teljesítette, nem volt hajlandó a téma további megvitatására, sietve eltávozott. Az esetet követően sokáig találgattuk, vajon Winkelhoffer hivatalos véleményt közölt-e velünk vagy a ráosztott pártfeladatot teljesítette? Vajon a rá máskor is jellemző indulatosságával és fontoskodással csak egyéni véleményét fogalmazta-e meg, avagy hivatalos ítéletet összegzett?

Nem sokáig kellett meditálnunk a dolgon. Mint kiderült, az ellenünk indított hadjárat már megkezdődött. Novemberben a beadott költségvetési- és munkatervünk engedélyezésével kapcsolatos érdeklődésünkre közölték a már korábban megszületett döntést: november 25-én a kért és az 1949-re már korábban

---

előirányzott összeget a város tárcaközi bizottsága az utolsó fillérig törölte a költségvetésből. Létalapját szüntették meg tehát annak a társaságnak, amelyre a város vezetői ez idáig büszkék voltak, s amelyet mindeddig a város szellemi és társadalmi életének imponáló produktumaként értékelték. Civil szerveződés-ként a továbbiakban csupán a tagdíjakkal és a csekély összegre rúgó belépődíjakkal gazdálkodhatott a Társaság, s bár a tagdíjfizetők száma igen magas volt, a tagdíj olyannyira alacsony, hogy ez még a legszükségesebb dologi és adminisztrációs költségekre sem volt elegendő. A rendezvények túlnyomó többségén nem szedtünk belépődíjat, s a tagdíjat is inkább csak a Társaság iránti rokonszenv jelének tekintettük, mintsem komoly anyagi erőforrásnak. Egyidejűleg – úgy emlékszem – a társaság központi, nagy rendezvényeinek terembérlési díját is a sokszorosára emelték.

Decemberben a vi:sgaidőszak és szegedi egyetemi vizsgáim miatt – átmenetileg – csak hallomásból tudtam követni a Társaság életének eseményeit.

A Magyar Dolgozók Pártjának helyi vezetői mind fenyegetőbb hangon, kizárólag fölszólító mondatokban azt „tanácsolták”, hogy – az egy évvel ezelőtti mulasztásunkat és tévedéseinket helyrehozandó – a költő halálának 11. évfordulóján rendezzünk „méltó” megemlékezést, amin majd „az arra hivatottak és a hozzáértők” szóljanak József Attiláról. Világos volt tehát a szándékuk: vagy a megyei, illetve a városi pártvezetők közül kell valakit fölkérnünk az emlékezésre, vagy a Társaság valamely illusztris tagjának kell vállalkoznia arra, hogy – miként „jóindulatúan” tanácsolták – hosszasan idézze Horváth Mártonnak. *A kommunista József Attila* című, a *Szabad Nép* 1947. december 4-i számába megjelent írásának kivonatát.

Kárpáti Ernő – a szemünkben – már bukott ember volt, szóba sem jöhetett előadóként. A vezetőség előtt tehát csupán két választás állt: vagy valami pártbizottsági embert vagy – nagy óvatossággal kiválasztva – valamely nagy nevű, nagy tekintélyű tagot felkérni, persze úgy, hogy ez utóbbi esetben a választott személye a pártvezetőségnek is megfeleljen.

A vezetőség megpróbált úgy tenni, mintha rest volna a fülük, s nem értenék az üzeneteket. De sok idő nem volt! A zsákutcából való menekülés lehetőségeit mérlegeltük sietve. Végül – mentőötletként – az 1948-as Baumgarten-díjjal elismert Zelk Zoltánra (aki aztán hamarosan, 1949 tavaszán a Kossuth-díjat vehette át) esett a választás, aki el is vállalta a fölkérést a megemlékezésre. Levélben, telefonon újra és újra biztosított bennünket részvételéről. Aztán még sem érkezett meg. Szó szerint az utolsó pillanatban, többféle, s egymásnak is ellentmondó okokra hivatkozva mondta le makói szereplését.

Így a december 3-ai szervezett emlékest minden tekintetben a „beugrások” estje lett. Először – nagyon röviden – szólt Döme Mihály. Árva Józsefné Espersit Mária és Kárpáti Ernő. A leghosszabb beszédet Madácsy László, a

sebtében fölkért pótelőadó tartotta, aki a szegedi egyetem francia (vagy magyar) tanszékén tanított ekkoriban és a *Tiszatáj* szerkesztőségében dolgozott. A József Attila-költészet valódi indítékait és egész szellemiségét – hangsúlyozva a XX. századi költészettel való közeli rokonságát – mégis a gyermekkori élményekből, az akkori emlékek különös erővel való megénekléséből vélte levezethetőnek.

Hajnal Miklós következett (természetesen a vers szerzőjének, Faludy György nevének említése nélkül), egy tíz évvel azelőtti, meghatározó olvasmányélményét elevenítette föl, amikor idézte *A pompéji strázsán* című versből:

*„Hol dzsentrí borba fül az ősi közöny,
hiába volt a versek vér-özönje,
jobb már testednek, hogyha így rohad:
a kornál nem durvább a föld göröngye,
s nem volt keményebb a tehervonat
vaskereke Babits Mihály szívénel.”*

Hajnal József Attila haláláért egyértelműen Babitsot tette felelőssé, mondandóját így összegezte: „Taán ha egy évvel korábban megkapja a Baumgarten-díjat, még ma is élne.”

Madácsy visszavéve a szót, tulajdonképpen ezzel akarhatott vitatkozni, de pontos hivatkozás nélkül, zavarba ejtő esetlenséggel és mosolyogni valóan azt bizonygatta, nem igaz, hogy József Attila költészetét nem becsülték meg, hiszen József Attila nem volt mellőzött, mivel a negyvenes évek elején, mikor egy középiskolai tanári könyvet szerkesztett, ő maga sem hagyta ki belőle a költőt.

Az est végén lehajtott fővel jöttünk ki a teremből. Tudtuk, ilyen sikertelen programunk eddig meg sohasem volt. Dilettánsnak és meglehetősen színvonalatlannak éreztük a Zelket hirtelen helyettesíteni kényszerül főelőadót. Tartottunk ugyan attól, hogy ezért jogos bírálat ér majd bennünket, de az mg sem fordult a fejünkben, hogy ezt a sikertelen estét használják majd föl a Társaság ideológiai alapú támadására. A „megtorlás” sem sokáig váratott magára. Már december 7-én, kedden megjelent Bugár Jánosnének, az MDP pártja helyi szervezetének ledorongoló írása a megyei lapban, *Megjegyzések a József Attila emlékesthez* címmel. „December 3-án múlt tizenegy éve, hogy József Attila az újabkori magyar költészet legkiemelkedőbb alakja tragikus körülmények között meghalt. A költő halálának évfordulója alkalmából a makói József Attila Társaság emlékestet rendezett. Szükségesnek tartom, hogy az est formáját és tartalmát illetően néhány kérdést kritika tárgyává tegyek.

Véleményem szerint – folytatta a cikkíró –, akarva, nem akarva, az est mellékvágányra terelődött. A Zelk Zoltánt helyettesítő Madácsy László egyetemi

---

tanár úr nem merte – vagy nem akarta – József Attilát helyesen értékelni. Elvont, szubjektív módon foglalkozott életével és egész költészetével, aminek újszerű, forradalmi megnyilatkozásait szubjektív, lelki okokra vezette vissza, amelyek szerinte a költő gyerekkorának körülményeiből erednek. Kétségtelen, hogy a gyermekévek maradandó nyomokat hagytak a költőben, de nem ezekből adódtak azok a körülmények, amelyek végső fokon József Attila költészetét jellemzik és meghatározzák. Az előadó tanár úr megpróbált kapcsolatot keresni más realista költők: Aragon és Eluard költészetével. Még Marx idézéséig is elment, de nem tudta vagy nem akarta kimondani azt, ami valóban meghatározta József Attila költészetét. Hasonlóan Aragonhoz, József Attila is kommunista volt. És ha irodalmilag és szakszempontról alá is támasztotta fejtegetéseit az előadó: mégis hamis értékelését adta József Attilának. A hozzászólások sokat segíthettek volna, de sem tartalmuk, sem formájuk nem tette ezeket helyre, erre alkalmassá. Ezekből a hozzászólásokból nem bontakozott ki az, ami megismerhetővé teszi József Attilát. Aki nem ismerte a költőt azelőtt, ezen az emlékestén nem kapott bizony semmit.

Kárpáti Ernő, akinek meg kellett volna mondani, amit a többiek nem mondtak, szintén csak érintette a problémákat hozzászólásában. Megemlítette, hogy József Attila a munkásság és a parasztság költője, de az író nagyságát, költészetének újszerűségét kommunista öntudata adta meg, erről egy szót sem szólt...

Véleményem szerint nem három versen két megzenésített dalon és egy elvont előadáson keresztül kell József Attilát bemutatni, hanem annak a társadalomnak és társadalmi költészetnek az ismertetésén keresztül, amelyben élt, amely a költő tudatát meghatározta és abba az irányba vitte, mely egész életét és halálát jellemzi. József Attila kommunista költő, az adott világ varázsainak mérnöke, aki tudatos övőbe lát. Harcos forradalmár nem csak verseiben, hanem gyakorlatban is. Osztályának tudatos képviselője, aki tudja, hogy a munkásság a sötét gyárra szegzi az ember ötágú csillagát. Tudja, hogy ezt csak harcok árán érhetjük el, és ebbe a harcba aktívan kapcsolódik be gyakorlati munkájával és költészetével. Minderről az emlékest nem mondott semmit. Jó lenne, ha a József Attila Társaság vita tárgyává tenné a kérdést, és esetleg ankét formájában tisztázódnának a problémák” – fejeződött be Bugárné írása.

Eközben Bugár Jánosné és Winkelhoffer Emil nem lankadó tüzzel a „higgadt, nyugodt, tisztázó és tárgyyszerű viták” szükségességét hangoztatták. De mi egészen mást láttunk, éreztünk magunk körül. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a József Attila Társaság ügye körüli közvélekedést valahonnan tömegagitációs célokkal és jelszavakkal irányíthatják és manipulálhatják. Megindult a „szakavatott” lejáratás. Olyan megfogalmazású és gyűlölködő mondatokat hallottunk az utcán meg a boltokban, de még a korcsmákban is, egy-egy vásárlóval, ismerőssel szembetalálkozva, amelyekről elképzelhetetlen volt, hogy normális

---

körülmények között hétköznapi emberek találták volna ki. A társaság tekintélyes vezetői egyszerre „makacskodó vén csáklyások” lettek, de hallottuk őket „reménybéli kriptatöltelékeknek” vagy „megrögzött liberális szabadkőműveseknek” is emlegetni. A legenyhébbnek még az számított, amikor azt vágták a fejünkhöz, hogy mi valamennyien a polgári műveltség s a „művelődésbeli előjogok makacs védelmezői” vagyunk, és most a kommunista költő mögött igyekszünk meghúzni magunkat, ott akarunk megbújni, valamint hogy nem akarunk lemondani a hatalomról, amihez túlságosan is hozzászoktunk.

Voltak már tapasztalataim efféle lejáratós akciókról. Egyetlen példaként: az 1948/49-es centenáriumi évben a helyi Nemzeti Bizottság előadássorozatot szervezett. Tavasztól a következő év őszéig a Hagymaház nagytermében a száz évvel azelőtti eseményeket elevenítették föl. A Bizottság felkérésére engem kértek föl az egyik előadónak. A szegedi egyetemen ebben a szemeszterben Eperjessy Kálmán a reformkor társadalmáról, Hermann Egyed professzor pedig a szabadságharcról tartott előadást. Mivel Hermann professzornál jelesre kollokváltam, szemináriumi dolgozataimra pedig „szorgalmas, kitűnően dolgozott” minősítést kaptam, az egyetemi órákon hallottakra és a rengeteg hozzáolvasott szövegre támaszkodva nyugodt szívvel vállaltam el az előadás megtartását.

Az előadás napján Winkelhoffer Emil hat-hét fiatallal érkezett. Kísérői teljesen körbevették, mellette, előtte, mögötte is ültek. Winkelhoffer aztán egész előadás alatt félhangosan folyamatosan kommentálta mondandómat: „Ez nem igaz!” „Dehogyan!” „Micsoda dilettáns előadás ez!” „Hol ír erről Révai?” „Révai máshogy tudja!” és csupa efféle megjegyzéssel kísérte kijelentéseimet. Másnap mesélte az egyik ismerősöm, aki ott ült a hallgatók sorában, hogy mikor arról beszéltem éppen, hogy 1849 júniusában Vukovics Sebő a bizottsági, majd a törvényhozó testület plenáris ülésén előterjesztette az elosztható közföldeknek a parasztság számára sokkal kedvezőbb módjáról való törvényjavaslatát, s ezt újra meg újra leszavazták, akkor Winkelhoffer türelmetlenül fordult hátra övéihez, s félhangosan sziszegte. „Kit érdekel ez? Hisz Révai ezt említésre sem méltatta! Elvégre forradalom volt! Meg szabadságharc!” Az egyetlen elégtételt az jelentette, hogy Farkas Imre, a Nemzeti Bizottság elnöke az előadássorozat zárásaként külön kiemelte előadásomat, s hangsúlyosan megköszönte a nagy érdeklődést keltő emlékezésemet.

A Bugár Jánosné beharangozta „tisztázó ankétra” a *Csanád megye*, azaz a helyi lap 1948. december 15-i számának híradása szerint december 16-án került sor. A másnapi számban pedig már hosszabb tudósítást olvashattunk arról, hogy Makóra érkezett József Jolán, a költő nővére, s adatokat gyűjt József Attila életéről egy „felállításra kerülő” múzeum részére, amihez Kiss Imre, a polgármester megígért minden lehetséges támogatást. Az író részét vesz a József Attila Társaság aznapi estjén. „annak a költőnek a nővére jött el hozzánk – írta

---

a lap –, aki egész életével a dolgozók emberibb és jobb életét szolgálta, harcosan követelve milliók vágyát, a szabadságot és az emberi jogokat. József Attila – mint ismeretes – Munkón volt diák és így számtalan tárgy és emlék őrizi ittlétét, amit most majd Kiss Imre polgármester átnyújt József Jolánnak.”

A cikk fölött Hajnal Miklóssal tanakodtunk gyógszertárának hátsó kis szobájában, mitévők legyünk. Elnökünket, Diósszilágyi Sámuel, az ekkoriban már sokat betegeskedő alelnökünket, Kolonics Józsefet, valamint másik alelnökünket, Szőnyi Sándort, akik egyre értetlenebbül és elképedve figyelték az eseményeket, megpróbáltuk minél inkább megkímélni a készülő attrakciótól.

– Én majd megnyitom az ülést – mondta Hajnal Miklós –, elvégre a megalakulásunktól én vagyok a Társaság főtitkára. Majd én magamra vonom a nép ítéletét!

– Arról szó sem lehet, Miklós bácsi! – tiltakoztam azonnal. – Te ülj be valahová az utolsó sorok egyikébe! Hiszen nem is mi szerveztük ezt a tetemre hívást... Levezető elnöknek meg Karakas Lajost, egy állami tisztviselőt bíztak meg.

– De hát akkor ki fog szólni közülünk?

– Miklós bácsi, én vagyok a társasági titkár a megalakulás óta. Egy egyszerű kis titkár. Épphogy túl voltam az érettségin, amikor megválasztottatok. Velem semmit nem tudnak csinálni. Én másodéves egyetemi hallgatóként odaállhatok eléjük. Ha valami ebben a nagy győzedelmi mámorukban nevetségessé teheti őket, csak ez lehet. Megszólal egy éretlen bölcsészhallgató, ők meg nekiesnek. Még ha győznek is, még ha arrogánsan meg is leckéztetnek, még ha meg is próbálnak megnyúzni, akkor is meglehetősen szánalmas trófeát kapnak. Szerintem egyedül én, a zöldfülű állhatok ki ellenük ebben a mindinkább otrombává váló komédiában.

A Megyeház utca 6. szám alatti épület nagytermében gyülekeztünk. Sokan jöttek. Mint ahogy az újság reggeli száma már beharangozta: „A vita iránt igen nagy az érdeklődés.” Valóban, többen kis csoportokban érkeztek, körbe-körbe tekingetve, néhányuk kis jegyzetfüzetet, papírlapot szorongatott.

A polgármester – megnyitójában – azokat az időköt emlegette, amikor az illegálisban kapcsolatban állt József Attilával. Aztán következtek a kis papírokból, füzetecskékből tartott ilyenféle felszólalások: „Most majd együtt emelkedik föl az új Magyarország, és annak megálmodója, József Attila.” Vagy: „Végre a hivatalos Magyarország hajtja meg zászlaját előtte.” Meg: „Költői fejlődése együtt futott a Párt fejlődésével.” De a legelképesztőbb ez volt: „Anyjának tekintette a Pártot, amely lehetett egy időben igazságtalan hozzá, de mégis anyja volt. És éppoly kevésbé tudott elszakadni a Pártjától, mint az anyjától.”

Ezután Bugár Jánosné következett szólásra képgazdag beszédével: „Most sorra jelentkeznek nagyon is esendő és halandó irodalmi és politikai csoportok, állítólagos egykori barátok és jótevők, akik akkori pengős alamizsnával szeretnék

---

megváltani az örökkévalóságot, pedig a legjobb esetben is a magyar irodalom nagy üstökösének gáznemű és könnyű fajsúlyú uszályát jelentik. Legkirívóbb ezen a téren a *Haladás*-ban Ignotus Pál cikksorozata. Ahogy az irodalomtörténész írja, tyúkszemperspektívával nézi most a költőt, ítélőképessége is cserben hagyja a londoni ködben. Hiszen Ignotus lapjához, a *Szép Szó*-hoz fűződő viszonyáról mégis csak a legmegbízhatóbb tanú, József Jolán azt mondja, hogy Balatonszárszón a költő életének utolsó hetében állandó félelem gyötörte, hogy leveszik a nevét a lapról. »De én nem akarom, hogy levegyék a nevemet. Semmi közöm hozzájuk!« -- idézte a költő kifakadásait József Jolán.

Bugárné éppen hogy befejezte szavait, már indult vissza a széke felé, mikor hirtelen felálltam. Még az első sorig sem értem, már beszélni kezdtem. Csak az járt a fejemben, hogy még József Jolán előtt szóhoz kell jutnom. A teremben nagy felhördülés támadt, de a morajlás lassan elcsitult.

– A József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság titkáráként köszöntöm Önöket, és köszönöm Önöknek, hogy ezen az estén ennyien együtt lehetünk. Hiszen összeköt bennünket a közös téma iránti érdeklődés. Összefűz minket az a szándék, hogy a költő emlékét minél sikeresebben ápoljuk. A József Attila Társaságnak nincsen egységes, mindenki számára kötelező érvényű véleménye. Csak annyi bizonyos, hogy – mint én is – mindannyian érezzük, József Attila tisztelete, emlékének őrzése parancsoló szükség. József Attila nem csak költő volt, hanem zseni is. „Mindig kommunista volt” – hangzott el az előbb az egyik fölszólalásban. De ez így nem igaz. Ez a sémaszerű mondat elfedi az egyént és az egyéniséget. Nyilvánvaló, hogy nem lehetett kommunista születése pillanatától, hisz ilyen nem létezik, ilyen ember nincs. „Már ifjú korában kommunista volt” – mondta valaki más. Aki egy kicsit is járatos a dologban, nyomban tudja, hogy ezek és sok elhangzott szóvirág Horváth Mártonnak a *Szabad Népben* egy évvel ezelőtt megjelent szavainak visszaismétlése. De hát például 1919-ben még mindössze tizennégy esztendő volt! A valóságban bonyolultabbak a dolgok. Egyéni élmények, vágyak, remények kapcsolódnak egymásba, az ember sorsának embert formáló, próbára tevő változásai alakítják világlátásunkat.

Sablonokkal nem megyünk semmire. A *Madrid határán* versszövegének szerzője is kommunista volt, s az itthoni kommunisták, lám, miket mondtak, miket írtak róla? Gondoljanak bele, mennyire szűk határt szab és mennyire elnagyol mindent, ha egyetlen szóval próbálunk meg jellemezni egy legbensőbb világában olyannyira gazdag és rendkívüli egyéniséget, mint József Attila. Ma már látjuk, hogy zseni volt, s a világ sok-sok titkából mennyi mindent fölismert vagy megsejtett. És mindezt életművében szublimálja. Mert az új Magyarország költői nem akkor követik őt, ha falujáró útjuk során olyasféle sorokat írnak le, mint amelyeneket most olvastam egy

---

tekintélyes folyóiratban egy neves költő tollából: „Egy olthatatlan nyári éjjelen dicsértük a hároméves tervet / és téged Pártom, Kommunista Párt!”

Megcsonkítjuk a József Attiláról alkotott képet, ha nem beszélünk a sokirányú érdeklődéséről és a zseniális szintetizáló képességéről. A csodálatos egységéről! A Bartha Miklós Társaságtól a *Szép Szó*ig mennyi irányzattal, mennyi választási lehetőséggel ismerkedett meg! És mindig szét tudta választani a búzát az ocsútól. Nem csupán egyetlen, hanem minden haladó törekvést a szívében viselt. Már a 30-as évektől nem szűntek aggodalmai, hogy miközben a fasizmus erői növekszenek, a munkásmozgalmon belül a különböző körök éppen hogy az egymás elleni acsarkodással vannak elfoglalva. Valamennyi haladó erő biztonságáért remegett.

Elvágódott volna a *Szép Szó* köréből? Akkor annak is József Jolán lehet a leghitelesebb tanúja, neki kell a legjobban tudnia, miért ment (esetleg menekült?) közéjük? És miért nem beszélünk arról, hogyan alakulhatott ki az a felemás helyzet, amit ki nem mondva, az itt név nélkül agyonidézett Horváth Márton cikke úgy ad elő, hogy bár a *Szép Szó* köréhez nem volt semmi köze, semmi nem fűzte őket egymáshoz, mégis rettegett, hogy lekerülhet a neve a lapról?

Ha csak sémákkal jellemezzük, nem szabad tudomást vennünk például arról, amit egyébként Kárpáti Ernő említett múltkori, azóta dühödten elmarasztalt emlékezésében, azaz hogy Sigmund Freudot 80. születésnapján verssel köszöntötte? Mert ha beszélünk ezekről, akkor máris revideálni kell a hirtelenjében kisütött, sematikusra rajzolt József Attila-képet?! S arra gondolni se merek, mi lesz akkor, ha egyszer valami hivatalos tekintély veszi észre, hogy miféle világnézeti „fogyatékoságai” voltak József Attilának?! Akkor vajon majd az új, akkor összetákoló séma lesz a kötelező érvényű mindenkire nézve? Nem gondolják, hogy ez a sémákba való gyömöszölés komolytalanná tesz valamennyiünket?

– Hogy érti ezt?! Azonnal magyarázza meg! – kiáltott közbe egy számon kérő, türelmetlen hang.

A közbekiáltó nem is sejtette, mennyire örültem a belátásnak, hisz így folytathattam a beszédemet, s fejükre olvashattam az előre gondosan kiválasztott mondatokat. Úgy gondoltam, a saját fegyverükkel, kikezdhetetlen módon vágok vissza nekik. Zakóm zsebéből előhúztam a *Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtárának* 6-os számú, tenyérszerű nagyságú füzetét, amely Rudas fordításában közölt szemelvényeket.

– Úgy értem, ahogyan innen tanultam, például Engelstől – mutattam föl a füzetecskét, s lassan, tagoltan olvasni kezdtem: „A mi világszemléletünk alapelve hogy soha nem válhat pusztá frázissá, amelynek segítségével minden alaposabb tanulmányozás nélkül mindent lebélyegezhetünk. Ráüthetjük mindenre

---

előre elkészített bélyegzőnket. A mi világszemléletünk nem a »konstruálás emeltyűje«, amely csak arra jó, hogy valaki saját hiányos ismereteit sietve összeszerkessze, aztán nagylegénynek tartsa magát!” – csöppet meghajtottam magam, s még azt mondtam:

– Hát ezzel a tanulsággal köszönöm meg Önöknek a József Attila Társaság titkáráként türelmes fáradozásukat és érdeklődésüket, valamint köszönöm azoknak, akik ezt a mai eszmecserét gondosan megszervezték.

Utolsó mondatom után síri csend ült meg a termet, majd valamivel később tétova fészkelődés támadt. Ekkor a vitavezetésre kijelölt Karakas Lajos talán ijedtében vagy tanácstalanságában hálálkodva köszönetet mondott a jelenlévő pártembereknek a vita megszervezéséért. Külön hangsúlyozta Bugár Jánosné tanulságos felszólalását.

A vendégek egy része mozgolódni kezdett, siettek kifelé, mások tanácstalanul forgolódva ültek tovább.

Az est után hallgatagon, lehajtott fővel bandukoltunk Hajnal Miklóssal. Miklós bácsi nagyot sóhajtott:

– Hát vajon mi lesz ebből?!

– Mindenesetre megtörtént, most már nem lehet változtatni rajta – mondtam.

Kis idő múlva Miklós bácsi megkérdezte:

– Te, az a pengős alamizsna-szöveget meg azt a gáznemű fajsúlyú butaságot tényleg Horváth Mártontól vette Bugárné?

– Persze, mindkettő a *Szabad Nép* 47 decemberi számából való.

– No, persze. A nagy szellemi örökségek rablóinak lihegése...

A templomnál búcsúztunk el egymástól. Mielőtt elváltunk volna, szokatlannul hosszan nézte a templom gyönyörű parasztbarokk tornyát. Később, visszaemlékezve, mindig úgy gondoltam vissza erre a jelenetre, hogy nyilván már ekkor búcsúzkodott városától. Még megkérdezte:

– Te is láttad?

– Micsodát?

– A Kossuth-díj jevényét. József Jolán blúzán, kitűzve. Amit Attila kapott tavasszal, posztumusz...

Még utánam szólt:

– Azt mondják, persze nem biztos, hogy igaz, előre megírták az egész tudósítást az estről. Már ott van állítólag kisedve a nyomdában... Hát most aztán nyilván újra kell íratniuk... – nyikkant föl keserűen.

– A holnapiban tehát még biztos nem lesz bent, talán a holnaputániban...

De bizony sem másnap, sem harmadnap, sem semmikor később nem jelent meg az esetről egyetlen sor sem.

A későbbi kutatónak, Papp Jánosnak, a Makói Múzeumi Füzetek írójának is feltűnt a dolog, hiszen ezt írta. „A vitaest lefolyásáról, a kialakult véleményekről, a Társaság további munkáját meghatározó elképzelésekről nem adott hírt egyik újság sem..., de nem volt ezután már sem irodalmi pályázat, sem képzőművészeti kiállítás...”

*

A József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság vezetősége és az alapítók jó része ezt követően teljesen visszavonult. Kárpáti Ernőt a fővárosba helyezték, ahol egy ideig a befolyt párttagdíjakat számolta, később valamely újonnan alakult, hét ipari minisztérium egyikének hivatalnoká lett. Karakas Lajos Debrecenbe került. Hencz Aurél beosztott könyvtárosként dolgozott Szegeden. Én évekig viseltem annak az estnek a terhét, Szegeden, az egyetemen is, majd később, amikor még a megyében sem kaphattam állást.

Hajnal Miklós még – egy kis ideig – saját pénztárcája terhére megpróbálkozott néhány meghívott vendéglátásával. Úgy emlékszem, április 5-én fogadta Trencsényi-Waldapfel Imrét, aki a *Hagyomány a forradalom* címmel, május 19-én pedig Zelk Zoltánt, aki a Petőfi- és a József Attila-versek gyermekversek írására való inspirációiról beszélt. A társaság vendégei ekkortól már valójában teljes egészében Hajnal vendégei voltak, hiszen nem pusztán saját otthonában szállásolta el és látta vendégül őket (ez eddig is így volt), hanem valami könyvelési trükkel – a társaság számláján keresztül – a honoráriumot is ő fizette nekik. Nem sokkal később a Megyeház utcai épületben egy kisebb teremben tartottunk szűkebb körű felolvasó ülést. Féltve, nehogy gyanús konspirációval vádolhassanak meg bennünket, Hajnal megkért, hogy tartsak egy negyedórás előadást azokról az angol marxistákról, akiket Halász Előd és Trencsényi-Waldapfel emlegetett előadásában: Benjamin Farrington ókortörténetéről és George Thomsonról, a birminghami egyetem görög tanszékének professzoráról, valamint F. D. Klingerdenről. Nem sejtettük, hogy amikor Hajnal az előadás alatt kávét és angolkeserűt szolgáltatott föl nekünk, azzal a gesztussal búcsúzott el tőlünk, a Társaságtól, Makótól, sőt Magyarországtól is. Két ikerlánya után ment, s végleg Izraelbe költözött.

Az 1949. október 23-i társasági tisztújító közgyűlésen a régi vezetőség lemondott, valójában a társasági életbe csúnyán beavatkozva leváltották őket, s ahogy a korabeli hírdások megfogalmazták: „A kívánalmaknak megfelelő új vezetőket választottak.” Az új elnök Marczis Miklós, a gimnázium új igazgatója lett. Évi egy-két ülésükön, melyet minden esetben maga Marczis vezetett, azok munkásságát méltatták, akiket a Béke Világtanács ajánlott, mint például Goethét vagy Puskinét. Az ülések innentől a Magyar–Szovjet

---

Baráti Társaság helyiségeiben zajlottak. 1952. április 18-án aztán, lassú halál után – korábbi belügyminisztérium javaslatra – elrendelték a Társaságnak az egyesületek sorából való törlését.

*

1949. január 16-án Rákosi Mátyás a *Szabad Nép* hasábjain összegezte az új államhatalom jellegét és formáját. „A népi demokrácia – írta – funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül.” Márciusban a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége kinyilvánította, hogy az új viszonyok között „a demokratikus pártok pusztá léte is tartalékot képez az osztályellenesség számára.”

Az MDP II. kongresszusán Révai József kijelentette: „Zavarná fejlődésünket, ha nem viszonyulnánk kritikusan a magyar kultúra olyan óriásaihoz, mint Bartók Béla, Ady Endre, Derkovits Gyula, és ide kell sorolni még József Attila műveinek egy részét is... Ezeknek a nagy lázadóknak kivétel nélkül az volt a gyengéjük, hogy bár gyűlölték a régi világot, többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk forradalmi népmozgalmától, vagy nem voltak vele eléggé összeforva. Ebből származik minden ellentmondásuk. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek néptől idegen dekadens, kétségbeesést tükröző vonásai!”

Végh Károly

DARVAS JÓZSEF EMLÉKEZETE*

Az évfordulók számvetésre készítetnek. Korunk társadalmá hajlamos a feledésre, a feledtetésre. Az írói sorsokat, műveket sem kíméli ez az erózió. Egy ország szellemiségét jellemzi, hogy értékeit mennyire tudja megőrizni, tovább örökíteni. Egy szűkebb közösséget különösen terhel a felelősség akkor, ha saját értékeinek megtartásáról van szó. Könnyű, ha csupán örömteli, gond nélküli az örökség, de elvégzendő a mérleg akkor is, ha az ellentmondásokat hordoz, félreértések terhelik, rarakódott a kornak olyan hordaléka is, amelyet már nem szívesen vállalunk.

---

*Elhangzott Orosházán 2002. február 8-án Darvas József születésének 90. évfordulóján.

Darvas József Orosnázán 90 évvel ezelőtt 1912. február 10-én született. Már majdnem 30 éve, hogy nincs közöttünk. Körülötte nagy a csönd, a város azonban őrzi emlékét, szellemi hagyatékát. Múzeum, díj, emlékezések sora jelzi, hogy Oroszáza nem engedi értékeit, hagyományait az enyészetnek, hisz Darvas regényeiben, drámaiban és publikációiban alapvetően nem csinál mást, mint bemutatja az őt útjára indító közösséget, a paraszt társadalmat, ennek a szinte „történelem alatti” mélységes szegénységnek a megváltoztatásán dolgozott. Sorsa, ahogy a magyar társadalom sorsa, alapvetően összefonódik a politikával: hitekkel, vágyakkal, bizony sokszor megalkuvásokkal telítődik ez, és közben valódi értékeket halmoz fel – a magyar irodalom folyamatához mérten is jelentőseket. A sorsfordulók után pedig önvizsgálattal teszi fel kérdéseit, hol rontottuk el, tehattuk volna-e másképpen? Mennyire az egyéni és mennyire a politikai felelőssége a történetek?

Mielőtt Darvas József írói pályájáról beszélnek, először arról az írói mozgalomról szeretnék szólni, amelynek ő is tagja volt, és sommásan csak népi íróknak, népi irodalomnak nevezzük. Fontos erre azért is egy pillantást vetni, hogy lássuk, az ország legnagyobb falujából a faluszél legutolsó házából, a legmélyebb szegénységből induló írónak milyen társadalmi valósággal kellett szembenéznie, milyen nagy folyamatok részesévé vált. Czine Mihály – a Darvas József-díjjal kitüntetett irodalomtörténész – 1993-ban Szárszón. A magyar irodalom jövője című beszédében az alábbiakat mondta:

„...a népi irodalom a magyar irodalom egészét örökségének tekinti, a reformáció irodalmábar., a Zrínyinél, Csokonainál, Vörösmartynál, Petőfinél, Aranyánál, Adynál, Móricznál, József Attilánál fogalmazott problémákat hozza tovább, vagyis voltaképpen a magyar irodalom sok százados útjának folytatását jelenti. Sok árnyalata volt és van, az alaphang, a nevező azonban – ahogy Illyés is mondta – mindegyik alatt közös. A Trianon után, a két világháború között indult népiek úgy vélték, hogy »az önkéntes és kénytelen disszimilálódás, a történelmi kudarc sorozat, népbetegségek és gyarmati munkaviszonyok miatt létében fenyegetett magyarságot« – Illyés Gyuláé a kép – csak egy mélyreható társadalmi átalakulás erősítheti nemzetét. Olyan nemzet élt elképzeléseikben, amely a munkás, paraszt és értelmiségi hármasságra épül, s amelyben a végzett munka az osztzkodási alap. A nép teljes felszabadításának útján akartak demokratikus nemzetet teremteni.

A jó haza, a méltó haza megteremtése volt a céljuk. Természetesen nemcsak a parasztság, de a magyarság minden rétege számára. S a magyarságot Ady módján értelmezték: mindenkit magyarnak tudtak, kit magyarrá tett sors, szándék, alkalom. Vagyis – megint csak Illyés Gyulát idézem – »A két világháború között fellépő és az urbánussal szemben lekicsinylően ábrázolt, sőt mindmáig nem egyszer gyanúba kevert irodalom nem paraszti, nem provinciális, nem is népi irodalom volt, de nem is urbánus: hanem az volt a magyar irodalom...«

A népi irodalmat mondták narodnyik mozgalomnak, kispolgári, szocialista, harmadik utas, nacionalista irányzatnak is, és voltak – köztük Czine –, akik a két világháború közötti időszak legjelentősebb szellemi mozgalmának értékelték. A megközelítések és értékrendek azonban legtöbbször ideológiai indíttatásúak voltak.

Az ország az első világháború után a megkésett társadalmi fejlődés állapotában volt. A polgárság erőtlen, gyenge. Sokkal nagyobb az országban a parasztság súlya: belőle lehetett és kellett nemzetet csinálni. Törvényszerű hát, hogy az irodalomból indulók, akik érzékenyen fogták fel a társadalom minden rezdülését, szükségszerűen csaptak át a politika területére is. A népi erőt ekkor a parasztság hordozza, belőle tűnnek fel azok a csillagok, akik a nemzeti hagyományokat megtartva, megőrizve tájékozódnak egy demokratikus rend megteremtése felé. Demokratikus politikai pártok nincsenek, a nyolcmillióból hárommilliónyi koldus országában. Az irodalomnak kell vállalkoznia a gondolati-ideológiai cselekvés megfogalmazására. Ez a gondolkodás azonban soha nem volt kirekesztő a többi társadalmi réteg felé. Számos átjárás, kapcsolódási pont élt, hisz a mozgalom elsősorban a célban volt azonos – egy demokratikus nemzet megteremtését en –, de eszközeiben nagyon is sokféle. „A hazateremtés felismert kötelessége hívta a mozgalomba Illyést a *Nyugat* befogadott írói közül, Tamásit a székely meséből, Németh Lászlót az esztétikából, Sárközit az újkatolicizmusból, Kodolányit a munkásmozgalomból. Jöttek írók a paraszti szegénységből is iskolák nélkül. Kőműveskedő parasztember (Szabó Pál) jelentkezett regénnyel harminchét éves korában, juhászbojtár (Sinka István) és kubikos (Nagy Imre) verssel, napszámos ember (Veres Péter) szociográfiával és novellával. Még a szomszédos országok magyar szegénységéből is asztaloslegény (Nagy István), szövőgyári munkás (Asztalos István), szolgállegény (Horváth István) és törpebirtokos (Sellyei József) emelkedett az irodalomba.”

De jöttek máshonnan is. Valamennyien a valóság felmutatásával próbáltak a történelmi realitásokra rámutatni, és a nemzeti felelősségre ébreszteni. A cél azonos, az utak és eszközök mások: szociográfia, publicisztika, líra, epika, közgazdaságtudomány, zenekutatás, ideológiai eszmék és mozgalmak. Az eszmék és gondolatok sokrétiségét a művek sugározták szét. Fórumuk elsősorban a *Válasz*, és a *Kelet Népe* című folyóirat volt. A mozgalom 1937-ben a Márciusi Frontban ért a legmagasabbra.

A sorra megjelenő szociográfiák szinte teljes magyar képet festenek, ekkor indul a *Magyarország felfedezése* című sorozat is. Losonczy Gézátt Czine is idézi: „Ezekben a művekben az elsikkadt demokrácia s a félbe maradt magyar demokratikus fejlődés dörömbölt a kapukon s jött számon kérni a kortól az eddig behajthatatlan tartozást. A magyar történelem egyik legmélyebb követelése tör föl a mélyből, s követelte öntudatosan a maga jussát.”

Megmozdul a demokratikus irányt kereső egyetemi ifjúság is szerte az országban. A követelések politikai jellegűek voltak, de ezek az elképzelések szinte már mind benne voltak a népi írók gondolatvilágában, műveikben. Csatlakoztak a demokratikus jellegű körök, mozgalmak. Országos a zászlóbontás, de határon túl is hullámokat vet: Balogh Edgár írja ekkor Romániából: „A dunai népek közeledésének szolgálatában új helyezkedési lehetőséget teremtett a kisebbségi magyar ifjúság számára.”; Szlovákiából Lacho Novomesky: „A magyarok ilyen irányú törekvésükben ma már nem találnának bennünket magukkal szemben, hanem az oldalukon.” Tamási Áron mondja: „Az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumba egyesíti. Ez a felfogás nemcsak megengedi, hanem kötelességemmé is teszi, hogy nyílt és becsületes módon munkása és ápolója legyek ennek a szellemi környezetnek.” A zenéhez is megtalálják az utat: a Márciusi Front Bartók–Kodály estjén, ahol Bartók Béla személyesen is fellépett, Kodály Ady versére írt új kórusművét, a *Fölszállott a pávát* énekelték. Azonos gondok, keserőségek és feladatok kavargtak, de nem csak itt, hanem szerte az országban. És következik az ellentámadás, a retorzió: házkutatás Veres Péternél, vádirat Féja *Viharsarok* című könyve ellen, elkobozzák Illyés verseskönyvét, perbe fogják Kovács Imrét, tiltják az egyetemi körök munkáját: felforgatók, izgatók, zsidóbérencek, hazaárulók. Ez a vád ellenük. Még hogy népi demokrácia, dunai népek összefogása, társadalmi átalakulás! Egy országot sikerül mégis felrázniuk: előtérbe kerültek a sorskérdések, egy alulról építkező nép fensége, akik érettek és hivatottak önnön sorsuk kormányzására.

A két világháború között már nem lehetett leplezni: az a népi kultúra, ami-
ben az ősi erőt sejtették, a kiapadhatatlan erőt, maga is segítségre szorul. A parasztság életformája korszerűtlen és attól inkább szabadulni, semmint megőrizni akar. Nincs mód az emelkedésre, embertelen állapotokban élnek ők. Ezzel az uralkodó rend nem tudott, de nem is akart szembenézni. A tényfeltáró szociográfia is ezért minősült ellenségesnek. A régi kultúra természetes közege megszűnt. Történelmi realitása és szükségszerűsége is.

Az új eszméket az új demokratikus pártoknak kellett volna megfogalmazniuk, ilyenek azonban nem voltak. „A túlnyomórészt paraszti lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű népeknél más irányban alakult a parasztszemlélet. Nagyobb volt a parasztság társadalmi súlya: belőle lehetett és kellett a nemzetet csinálni.” – mondja Czine.

Daravas József is ilyen szándékkal indul a népi irodalomba. Tiszta, ragyogó, világos hit az övé. Ebben a nagy bizakodásban ő a népi írók balszárnyát, a radikális szegényparaszti törekvéseket képviselte.

Irodalmi tájékozódása is a „sors irodalom” felé terelte. Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond jelentették számára a tájékozódási pontokat. Móriczról

iskolás korából is hozott emléket: Móricz Orosházán jártában ellátogatott iskolájába és a tanító úr őt hívta fel felelésre Jókaiából. Adyról azt mondja: „Óriási releváció volt az én számomra; valami felsejlett bennem, hogy hogyan lehet, hogyan kell írni, szólni a magyar valóságról, mély és történelmi összefüggésben.” Szabó Dezsőnél „anarchikus forradalmisága, írásának tragikus nemzeti pátosza” ragadja meg. Móricz műveiben „a fölcsapó pogány, kemény forróságot” érzi.

A költők közül Kassák Lajos, Illyés Gyula, József Attila versei jutnak el hozzá. Prózában és versben is a magyar irodalmi alkotók progresszív vonulata az, amely hatást gyakorolt rá. Korai szabad versei is ezt tükrözik, melyet 20 évesen már *Szivárvány* című folyóirat közöl. Mikor 1932-ben Kiskunfélegyházán a tanítóképzőből kilép, már ismeri a korabeli marxista, szocialista ideológia irodalmát: „...amikor 1932 végén, egy ködös októberi napon, az egykori iskolai zöld faladamban egy anyám – sütötte kenyérral, azzal az elhatározással indultam el Budapestre, nagy író leszek, ezt már úgy fogalmaztam meg magamban: szocialista író...” – írja később. Budapesten már 1933 elején „lebukik”, börtönbe kerül. Németországban ezen a napon csapnak fel a lángok a Reichstag épületén... Első novellájáért, amely 1934-ben a *Szabad Írásban* jelent meg rendőri felügyelet alá kerül, ott éli meg az első regényének a *Fekete kenyér*-nek a megjelenését is. Nem az a szándék él benne, hogy most ő „népi író”, „falukutató” lesz. Sokkal inkább a feszítő társadalmi ellentmondásokra keresi a választ, hisz a magyar paraszti élet mindennapos keserveit éli meg. Egy olyan írói attitűdöt keres, amely a parasztságról forradalmi szemmel, a változtatás igényével tud szólni. A *Fekete kenyér* hősei egy falu szegény zsellérjei. A kép komor és lázító: nyomor, nélkülözés, éhség, betegség. Addig van szükség rájuk, addig dolgozhatnak, amíg a gróf és annak úri kedve úgy nem hozza, hogy mehetnek neki a nincstelen világnak. A szembeszegülést is a megalázások és egyéni tragédiák sorozata – felesége és gyermeke halála – provokálja ki.

Az ugyanebben az évben (1934) megjelenő regényében a *Vízkeresztől szilveszterig* címűben is a béres sors a főszereplő. Ebben a béres-világban az emberi élet legjelesebb, legbensőségesebb eseményeire, a házasságra és a gyermek születésére is csak néhány óra szabadság jut. A szocialista jellegű eszmék itt már megfogalmazódnak: „A világot igenis meg lehet változtatni ...az életünk rajta, hogy a mi igazunk legyen az igazság.”

Az agrárszocialista eszméknek, lázadásoknak ezen a vidéken történelmi hagyományai vannak. A *legnagyobb magyar faluban* írja le, hogy 1848-ban még a nagy harangot is levették a toronyból, és elküldték ágyút önteni. „A jó orosházaiak – írja – azonban túlságosan is szó szerint értelmezték a szabadságot, testvériséget, egyenlőséget és minden különösen lelkiismeretfurdalás nélkül birtokba vették a földesúri birtoknak jó részét, valószínűleg azzal a logikával, hogy

ők izzadnak a földükön, teremjen hát nekik.” Még Kossuth Lajos is levelet írt a megyéhez: „Nem tudja-e az orosházi nép, hogy ez rablás, mit Isten törvénye tilt, a földi igazság pedig megbüntet? [...] Azért hát én Isten és haza nevében kérlek: legyen béke közöttetek, tiszteljétek a törvényt, engedelmeskedjétek a kormánynak, s ne sértsétek meg a tulajdon szentségét erőszakkal. De midőn az Isten és haza nevében kérlek: egyszersmind a törvény nevében adom tudotokra, hogy rendbontásaitokat a kormány tűrni nem fogja, s a bűnösök kérelhetetlenül bűnhődni fognak.” A Csákópusztát elfoglalókat a visszatérő hatalom keményen büntette. Darvas azonban a hatalommal szemben merni szegülő példa felmutatása érdekében pontosan feljegyzi: „Az ítélet igen súlyos volt: a fő vádlottat, Oláh István történelmet halálra ítélték, és december 17-én kivégezték, 25 lázadót pedig hosszabb börtönbüntetésre ítélte a törvényszék.”

Darvas érdeklődéssel figyelte a falukutatók mozgalmát. A társadalmi tények, elsősorban egy etagadott, a történelem szintje alá szorított réteg életének, a parasztságnak a bemutatása foglalkoztatta. A tények feltárása, a szembeállítás már önmagában is lázító. Egy egész raj, egy új nemzedék jelenik meg az irodalomban, akik ezt a világot a legmélyebbről ismerték: Kovács Imre, Szabó Zoltán, Erdei Ferenc, és tőlük idősebbek is: Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István. Szinte mind autodidakták. Műfajuk a szociográfia. Ekkor jelenik meg Illés Gyulának a *Puszták népe*, Veres Péternek *Az Alföld parasztsága*, Szabó Zoltánnak a *Tardi helyzete*, Féja Cézától a *Viharsarok* című műve. A magyar irodalomban ezek a művek valóban sodró erejű változást hoztak: a nagy társadalmi kérdések kerültek előtérbe, a legégetőbb népi-nemzeti sorsproblémák. A paraszti problémakör felvetése, ilyen stílusú bemutatása valóban újszerű, szinte sokkoló hatással bírt, tágította a társadalmi valóságképet, de egyben korlát is volt, hiszen ez az irodalom más jelentős értékeket is hordozott, például a *Nyugat*, a polgárság irodalmát, amelyet gyakran nem akartak észrevenni.

Darvas két jelentős szociográfiát írt. 1937-ben *A legnagyobb magyar falu*, 1939-ben az *Egy parasztcsalád története* címűt. Darvas szociográfiáinak hitelét az ön-életrajzi anyaga adja, az, hogy átélte, megszenvedett világot mutat be. A csupán tárgyilagos „jelentések” azonban vádirattá izzanak. A vád nem szülőhelyének népe ellen irányul, hanem a társadalom, a politikacsinálók ellen, akik felelősek ezért a helyzetért. Úgy dönt, hogy könyörtelenül feltárja ezt a világot, még akkor is, ha a helybéliek több mindenben nem értenek egyet vele: „Mégis tudom – írja –, hogy lesznek a faluban emberek, akik könyvem egyes megállapításaiiban »vádló«, bántó tendenciát fognak felfedezni, mert miért is ne történe itt másként, mint például Tardon?” Szándékáról, indítékáról ő maga is pontosan ír: „Eddigi életem legnagyobb részét lent töltöttem falun, ott él az anyám, ott élnek testvéreim, rokonaim: egyszerű cselédemberek, mezőgazdasági munkások, féliparos-félpasztorok, proletárok. Közöttük életem hosszú időn keresztül, és

nem tudtam, hogy milyen vadbozótos vidéken élek, mint ők se tudják, mert benne születtek, és benne halnak el: nincs mértékük, amivel mérni tudnának, hiszen egész életük egyszínű napok végtelen sora, amit egyszínűek ők is, a robotosok szürke serege. Később, mikor elszakadtam tőlük, megtaláltam a mértéket, megtaláltam az iránytűt, amivel tájékozódni lehet az elhagyott vidéken falusi kiskirályok és modern jobbágyok között. Az éveken keresztül belém ivódott élmények fölbuktak a tudat alól, és elrendeződve egy érdekes világ képét tükrözték bennem. Ezt a világot próbáltam megmutatni eddigi írásaimban: regényeimben, novelláimban. Ez a munkám természeténél fogva ugyan nem bírja el az epikus elemek halmozását, jó részét mégis nem szándékosan fölkatartott anyag képezi, hanem az éveken át fölhalmozódott és most tudatosított, rendszerezett élmények.”

Az útkeresés forracalmához tartozik, hogy a népből kiemelkedő író ne szakadjon el saját korábbi sorstársaitól, ne szégyellje az övéit, sőt büszkén vállalja őket, hisz ez a világ is emberséggel, értékekkel telítődött, nyomorúságában is büszke, megalázottságában, szegénységében is közösségi. Ezeknek a felismerése adja az érzelmi szálát. Ez az érzelmi szál a szinte kínzó önmegmutatásban és vele való azonosulásban mutatkozik meg. Mindez nem zárja ki, hogy Darvas József igen érzékeny volt a szociografikus gondolkodásra, a tények racionális megközelítésére. Újszerű, hogy a jelzett művei nemcsak egy állókép tükrei, nem csak egy helyzet-felmérés, hanem itt a paraszti állókép egy történeti folyamatba is beágyazódik. A falu közösségének, a parasztembernek már múltja van, története, melyeket a népi emlékezettudat őriz. Hisz a magyar történetírás ekkor még szinte nem is foglalkozik a történelem alatti parasztsággal. Ebben az életben van más is, mint a hétköznapok, az időjárás, az évszakok, a paraszti munka determináltsága, örökös körforgása. Az *Egy parasztszalíd története* Darvas Józsefnek egyik legszemélyesebb jellegű műve. Faggatja, kutatja a történelmet, miért kellett ennek a közösségnek a keserves vándorlás tragédiáját felvállalni, szükségszerű volt-e a szétszórattatás. Családja, faluja tragédiája ez, mégis az övé is. A hűség könyve ez, Daravastól kicsit szokatlanul, érzékeny – személyes líráján átszőve. Látszólag szól csak egy családról, de a család vergődésén túl a szegényparasztság százados vergődése látszik. Lázadó vádirat lesz az oknyomozó vallomásból. „Itt van az anyám – írja ezt már a *Pótlás*-ban – már hatvan éves és még nem volt tartósabb öröm az életében. Nyolc éves sem volt, mikor már előállították valamelyik tanyára zsellérnek, s cseléd is maradt, még csak össze nem kerültek apánkkal. Az élete azután se lett jobb, dolgozott tovább és gyerekeket szült. A legnagyobb is még csak tíz éves volt, mikor a férje elesett a háborúban. Bennünket nevelve lett zsörtölődő, hajszás öregasszony, és hogy mennyit küzdött, dolgozott, azt leírni nem lehet.”

A parasztember is a történelem színpadára lép, az egyénnek, a családnak is van már története, nem lehet már – és ebben igen sokat tettek a szociográfiák

– nem figyelembe venni őket. A történelem, mint a múlt szociológiája jelenik meg. Ő maga mondja, akkor, amikor a mindennapi élet rendjét próbálja rekonstruálni: „A társadalmi sors legmélyére esett emberek életét már az apró dolgok szakadatlan sorsa fogta szigorú rendbe, s mert én látni akartam a jobbágyösök emberi arcát is, szeretettel keresgéltem ködbe rejtőzött vonásaik után. A kor meghatározó jegyei mellett látni akartam mindennapi életük belső törvényeit, s a törvényt tevő mindennapi dolgokat is.” Darvas ezért is sorolja bőszéggel a közösség múltját, az 1744-es falualapítást, a Harangos kút történetét, és használ bőszéggel fel írott és íratlan forrásokat. A hagyományokat, a népszokásokat, történeteket a vallás területéről éppúgy, mint a földmunkásmozgalomból. Ezekből összességében áll eggyé a mű, az itt élők jellemrajza, elsősorban szabadságvágya, hisz a század végén Kossuthot még mindig, mint Megváltót várják haza Orosházára.

Az *Egy parasztszalád története* személyes, keserű hanggal zárul. Sorsa azt példázza, hogy egy zsellérgyermek – „legyen az bármilyen tehetséges, jóeszű,” még ha az iskolákat el is végzi, csak falakba ütközik, nem léphet be „a hivatalos középosztályba”.

A 60-as években Darvas kiegészítőt ír *A legnagyobb magyar faluhoz*, az *Orosházi változásokat*, amelyben a legújabbkori változásokat igyekszik rögzíteni. Darvasban működik egy érzék, egy érzékenység, amely arra készíti, hogy a történelmi változásokra szinte azonnal reagáljon, sokszor történelmi távlatot sem adva az eseményeknek.

A *Város az ingoványon* című műve ilyen fogantatású, rögtön a nagy világegyezés után, 1945-ben. Műfaja szociográfia, önéletrajz, vitairat, a megközelítése tárgyilagossá leírás a saját sorsán keresztül. A két világháború közötti szellemi életét próbálja megrajzolni, itt már a polgárosodó magyar értelmiségi élet jelenik meg. Az egyik példaképévé, Szabó Dezsővel is itt vet számot, és leszámol annak nacionalizmusával.

Szociográfiai mellett történelmi regényeket is megjelentet. *A törökverő* (1938) Hunyadi Jánost állítja középpontba, azt a vezért, aki a török ellen tudott diadalmasan győzni. A példa felmutatása is fontos, hisz Hunyadi alakja a nép sorából felemelkedő hőst példázza. A történet rávetül a regény keletkezésének korára: már szinte akadálytalanul tör előre a fasizmus, csak a legszegényebb néptömegek állíthatják meg, a Hunyadihoz hasonlóak, csak ők tudnak igazi hazát teremteni.

Az 1942-ben írt *Harangos kútnak* nincs ilyen kiemelkedő hőse, a hős itt maga a nép, az alföldi paraszttársadalom. Illúzióktól mentes a regény, nem stilizálja egyoldalúan, nem idealizálja hőskévé őket; esendőségükben, jó és rossz tulajdonságokkal élő, építésre és rombolásra is hajlandó emberek világa ez.

Az *Elindult szeptemberben* (1940) című regénynek és az 1942-ben készült drámájának a *Szakadék*nak már értelmiségi problémakör kerül a középpontjába.

A regény főhőse a paraszti környezetből induló Vass Pista mintha Darvas József lenne, tanítóképzőt végez, keserves küzdelemben próbál értelmiségi pályán megkapaszkodni, de ebben a világban mindvégig idegen marad. Nincs más választása, minthogy visszatér az őt indító paraszti közösségbe, de igazi drámája ekkor bontakozik ki, már itt is idegennek tekintik, bizalmatlanok vele, a rettenetes történelmi tapasztalatok ezt sugallták a parasztságba. Az egyéni sors tragédiája, hogy sem a kitörés nem lehetséges, sem az azt megpróbálónak a visszatérés. „Az itt élő emberek bizalmatlanok ahhoz, aki elmegy közülük, ahhoz is, aki visszajön közéjük – csak annak hisznek, aki mindig közöttük van” – mondja keserűen. Mintha Darvas saját életútját – bizonyos értelemben tragédiáját – érezte volna meg. Ennek a Magyarországnak a társadalma erősen kötött, a demokratizmus hiánya miatt a mobilitásnak az esélyei sem adóttak.

A *Szakadék* konfliktusa, melyet a *Máról holnapra* (1940) című regényéből írt, is hasonló: a tanítónak olyan szituációban kell igazságot tennie, amelyben a népnek konkrétan nincs igaza. Darvas írói nagysága, hogy a kérdést magasabb erkölcsi síkra emeli, és a nép történelmi igazsága mellé áll.

1945 Darvas művészetében is egy jelentős, határozott választóvonalat jelent. Korábbi, most csak vázlatosan felemlített művei karakteres egységet mutatnak: egyazon nép, társadalmi réteg, a parasztságnak a sorsa foglalkoztatta: milyen értékeket hordoz az, és hogyan lehet életüket megváltoztatni. Az a nagy nekilódulás, amely *A város az ingoványon* jelentett, megtorpan, sőt egy évtizedre szinte teljesen elapad. A közélet, a politikai szerepvállalás háttérbe szorítja az író: építésügyi, közoktatásügyi, végül népművelési miniszter, közben főszerkesztő, írószövetségi elnök, országgyűlési képviselő. Hiszi, hinni akarja, hogy hasznosan tudja szolgálni az őt küldő társadalmat. Tettei, publicisztikája viszont azt tükrözik, hogy ennek az ellenében is fordult. Sajátos, közép-kelet-európai történelmi fejlődés ez, a népi írók jó része kivette részét belőle: Veres Péter, Szabó Pál, Erdei Ferenc. Kettős szerep ez korábbi önmagához képest, nincs nyoma, hogy lázadott volna ellene, figyelmét az „ügy” szolgálatába állította. Ekkor írt publicisztikái a kommunista politikai reflexiói.

Emberi, írói drámája, hogy fiatalkori eszményei távolodni látszottak a valóságtól, meghasonlása már-már szakadékká mélyült. Kívülálló szinte semmit sem látott ebből a belső küzdelemből. Az ideológiai elvek és az irodalompolitika – melynek tevőleges alakítója volt – egymás ellen fordult. Szóban harcban a sematizmus ellen, de a valóságban nem lehetett elszakadni, kitörni ebből az ördögi körforgásból. Mintha érezte volna, ösztönös realista érzéke nem engedte, hogy a szépíró megszólaljon ekkor. Illyés fogalmazta meg később a legtisztábban ezt a drámát: „Mert növeli, ki elfödi a bajt!” 1956 katalizmája ébreszti Darvast: mi történt, miért történt írói lelkiismerete szerint cselekedett-e? Közösségi, önknyomozói művei ezután születnek: a *Kormos ég*, a *Részeg eső*. A

---

közélet és a magánélet drámái. Balla Géza kérdezi a *Részeg esőben*: „Te hiszel még? Úgy igazán, mint fiatalunkban?”

Most kell feltenern a kérdést, hogy milyen ember volt Darvas József? Balogh Edgár „örök józannak” nevezte. Tartása volt, zárkózott, többen gőgnek vélték azt, ami szeméremből fakadt. A paraszti élet hozhatta ezt, hisz úgy tartotta ez kemény világ, hogy gyerekeket is úgy kell nevelni, hogy ne érezzék azt, hogy szeretik. Védekezés volt ez a könyörtelen világgal szemben, amelyet csak az erősek tudtak átvészelni. Ő maga így ír az *Egy parasztcsalád története* végén: „Magasabbra kellett jutnom, ki kellett közülük emelkednem, hogy így tágabb szemhatárt hagyó pillantással egybe tudjam fogni az évszázados folytatódást, amely az ősoktól az engem dajkált szűkebb közösségig ér. Nem vagyok érzélgős. Paraszt vagyok, s a megcsalt, ridegen tartott nemzedékek kikovácsolódott keménysége bennem s töretlenül él. Néha mégis, ha visszatekintek az elhagyott tájra, az elhagyott emberekre, valami nagyon elszorítja a torkomat.

Szeretem a családomat: az anyámat, testvéreimet s a szerte élő rokonokat mind – és tudom, hogy ők is szeretnek engem. Az életük nem titok előttem, mint ahogy én is hagyom őket olvasni a magaméban. Tér és idő távolsága nem választ el bennünket sokszor vagyok közöttük, s látszólag igen jól megértjük egymást. Néha mégis, egy-egy elmondott szó rezdülésén, elfogott tekintet vilánásán keresztül élesen döbben belém a fájdalom, hogy mennyire idegenek lettünk egymás számára. Áltatom, vigasztalom magam, s esetek, jelek seregét vonultatom fel, hogy bebizonyítsam magam előtt az ellenkezőjét – de ezekben a pillanatokban világosan, tisztán érzem, hogy én már soha többé nem tudok igazán hozzájuk, velük, legfeljebb csak róluk, érettük szólni.”

Fábián Zoltán az *Alföld* című folyóiratban (1978 július) közöl egy visszaemlékezést *Énekszó és levél* címmel. Az emberi arcképéhez nyújt adalékokat: „Darvas József nagyon szeretett énekelni. Ritkán szánta el rá magát, de ha megjött a dalos kedve, gyermeki örömmel feledkezett bele az énekszóba, oldódott fel az éneklő közösségben. Szépen dalolt, szemérmes méltósággal. Nem igyekezett ledallani, túlharsogni senkit, örömmel társult a már éneklőkhöz. Egyedül alig-alig kezdett el dalt; rendszerint megmarkolta valamelyik szomszédjának a karját, vagy odaszólt a társaság nótafájának, – utolsó éveiben leginkább Czine Mihálynak –: „Na, most azt, hogy”, s mondta-dúdolta, melyiket is szeretné.” Fábián közöl egy magánlevelet is, melyben Darvas legbelsőbb érzései, emberi arca még jobban megmutatkozik. Fábiánnal igen közeli barátságban volt – sokat dolgoztak együtt az *Olvasó népért* mozgalomban. A levél előzménye, hogy Darvas nem ment el Fábián Zoltán regényéből készült film bemutatójára. Ebben a levélben írja Darvas: „A munka nem megy; semmi sem megy. [...] Kétségbe vagyok esve. Egyszerűen nem értem, hogy mi van velem. És mi lesz velem? [...] Valami irózatos nagy sírás talán át tudna még mosni, de sírni se

---

tudok. Kedves Zoli, én nehezen, vagy ügyetlenül tudom megmutatni, ha valakit szeretek. Téged nagyon szeretlek [...] Jó lenne egyszer veled is, másokkal is nagyon őszintén kibeszélgetni magamat. De ez nálam már, úgy látszik, nem megy. Buddha lettem; vicinális Buddha – és azt hiszem, ebbe fogok belehalni. Nem ma. Nem is holnap, sajnos. Bár sosem tudja az ember.” Fábián a levélhez megjegyzést is fűzött: „Darvas Józsefben elemi erővel élt a »szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak« vágya, szenvedélye. (Nem véletlenül volt legkedvesebb költője Ady.) Ez hajtotta, sarkallta minden tettében. Igen, de a külvilág elől elrejtette ezt a már-már görcsös, bénító szemérem, a bölcs Buddha-álarc. Iszonyú, az egyéniség szétrobbantására törő kettősség feszült benne, amely néha – szavával élve – ki-kilöködött a felszínre, de amelyet élete végéig nem tudott feloldani.

Szüntelenül és kétségbeesetten le akarta hántani magáról a Buddha-maszkot, de az rákérgesedett, belenőtt a húsába, így szüntelenül önmagát tépte, marcangolta. Ebbe halt bele.”

A *Részeg eső* (1963) a megújuló magyar regény szép példája. Görömbei András azt mondja róla: „*A Részeg eső* a kérdezés regénye, lelkiismeret-vizsgáló és lelkiismeret-vizsgálatra kényszerítő erős sodrású könyv, emlékező és emlékezésre kényszerítő.” A regény írásának technikájában megközelítésében is újszerű, szinte a film megjelenítési eszközeit használja: gyors, hiteles asszociációkat, előtörő emlékképeket. Lírai, epikai, drámai fejezetek váltják egymást, a szépirodalmi stílust esszéisztikus elemek tördelik. Mintha az *Elindult szeptemberben* felvetett kérdéskört folytatná: mennyire felelős az ember, az egyén a történelemért? B. Nagy László fogalmazta meg, hogy sorsfordító és próbáló időkben „a legkisebb gondolkodási hibának is jóvátehetetlen következménye van.” Egy egész nemzedék kényszerült számadást végezni. Darvas azt mondja a *Részeg esőben* – önmagát sem felmentve –, a hibákat, tévedéseket az emberi jó szándék nem menti, a hibák végzetesek voltak. Ezzel az emberi attitűddel hitelesíti önmagát és korábbi műveit Darvas. Van helytállás, bátorság, jó szándék, és van tévedés és van áldozat is. Erkölcsi megtisztulás is létezhet, esély egy tisztességes életre. Ezt veti fel Zrínyiről szóló (1967-ben írott) drámájában is.

Valószínűleg ilyen meggondoltságból – a valósággal őszintén akaró szembe-sülés igényével – áll a *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat újraindítása mellé. Új drámája *A térképen nem található* is ezzel a kérdéskörrel foglalkozik: mennyire lehet kimondani a valóságot, mennyire kell kendőzni azt? Darvas a kendőzetlen igazmoncás mellett teszi le a voksát.

Utolsó drámája a *Fünyadi dráma* (1973) a *Törökverő* című regényéből készült. Nem egyszerű adaptációról van szó, szuverén új mű születik. Központi kérdés a hatalom megítélése kerül: tudunk-e jól élni, felelősséggel a ránk bízott hatalommal, az ország, a nép, a közösség boldogulására fordítjuk-e azt. Erkölcsi,

---

politikai állásfoglalás ez, mérték a darvasi életműben, amelynek kvintesszenciája az lehet: hűség a néphez.

Előadásom elején erről szóltam, hogy nagy a csönd Darvas életműve körül. Túlzóan nagy. Örülök, hogy az őt útjára bocsátó közösség Orosháza lakói nem engedik a csend harangját az életműre borítani, hogy az itteni és az általa is leírt monda átalakított képével éljek, s a feledés harangos kútjába rejteni. Ezért keltenek a megemlékezések, a tisztázó értékelemzések. Kincs is rejtezik a Darvas életmű harangja alatt.

Kárpáti Tünde

MOLNÁR ÉRTÉKELES?

(Nagy György: Molnár Ferenc a világsiker útján
Györgyey Klára: Molnár Ferenc)

A tavalyi és az idei esztendő is jubiláris év Molnár Ferenc biográfiája tekintetében. 2002-ben halálának 50., 2003-ban pedig születésének 125. évfordulója ad alkalmat a megemlékezésre. A tavalyi jubileumra főhajtásképpen két – az író életművét átfogó igénytel szemlélő, magyar nyelven most először megjelenő – könyv is napvilágot látott.

Nagy György, azaz George L. Nagy *Molnárs Stücke auf der deutschsprachigen Bühne* című 1978-ban írt könyvét Kálmán Judit fordításában *Molnár Ferenc a világsiker útján* címmel 2001 végén adta ki a Tinta Könyvkiadó. A drámaíró születésnapjára az akkori szóhasználat szerint „nyugaton” készült tanulmány Magyarországon hamarabb nem jelenhetett meg, de legalább most ünnepelhetjük a XX. század első két-három évtizedének legsikeresebb színpadi íróját e kiadvánnyal. Néhány hónappal később a Magvető Kiadó is jelentkezett egy Molnár-témájú könyvvel, egy ugyancsak több évtizeddel ezelőtt (1980-ban) Amerikában írt monográfiával, a szerző Györgyey Klára maga is fordító, a Nemzetközi P.E.N. Klub Amerikai Emigráns Centrumának elnöke. A kötet címe *Molnár Ferenc*, fordítója Szabó T. Anna költőnő.

Mindkét könyv megjelenése azt mutatja, hogy az irodalom- és színháztörténet igyekszik törleszteni Molnárral szembeni adósságaiból, de hogy ebből az adósságból maradt még jócskán, azt az is bizonyítja, hogy nem friss irodalomtörténeti munkák kiadásáról van szó – ezek ugyanis még hiányoznak –, hanem

magyarul eddig még nem jelent régebbi tanulmányokról. E két kötet egymást követő megjelenése és számos budapesti (*Egy, kettő, három/Ibolya*, Madách Színház [rendező: Szirtes Tamás], 2001. nov. 10.; *A farkas*, József Attila Színház [Narzlady Éva], 2001. nov. 18.; *A testőr*, Madách Kamara [Kolos István], 2001. dec. 15.; *Az örlög*, Radnóti Miklós Színház [Forgács Péter], 2002. ápr. 18.; *A Pál utcai fiúk*, Bárka [Vidovszky György], 2002. aug. 16.; *Doktor úr*, Ruttkai Éva Színház [Nagy Miklós], 2002. nov. 12.) valamint vidéki (*Liliom*, Győri Nemzeti Színház [Tordy Géza], 2001. okt. 5.; *Az ördög*, egri Gárdonyi Géza Színház [Csiszár Imre], 2001. nov. 16.; *Egy, kettő, három*, Veszprémi Petőfi Színház [Ács János], 2001. nov. 23.; *Játék a kastélyban*, Debreceni Csokonai Színház, [Menczel János], 2001. dec. 13.; *Az üvegcipő*, tatabányai Jászai Mari Színház, [Galambos Péter], 2002. szept. 25.; *Játék a kastélyban*, Szolnoki Szigligeti Színház [Csiszár Imre], 2002. szept. 26.; *A Pál utcai fiúk*, Veszprémi Pannon Várszínház [Krámer György], 2002. nov. 9.; *Játék a kastélyban*, Miskolci Nemzeti Színház Kamaraszínháza [Málnay Levente], 2002. nov. 22.) Molnár-premier arra enged következtetni, hogy a szakma ezúttal is odafigyel annak a drámaírónak a évfordulóira, akinek vígjátékai megnyitották a magyar drámák előtt a világ színpadaira vezető utat.

Molnár premierjeit, jubileumait Magyarországon a század elején szokás volt hangosan ünnepelni, születésének 50. évfordulójára például húszkötetes életműsorozatot jelentetett meg a Franklin-Társulat. De később is megemlékeztek róla, még az ötvenes években is, amikor 80. születésnapjának évében magyarul is megjelent az *Útitárs a száműzetésben (Jegyzetek egy önéletrajzhoz)* című utolsó prózai műve, amely egyben az egyetlen kötetbe foglalt önvallomása. Halála után tíz évvel azonban már a vádlottak padjára ültetik, 1962. április 21-én a Vígszínházban *Játék a bíróságon – A Molnár-ügy* alcímmel Kárpáthy Gyula és Orbók Endre tollából mutatnak be egy „törvényszéki tárgyalást”, ahol arról döntenek, hogy követhető-e az akkori színpadi írók számára Molnár dramaturgiájának útja; csak sikerhajhászó volt-e Molnár, vagy felvetett igazi, mély társadalmi problémákat is. Születésének 85. évfordulóján a magyar szaksajtóban ünneplés helyett – *Molnár-legenda* címmel – ítélező vitasorozat indul drámáiról. A 100. születésnap valamivel jobban sikerül, újabb – nem minden elfogultság nélküli – összefoglaló értékelések születnek, érdekesmód jobbára megintcsak a drámaíró Molnárról.

A színházak mindig kiálltak Molnár mellett, így a centenárium alkalmával is (s ekkor az általános tendenciától eltérően nem csak a bevétel miatt): Pécsen a Nemzeti Színházban *Játék a kastélyban* premiert tartottak, Molnár „anyaszínházában”, a Vígszínházban *Az üvegcipőt* mutatták be, a legfiatalabb színésznemzedék az Ódry Színpadon *Az ibolya* című egyfelvonásosát játszotta, a Veszprémi Petőfi Színház három egyfelvonásosát – *Előjáték Lear királyhoz*, *Marsall*, *Az*

ibolya – tűzte műsorára, a Józsefvárosi Színház a *Liliommal* emlékezett. Igazán méltó ünneplést azonban mégiscsak külföldön kapott: 100. születésnapját előbb ünnepelték Londonban, mint Magyarországon. (Londonban 1978. január 3-án az angol Nemzeti Színház *A testőrrel* tisztelgett Molnár előtt, itthon csak márciusban – két hónappal születésnapja után – mutatják be nem is a fővárosban, hanem Pécsen a *Játék a kastélyban*, Budapesten csupán májusban kezdik játszani *Az üvegcipőt!*). Itthon a nemszeretem polgári drámaírók sorába rendelték. Dramaturgiájának értékelésében a negatívumok nem objektív kijelentéseként, hanem vádakként jelentek meg: „túlságosan kihasználja a színpad lehetőségeit”, „a színpadi formák biztos kezű bűvésze”, „híven kiszolgálta közönségét, s ez nagyon jól jövedelmezett neki” – írták róla. Persze nemcsak szidalmak érték, legalább annyi védelmezője akadt, mint támadója. Amit az egyik oldal hátrányára írt, azt a másik erényei közé sorolta: „Minden kortársa között ő volt a legtökéletesebb mestere a színpadi formáknak” – írta róla egyik kortárs kritikusa, Kárpáti Aurél, aki majdnem mindegyik Molnár-premiernek szemtanúja volt. Nevezték a színpad Paganinijének, a magyar Molière-nek, dicsérték bámulatos színpadi helyzetet teremtő tehetségét, drámái szerkezetének világosságát, a hatások alapos előkészítését, a cselekmény érdekességét, az atmoszférateremtését. Ám igazi, objektív, érzelmektől mentes értékelés még nem született róla.

Ennek hiányát sajnos egyik most megjelent tanulmánykötet sem pótolhatja. Sem a Nagy György-éle, sem a Györgyey Klára-féle monografikus igényű megírt könyv nem tölti be a teljes körű és objektív értékelés tisztét. Az előbbi – noha megpróbál teljes képet adni az író életművének minden fázisáról – elsősorban a világsikerek időszakát dolgozza fel, az utóbbi célja pedig a korábbi kritikusok szubjektivitásának felülvizsgálata és a korábbi Molnár értékelések hiányosságainak pótlása, e céllal azonban akaratlanul is elfogulttá válik. A végleges ítéletalkotás hiánya ellenére mindkét könyv értékes adalékokkal szolgál egy objektivitás igényével megírandó Molnár életmű feldolgozáshoz.

Nagy György könyve egy rövid, az eddigi Molnár-kutatásokról szóló értékes általános bevezetővel kezdődik, amelyben a németországi, USA-beli és a magyarországi kutatási eredményekre koncentrálnak. Hiányolom azonban mind az előszóból, mind az azt követő fejezet bevezetőjéből a Molnár-kutatások egyik legalapvetőbb segédkönyvének, az Elizabeth Molnar Rajec kétkötetes angol nyelvű Molnár Ferenc bibliográfiájának (*Ferenc Molnar – Bibliography I–II.*, Wien, Köln, Graz 1986.) megemlítését. Hiányát érzem annál is inkább, mert Nagy György az előszóban azzal a dicsérendő igénnyel lép fel, hogy majd huszonöt éve megírt könyvét friss szakirodalommal egészíti ki.

A monográfia egy Molnár-életrajzzal folytatódik, amelyben nem sok novummal találkozhatunk, hiszen aki csak egy kicsit is érdeklődött Molnár élete

után, bizonyára olvasta a Vécsei Irén-féle 1966-ban az Irodalomtörténeti Kis-könyvtár sorozatban megjelent *Molnár Ferenc* című monográfiát, illetve az imént említett, 1958-ban *Jegyzetek egy önéletrajzhoz* alcímmel napvilágot látott, Molnár által jegyzett *Útitárs a száműzetésben* című könyvet, amelyre egyébként maga Nagy György is többször (mondhatni túl gyakran) hivatkozik tanulmányában. Nem is beszélve a Nagy György monográfia után keletkezett, Molnár unokájának, Sárközi Mátyásnak 1995-ben *Színház az egész világ* című Molnár regényes életéről szóló könyvéről, amelyről, mint a kutatásokhoz segítséget nyújtó újabb – igaz szubjektív – forrásról szintén nem esik szó a maga helyén.

Nagy György a további fejezetekben egyaránt foglalkozik a mára egyértelműen az irodalmi kánonba sorolt epikai művekkel és (körülbelül hétszer akkora terjedelemben) a Molnár szakirodalomban mindmáig vitákra lehetőséget adó, egyértelműen még nem értékelt drámákkal, bizonyítandó, hogy a Molnár-drámáknak igenis helyük és légjogosultságuk van mind a magyar, mind az európai színpadokon. Bár a kérdés soha nem az volt, hogy helye van-e Molnárnak a színpadon, sokkal inkább az, hogy nevezhető-e drámairodalomnak az, amit ő csinált. A Molnár-prózáról szóló fejezeteknek – a drámákat taglalókéval egyetemben – hibája, hogy jobbra csak rövid cselekményváz és az esemény ismertetése végén néhány mondatos, tömör értékítéletet kap az olvasó. A szerző sajnos nem tér ki véleménye kifejtésére, indoklására. Ami mégis erénye ezeknek a részeknek, hogy eddig egyedülálló módon szedi össze a különböző német, illetve angol nyelven megjelent Molnár-prózák és drámák filológiai adatait. Elizabeth Molnar Rajec nehezen beszerezhető Molnár-bibliográfiáját elég ritkán lapozgató magyar olvasó hitelesen, érzékletesen és tényszerűen most először szembesülhet azzal, hogy Molnár valójában milyen nagymértékben volt népszerű a világban – nemcsak darabjaival, de prózai írásaival is.

Kár, hogy a művek sorra vétele közben átkerül a hangsúly az eredeti célként megjelölt fogadtatástörténet bemutatásáról a darabok cselekményének puszta ismertetésére. Hibának tartom azt is, hogy néhány drámáról egyáltalán nem esik szó. Ez *A fehér felhő* és *A császár* esetében még érthető, hiszen sem német, sem angol nyelvű előadásukról nem tudunk, de az *Égi és földi szerelem*, *Az ismeretlen lány* és a *Csoda a hegyek közt* drámákat illetően érthetetlen. Az *Égi és földi szerelem* *Launzi* címmel 1923. október 10-én New Yorkban a Plymouth Színházban mutatták be. *Az ismeretlen lány* (*Das Unbekannte Mädchen*) bécsi premierje a Deutsches Volkstheaterben 1935. január 1-jén volt, s ugyanez a darab Londonban a New Theaterben *The unknown girl* címmel 1936-ban került színre (szeptember közepén, feltehetően 16-án volt a bemutatója), magyarországi premierje azonban nem 1934. december 3-án volt, ahogyan a függelékben jelzi Nagy György, hanem november 3-án. A *Csoda a hegyek közt* (*Miracle in the mountains*) című darab is színen volt New Yorkban, 1947. április 25-i premierrel.

Ennek a drámának magyarországi bemutatóját is rosszul jegyzi a könyv: 1933. május 8-ára datálja 1936. május 8-a helyett. A könyv valóban 1933-ban jelenik meg, de ez az egyetlen darabja Molnárnak, amely előbb könyv alakban lát napvilágot, s csak aztán színpadon. (1936-ban a Vígszínház fennállásának 40. évfordulóját ünnepli a négyfelvonásos legendával.) S ha már a függeléknél tartunk – *A Pál utcai fiúkat* legelőször a Royal Színház mutatta be 1936. október 22-én.

Mindezen pontatlanságok és minden hangsúlyeltolódás ellenére új szint hoz a könyv a Molnár-irodalomba: új nézőpontokból szolgál adalékokkal a drámaíró sikereihez és népszerűségéhez vezető út feltárásához. (Az pedig már valószínűleg a fordító hibája, hogy a könyvben többször is előforduló Renaissance Színház neve is „lefordított” Reneszánsz Színházra.)

Györgyey Klára munkája szélesebb körű, nemcsak Molnár életét és műveit dolgozza fel, de betekintést is nyújt abba a korba, amelyben Molnár próza- és drámaírói tehetsége kibontakozott. A biográfiai rész alapos, lényegre törő, hitelesen mutatja be magát az embert. A könyv külön taglalja a pályakezdet jelentő tárcák, novellák, majd a hosszabb lélegzetű regények korszakát – illusztrálva ezzel Molnár prózaírói fejlődésének vonalát. A prózai és drámai művekről szóló fejeztek azonos számával igyekeznek kifejezésre juttatni, hogy Molnár életművében a prózai és drámai alkotások közel azonos mértékben vannak jelen.

Molnár Ferenc pályája elejét a prózai írások (tárcák, karcolatok, elbeszélések, rövidebb, hosszabb regények) határozták meg, 1920-tól azonban egyre inkább a drámai művek kerülnek előtérbe. Éles határvonalat láthatunk az első világháborút, a Monarchia felbomlását, illetve a tanácsköztársaság történéseit követően. Ezeknek az eseményeknek szerepük van írói szokásainak megváltozásában, átalakulásában. Eddig körülbelül kétévente jelentkezett új drámával, mellette évről-évre nagy számban ontotta magából újabb és újabb elbeszéléseit, tárcáit, s ekkor írta regényei javát. 1920 után a prózaírás, s azon belül is a rövidebb lélegzetű írások háttérbe szorulnak, alig jelenik meg néhány könyve, viszont szinte nem múlik el év a fővárosban Molnár-premier nélkül. Úgy tűnik, hogy egyre inkább a drámaírás felé fordul – olyannyira, hogy a vele készült interjúkban inkább drámaíróként, semmint prózaíróként nevezi meg magát.

A műfajváltást Györgyey Klára azzal jelzi finoman, hogy a prózai művek között csúcsot jelentő *A Pál utcai fiúknak* csak egy alfejezetet, a legmaradandóbb drámájának tartott *Liliomnak* viszont egy teljes fejezetet szentel könyvében. Ezzel a kiemeléssel a prózaíró fölé helyezi a drámaíró Molnárt. S valóban, Molnár a magyar drámairodalom történetében fontos határhő, jelen van egy új színház, a kapuit 1896-ban megnyitó Vígszínház arculatának kialakításánál. Színműíróként és rendezőként részt vesz egy új közönség kinevelésében, egy új közízlés kialakításában. Ezért a tevékenységért később – a hatvanas években,

de azt követően is – sok kritikát kap, megvádolják azzal, hogy a magyar irodalmat silány útra terelte, hogy a boulevard-dráma magyar változatának megteremtésével lehetetlenné tette egy tartalmasabb drámairodalom felnövekedését és színpadhoz jutását, s hogy a közönséget, valamint a színészeket érzéketlenné tette az igazán modern, korszerű színház és drámairodalom iránt. Az ilyen és ehhez hasonló véleményt formálók másodlagosnak tartják, hogy Molnár volt az első olyan magyar színműíró, akinek premierjeire – és ezáltal sok más magyar drámaíró bemutatóira is – nemcsak Budapest, de egész Európa odafigyelt, s ezzel olyan ritka pillanatot élhetett meg a magyar dráma-és színháztörténet, amelyet sajnos azóta sem.

A Györgyey-féle monográfia különösen értékes fejezete az utolsó, amelyben a szerző Molnár emigrációs éveiről nyújt összefoglalást. Molnár amerikai éveiről még a legtájékozottabbak is keveset tudnak, a New York-i Public Library által őrzött Molnár-hagyaték mindmáig feldolgozatlan. Ebből a fejezetből azonban kirajzolódik előttünk ennek az utolsó tizenkét évnek is a története, amely történet a tanulmánykötet megírása óta tovább folytatódott, s magyarországi vonatkozásokkal is kiegészült, kár, hogy – Nagy Györggyel ellentétben – Györgyey Klára könyve újabb kiadásakor nem élt a kézenfekvő lehetőséggel, hogy frissítse az adatokat. Igazi aktualitást akkor kapott volna monográfiájának két évtizeddel későbbi megjelenése, ha számba vette volna a kötet – véleményem szerint – legértékesebb fejezetében, az emigráció alatt írt drámáknak kilencvenes évekbeli magyarországi sorsát:

A *Waxworks* vagy más néven *Panoptikum avagy a király fiú* című darab magyarországi bemutatója 1947. okt. 7-én volt a Nemzeti Színházban, Bodolay Géza rendezésében. A darab egyértelmű bukás volt, mindössze 20 előadást ért meg. A *Wedding Day* vagy *Nuptial Song* című vígjátékot Magyarországon *Nászinduló* címmel 1996. május 10-én Balázsovits Lajos rendezésében mutatták be a Játékszínben. 69-szer játszották, de a kritikusok leírták a vígjátékot. A *Game of Hearts* című darabot, amelyet magyarul a *Szűkek mérkőzésének*, vagy *Játék a szívvel*-nek fordítottak még a kilencvenes évek „Molnár-reneszánsza” előtt bemutatták, valószínűleg 1965-ben, s aztán 1972-ben Bécsben, a Theater in Josefstadtban, Peter Loos rendezésében. A darab megbukott. Mind ennek, mind pedig az előző darabnak néhány kritikus egyöntetűen úgy vélekedett, hogy mindenkinek – de Molnár Ferencnek legfőképp – jobb lett volna, ha ezek a drámák sohasem kerülnek elő.

Györgyey Klárának kimondva, kimondatlanul ugyanez a véleménye, nem véletlen, hogy az utolsó fejezetből hiányzik, illetve csak nyomokban van meg az eddig mindig jelenlevő értékítélet. A végzőban összegzésképp a szerző még egyszer a drámaíró Molnár mellett tesz hitet, igazi értékét ezen a területen találja meg.

Feltűnő, hogy mindkét könyv amellet a drámaíró Molnár mellett áll ki, akit mind korábban, mind a későbbiekben többször támadtak egyrészt külföldi

---

sikerei, másrészt szórakoztató igénnyel megírt darabjainak témája, dramaturgiája miatt. Az életmű objektív megítélésének hiányában azonban mindkét kötet csupán a pártoskodást folytathatja ahelyett, hogy elfogulatlan mértékkel mérve helyezné bele Molnárt a magyar dráma- és színháztörténet folyamába. Természetesen ezen a ponton hiba lenne figyelmen kívül hagyni e két könyv keletkezés idejét. Olyan időszakban születtek ezek a monográfiák, amikor Magyarországon Molnár elfogulatlan megítélésére korántsem volt akkora igény, mint ma, illetve amikor inkább védelemre volt szüksége Molnárnak (főként éppen drámái miatt), semmint objektív – s ezen belül természetesen és óhatatlanul negatív – kritikai megállapításokra.

Mára már jóval egyértelműbb tény, hogy a magyar színpadi irodalom egyik megújítója – ha máshogy nem is, de technikában, dramaturgiában mindenképpen. Ám ennek a ténynek objektív és szakszerű megindoklása egyelőre – e könyvek megjelenése ellenére is – még várat magára.

G. Csala Katalin

MIT ÜZENT KARINTHY WELLSNEK A CAPILLÁRIA ELŐSZAVÁBAN?

Karinthy Frigyes egész élete folyamán foglalkoztatta H. G. Wells személye. Az angol író iránti vonzódása attól kezdve dokumentálható, hogy 1913-ban lefordította, majd kiadta az Athenaeum *Modern Könyvtár* sorozatában egyetlen Wellsfordítását, a *Tengerkisasszony: Vázlat holdfényben (The Sea Lady: A Tissue of Moonshine)* (1902) címen. A mű nagy hatással lehetett a vernei fantasztikumon nevelkedett fiatal Karinthyra: műveinek kronológiai sorrendje rávilágít, hogy művészete a Jules Verne-i fantasztikumtól ívelt az angol fantasztikus regények felé. A *Tengerkisasszony* megjelenésének évében, 1902-ben, tizenöt évesen publikálta a *Nászutazás a Föld középpontján keresztül* című vernei ihletésű, tenger alatti utazásról szóló első művét. Ezután több angol fantasztikus mű fordítása következett, köztük a *Gulliver utazásai (Swift, Jonathan: Gulliver utazásai. Ford.: Karinthy Frigyes. Bp., 1914. Révai Kiadás. Világkönyvtár sorozat)*, ezt megelőzve a *The Sea Lady*.

Mintegy tizenöt évvel később az akkoriban divatos sorozatkiadások részére Kiss Dezső is lefordította ugyanezt *A tengeri tündér* címen, melyet 1926-ban a Génius, 1928-ban és 1930-ban a Pentheon Könyvkiadók jelentettek meg.

A két fordítás összehasonlítása az eredeti Wells művei több érdekes tényre világít rá.

Karinthy Ferenc és Kosztolányi Dezső is megemlíti, hogy Karinthy néha gondban volt az idegen nyelvű szövegekkel, s amivel nem boldogult, azt saját fantáziájából pótolta. Így született meg a *Tengerkisasszony* átdolgozása, mintegy „kartinthyssá” tétele, mely „fordítás” a regény terjedelmét alig több mint felére csökkentette és egyben módosította témáját. Míg Wells korai írói korszakának egyik gyakori témája, akár csak itt is, a más világból érkezett „betolakodók” és az emberiség képviselőinek kölcsönhatása, Kiss Dezső szerint Wellsnél „A regény csúcspontját nem a jócsaládbeli, csinos ... angol fiúnak és a ragyogóan szép ... és gátlásokat nem ismerő sellőnek szerelmi históriájában, hanem a szűkös és merev angol családi életnek a rajzában kell keresnünk”, melybe, mint a szabad és természetes élettől eltávolodott európai keresztény kultúrába, „belecsöppen” az antik világ megszemélyesített természeti ereje, a sellő. Karinthy átdolgozása hangsúlyozza a két véglet, a szexuálisan vonzó „holdfény” nő és a józan kötelességtudó és kötelességteljesítésre buzdító lány szembenállását, akik között őrlődik a báb, a férfi, akit éjjel a szirén varázsa, nappal a kötelességtudás észérvei kötnek gúzsba. A rövidítés módosítja a regény szerkezeti arányait: a mű első fejezetét, a sellő érkezését, Karinthy minimális kihagyásokkal, illetve átértelmezéssel kezelte, és fontosnak tartotta az olvasással kapcsolatos passzust, valamint a halhatatlan sellő és az őt befogadó korlátolt vidéki angol család szembe állításának ironikus leírását, de a cselekményt előre nem vivő elemeket, mint az angol újságírás karikatúráját, a sellő hű cselédjének leírását alaposan megkurtította. A történet előrehaladtával egyre nagyobb részeket hagyott ki vagy sűrített: míg Wellsnél a gyenge férfi, Chatteris, a mű egyharmadán jelenik meg, Karinthy-nál a felén: mintha azt sugallná, hogy a két nő között őrlődő férfi sorsa annyira reménytelen, hogy kár gyötrődéseire, kicsinyes felbuzdulásaira és hanyatlásaira vesztegetni a szót: összezsugorodik, megsemmisül a két ellenkező eszközökkel azonos cél felé törő nő nyomása alatt – csak fiziológiai funkciót teljesíthet. Így válik Wells társadalomkritikával megtűzdelt romantikus szerelmi története Karinthy-nál a női elnyomásnak áldozatul eső gyenge férfi tragikomédiájává. A regény Karinthy-féle „átkomponálása” azt jelentette, hogy a Wells által mellékszereplőnek komponált Adeline egy szerelmi háromszög egyenrangú tagjává, főszereplővé vált. Ő a szárazföldi „rabtartó”, Miss Waters földi mása: még ha Chatteris meg tudna menekülni a sellő karmaiból, akkor is áldozatul esne az erős női akaratnak. A nő mindig győz; csak gyenge és még gyengébb férfi van: az elbeszélő Melville sem tud kikerülni a szirén hatása alól, Mr. Buntingot pedig felesége tartja a markában.

Kiss Dezső, a képzett fordító, akár csak Karinthy, kihagyja az angol olvasóknak szánt pontos helymegjelöléseket, melyeknek célja a hihetőség növelése, és azokat a részeket, melyek csupán az angol nyelvközegben élő számára bírnak

---

jelentőséggel, fordításának terjedelme a több oldalt kitevő kihagyások ellenére is megegyezik a Wells eredeti szövegével, mivel sok helyen a pontosság kedvéért terjedelmesebb az eredetinél. Karinthy átdolgozása értelmez. Parker leírására például Wells a „maid” szót használja, melyet Karinthy cselédnek, Kiss komornának fordít. Karinthy szóhasználata közelebb áll a korabeli magyar állapotokhoz, Kiss jobban utal Parker bizalmas szerepére. Karinthyánál az egyenrangú szereplők tegeződnek, Kissnél magázódnak.

Másutt a wellsi „If you left electioneering only to the really nice people”:

Kiss: „A fődolog, hogy az ember jól megválassza a korteseit”,

Karinthyánál: „Ha szép lányok választanának...”

Kiss fordítása szöveghű, Karinthyé szellemes, korhű. Néhány oldallal később:

„Besides – coming here! She had no invitation –”

„I’ve invited her *now*,” said Mrs. Bunting gently.

„you could hardly help yourself. I only hope your kindness –”

Kiss: „– Meg aztán így beállítani hozzánk. Senki sem hívta...”

De azután én meghívtam – felelte Mrs. Bunting szelíden.

Mert már nem térhetett ki előle. Csak azt remélem, hogy a maga jóságát nem fogja...”

Karinthy: – Az ám. Nagyon úri dolog idejönni – mikor meg se hívták.

Elég, ha utólag hívtam meg – mondta Mrs. Bunting nemesen.

No, már látom, a néni jóban van vele.”

Vagy másutt Wellsnél: „A soul, you know,” he said, and looked at the Sea Lady with the air of a man who is handling a difficult matter with skillful care.”

Ugyanez Kissnél:

Tudja kérem, a lélek... – mondotta aztán és olyan arccal nézett a tengeri tündérre, mint aki roppant ügyesen és óvatosan kezel valami kényes dolgot.

És Karinthyánál:

A lélek – kezdte újra és olyan ember tekintetével nézett a Tengerkisasszonyra, aki valami roppant nehéz dolgot a kis ujja hegyére akar állítani.

Karinthy rendkívülien találó kifejezésekkel pótolja a hosszadalmas, sokszor körülményesen fordított passzusokat: egyetlen korabeli, adott társadalmi rétegre jellemző kifejezéssel szinte tapintható közelségbe hoz egy adott helyzetet. Miss Waters így beszél Wellsnél Adeline-ről:

„Her dream! Of Seroius things! – a rout of phantoms pursuing a phantom Ignis Fatuus – the afterglow of a mirage. Vanity of vanities”

Kiss Dezső fordítása:

„Ez az ő álma, s milyen messze van a valóságtól! Fantomok tömege! Kergeti az ignis fatuus álmok képét, egy délibáb elmúló alkonyi pirját. Hiúságok hiúsága...”

Karinthy: „az ő álma! Komoly dolgokról! Mintha árnyékok futnának árnyékok után az álom alkonyatában... Hiúságok hiúsága!”

Ezek az idézetek élesen különítik el a mesterfordító Kiss Dezsőt a poétaátdolgozó Karinthytól, akinek fordítása sokszor jobb, mint az eredeti. Wellsnél a könyv közepén tudja meg az olvasó, hogy Chatteris sorsa a halál, Karinthynál ez a mű háromnegyedén derül ki: ezt követően az értelemszerű rövidítések még radikálisabbá válnak, hisz a gyenge, kettészakadt lelkű hős úgysem kerülheti el sorsát. Ezt követően Wells számos tény leírásával gyarapította a művet, melyeket Karinthy kihagyott vagy megkurtított, mint például a józan, megfontolt kispolgár elmélkedése, aki az elkényeztetett Chatteris antitézise: morális és fantáziátlan. A brit parlamenti rendszer kritikája jelentősen lerövidül, akárcsak az a rész, amikor Chatteris lemond a politikai pályafutásról. Az angol nemesi családok bírálatát Kiss Dezső is lerövidítette, és mindkét fordító kihagyta a szépségről szóló wellsi elmélkedést. A szellemesebbé, de kevésbé líraivá vált fordításban csak ritkán fordul elő logikai űr, de a mű arányainak eltolódása módosítja eredeti hangulatát is. Wellsnél a történés kevésbé lényeges momentumai és a társadalmi háttér leírása további adalékot szolgáltat a férfi főszereelő zavart elmeállapotának leírásához, mely logikusabbá teszi az események végkifejletét és növeli a sűrűsödő balladai homályt: a misztikus fények és hangok sürgetik a választ a szebb álmokat kergető ifjú sorsát illetően. A végkifejlet, melynek leírására Karinthy mindössze tíz oldalt szán Wells nyolcvan oldalával szemben, jobban hangsúlyozza a természet elemi erejeként ható sodró női akarat hatalmát, míg az eredeti szöveg több figyelmet szentel a mű végén a tenger felszínén süllyedő hold misztikumának, a tenger foszforeszkáló csillogásának, sőt felteszi azt a kérdést, hogyan fogadta Chatteris a halált.

A *Capillaria* első része 1917 februárjában jelent meg, s témaválasztása rokon a *Tengerkisasszony*éval: a gyenge ember és a mindenható természet illetve a gyenge férfi és a mindenható nő ellentéte. A *The Sea Lady* fordításának befejezésekor Karinthy bizonyára befejezetlennek érezte a művet: egyrészt nem hitte, hogy a sellő ölén víz alá merülő férfi a halál martaléka lett, hanem feltételezte, hogy halhatatlanok között folytatja létét, másrészt bizonyára fel akarta lebbeníteni a fátylat Wells egzotikus hősnőjének világáról. Karinthy fantáziája számára szabad teret biztosított az, hogy Miss Waters ravaszul hallgatott a víz alatti világáról, így a magyar író szabadon engedhette képzeletét: nála a tengerfenék nem a földi férfi és az elemekből jött sellő romantikus történetének színtere, hanem swifti alapossággal vegyített iróniával megrajzolt feminista paradicsom. Így a *Capillaria* nemcsak a gulliveriádák, hanem a *Tengerkisasszony* folytatása is: a fordító-átdolgozó Karinthy munkája során oly annyira azonosult a művel, hogy azt magáévá téve, folytatta.

Ugyancsak 1917 februárjában egy Babits Mihálynak írott levélben Karinthy élesen bírálta az angol írot: bár nagyra tartotta fantáziáját, írói nagyságával

---

kapcsolatban, úgy tűnik, már voltak kritikai fenntartásai, amikor *A gólyakalifa* címéről írva ezt mondja:

„H. G. Wells, akinél pedig Te jobb író [Karinthy kiemelése] vagy (szerény, de egyedül helyes és ellentmondást nem tűrő nézetem szerint) nem riadt volna vissza ilyen ponyvacímektől, mint pl. „a két lelkű ember”, vagy mit tudom én, és neki lett volna igaza, mert ilyen címmel több ember veszi meg a könyvet – már pedig a jó könyv, mint dicséretesen mondod, nem a kritikusoknak íródik, hanem a közönségnek, szóval minél több embernek.”

Mindez arra enged következtetni, hogy Karinthy nemcsak azért folytatta a wellsi témát, mert azt vonzónak találta, hanem meg akarta mutatni, hogyan lehet a gyenge férfi és két különböző típusú, csábos vagy intellektuális, de egyaránt erős nő viszonyát még sarkítottabban kidolgozni a fantasztikum és a swifti ironia eszközeinek igénybevételével úgy, hogy a Wells-féle sematikus nőábrázolást a hosszadalmas társadalomkritikát és a mellékszereplők felvonultatását elkerüli, és a problémát az abszurd határig feszíti.

A *The Sea Lady* végkifejletével, a halálba menő férfi motívumával kezdődik Karinthy *Capilláriája*:

„Down these it must have been they went together, hastening downward out of this life of ours to unknown and inconceivable things.”

Kiss: „ezen a lépcsőn mentek le biztosan, siettek lefelé, ki, ebből a mi életünkől, ismeretlen és elképzelhetetlen dolgok felé.”

Karinthy: „Erre haladtak el tehát, sietve el, a mi életünkől az ismeretlen homálya felé.”

Erre halad Gulliver is, a felesége által kihasznált „balek” férj, akinél a tengerfenék leírása wellsi mintát idéz, az egyes szám első személyű elbeszélő szerepeltetése, mellyel az olvasóra bízva, elhiszi-e vagy sem a történetet, Swiftnél és Wellsnél egyaránt előfordul. Ezt vette észre Kolozsvári Grandpierre Emil, aki az *Utazás Faramidóba* és a *Capillaria* regényekkel kapcsolatban megemlíti, hogy azok nem csak Gulliver ötödik és hatodik utazása, hanem egyben Wells-típusú fantasztikus regények is. Az olyan motívumok, mint az olvasásról, szaporodásról szólók, és a társadalomkritikai részeknek már csak a gyökere Wells; a továbbfejlesztés az ironikus Karinthyé.

Az olvasásának Wells külön fejeztet szentelt: „odalent” *Times*-okat, *Encyclopaedia Britannicát* és angol bulvárlapokat, divatlapokat tanulmányozó igen olvasott és jó nevelésű, szinte irodalmi stílusban társalgó Miss Waters olvasottságát és jó neveltetését a tengerfenékre süllyedt, és ott az áramlatokkal cirkuláló regényekből, folyóiratokból, lapokból szerzi, melyek tartalmazzák „az egész földi irodalmat” olyan mennyiségben, hogy azokkal odalent rendszeres kereskedés zajlik. A Tengeralatti Könyvgyűjtő Társaság gyűjti össze a „megfulladt könyveket”, ahol, akár csak odafent, a divatlapoknak sokkal nagyobb a keletje, mint a

---

regényeknek. Karinthynek bizonyára megragadta a fantáziáját ez a fejezet, de nem annyira, hogy ne hagyott volna ki a fejezetből, akárcsak Kiss Dezső, mintegy két oldalt, megkurtítva a divatnak hódoló, kommersz angol olvasói szokások kipellengérezését. A csábos sellő olvasmányait Wells szembeállítja ellenfele, Adeline által tanulmányozott *Szegények helyzete* című, szocialisztikus elveket hirdető művel, a sellőt pedig Humphry Wand *Sir John Tressady* című művének kemény és határozott jellemű Marcellájával, aki Adeline-nek, a „nyilvános tevékenységbe burkolózott” munkás és erélyes fiatal nőnek a példaképe: Adeline könyvekből szerzett hamis egyénisége így szembesül Miss Waters természetéből származó elemi csáberejével. A sellő olvasmányai felidéznek a *Capillaria* selyemhernyóként begubózdó legízletesebb bullokjainak, azaz tudósainak, képét: gubójukból nyert fonál anyaga tinta, mivel életükben sok bullok-csemegét, azaz a tenger felszínéről alálebegő vékony, fekete pontokkal telepötyögtetett papírlemezt, azaz könyveket ettek, köztük Nietzsche Zarathustráját. A bullok-tenyésztés, melyet Karinthy a házassággal állít párhuzamba, szolgáltatja az agyvelőt, ami az oihák kedvenc csemegéje vagy ruha alapanyaga; így lesz a férfi agy desszert vagy mondatfonalakból szőtt szöveg-szövet.

A két mű nőábrázolása is rokon: a tengerfenék sellője és utódai, az oihák, a természet elementáris, mindent magával sodró erejét, a női nemet szimbolizálják. A sellőt különös és leírhatatlan mosolya segíti határozott tervszerűséggel végrehajtott tetteiben; érzéketlen a földi problémák iránt, ezért sokan léhának és frivolnak tartják, hisz, úgy tartja, a földi életet nem érdemes komolyan venni. Az oihákéhoz hasonló férfiúi akaratot megsemmisítő csábereje, ellenállhatatlan nőiessége az, ami gyengeakarátú férfihősét rabul ejti. Gátlástalanul kihasználja halhatatlansága és sérthetlensége adta lehetőségeket, így Adeline-nek semmi esélye sincs vele szemben: hiába dönt Chatteris józan pillanatában úgy, hogy visszatér „szárazföldi” rabtartójához, és annak „nyomására” a helyi választások során politikai pályára lép, Miss Waters szemében örvénylő mély, homályosan gomolyogó démoni erotika magával rántja: akárcsak a bullokok, élete árán is követi a szirént, aki „ott van, ahol van, vagyis saját lelkében, a világ közepén, örökké jelen és mindig boldogan”. Kettejük ötvözete, az oiha „az Ember, a Természet Tökélye”, akiinek minden a szolgálatában áll, mert életének legfőbb szervezője az állandó élvezet. A sellő család módra beférkőzve egy jómódú családban jut előre kiszemelt zsákmányának közelébe, s kedvességével, egy illuzionista sajátos mosolyával olyannyira megbabonázza környezetét, hogy imént elhangzott szavait, tetteit a szem és fültanú néhány pillanat elteltével képtelen. Nincs ez másként a bullokokkal sem: tudják, hogy halálos veszélyben vannak, mégis hiúságukban esetlen mozdulataikkal próbálják a világszép oihák figyelmét magukra vonni. Miss Waters az elemekből jött, s az elemek jogán követeli és csábítja kiszemelt áldozatát egy szélesebb, halhatatlan perspektíva

---

ígéretével, és a megbabonázott korlátolt, kicsinyes és nyomorúságos férfi önként követi a mélybe, a halálba. A sellő, akárcsak az oihák, a pusztító nőiesség megszemélyesítője, nem jó vagy gonosz, csupán érzéketlen, akárcsak a természet, a maga által előidézett tragédiák iránt. A habokszülte Vénusz ő, akinek ellenfele a páncélba öltözött komor arkangyal, a pallosos Szent Mihály, azaz Adeline, aki a férfit legalább olyan erőszakosan sarkallja a közéleti tevékenységre, mint csábos ellenfele a végzetes hullámsír felé. A két erőteljes nőalak egyesítése eredményeként születtek a *Capillaria* férfitársadalmat megvető, öntudatlanul kizsákmányoló nőalakjai, akik „vesznek, anélkül hogy adnának”, ők a „hódító, az erősebb fél, a magasabbrendű lény”, akinek a férfi önként, boldogan szegődik rabjául, s akinek szeszélye a férfi sorát végzetesen befolyásolja. Wells kétpólusos nőábrázolása így olvad egybe: Miss Waters és Adeline célja egy, csak a gyenge férfi meghódítására használt eszközeik másak; akaratát vesztett bullok lesz, akinek a meghódítására már nem érdemes energiát pazarolni: rabszolgasorban tartásuk nem igényli sem a csábos szirén, sem a kötelességtudó kékharisnya taktikázását.

A tenger alatti szaporodás módjáról alig tudható meg valami Wellsnél, Miss Waters Aphroditéhez hasonlóan sok-sok évvel ezelőtt született „valamilyen borzasztóan különös módon” Cyprus környékén anya nélkül, az elemekből jött létre s majd az elemekbe olvad be, nincs lelke, halhatatlan, nem ismeri az élet és halál örökös körforgását. Közömbös iróniával szemléli a halandókat, akárcsak az oihák, akik önhittségükben úgy hiszik, szaporodásukhoz semmi köze a férfi nemet képviselő csökevényes bullokoknak. Csak a szerző árulja el, hogy a megvetett bullokok el nem ismert, bár nélkülözhetetlen alsóbbrendűként vesznek részt a tengerfenék nőcentrikus társadalmának fajfenntartásában: fejükből kipréselt velőt kell az oihának elfogyasztania, azaz magába fogadnia.

A társadalomkritika terén Karinthy – Swift nyomán haladva – ad absurdum viszi a wellsi bírálatot. Wellsnél az elemekből származó betolakodó ad alkalmat az angol társadalom különböző rétegeinek groteszk ábrázolására a parlamenti rendszertől és a választások leírásától kezdve a brit főrangúak, a jómódú, de korlátolt kereskedőcsalád, inasok és szobalányok leírására. Karinthy mindezen átlépve a pártrendszer veszi célba: aligha van programjaik, erkölcsük és eszközeik között több különbség, mint az egymást irtó bullokcsoporthoz, akik késhegyre menően, halálos komolysággal ölik egymást semmiségeikért és építik légváraikat, melyeket az oihák egyetlen kifüstöléssel sajátítanak ki. Elpazarolják energiájukat, hisz ha elérnék is a felszínre, hogy férfitársaikkal találkozzanak, csak elnyomott, vakságukban büszke sorstársakat találnának, erélytelen Chatteriseket, vagy ellenpólusokat, a józan, fantáziátlan kispolgárt, akit egyaránt riaszt a sellő csábereje és Adeline férfiak határozottsága, vagy az öregedő papucsférjet, akit felesége a házasság intézményének keretében „tenyészt”, akárcsak az oihák a bullokot.

Ebben a részben történik a regény folyamán az egyetlen közvetlen említés Wellsről: csak az ő és G. B. Shaw fantáziája érhetne fel találékonyságban a „homo faber”, a „technikai ember” olyan magas szintű tudásához, mely a modern szervátültetés legmagasabb szintű gyakorlását teszi lehetővé a bullok társadalomban: harci kapacitásukat tökéletesítendő, dupla funkciók végrehajtására alkalmas szerveket ültetnek be.

Nemcsak Wells gondolatvilága, műveinek eszméi ihlették meg Karinthyt, de enciklopédista törekvéseik is szorosan egybeestek olyannyira, hogy *Capillaria* 1921-es megjelenését követően, a *Nyugatban* őszinte lelkesedéssel áthatott cikket szentel Wellsnek: azon kalandos utazók, azaz fantaszták, illetve utópisták közé sorolta, akik „átjárót kerestek a véges és végtelen, Művészet és Metafizika, Megismerés és Gondolkodás között”. A vernei és swifti fantasztikummal szembeállítja Wellsét, melynek az a célja, hogy formát adjon az ismeretlenről alkotott formátlan képzeletnek anélkül, hogy kivenné belőle a gondolati, filozófiai és spekulatív tartalmat. Fantasztikumát – a vernei fantasztikummal szemben – a legszigorúbb logikai építménynek tartja, mert többet merít a lehetségesből, a logikusból. Földöntúli és irreális képzelete jobb, világosabb és tökéletesebb megértése a való világnak, mint Vernéé, így gyakorló politikusi tevékenysége nem mond ellent elveinek, s művészetét a „legelvonatkoztatottabb művészetestétáknak” is komolyan kell venni – vonja le a következtetést Karinthy, aki az őszinte elismerés hangján beszél az enciklopédista Wellsről a *The Outline of History* 1920-as megjelenését követően. Ugyanezen mű átdolgozott kiadását követően, 1925-ben újból az elragadtatás hangján ír az *Új Időkben*: megismétli az 1921-es cikk indító motívumát hozzátéve, hogy Wells *Világtörténete* izgalmas kalandregény, melyben felismerjük a Történelem kérlelhetetlen logikáját, az embert, akit nem lehet elítélni, hisz még kiskorú, remény, ígéret, akinek esélye fiatalságában rejlik. Wellset Madáchcsal veti össze, hangsúlyozva a művészet optimizmusát és a tudomány pesszimizmusát, a „legszébb” és a „legvalódibb” azonos célját: a tökéletes keresését, melyet az ember csak a valóságra eszméléssel találhat meg. A két cikk rámutat, hogy Karinthy nemcsak Wells témaválasztását, hanem enciklopédista törekvéseit is osztotta és legfőbb írói feladatául az *Új Enciklopédia megírását* tűzte ki, ezért méltán nevezték „még a plakátok is” a magyar Wellsnek.

Ugyanebben az évben Karinthy Wellsnek szóló, majd húsz oldalas nyílt levelet írt a *Capillaria* 1928-ös német nyelvű kiadásához, mely mindezidáig megválaszolatlan kérdést vet fel: miért épp Wells a levél címzettje. A regény előtt álló, előszóként funkcionáló levelet *A „Short History of the World” költőjéhez és a „First Men in the Moon” tudósához*, azaz Wellshez, még ugyanebben az évben magyarul is kiadták a *Nyugatban* – vallomásként a mű keletkezéséről –, majd végleges formában kötetben is. (Karinthy életében utoljára az Athenaeum kiadónál jelent meg

1928-ban a tízkötetes életműsorozat második kötetében.) Az *Előszó*ban Karinthy egyenrangúsítja magát az angol enciklopédistákkal, és legrepresentatívabb képviselőjükkkel, az általa mélyen tisztelt Wellsszel, s arra figyelmezteti az „élet folytonosságában hívő és gondolkodó írók közösségét”, hogy a világközösség részvételével írják meg a nagy enciklopédiát, azt, ami „mindenkihez szól, ... mert csak az kerül bele, ami állandóan és mindenütt emberi, emberhez szóló, ember által érthető”. Majd az angol regények kétpólusú nőábrázolásának sziporkázóan szellemes bírálatát adja: a csokoládéangyal és a zupás őrmester képével leplezi a találós kérdések fabrikálásában jártas Karinthy a *Tengerkisasszony* polarizált hősnőit: a habok szülte Vénuszt és a páncélba öltözött komor arkangyal-ellenfelét, a pallosos Szent Mihályt. Az utóbbira Wells „the agent-general of his duty” kifejezést alkalmazta, melyet Kiss „a férfi kötelessége vezérügynök”-ének fordított; bár ez a fordulat kimaradt Karinthy 1913-as fordításból, bizonyára ez a *Capillária* *Előszavában* szereplő „zupás őrmester”, azaz „regular sergeant”.

Mindkét nő hódító vágyainak közös célpontja a gyenge férfi – Karinthy az angol íróval azonosítja –, akit a nő jelenléte annyira megbabonáz, hogy rögtön ábrázolási nehézségei támadnak, megdermed, komikusan tehetetlenné válik, mihelyt „az Élet titkos Mélységeinek szele csapja meg” a „holdfényben fürdő képes levelezőlapon” látható „Szőke Nő” formájában, aki nem más, mint a *Tengerkisasszony*hoz hasonló csábos nő, a csokoládéangyal, aki mosolygó káprázattal hajtja a férfit uralma alá. Nyugodt közönnyel teszi mindezt, mert „a nő illúzió”, akinek művészete a csábítás és a hazugság, ahogy az *Előszó* írja. Ugyanitt Karinthy leírja, hogy Wellsnél „a nő természetrajzi fogalom” rejtélyes és megfejtethetetlen tünemény, aki „önmagáért van, a férfi pedig a nőért”.

Az *Előszó* tehát azért íródott Wellshez, mert miután Karinthy a *The Sea Lady* átdolgozásában a cselekmény súlypontját áthelyezte a két sematikus nőtípusnak, a csábosnak és az intellektuálisnak, a férfiért folytatott küzdelmére, a *Capilláriában* egyesítette azokat: ők a hús-vér nőalakok, akik a férfinek még a szaporodási ciklusban való részvételét is tagadják: ez a férfi leigázásának következő fázisa, ahol sürgősen a sellő csábereje vagy az intellektuális nő aktivitása: a bullokká alacsonyodott férfi nélkülözhetetlen biológiai funkcióját minden rábeszélés nélkül, észrevétlen féregként végzi. Az *Előszó* é a mű így képeznek egészet: az *Előszó*ban még a sematikus megrajzolt csokoládéangyal és a zupás őrmester a hagyományosan egyoldalú fegyverzetben tör célja felé, Karinthy átdolgozása hangsúlyozza Wells nőábrázolásának dermedt, élettelen voltát, a *Capillária* a két típus egyesítésével önző módon saját élvezeteinek élő, csábos, szószerint férfifaló nőstényt vázol.

Valószínűsíthető, hogy az *Előszót*, s természetesen magát a *Capilláriát* is, még 1925–26 folyamán Karinthy elküldte Wellsnek, talán több alkalommal is, aki nem reagált rá, akár azért, mert nem kapta azt kézhez, akár – ami

---

valószínűbb – mert egyszerűen nem törődött Karinthyval. Ennek ellenére Karinthy 1927-ben előszót írt Dr. Szinnai Tivadar *H. G. Wells. A világ legolvasottabb írójának élete és eszméi* című, a *Pantheon Könyvkiadó* által megjelentetett első nagyobb, Magyarországon publikált Wells-tanulmány élére, melyet az angol író hatvanadik születésnapja alkalmából adtak ki. A több mint hatvan oldalas füzet előszavában Karinthy csupán összevonta az 1921-es és 1925-ös cikkeket és nyíltan rokonítja magát az „angol enciklopédistákkal”, köztük Wellsszel, hisz *Új Enciklopédiája* társszerzőjének legszívesebben „szellemi rokon”-át, Wellset kérte volna fel. Támogatta a wellsi Népszövetség eszméjét is és az emberiség gyermekkoráról szóló wellsi romantikus elképzelést.

Valószínűleg többszöri unszolásra 1929-ben Wells a *Capillaria Előszavát* „kedves és meleg sorok”-kal honorálta – tudjuk meg az USA University of Illinois at Urbana Champaign Rare book and Special Collections gyűjteményéből előkerült, eddig ismeretlen Karinthy levélből, melynek kéziratát – a fejléc tanúsága szerint – korábban már elküldték Wells dél-franciaországi nyaralójába, Grasse-ba, de nem bízva abban, hogy Wells azt valóban megkapta s meg is fogja válaszolni, a levél gépelt verzióját ezúttal Leutalia Vértes Lengyel – Karinthy „egyik barát”-ja – személyesen juttatta el Londonba választ sürgetve. Lengyel Vértes azonban alkalmatlan időben kereste fel Wells titkárnökjét, ahogy ezt egy géppel írott levél tanúsítja:

Gower Street W.C.1.
28th. April 1929.

Dear Madam,

I am very sorry to have called on you at an inopportune moment. I would, however, feel greatly obliged if you would make an appointment with me, either for to-morrow afternoon or sometime on Tuesday, as i am sailing for New York on the Majestic Wednesday the 2nd May.

My reason for calling was to have a personal interview with you concerning Mr. F. Karinthy's book: "Capillaria," that shall be published in New-york. I am bringing a letter from Mr. Karinthy addressed to Mr. Wells which I would like to hand to you personally. As I am travelling via London on purpose to have an interview with you, I hope you will see your way to make an appointment.

Believe me to be,
Yours truly
Leutalia Vértes Lengyel

Kedves Hölgyeim,

Nagyon sajnálom, hogy alkalmatlan időpontban kerestem fel. Azonban nagyon lekötelezne, ha fogadna vagy holnap délután vagy a keddi nap folyamán, mert a Majestic-en május 2-án New Yorkba hajózok.

Célom az volt, hogy személyesen beszéljek Önnel Karinthy úr *Capillaria* című New Yorkban megjelenő könyvéről. Levelet hozok Karinthy úrtól Wells úrnak címezve, melyet személyesen szeretnék átnyújtani Önnek. Mivel azért utazok Londonon keresztül, hogy Önnel személyesen találkozzak, remélem Ön időt szakít a találkozóra.

Őszinte üdvözlettel:

Leutalia Vértes Lengyel

Vértes Lengyel április 29. és május 1. között adhatta át Karinthy április 12-én írt levelét Wells titkárnökjének, akinek magatartása bizonyítja, hogy Wells nem fektetett súlyt a Karinthy által szorgalmazott kapcsolatra, csupán udvarias közönnyel fogadta a magyar író közeledését. „Kedves és meleg sor”-ai, melyekkel megemlékezett a *Capillaria* személyesen neki címzett *Előszaváról*, nem rejtették véka alá azt a sértést, hogy még nem olvasta el a *Capillariát*. Karinthy ennek dacára ajánló sorokat kért Wellstől művének a levélben említett, 1929 májusában küszöbön álló New York-i kiadása elé, ahogy ezt a levél angol eredetije bizonyítja:

Budapest, 12 April 1929

(The MS of this was sent
to Grasse some time ago)

Dear H. G. Wells,

With pleasure do I take the opportunity to-day and thank you for the very kind and warm lines in which you remember the Preface addressed to your estimated person in my work „Capillaria”.

If I can hope, that since you have already found the occasion to read *Capillaria* itself, and still recall the thought expresses in the Preface – and if you do feel, that you would have something to say about the latter, for I indeed have the feeling, that this Preface is not complete without your remarks, you would oblige me greatly by writing them, so as not to deprive the English edition that is soon to appear, of this precious supplement.

I have already an English editor and am only waiting to have the book printed, for I sincerely hope, you will not refuse me the favour to lend me some of your mighty and powerfull words as an introduction to my modest voice, that is to reach the delicate ears of English readers.

I hope and I thank you for it in advance

Very devoted yours

F. Karinthy

A levél magyar fordítása a következő:

Budapest, 1929. április 12.

(Kézirat postázva Grasseba valamennyivel ezelőtt)

Kedves H. G. Wells,

Örömmel ragadom meg a mai alkalmat, hogy köszönetet mondjak azokért a nagyon kedves és meleg sorokért, melyekben Ön megemlékezett *Capillaria* című művem *Előszaváról*, mely az Ön tisztelt személyének szól.

Talán remélhetem, hogy azóta talált alkalmat a *Capillaria* elolvasására, és ha az *Előszó*ban kifejtett gondolatokat felidézve valóban úgy érzi, hogy van valami mondanivalója arról, s mivel érzéseim szerint az nem teljes az Ön kiegészítése nélkül, igazán lekötelezne ha leírná azzal kapcsolatos megjegyzéseit, s így értékes észrevételeivel gazdagítaná a rövidesen megjelenő angol kiadást.

Már találtam kiadót és csak a mű kinyomtatására várok, így őszintén remélem, hogy Ön nem tagadja meg tőlem azt a szívességet, hogy néhány nagyszerű és erőtelje szóval bevezesse szerény írásomat, mely most az angol olvasók csiszolt ízlésű fülét veszi célba.

Ezt remélve előre is köszönöm fáradságát

Az Ön nagyon őszinte híve

F. Karinthy

Öt évvel később a *Mennyei riport* írja le Wells válaszát: „egyik barátom eljuttatta hozzá (ellshez) a *Capillaria* című regényem előszavát. Arra kértem, hogy mondjon véleményt róla. Wells válaszolt a levélre és azt írta, hogy minden művemet ismeri (megjegyzem, csak alig néhány munkám jelent meg angol nyelven), de annyira eltörpül ő (Wells) az előszóban sziporkázó, kápráztató szellem mellett, hogy nem érzi magát hivatottnak arra, hogy véleményt mondjon. Ez persze gúny volt a szellemesség ellen, amely szerinte öncélként hatott. Ezért részesítette hallgatólagos visszautasításban. Már most mondja,

---

hogyan viszonyozzam ezt a szemtelenséget? Mit gondol, méltó bosszú lenne, ha én meg visszautasítanám hallgatólagosan – az egész világtörténelmet, a Wells-félét is beleértve?

És mit tenné a világtörténelem helyére?
Mit? Hát az Encyklopédiámat.”

Nem tagadható az a több kutató által felvetett gondolat, hogy Karinthy Wells segítségével szeretett volna a világirodalom hallhatatlanjai közé emelkedni, vagy legalábbis a New York-i kiadású *Capillariát* eladhatóbbá tenni. Az a tény, hogy az 1925-ös cikk a négy évvel korábban kelt cikknek csupán kiegészítése, Wells születésnap kiadványa pedig csak átrendezi a korábbi anyagot, azt mutatja, hogy Karinthy belefáradt az egyoldalú imádatba, és a Batis-féle levél kritikai fenntartásai ekkorra a személyes kapcsolatok alakulása, illetve nem alakulása miatt ellenérzéssé válhattak. Az urbanai 1929-es udvarias levél illúziómenten, már csak azt célozza, hogy Wells esetleges ajánlása eladhatóbbá tegye a New Yorkban kiadandó regényt: erre az időre Karinthy a *Tengerkisasszony* írója mögött már csak az öntelt világhírességet látja, aki sértődötten utasítja vissza a sziporkázó szellemességbe ágyazott jogos kritikát.

1934-ben *Még mindig így irtok ti* című gyűjteményben majd tíz évvel az 1925-ös *Új Időkben* publikált cikk után Karinthy valóban visszautasítja Wells *A világtörténelem alapvonalai* című művét, melyben az olvasó a világ történelmének alapvonala helyett annak „körömvonalát”, akár labdacspan is lenyelhető sűrítmenyét kapja: Karinthy kipellengérezzi Wellset, aki túlzott egyszerűsítéssel torzította el a tényeket.

Abban, hogy a *Capillária* kedvezőtlen fogadtatásra talált Wellsnél, talán az is szerepet játszott, hogy Karinthy kezdetben nem fedezte fel a *Tengerkisasszony* szuggesztív írójának személye mögött rejtőző, önkritikát nem ismerő öregembert, akinek írói érzékenységét sértette az, hogy élő személlyel, ráadásul magyar íróval rokonították. Másrészt rosszalta Karinthy kritikus látásmódját, bár nem valószínű, hogy megértette, hogy az közvetlen a *The Sea Lady* ellen irányul, ezért tagadta meg ajánló sorait Karinthytól, ahogy ezt a magyar író a *Mennyei riportban* kifejti. Pedig Wellst Karinthy igen magasra értékelte, Babits szavaival élve: Karinthy „Nem a rossz írókat leplezte le: – a jó írókat leplezte le – magát az irodalmat leplezte le, lényegéhez tartozó modorosságokkal, pózokkal és csalafintaságokkal” ... „tökéletesen tudatában van szavai értelmének; kegyetlen, de érző.” S Babits 1926-ban „metafizikai” és „logikus” jelzőkkel illette és a „lehetőségek fantasztikumának” nevezte a magyar író fantasztikumát, ugyanazokkal a szavakkal jellemezte azt, melyeket Karinthy használt öt évvel korábban a *Nyugatban* Wells művészetének leírásakor.

Sajnálatos módon a *Capillária* angol fordítása (*Capillaria*) csak posthumus kiadásként jelent meg; 1965-ben Budapesten (Corvina Press), 1966-ban New Yorkban (Living Books) 1965-ben és 1978-ban Londonban (New English Library/Times Mirror), mindhárom esetben egy kötetben az *Utazás Faremidoba* (*Voyage to Faremido*) című regénnyel. Karinthy életében a New York-i publikációt talán az 1929–1933-as gazdasági világválság akadályozta meg.

*

Szalay Károly állítása, miszerint Karinthy mindig „hiteles” szóhasználattal élt és „nagyon is tudatosan és jelképtartalommal emlegetett közismert történelmi neveket”, felveti a *Capillariába* (Capella az Auriga csillagkép elsőrendű csillaga, a mitológia szerint a gyermek Zeust tápláló, illetve védő kecske neve; ami azt sugallhatja, hogy a mű eredetileg csillagközi utazásnak íródott, esetleg eredeti helyszíne a Capella csillag lett volna). Valószínűbb azonban, hogy az első cím sajtóhiba volt, mivel a mindössze egy hónappal később publikált kiadásban a cím már *Utazás Capillariába*. A címválasztás okának magyarázataként felvetődött a ccapillaritás, mint fizikai jelenség magyarázata is, ami a felületek kölcsönhatásának és egymáshoz való viszonyának, ez esetben férfi és nő, földi halandók és az őket megvetéssel szemlélő tengeralatti halhatatlanok közötti kapcsolat és kölcsönhatás története. Mindkét esetben az ember a kapcsolat vesztese, bár ostoba önzésében ezt aligha veszi észre: a halfarkú sellőt tolószékben ülő nyomorrékként kezelik, de ennek ellenére jó partinak tartják mérhetetlen vagyona miatt, bár pénzéhez vér tapad. Gulliver alárendelt volta szembetűnőbb, bár ő sem volna rest angol gyarmatként deklarálni a tengerfenéket.

Karinthy talán tudta, hogy Wellsnél előfordul a szó „capillotomist” változata a *Mikor az alvó felébred* című regényben. Capillus = haj, szőrszál, tomist = anatomist = boncoló, elemző = fontos tisztséget viselő fodrász művész, aki a legjobb hajvásái fazon megválasztásához hiptonikus pillantásokkal méregeti a jövőbe csöppent főhőst. A hajszál-fonalféreg képzettársítás vezet el a címválasztás helyes magyarázatához: Karinthy a műben rejti el a címválasztás titkát, amikor a *Capillariabeli* szaporodást egyes tengeri pókokéval, vagy az ájtatos kabócaéval veti össze. Ezeknek nőstényei sokkal nagyobbak, mint a hímek, ami így van a *Capillaria* családba tartozó fonalféreg, a cpillaria-fertőzés kórokozói esetében is, ami bizonyára jól ismert volt az orvostudományt hallgató Karinthy számára. Az elsősorban a rágcsálókban előforduló, általában kötőszöveti kapszulába beágyazódott fonalféreg a rágcsáló felfalásával jutnak a gazdaszerveként funkcionáló ragadozó szervezetébe és ott szaporodnak, nyilvánvalóan a gazda tudta nélkül, mely gazda-parazita kapcsolat nem idegen a *Capillariában* leírt oiha-bullok viszonytól. A *Capillaria* családba létező mintegy tíz faj kétivarú verziójának szaporodásában résztvevő nőstények és a hímek között is fennáll a fent említett ivari dimorfizmus, azaz méret és alakbeli különbözőség, akárcsak

---

az oihák és bullokok között. Az átlagosan három-négyszer, de néha tízszer is nagyobb nőstény parazitájaként funkcionáló hím párját „tudtán” kívül termékenyíti meg, csupán „komfort” érzést okozva. Az oihák tetszéséért versengő bullokokhoz hasonlóan, külsejükön viselt vonzó „ékszerekkel”, tömlővel, szárnyakkal és szemölcsessel „igyekeznek” megnyerni a „gyengébb” nem kegyeit. A nagy méretű nőstény elfogyasztja a kicsi hímet, és így tudtán kívül megtermékenyül, oiha és bullok kölcsönösen feltételezik egymást: a nőstény nem szaporodik a bélrendszerében meghúzódó hím „közreműködése” nélkül. Országuk, Capillária, a teremtmény parazita, a bullok alkotó munkáján alapul, ahol a párnyi hím önként rendeli magát alá, s meggy abszurdul akár halálba is az őt megigéző óriási nőstény után.

E talányos mű további rejtélye kiváló fordítójának, Tábori Pálnak a nevéhez fűződik, aki a nyilvánvalóan angol eredetű „bullok” szót, minden különösebb ok nélkül „bullpop”-nak „fordította”. Bár a *Capillária* fordítása csak 1965-ben jelent meg, a fenti Wellshez írott Karinthy levél alapján joggal feltételezhető, hogy a fordítás már 1929-ben kész volt, ami annál is valószínűbb, mert ekkor Tábori még Magyarországon élt, mi több, ugyanabban a budapesti bérházban lakott, ahol a Karinthy család, s már jelentős műfordítói múlt állt mögötte. Nem kétséges hát, hogy a módosítás Karinthy beleegyezésével történt csupán azért, hogy növelje a szituáció abszurditását. A „bullok” szó mögött könnyű felismerni az angol bullock-ot, melynek használata arra utal, hogy a mű elsősorban angol olvasónak, illetve szerzőtársnak készült. A szó egyfelől ökröt vagy tinót, másfelől fiatal bikát jelent, de utalhat a „bollock” vagy gyakrabban annak többesszámú „bollocks” szóra, mely a heréket jelenti, ezenkívül a helytelen vagy nevetséges dolgok rosszállásának kifejezésére is használatos. Mivel Karinthy teremtményeit inkább „bika-dudornak”, azaz „bull-pop (out)”-nak szánta, a módosult alak a fordító számára annál is alkalmasabbnak tűnhetett, mert ilyen angol szó nem lévén, fokozza egyedi szituáció abszurditását.

Az 1917 februárjában, a *Capillária* első publikációjával egyidőben Babits Mihályhoz írt levél kulcsszerepet játszik a Wells-Karinthy-viszony tisztázásában: arról árulkodik, hogy Karinthy ellentmondásosan viszonyult Wellshez: nagyra értékelte témaválasztását és gondolatvilágát, de kritikusan viszonyult írásmódjához. A *Tengerkisasszony* témaválasztása megragadta képzeletét, de az, hogy fordítása egyben átdolgozás is, bizonyítja kritikus szemléletét. Így született wellsi hatásra a *Capillária*, melyben Karinthy rámutatott a vonzó irodalmi téma maga által helyesnek tartott feldolgozási módjára. Feltételezhetően az *Előszó* azért követte a művet kronológiailag, mert Karinthy úgy döntve, hogy elküldi Wellsnek a *Capilláriát*, meg akarta „könnyíteni” a rejtély megfejtését: azt, hogy a mű a *The Sea Lady* kozmikus betolakodójának témájára épült: azt a Karinthy-féle fordítás-átdolgozás a domináns nőstény és az elnyomott hím

tragikomédiájává formálta, majd a *Capilláriában* paródiává fejlesztette: a rab-szolga észrevétlenül funkcionáló véglénnyé korcsosult. Egyidejűleg az enciklopédizmus jelszavával együttműködésre szólította fel Wellset, arra, hogy együtt definiálják újra a megváltozott világ, a huszadik század fogalmait. A sziporkázóan szellemes *Előszó* azért került a *Capillária* élére, mert Karinthy abban reménykedett, hogy a *Tengerkisasszony* szerzője felfedezi a két mű között fennálló rokonságot, s a *Capilláriában* kölcsönzött wellsi motívumokért cserébe Wells a magyar író enciklopédiájának részleteit kölcsönzi majd. Milyen kár, hogy ezt az üzenetet Wells oha nem olvasta ki a *Capilláriából*, hisz minden valószínűség szerint el sem olvasta azt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits Mihály. Karinthy Frigyesről (Egy angol kiadó érdeklődésére) Nyugat, 1926/1. 72–73. o.
- Balogh Tamás. A gondolat a legjobb léghajó. Szakdolgozat. Szeged. 2000.
- Fráter Zoltán. Mennyei riport Karinthy Frigyesrel. Bp. Magvető. 1987.
- Karinthy Frigyes. Utazás Faramidóba. Capillária. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1972.
- Karinthy Frigyes. H. G. Wells. Nyugat. 1921. 941–943. o.
- Karinthy Frigyes. Így írtok ti. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 117–119. o. = Még mindig így írtok ti. bp. (1934) Nyugat. 83–85. o.
- Karinthy Frigyes. Utazás Capilláriába. Esztendő. 1918. április 22–31. o.
- Karinthy Frigyes. Utazás Capilláriába. Esztendő. 1918. május. 108–117. o.
- Kolozsvári Grandpierre Emil: Széjegyzetek a legnagyobb magyar humorista életművére. In.: K. G. E.: Eretnek esszék. 359–423. o.
- Révai nagy lexikona. Révai testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. 1912. Iv. 264. o.
- Leon Stover, d., When the Sleeper Wakes: A Critical Text of the 1899 New York and London First Edition, with an Introduction and Appendices, by H.G. Wells (Jefferson, N.C.: McFarland) 2000. p. 108. note 35.
- Szalay Károly. Minden másképpen van. Karinthy Frigyes munkássága viták és vélemények tükrében. Kozmosz Könyvek. Bp., 1987.
- Dr. Szinnai Tivadar: H. G. Wells A világ legolvasottabb írójának élete és eszméi. Karinthy Frigyes előszavával. Pantheon Könyvkiadó. Bp. 1927.
- H. G. Wells. The Sea Lady. Collection of British Authors. Tauchnitz Edition. Vol. 3618. Leipzig: Bernhard Tauchnitz. 1902.
- H. G. Wells. Tengerkisasszony. Vázlat, holdfényben. Karinthy Frigyes fordítása. Athenaeum R.-T. Kiadása. Modern Könyvtár. 1913. 324–326. sz.
- H. G. Wells. A tengeri tündér. Fordította: Kiss Dezső. Genius Kiadás. 1926.
- H. G. Wells. When the Sleeper Wakes: A Story of Years To Come. 1899. = Mikor az alvó felébred. Ford.: Mikes Lajos 1–2. köt. Bp. 190?. Singer-Wolfner. (Egyetemes regénytár); u.a.: Új idők, 1900. (folytatásos sorozat)

Buda Attila

FRANCIA NÉGYES AVAGY A KÖRÜLMÉNYEK TÁNCA

(Részlet egy életrajzi bevezetőből)

*Csak magamat tudtam méltónak hozzád
És hozzáám méltónak csak tégedet.*

(Szabó Lőrinc: Nyári hajnal)

Őszre azonban, ha nem is úgy, ahogyan Ferenc József még 1914-ben elképzelte, a háború véget ért. A katasztrofális vereségek és a gazdasági élet rohamos hanyatlása következtében a monarchia hadserege felbomlott, s a különböző nemzetiségű katonák tömegével hagyták el a frontokat, illetve szolgálati helyeiket. Szabó Lőrinc¹ sem maradt tovább Lugoson, néhány napi debreceni tartózkodás után, végleg leszámolva a kisszerű családi körülményekkel, felutazott Budapestre, régóta tervezett vágyait valóra váltani. Lakóhelyének megváltoztatásában persze főleg az utóbbi, irodalmi ambícióinak beteljesülése ösztönözte, de erre biztatta Czellár Ferenc is, aki ebben az időben már Dienes Kató komoly udvarlója volt; mindketten a budapesti lehetőségeket ajánlották figyelmébe. Maga Dienes Kató 1918 szeptemberétől szintén a pesti egyetem hallgatója lett. Szabó Lőrinc, Juhász Gézának írt egyik ekkori levele alapján tudható, hogy november 10-én, némi elemózsiával és természetesen könyvekkel megrakva érkezett a fővárosba, jövődő hódításai helyére, amelytől kezdetben ugyanúgy tartott, ahogyan évekkor előtte Debrecentől. Ismerősei nem voltak, egzisztenciája a semmivel egyenlő, s képlékeny terveit csupán a siker erős áhítozása támogatta meg. Azt biztosan tudta, hogy tanulni akar s azt is, hogy valamilyen módon kapcsolatot kell keresnie az irodalmi élettel.

Első budapesti albérlete a Damjanich utca 7. szám alatt volt. Lakásviszonyai ezután még hosszú ideig ziláltak maradtak, ezt csak rövid időre szakította meg a Gráf-féle ismeretség és Babits Mihály segítsége. Pályaválasztásában – saját elbeszélése szerint – először bátyja boldogulása befolyásolta, hiszen az őszi, még háborús szemesztert a Műegyetem gépészmérnöki karán kezdte el. Ide azonban szinte csak beiratkozott, mert két hét múlva már a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarának német-latin-francia szakát – Szabó Lőrinc más és más időpontokban más és más szakokat nevezett meg az előbbi három közül – választotta, Kőhalmi Béla szerint elsősorban az itt tanító Babits és Riedl miatt. Utóbbi név elfogadható, de Babits Mihály² csak 1919 első negyedében

kezdte meg előadásait a budapesti egyetemen, kinevezését az egyetemváltáskor még nem lehetett tudni. Volt debreceni osztálytársainak és barátainak emlékezései viszont az egyetemváltást Dienes László hatásának tulajdonították, őt Szabó Lőrinc még 1918 tavaszán ismerte meg Debrecenben. Dienes Szabó Ervin halála után a Fővárosi Könyvtár vezetője lett, s már a Budapestre készülő, a megélhetést lehetővé tevő pénzkereseti forrás után érdeklődő fiatalembernek segíteni próbált azzal, hogy valamilyen könyvtári foglalatosságot javasolt neki. November elejéig az ekkor már egyetemista Dienes Kató volt a közvetítő, Lugosra és Debrecenbe küldött soraiból úgy tűnik, hogy testvére 1918 őszétől számított Szabó Lőrincre. Amit azonban ő kezdetben valami okból nem vett igénybe, – az is lehet, hogy nem volt még megfelelő könyvtári hely –, s a fővárosba érkezését követően először házitanítóskodásból tartotta fenn magát, s kezdte meg egyetemi tanulmányait. Dienes László, aki „*vasárnapként többször látott magánál ebéden*” (Vers és Valóság) azért is jelentős szereplő Szabó Lőrinc ismerősei között, mert 1919 nyarán ő ajánlotta Stefan Georgét a figyelmébe. Legalábbis ezt írta a Föld, Erdő, Isten kötet bevezető magyarázatában élete végén. A magyarázat azonban nem áll összhangban a korabeli dokumentumokkal, ugyanis már egy 1919. február 20-án kelt, Révész Ágnesnek címzett levelében „*apám, császárom, istenem*” jelzőkkel emlegette a német költőt. Mindez azt mutatja, hogy sokszor kérdéses, az általában Szabó Lőrinc elmondásában és utólag megörökített események valójában hogyan és mikor zajlottak le. Nehezen hihető például, hogy a november közepén Budapestre érkező Szabó Lőrinc ekkori beiratkozását a műegyetemre az egyetemi szabályok lehetővé tették volna, az pedig még inkább, hogy két hét után, kb. november végén átiratkozhasson a bölcsészkarra, a félév vége előtt néhány nappal. Persze meg lehet, hogy a zilált háborús viszonyok, vagy a jelenleginél is nagyobb egyetemi szabadság ezt valóban lehetővé tették. Mattyasovszky Erzsébet évtizedekkel későbbi emlékezései szerint 1918 őszén mutatták be neki a katonaruhás Szabó Lőrincet az egyetemen, ezt követően pedig baráti körük egy ideig közös volt; de emlékezésében az időrenddel bajok vannak, megállapításai pontatlanok, s befolyásolja azokat a Tücsökzene nem egy verse is. Mindenesetre Szabó Lőrinc katonai leszerelési igazolványának dátuma: 1918. december 4. Eddig mindenféleképpen hordania kellett a csukaszürke egyenruhát – ő még ezután is viselte –, az igazolás hátoldalán pedig az olvasható, hogy 1919. január és február hónapjára is felvette főiskolai illetményét. Amihez valószínűleg igazolnia kellett valamilyen oktatási jogviszonyt. Kérdés azonban, hogy milyent? Tény az is, hogy egyetemi órarendje csak 1919-ből maradt fenn, s Békés István, aki 1918 novemberi leszerelése után még egy fél évet debreceni jogászokodással töltött el, a következő évben találkozott Szabó Lőrincel az egyetemen. De a dátumok ebben az utólag írt emlékezésben is bizonytalanok, s nem segíti a probléma

---

megoldását az sem, hogy a Szabó Lőrinc-filológia pillanatnyilag nélkülözi az egyetemi tanulmányok bármilyen, hivatalos iratát is. Az viszont biztos, hogy Szabó Lőrinc a második választást sem tartotta végleges megoldásnak, hiszen „már első félévben kijelentette, hogy nem akarja a bölcsészeti fakultás nyolc félévét végighallgatni és nem szándékozik tanítani, mert író lesz.” Szabó Lőrinc 1945-ben megemlítette, hogy még Debrecenben Ady és Heine verseinek hatására döntötte el, hogy életcélul a költői mesterséget fogja választani. S nyilvánvalóan ebben erősítette meg az is, ahogyan később Babits Mihály fogadta. Mivel azonban állandó keresete nem volt, s rendszeres otthoni támogatásra sem számíthatott, Budapestre érkezését követően mégis házitanítóskodásra szorult. Ez azonban szerencsével járt, mivel tanítványánál megismerkedett Gráf Ferenc borkereskedővel, aki megkedvelte, s élete végéig támogatójává, atyai jóakarójává lett. Az első gyors segítség abból állt, hogy Gráf 1919 elején befogadta az ifjú egyetemistát Podmaniczky utcai kényelmes lakásába, ahol ő ez év novemberéig otthont talált.

Szabó Lőrinc Budapestre már tekintélyes mennyiségű önálló vers és műfordítás birtokában érkezett. Jogosan sarkallta a becsvágy, hogy mihamarabb értő kezekbe juttassa azokat. Ady és Babits ígézetében érkezett – utóbbi lépett Heine helyébe –, de a nagybeteg, halála előtt álló Adyval már nem találkozhatott. Babits Mihállyal való személyes megismerkedése élete egyik legnagyobb eseményévé vált, barátságuk, annak meglazulása, majd mindkét fél részéről a történetek rezignált tudomásul vétele egyaránt nagy hatással volt Szabó Lőrinc pályájára. De a homály itt is kísért. A fiatalabb pályatárs s idősebbről, a vele együtt töltött időszakról, főleg annak halála után, többször nyilatkozott és emlékezett, s kapcsolatuknak kiemelt helyet juttatott a Tücsökzenében is, illetőleg a verseit kommentáló magyarázatokban. Ezek az utólagos ismeretek azonban nem egy esetben ellentétesek a korabeliekkel. A *Vers és Szorongás* sorai arra utalnak, hogy bölcsészkar-i évfolyamtársai kapacitálták, hogy vigye el költeményeit a Nyugathoz, vagyis a megismerkedés az egyetemváltás után a szerkesztőségben történt. Van azonban ebben a versben egy sor, amely – talán önkénytelenül – mások kapacitálására is utal: „*ezek / ezek is hozzá kényszerítetek,*”. Ekkori ismerősei, Békés István és Kőhalmi Béla viszont az évfolyamtársak készletét kihagyó, vagy arról nem tudó változatot örökítették meg: szerintük Dienes László mutatta be Szabó Lőrincet Babitsnak. A kétféle verziót azonban egy bizonyos ponton összhangba lehet hozni. Az 1918-as év első részében ugyanis a szeptember 30-án elhunyt Szabó Ervin és Babits Mihály közös pacifista akciót terveztek, találkoztak a Fővárosi Könyvtárban is, s Szabó Ervin szeptember 14-én írta neki az utolsó levelét. A könyvtárban Babits nyilván beszélt Dienessel is – persze máshol is találkozhattak –, aki nagy valószínűséggel említést tett Szabó Lőrincről is, s esetleg azonosította avval a gimnazistával,

---

akinek Baudelaire-fordítását évekkel korábban Dienes Kató vitte el a Szabóky utcába. E kettős emlék hatására, meg persze verseinek értékei miatt fogadta az idősebb költő avval a kitüntető szívéllyességgel Szabó Lőrincet, ahogy ez a Tücsökzenében olvasható. Újabb probléma azonban, hogy mindez mikor történt. A *Babits műhelyében* című emlékezésben Szabó Lőrinc 1918 végére, majd ugyanott pontosítva a „*sorradalmas*” novemberre tette első találkozásuk dátumát, s a Szabó Lőrinc-irodalom ezt a dátumot vette át. A Kisnaplóban viszont, amely szinte a történetekkel egyidőben keletkezett, 1919 januárját adta meg, minden részletezés nélkül. Talán inkább az utóbbi fogadható el, egyrészt, mert közelebb volt a tényleges időponthoz, másrészt, mert ez jobban értelmezhetővé teszi a történeteket: miután januárban Dienes László ajánlása, említése (esetleg személyes bemutatása) után a szerkesztőségben felkereste, majd miután a szerkesztő kedvezően nyilatkozott, a szokásosnál később kezdődő egyetemi órákon is találkoztak, s az Ady-szeminárium névsorát már Szabó Lőrinc állította össze, ami egyben közelebbi ismeretségük nyitánya is lehetett. Bár Szabó Lőrinc 1919. március 10-én Juhász Gézának küldött levelében, amelyben részletesen beszámolt egyetemi körülményeiről, többek között arról is, hogy Jászi Oszkár és Babits Mihály is előadásokat fog tartani, egy szót sem ejtett arról, hogy utóbbival személyesen megismerkedett volna. S 1951-ben a katonaság számára készített önéletrajzában is mellőzte a dátum pontos megadását: „*Az egyetemen Babits Mihály mellé kerültem, akit verseimmel és versfordításaimmal már előbb felkerestem a Nyugat szerkesztőségében és aki csakhamar barátjává fogadott.*”

Babits Mihály, aki a Budapestre érkezett Szabó Lőrinc számára, később az első számú legfontosabb emberré vált, 1918-ban töltötte be a harmincötödik évét. Az egyetem elvégzése és vidéki tanítókodás után 1911-ben előbb újpesti, majd hamarosan budapesti lakos lett, különböző gimnáziumok magyar-latin szakos tanára. Először Rákospalotán, aztán a tisztviselőtelepi Szabóky utcában lakott, munkahelyeihez viszonylag közel. 1908 őszén a Nyugat megbecsült szerzőjévé vált, 1917-től neve szerkesztőként is szerepelt, igaz, hogy Osvát mellett elég nehéz volt ennek a feladatnak megfelelni. 1918-ig már három kötet verse jelent meg, amelyek egyfelől fokozódó megbecsülést, másfelől értetlenségeket vontak maguk után. Tanulmányai, A gólyakalifa című regénye, Dante-fordításának első része mind-mind alkotóereje nagyságát mutatták. Magánélete azonban nem alakult szerencsésen. A félénk, szórakozott, de gyermekkorában eredendően nyílt kisfiúból a családi hatások, a véglegessé nem válhatott egyetemi barátságok, szerelmi csalódásai, munkakezdő éveinek hányódásai, s a verseit az első pillanattól kísérő, értetlen és rosszindulatú támadások szemérmes, zárkózott, rendkívül érzékeny, önmagát rejtegető, befelé élő egyéniséget formáltak. Bonyolult személyiségében költészete modernitásának tudata, – amely inkább a régmúlt eszméihez, mint a félmúlthoz, vagy az újhoz kapcsolódott –,

---

az önfelmutatás vágya s lelkiállapota, az érdemtelennek tartott külvilágtól való visszahúzódás kívánsága, valamint saját személyiségének önmaga általi leértékelése ellentétbe kerültek egymással. Az ilyen diszkrepencia nem tartható fenn a végtelenségig maradandó személyiségbeli károsodás nélkül: a diszharmonikus hatások közt hányódó szellem egyre szomjasabban kereste az oldódást. Amit azonban részben ő tett lehetetlenné, életelvihez való következetes ragaszkodásával, minőségvágyával és teljességigényével. A másik nemhez fűződő érzelmi viszonya ugyan gazdag volt, a cselekvéstől azonban félelmei, amelyek néhány kudarcos próbálkozása újbóli megismétlődését vetítették elé, visszatartották. Partnerkapcsolatainak sikertelenségében a fentiek mellett szerepet játszottak még az anyához fűződő negatív érzések, másrészt éppen az anyja által a másik nemet leértékelő, s a fia által kiválasztott személyeket erős kritikának alávető viselkedése. Hozzájárultak mindehhez azok a támadások, amelyek a világháború kitörése után már nem költészetét, hanem személyét vették célba. Babits ugyanis az első pillanattól kezdve szembeszállt a hadakozás céljaival, a felesleges áldozatokat termő összezsapásokkal. Játszottam a kezével (1915) című verse után hazafiatlansággal vádolták meg, s a következő év elején a VKM alkalmatlannak találta arra, hogy a fiatalságot nevelje, ezért az egyik Tankerületi Hivatalba helyezték át. Az erősen pedagógus hajlamú Babitsnak ez rendkívül rosszul eshetett, s a hivatalbeli munkát is csak néhány napig bírta. Az év végén állásügye és egzisztenciája rendeződött ugyan, de néhány hónap múlva, a Fortissimo (1917) című vers miatt immár vallásgyalázással vádolták meg. Az 1918-as év háborús szörnyűségei érzékeny idegrendszerére jelentős hatást gyakoroltak, s mindez szokatlan reakciókban is megnyilvánult, ahogyan erről a vele kapcsolatos korabeli emlékezések egy része is említést tett.

Mindezeket a körülményeket figyelembe kell venni a gyorsan elmélyülni látszó barátság elemzésekor. Kezdetben az oldódás és az érvényesülés vágya nem került szembe egymással, hiszen a szerkesztő a tizennyolc (tizenkilenc?) éves fiatalember verseinek és fordításainak értékét nyomban felismerte. Azonnali kiadásukat ugyan nem javasolta, ellenben – Szabó Lőrinc emlékei szerint – szerzőjüket meghívta magához, s már a harmadik találkozás alkalmával összetegeződtek. Lehet azonban, hogy ezeket a dátumokat, időjelzéseket (nem a tényeket!) is az életút költői (ön)értelmezési kísérleteként lehet csak elfogadni. Az mindenesetre érdekes, hogy ebben az időszakban íródott leveleiben erről nem tett említést senkinek, pedig mindig beszámolt arról, ami sikereivel és olvasmányjaival állt kapcsolatban. Ez a motívum egyébként szintén a *Babits műhelyében* című írásban olvasható először, s azután került a *Tücsökzene Reviczky utca 7* című versébe. Mindenesetre ezzel az ismeretséggel lakáskérdésének ideiglenes megoldása mellett, írói terveinek végrehajtása útjából is elhárultak az akadályok. A kapuk megnyíltak előtte, ami ezután történhetett, kizárólag képességeinek függvényévé vált.

Babits Mihály 1919. január 25-én kinevezték a budapesti egyetem esztétika tan-
székére egyetemi tanárnak, május 5-én pedig a magyar irodalom és a világirodalom
professzorának. A második félév azonban nem kezdődött meg a szokásos időben,
mert az egyetemi autonómiát képviselő és féltő professzorok tiltakoztak az ő kine-
vezése ellen is, ezért első előadássorozatát csak március közepétől tartotta közép-
iskolai tanároknak, továbbképző jelleggel. Április elsejétől pedig „Az irodalom
elmélete” címen hirdetett órákat, – az első április 8-án volt –, illetve Ady-
szemináriumot tartott. Nyilvánvaló, hogy Szabó Lőrinc, aki március 21-e után
Dienes László segítségével végre álláshoz jutott az Országos Könyvtárügyi Hivatal
és Bibliográfiai Központban, kellő rendszerességgel nem tudott részt venni az
oktatásban: „csaknem kizárólag az új tanórák óráit látogattam, Babits és Laczkó-órákat,
tisztelőből és kíváncsiságból”. Mivel azonban az Ady-szeminárium leendő hallgatói
sokan voltak, Babits az ismerőst kérte meg, hogy válassza ki a legmegfelelőbbeket.
E feladatnak Szabó Lőrinc becsülettel eleget is tett, s Babits előadássorozatának
részletei is azért maradhattak az utókorra, mert azt írásban is rögzítette. (Rajta kívül
még Fábry Zoltán és Nagy Sándor is megörökítette annak egy-egy összefüggő
részletét.) Ismeretségük azonban a tegeződés ellenére – feltéve, hogy ekkor már
tegeződtek –, a tanár-diák hierarchiát nem lépte még át; februártól ugyanis Babits
egyfelől Csinszka³ közeledését igyekezett számára elfogadható mederbe terelni,
másfelől írni kezdte „Timár Virgil fia” című kisregényét, amely bizonyos vonatko-
zásokban éppen a Komjáth Aladárral,⁴ általánosabban pedig a mester-tanítvány
kapcsolattal szemben táplált illúziói végkövetkeztetését tárgyiasítja. Önmagában
ezek is lefoglalták energiáit, de emellett fel kellett dolgoznia valahogy egyre erősö-
dő csalódottságát a korábban általa is kívánt és támogatott társadalmi rendszer
megváltozásában, pontosabban a megváltozott társadalmi rendszer változatlan
módszereiben, s emellett egyetemi és a Nyugattal kapcsolatos elfoglaltságai is vol-
tak; az év elejétől rá hárult ugyanis a folyóirat tényleges szerkesztése. Az 1919-es év
első felében azt a baráti közelséget, amit Szabó Lőrinc később sugallt, az is cáfolja,
hogy neve ebben az időben Csinszka Babitsnak írt leveleiből hiányzik, míg Kom-
játhy Aladárt sokszor említette, s Babits családi levelezésében is csak 1920. no-
vember 12-én olvasható először Szabó Lőrinc neve, míg Komjáthyé korábban is
már többször. Mivel ebben az időszakban Szabó Lőrinc Gráf Ferenc jóvoltából
lakással is rendelkezett, nyáron vendégük lehetett balatonföldvári nyaralójukban,
volt munkahelye, szükség esetén Dieneséknél kosztolhatott, nem volt elég indok,
hogy az egyetemi lehetőségeken túli kapcsolatot alakítson ki Babits Mihállyal. A
rövid tanév befejeztével pedig ezek a lehetőségek is megszűntek, s találkozásaik
legfeljebb a kávéházakra szorítkoztak, amiről kicsit később a Kisnapló hűségesen
beszámolt, valamint megmaradt a Dienesék-alapozta távoli ismeretség. Mindez
megváltozott azonban augusztusban. Bár Dienes László már július végén ismeret-
len helyre távozott Budapestről, Szabó Lőrinc még augusztus első napjaiban is

---

bejárt munkahelyére. A Peidl-kormány bukása után azonban mindenki számára világossá lett az újabb változások visszafordíthatatlansága, ami egyben munkahelyének megszűnését is jelentette. Ekkor kérhette, más pártfogója nem maradván, Szabó Lőrinc Babits segítségét, aki augusztus 19-én titkáruul ajánlotta Szabó Dezsőnek vagy Komjáthy Aladárt, vagy Szabó Lőrincet. A két Szabó kapcsolata a fiatalabbnak újabb ismeretségeket hozott, s ebből az időből megőrzött feljegyzéseiből az derül ki, hogy a Babitshoz főződő ismeretség csak egy volt a sok közül; igaz, szeptember 13-án itt említette őt először keresztnevén. De az világosan kiteszik naplójából, hogy minél többet volt a közelében, minél jobban megismerte, annál kritikusabban viszonyult hozzá.

Szabó Lőrinc 1919 novemberében ismét albérlet szorult, mivel Gráf Ferenc visszajövele után a kényelmes lakást el kellett hagynia. Harmadik egyetemi félévét nem kezdte el, elsősorban megélhetési nehézségei miatt mondott le végleg az intézményes oktatás örömeiről. Decembertől vezetett Kisnaplójának oldalán írók, költők, kritikusok, irodalomtörténészek és más művészek, kiadók, stb. nevei olvashatók, akik között Babitsot is sűrűn emlegette. A napló oldalain nyomon követhető ismeretségük kibontakozása, amelynek legnagyobb felhajtó ereje mindkettőjük irodalmi érdeklődése volt. Ősszel Szabó Lőrincnek már szabad bejárása volt a Reviczky utcai emeleti lakásba. Bár Babits karácsonykor egy hétkötetes Adalbert Stifter-gyűjteménnyel ajándékozta meg (ő pedig Babitsot egy Stefan George-kötettel); de a Szentestét mégis Gráfék társaságában töltötte. 1920 februárjában Szabó Lőrinc új albérletbe költözött a Visegrádi utcában, de ez is hasonló volt az előzőhöz. Írói, pontosabban műfordítói tehetségének növekedését a különböző közleményeken túl az is mutatta, hogy március közepén titkos szerződést kötött Babitscsal Erato címmel tervezett gyűjteménye egy részének lefordítására, majd pedig Tóth Árpád és Babits társaságában hozzáfogtak Charles Baudelaire verseinek fordításához. Az őt korábban pénzzel is segítő Babits, látva helyzetének reménytelenségét, májusban üzenetet hagyott neki, hogy költözzön hozzá a Reviczky utcába, s Szabó Lőrinc július elejétől mintegy tizenkét hónapot töltött fizikai közelségében is, eleinte harmadikként Komjáthy Aladárral, majd 1921 elejétől Török Sophie-val⁵ megosztotta a háromszobás lakáson. A tücsökzene 245. versében ugyan az áll, hogy „*két év vele, két év nála*” (*Két év*); ez az időmeghatározás azonban legfeljebb első részében fedti a valóságot, a Reviczky utcai huzamos tartózkodás ideje nem volt sokkal több tizenkét hónapnál.

Ezen a ponton egy több évtizedes, hivatalosan és fennhangon soha ki nem mondott, ám pletykaszintű szóbeszédben és jólértesültséget fitogtató, kutakodó rosszindulatban számtalanszor megjelenő vád tisztázása miatt hosszabb kitérőt szükséges tenni, aminek indokoltságát az is alátámasztja, hogy maga az irodalomtörténet sem volt képes még szebenézni a tárgyalandó problémával,

---

amely feltevésként ível át és éled fel időről-időre az irodalomközeli, netalán azt gyakorló nemzedékekben. Ez a gyanú a következő: vajon Babits Mihály és Szabó Lőrinc, általánosabban pedig Babits Mihály s a vele szorosabb ismeretségben álló fiatalok kapcsolatát nem a homoszexualitás motiválta-e?

Anélkül, hogy a nemi szerepek és viselkedések összes (genetikai, pszichológiai, mentális, szociokulturális, stb.) aspektusát itt részletesen vizsgálni és elemezni lehetne, tehető előzetesen is néhány megjegyzés. Először is nyilvánvaló, hogy, amennyiben e feltételezésnek volt egyáltalán bármi alapja, – akár csak elgondolásban, akár végrehajtott aktusban is – akkor azt a résztvevők halálukig kellőképpen rejtegették, ami a közvélekedésnek a homoszexualitással kapcsolatos reakcióit ismerve, tökéletesen érthető. De az is biztos, hogy az emberi kapcsolatok a velük egy időben keletkezett alkotásokban, illetve a magánélettel összefüggő írásokban (pl. levelezésben) ott hagyták nyomukat, amit az utókor dekódolni s értelmezni képes. Ilyen utalások, sőt konkrét megjegyzések a XX. századi magyar irodalom néhány alkotójának leveleiben felfedezhetők, ezek széleskörű közlése éppen emiatt nem is valószínűsíthető. Babits Mihály és Szabó Lőrinc alkotásaiban, valamint levelezésében azonban hasonlóan a leghalványabb nyoma sincs. Arról nem is beszélve, hogy a szenzációra és botrányra vágyó pletykaéhség mindig elfelejti, bármilyen emberi kapcsolatnak a nemek egyezése vagy különbözőése csupán a kereteit hozza létre, tartalommal azt a résztvevő felek töltik meg; nincs tehát semmiféle ok, indok és legfőképp indulat, a változó szokáson és a könnyen irányítható közhangulaton kívül, amely az egyiket a másik fölé helyezhetné; hacsaknem a mindenkori harcmezők vágóhídjainak áldozatai, akiket ugye, valahogy mégis elő kell állítani. Ezenkívül: eltekintve attól, hogy az ilyen jellegű kiközösítésekben egyfelől rejtett, önmagának tért követelő szándékot, másfelől ebből következő nyílt kirekesztést (ad absurdum: megsemmisítést) lehet felfedezni, amelyek mellett maga is stigmatizálás oka legfeljebb hivatkozásul szolgál, sőt: nem ritkán a címkézés csupán utólagos indok egy céljában eltitkolt érdek vagy érdekek által kiváltott (el)pusztító, diszkreditáló cselekvéssorozat megokolásul; a homoszexualitással megjelöltekre vonatkozó vélemények egy, a konstrukciót létrehozókétól eltérő, legtöbbször nem is szexuális jellegű viselkedés magyarázhatatlanságát, felszólító, nyugtalanító, mert különböző, számonkérő, számvetésre készítő jellegét igyekeznek eltörölni, hatálytalanítani vagy legalább semlegesíteni. Az utókor, amely már rég nem ismeri a bizalomra épülő, és a tudás örömteli – ez értelmi és nem érzelmi irányultság – átadására vonatkozó szándékot, azt, amelyik legfőképp a pszichikum megváltozásával lát csak lehetségesnek bármilyen, az emberiség egészét érintő változást, nem véletlenül magyarázza így a számára érthetetlen tényeket. Az, aki életében soha nem tapasztalta magában az értelemre vágyó szellem szomjú sóvárgását gondolkodó, azaz férfias, de nem okvetlenül férfi és férfi közötti barátság után, aki

---

nem tudja, hogy vannak emberek, akik számára más öröm szinte nem is létezik, mint a világ általuk felismert összefüggéseinek hozzájuk hasonló autonóm és kreatív személyiségeknek való átadhatósága; az semmit sem képes felfogni Babits Mihály cselekedeteinek mozgatórugóiról. Saját elvek és saját tudás szerint nevelt tanítványok, akik idővel barátta lesznek, s akikkel szellemi közösséget lehet alkotni; ezt szerette volna, és ez nem teljesült életében sohasem.

A vád azonban, mindezek előreengedése után is képtelenség, mert az egykor létezett testi és lelki körülmények egyaránt cáfolják. Szabó Lőrincnek erre egészen egyszerűen nem volt szüksége, hiszen a Kisnapló feljegyzései szerint ilyen igényeit, – néha Komjáthy Aladárral együtt – a Magyar utca egyik nyilvánosházában, a Fridában elégítette ki; emellett voltak hosszabb-rövidebb ideig tartó alkalmi partnerei is, mint például Zorka, Rippl-Rónai József modellje, akit még a Reviczky utcába is felvitt, amikor Babits nem volt otthon. („Később is sokszor meglátogatott a Reviczky utca 7-ben Babitsnál, én meg őt az Elemér utcában.” – Vers és valóság). Másfelől Babits, aki Csinszkát, azon túl, hogy személyes tulajdonságai is elfogadhatatlanok voltak számára, azért sem vette feleségül, mert tartott Ady halálon túli átkától⁸, ami mégiscsak az immateriális világ körébe tartozó gátlások egyike; hogyan is ment volna bele egy olyan, azonos neműek közötti kapcsolatba, amely ráadásul Oscar Wilde esete óta az egész művelt világ álságos megbotránkozását vonta maga után, s főleg aktív és tevőleges cselekedeteket kívánt? Ugyancsak a Kisnaplóban olvasható, hogy egy alkalommal, amikor Szabó Lőrinc és Komjáthy Aladár újból elindultak a kuplerájba, vitték volna magukkal Babitsot is, de ő nem ment. A naplóíró ezt úgy kommentálta, hogy Babits félt; Babits írásainak ismerői viszont így módosíthatják a minősítést: az önmagát „késettszemű ember”-ként jellemző költő 1919-ben nem akart már senkit sem magához engedni a világból, intim szféráját a lehető legkevesebb személyre, önmagára szűkítette. Ezt mutatják az égy évvel később keletkezett, „Költészet és valóság” című vallomásának sora is: „Semmit sem akartam volna már, csak hogy békét hagyjanak; ne kelljen szólnom semmit, csak amit már ezerszer megszoktam; rendes agglegényéletet, kávéházakat, csak egypár embert körülöttem, akik már bútorok: halált az életben.” A szóbeszéd, amely közvetetten Szabó Lőrincet is érintette, először Breszkovszky Ede egyik 1911-es, a Népszavában megjelent írásában olvasható, amelyet ő Babits egész írói-költői tehetségének megkérdőjelezése után, mintegy ultima ratióként tartott szükségesnek megemlíteni, rájátszva a bebörtönzött angol költő körüli indulatokra. Második nagy eljövetele akkor következett be, amikor kiderült, hogy a Baumgarten-örökség kedvezményezettje Babits Mihály, s a rokonok, e vádat is felelevenítve, próbálták megsemmisíteni a végrendeletet. 1941 után, mivel Babits Mihály személyének élő jelenléte (azaz: mások által látott hatalma) megszűnt, a korábbi, ilyen irányú vádak írásbeli terjesztése értelmét

vesztette, ám az 1945 utáni években a közbeszédnek bizonyos terein ismét lehetőség nyílt azok terjesztésére. Ebben az időben ugyanis az irodalmi és kulturális élet különböző pozícióiba olyanok is bekerültek, akik korábban megítélteik, esetleg támogatóik voltak, s akik úgy érezték, a hálát, amire köteleztek volna őket a korábbi pártfogás, önmaguk érdekében s a kényszerítő korszaknak is engedve, halkán, ám annál hatásosabban kell ellensúlyozniuk. Heller Ágnes például emlékezései kötetében⁷ megemlíti, hogy a pesti egyetemen Bóka László milyen érdekes történeteket adott elő Babits Mihály szerelmi életéről, illetve annak a hiányáról. Ez, az egyetemi évekből fennmaradt emlékkép pontosan mutatja azt a mélységet, amelybe a magyar kultúra ebben az időben jutott.⁸ Az ország első egyetemén, a hazai tudományosság egyik fellegvárában, ahelyett, hogy a XX. század egyik igen jelentős alkotójának műveiről érzékeny és értő előadások hangoztak volna el, az előadó csupán arra érezte feljogosítva magát, hogy választott szerzője – általa oly jól ismert? – szerelmi életének körülményeit taglalja a hallgatók előtt. Egyébként mindenről lehet beszélni, akár erről is; de a művek helyett? Vagy mindez csak ügyetlen fogalmazás lett volna részéről? A tudáshiány kompenzálása a jólértesültség köntösében? A parancsoló karkívánat illetően megjelenítése a tudományos oktatásban? A polgáriként megbélyegzett szerzőkre vonatkozó tiltások oldási kísérlete az életkorral (és a tapasztalatokkal) járó cinizmus köntösében? Hogy pedig a mag milyen jó talajba hullott, azt mi sem bizonyítja jobban, mint ez: ahelyett, hogy nyugvópontra és az életrajz megfelelő helyére került volna ez a kérdéskör; újból és újból feltámad a néha agresszív indulatot is magába foglaló bizonytalanság: volt-e, s ha igen, milyen testi kapcsolat Szabó Lőrinc (és Komjáthy Aladár), s Babits Mihály között? Mindez azt mutatja, hogy az esztétikai-ideológiai eredetű megalapozás következtében bálványnak hitt, vagy bálványként látott alkotó műveinek száműzése, majd amikor az már abszurdá vált, lefokozása többek között e rafinált vádra alapozva vált lehetségessé, amelynek az volt az erre fogékony közegnek szóló, ki nem mondott, többértelmű üzenete, hogy Babits a fiatalságot nem csupán művészileg, de testileg is aberrálta.

A második kitérőt az ígéretesen kezdődő mester-tanítvány viszony megszakadásának kell szánni. A mesterére támadó tanítvány, a tanítványt megtagadó mester a kultúra évszázados folyamata alatt mintegy arhetípussá vált, s hallgatólagosan feltételez a megismerkedés, valamint a kölcsönös elfogadás után egy hosszabb-rövidebb nyugalmi s egy igen változó hosszúságú konfliktusokkal teli szakaszt. Szabó Lőrinc monográfiái is elfogadják ezt a korszakolást, egyfelől „két ellentétes egyéniség ellentétes nosztaligájá”-t látva (Kabdebó Lóránt), másfelől így összegezve Szabó Lőrinc első kötetére célozva: „Az emberipályatársi kapcsolatnak mélyen átélt őszintesége, a fenntartás nélküli barátság izzó hőfoka süt ezekből a versekből. Zavartalan szakaszának hatása Szabó

Lőrincre rendkívüli volt.” (Rába György) Mindezt a kikövetkeztethető, sorba rakható tények, események alá is támasztják, de az is biztos, hogy nézeteltérésük és elválásuk az első pillanattól ott lapult kapcsolatukban, s törvényszerűségében kevés ok van kételkedni. Igaz ez akkor is, ha Babits Mihály 1938. március 19-én a következőket írta Illyés Gyulának egyik beszélgetőfüzetébe Szabó Lőrincről: „Az igazi összeveszés abból jött, hogy távollétemben feltörte egy szekrényemet, mert keresett benne valamit.” A szóban elhangzó válasza azonban megjegyezte: „De akkor még gyerek volt.” Mindezt persze csak az elkerülhetetlen artikulációját lehetővé tevő egyik okként lehet figyelembe venni, a konfliktus eredete ennél többször volt: szerepet játszott benne az eltérő mester-ségbeli felfogás, mint a kölcsönös csalódás alapja, az egyéniség- és korkülönbségek, valamint a női praktikák, mint felerősítői és tudatosítói a történeteknek.

Nehézzé teszi azonban a szálak felfejtését, hogy az 1918 és 1921 közötti évekről csak Szabó Lőrinc⁹ és Tanner Ilonka (Török Sophie) emlékezései ismertek; Babits csak áttételeken keresztül, fikciósan örökítette meg ekkori érzéseit, Komjáthy Aladár pedig sehogysem. Ugyanakkor a Tücsökzene egyes verseibe, illetve a Szabó Lőrinc prózai írásaiba, emlékezéseibe foglaltak nem minden esetben a valóságnak megfelelően rögzítik a történeteket; az emlékezet és a személyiség fénytörése módosítja, átcsoportosítja és (másképp) értelmezi a tényeket. Ráadásul a nyomtatásban megjelent emlékezések, valamint a múltat újra felépítő Tücsökzene versei a kortársak visszamenőleges memóriáját, sőt: magának Szabó Lőrincnek is későbbi összefoglalóit egyaránt befolyásolták, s mindezek a tények szintjén talán az irodalomtörténészekre is a kelleténél nagyobb hatást gyakoroltak.

Szabó Lőrinc és Babits Mihály életének szorosan összetartozó része három szakaszra osztható. Az első megismerkedésüktől, amely a Kisnapló szerint 1919 januárjában történt, 1919 november/decemberéig, a Gráf Ferenc lakásából való távozásáig tart. Újbóli albérletbe szorulásától 1921 elejéig, Babits házasságáig tart a második, ennek az időszaknak egy részét a Reviczky utcában töltötte. Végül a harmadik ez év nyaráig, elköltözéséig tartott.

1918. november 24-én, tehát körülbelül abban az időben, amikor Szabó Lőrinc a bölcsészkar mellett döntött, Babits Mihály egy riportban a legújabb irodalomról ezt mondta: „Helyrehozhatatlan kárnak tartom, hogy a harcban lévő ifjúság visszamaradt a tanulmányaiban. A költő is folyton-folyvást neveli magát állandó tanulással, s ez az elveszett négy év már pótolhatatlan.” A Fortissimoval kapcsolatos kálváriájának végén pedig így összegzett: „Én most teljesen az irodalomnak adom magam és otthagynom a tanárságot. Szerettem a tanárságot, nagyon sok pedagógiai akarat van bennem, de fárasztó munka volt. Kétféle munkát nem lehet végezni, ezután már teljesen az irodalomnak élhetek.” Az ezt követő egy-két hónapban ismerkedtek meg, s Babits, bár látta és elismerte

Szabó Lőrinc formatechnikáját, versteremtő tehetségét, mégsem javasolta azonnal a megjelenést: „Érni kell, várni” (*Akkor hát szerdán...*), ahogy a Tücsökzenében olvasható. Az 1919-es csonka év folyamán Babits egyedül szerkesztette a Nyugatot, tehát ha megfelelő verset talált volna Szabó Lőrinc termésében, biztosan közölte volna, még a fennállt cenzúra ellenében is. De az 1919-es évfolyamban nem jelent meg Szabó Lőrinc-írás. Babits tehát a tartalmi-formai összetevők, egyszerűbben szólva a gondolatok s megfogalmazásuk általa még művészietlen, nyers részleteit is jól látta, s ez a megjelenési érettségre vonatkozó különbség kettejük között az elköltözésig és azon túl is) megmaradt. De ebben az eltérésben csak pedagógiai problémát látott, s azt gondolta, hogy egyszerű ismeretbővítéssel és némi személyes példával meg lehet változtatni azt a mintát, amelyet Szabó Lőrinc követni s gyakorolni kívánt. Babits Mihály részéről ez a nevelés lehetőségeibe és a (számára) vonzó kultúra erejébe vetett naiv hitnek bizonyult. Illúzióknak azonban Szabó Lőrinc sem volt híján, s a Tücsökzenének azok a részletei, amelyek találkozásuk kezdetét beszélik el, nyilván az egész kapcsolat fényében hangolódtak olyan egyértelműre. Hiszen ismeretségük az első pillanattól alapvető egyenetlenséget hordozott magában: Szabó Lőrinc érvényesülésre törekedett, s Babits Mihály, bár megoldást és mentőkötelet kívánt nyújtani túrhetetlen helyzetű pályatársának (mert annak érezte tagadhatatlanul), de ezt- legalábbis kapcsolatuk első szakaszában –a dolgok fölött álló, gondoskodó, ám részvételen apa gesztusával tette, nem pedig a rokon gondolkodásúak között megszokott hétköznapi szimpátiával. Szabó Lőrinc ezekben a hónapokban sokkal ritkábban volt mellette, mint később, ezért nem is ismerhette meg közelebbről az amúgy is szívesen rejtőzködő idősebb férfit; s a tapasztalt udvarias érdeklődés félrevezette, mert olyan érzést látott mögötte, amely ekkor még nem létezett. Később persze, értelmezve életét, nyilvánvalóan az első pillanattól feltételeznie kellett azt; bár az sem hagyható figyelmen kívül, hogy kapcsolatuk elemzését már ő maga is egyoldalúan végezte el. Hogy a sorsul kapott, aztán lemondásra képtelenül megszeretett egyedüllét mennyire lényeges alkotórésze lett Babits Mihály egyéniségének, azt az is mutatja, hogy egyetemi előadásaiban milyen jelentős helyet szánt az írói magányosságnak. Nála ez több, pontosabban más, mint a fiziológiai körülményekben érzett hiány, ezt a lelkiállapotot a XX. század későbbi filozófusai majd egzisztenciális magánynak fogják nevezni. Maga Babits 1919. június 10-én egy riportban ezt nyilatkozta róla Márai Sándornak: „Az író mindig egyedül van, nem áll a Társ viszonylatában a világgal. Az író egyedül van, és benne van a világ. Ami kívül van, a tárgyak, dolgok, emberek, események nem tartoznak hozzá, nincs is mélyebb közük egymáshoz.”

Látható tehát, hogy egy közösségből kiváló, s egy közösségben feloldódni kívánó, de közösséget nem található szándék került egymás közelébe. Szabó Lőrinc

---

elfogadta a tanítványi, famulusi szerepet, Babits Mihály elfogadta a távoli nevelői feladatot. Ez kapcsolatuk első részében nem terjedt túl az egyetem nyújtotta lehetőségeknél. Ennek oka egyrészt az volt, hogy Szabó Lőrincnek dolgoznia kellett a Hivatalban, hogy megélhessen, Babits előadásai az egyetemi autonómiát védő professzorok ellenállása miatt elég későn kezdődtek meg, végül. A Nyugat és más irodalmi lapok júliusi betiltása miatt nem nagyon volt irodalmi fórum, ahol az értelmes irodalmat közre lehetett volna adni. A hónapok múltával azonban összefűzte őket az egyre erősebb kiábrándultság, amit a politika lényegi változatlansága miatt éreztek. 1919. június 3-án például Szabó Lőrinc ezt írta anyjának: „*az első és legfontosabb volna már: béke és nyugalom; akár vörös, akár fehér.*”

Amikor Babits Mihály megismertette Szabó Lőrincsel az irodalmi élet főbb szereplőit, az már 1919 második felében történhetett, amikor az egyetemi kötelezettségek kurtán-furcsán véget értek, s az írói szervezkedések és az irodalmi élet keretei is újrakezdődtek. Ámde 1919 augusztusát követően a feltörekvő akarat s az egzisztenciális magány mellé lépett a létezésbeli vákuum. Mivel az egyetemi kötelezettségek a politikai változással együtt mindkettőjük számára véget értek, elvileg az új élet kezdésére is lehetőségük nyílt, ámde hamar kiderült, az új hatalom módszereiben csak az előző(k) folytatása. Ezekben a hónapokban családi nehézségei (apja betegsége) miatt hosszabb-rövidebb időket már Komjáthy Aladár is a Reviczky utcában töltött. A közösnek érzett történelmi szerencsétlenség, mindhármójuk kiábrándultsága, s a nap nap utáni találkozások módosították egyfelől a rászorultságot, másfelől a segítőkészséget. Ezért ajánlotta például Szabó Dezső figyelmébe is mindkettőjüket. Az a kevés idő, amelyet végül Szabó Lőrinc töltött mellette, lassú ismertségét alapozta meg. Talán ezek a hónapok (1919 ősz – 1920 tavasz) lehettek Szabó Lőrinc Babits általi tanításának legintenzívebb hónapjai is; ősszel az egyetemen ugyanis a görög lírával akart foglalkozni, s tervezett előadásainak anyagát ismerhette meg a vele több időt töltő, korábbi tanítványával. Ha így volt, akkor ez mindenképpen kapcsolatuk megerősödésére utal, amelynek azonban kiváltó oka mindkettejük esetében változatlan maradt. Elgondolkoztató azonban, hogy Szabó Lőrinc 1919 decembere és 1920 június elseje között vezetett Kisnaplójában nyoma sincs olyan tanulási szituációnak, amilyent a Tücsökzenében megörökített, s amelyben tanár és tanítvány egyoldalú ismeretátadásban és ugyanolyan számonkérésben kommunikál egymással. Angol nyelvtudásra többek között az Oscar Wilde-, a Shakespeare- és az Omar Khajjam-fordítások miatt volt szüksége, a Shakespeare-sonettekre például 1920 tavaszán kapott megbízást. Május 29-én már arról számolt be Lázár Júliának, hogy megtanult angolul, de nincs szó a levélben arról, hogy Babits Mihály tanított volna (meg), pedig mindenről beszámolt, egyéb Babitscsal kapcsolatos ügyekről is. Az *Angol*

lira című versben említett eset időbeli elhelyezése tehát nehéz, de annyi mindenetre megállapítható, hogy rendszeres angoltanításról nem volt szó, az eset nem lépte át a versben említett (két óra) időtartamot. Persze Szabó Lőrinc prózai írásai azt tanúsítják, hogy Babits inkább megnyilatkozott, amikor tanított, s aztán – nem utolsó sorban a tanítvány hatására – a rendszeres ismeretátadásnak szánt kétszemélyes előadások hamarosan csapongó témájú társalgásokká váltak. Idézet a Kisnaplóból: „*Vitatkoztunk minden elképzelhetőkről. Aztán beszélgettünk a nőkről, a »rendes« és »rendellenes« nemi érintkezésről. Mondhatom, hogy én »rendellenesebb« vagyok nála. De hát ez természete is! Elmeséltük, hogy hogy történt az »első asszonnyal való eset, stb.«* Jellemző az is, hogy – Komjáthy Aladár és Szabó Lőrinc társasága ellenére – 1919 decemberének utolsó napjaiban Babits egy interjúban a következőket mondta Mihelics Vidnek. „ma várunk kell megint, mikor jön az ifjú tehetségeknek új raja, mint csoportos madarak. Bizony ma, a háborús nevelés korában, sokára várhatunk erős kultúrájú nemzedéket. Az ifjak kultúrátlansága szinte megdöbbentő.” Másfelől szembeötlő, a Kisnaplóban, hogy bár Szabó Lőrinc rokonszenvez Babits Mihállyal és számít is rá, de egyben lenéző sajnálatot is táplált iránta, amely nem volt más, mint a fiatalabb férfi körülményeket és lelki indítékokat nem ismerő, vagy azoktól idegenkedő kegyetlensége az idősödő, magányos és ezért kiszolgáltatott idősebbel szemben. Szabó Lőrinc Babits öt felemelő gesztusától saját bizonytalanságait kompenzálva nyomban egyenrangúnak és egyenértékűnek gondolta magát vele, s ezért egyoldalú empátiával – és megszerzett pozíciója féltésével – figyelte őt. Ezt mutatja például az is, ahogyan a Csinszka-kapcsolat végkifejletére viselkedett. 1920. január 20-án a Kisnaplóba a következő bejegyzést tette: „*Mihály Adynéval már kibékiült. Roppant ellenszenves és roppant vonzó nő.*” Csinszka volt olyan érzékeny személyiség, hogy megérezte ezt az ellenszenvet is legyőző, megszerzésre törő vágyat, – persze ő nem hódíttatni, hanem hódítani akart. Ebben az időszakban már előtte is nyilván világos volt, hogy Babits Mihállyal kapcsolatos korábbi elképzelései kivihetetlenek, s emiatt akár jogosan találhatott volna bűnbakot Szabó Lőrincben, mégis csak ennyit írt róla Babitsnak: „Hallom Aladárt keveset látni Veled, Centrálba sokat jársz – és egy – csúnya, szemüveges és kellemetlen fiú állandóan a nyakadon ül. Te pedig szereted és érted a szépet Mihály. Vagy megváltoztál az idővel? Én nem hiszek benne.” Ezeknek a mondatoknak az értelmi összefüggése megkérdőjelezhető, és nem látszik igazolni azt, amit január 28-án Szabó Lőrinc jegyzett fel, mintegy annak bizonyítékául, hogy Babits Mihály szereti őt: „*a múltkor Adyné kívánta tőle kibékiülésük fejében (egy levélben írta ezt), hogy »kapcsolt le azt a csúnya, fekete, pápaszemmes fiút a társaságodból«.* – Persze mondanom se kell, hogy Mihály ebbe nem ment bele, sőt nekem is elmondta a dolgot.” (A Vers és valóságban Csinszka már csak „*kurta feljegyzésben*” mondta: „*csúnya, fekete fiú.*”) Csakhogy Szabó Lőrinc valószínűleg félreértette

---

azt, amit látott, tapasztalt. Babits Mihály ugyanis ez idő szerint, – ahogy ez az élet tartalmára vonatkozó interjúrészletei, írásai alapján megállapítható –, nem Szabó Lőrinc társaságát akarta, hanem Csinszkaért nem akarta, s ezért nem teljesítette a Szabó Lőrinc kikapcsolására vonatkozó kérést, ha volt ilyen egyáltalán. Amikor aztán Csinszka a tavasz folyamán Márffy Ödönnel próbálkozott tovább, Szabó Lőrinc azonnal feljogosítva érezte magát Komjáthy Aladárral együtt arra, hogy március 10-én vigasztalásul és Csinszka állítólagos hűtlenségét ellensúlyozandó nagy ovációval egy pompás nőtényt szállítsanak Babitsnak – talán a Frida választékából –, Komjáthy Aladár erre az éjszakára máshová ment aludni. Kérdés, hogyan fogadta Babits ezt a neki szóló áldozatot és lemondást a fiatalok részéről? Mindenesetre a hónap végén Szabó Lőrinc a következőket jegyezte fel: „[Babits] *nagyon levert és szomorú volt. Kétségbeesett, teljesen vigasztalan ember, aki elvesztette egyensúlyát. Nem hisz egyáltalán magában. Féltékeny is kissé mindenkire. Rám is, mondta.*” (Kisnapló). A Szabó Lőrinc által látott féltékenység azonban nem akadályozta meg Babitsot abban, hogy 1919 őszétől, miután Osvát visszatért a folyóirathoz, ne kezdeményezze nála egyik pártfogoltja műveinek közreadását a Nyugatban. Ez azonban számára egyáltalán nem volt könnyű, hiába viselte a Nyugat szerkesztője címet. Szabó Lőrincnek a folyóirattal kapcsolatos későbbi tartózkodása nem is Babitsnak, hanem Osvátnak volt köszönhető. Végül Babits mégis elérte, hogy 1920-ban, előbb az Omár Khajjám fordítások egy részét, majd egy-két szabadverset, később pedig néhány Baudelaire-fordítását közölje a Nyugat. Az év során egyébként Szabó Lőrinc önálló köteteket is meg tudott jelentetni, bár ezek csak műfordítások voltak. Egy-egy Charles Baudelaire- és Oscar Wilde-gyűjtemény. Babits Mihály segítőkészségét mutatja, hogy 1920 nyarától, ahogy előtte Komjáthynak alkalmilag, most Szabó Lőrincnek is felajánlotta lakása biztonságát addig, ameddig személyes sorsa jobbra nem fordul.

Mivel Szabó Lőrincnek 1919 november közepétől nemcsak munkahelye, de rendes lakása sem volt, íróársai közül többen segíteni akartak és segítettek is rajta. Például Móricz Zsigmond, aki megkérte, hogy lányait, Virágot és Gyöngyit segítse a tanulásban. A fiatal költő ezt a lehetőséget örömmel fogadta, de amint kiderült számára az evvel járó kötöttség, hamar szabadulni kívánt attól.

A következő hónapok, amelyekben az azonos lakásra koncentrálódó élet az eddiginél is több beszélgetésre adott alkalmat, elmélyítette Szabó Lőrinc és Babits Mihály barátságát. Ezt Babits megnyilatkozásai is mutatják. 1920. október 23-án, november 15-én és november 24-én ugyanis Centrál-beli közös vacsorájuk után beavatta Szabó Lőrincet élete néhány bizalmas eseményébe és érzésébe, ezek a vallomások ma Babits Mihály életének fontos forrását jelentik, s egyben Halálfiái című regényének közvetlen előzményének tekinthetők, amiből a következő év nyarán, Török Sophie-val kötött házassága után bontakozott ki a

---

regény első változata. Babits közlékenységének és vallomásosságának határát jelzik azonban, hogy például miről nem szólt: a titokzatos, Fogarasi Emmáról, Kiss Böskéről, Révész Ilusról; egyszóval nagy, de beteljesületlen szerelmeiről és talán beteljesült, de szerelem nélkül maradt kapcsolatáról. Másfelől a közelség egymás pontosabb és teljesebb, az addigától eltérő intenzitású megismerését is lehetővé tette. Mindazokat a mentalitásbeli különbségeket, amelyeket eddig csak távolról figyeltek, most nap, mint nap közletről láthatták egymásban, emiatt az eltéréseket regisztráló érzések több okot találhattak, s meg is erősödhettek. Törvényszerűnek látszik mindkét részről már ekkor bizonyos csalódás jelenléte. Ezt azonban elfedte még (elsősorban önmaguk előtt) az irodalom gyakorlása, valamint a pontosan meg nem határozható tanulási szituáció: a magánéletbeli különbözést, az alkati és felfogásbeli eltéréseket palástolta a közös munka (Erato, Baudelaire-fordítás) kényszere és feladata. Életük közös kerete mellett persze mindketten (és Komjáthy Aladár is) megőrizték külön színhelyeiket és munkáikat is, Szabó Lőrinc ekkor például Shakespeare szonettjei magyar változatának elkészítésével is birkózott.

Ezt a munka összekovácsolta négyhavi egységet szakította szét török Sophie megjelenése 1920 őszén. Ő ez idő tájt hivatalnokként dolgozott, munkahelyi és családi körülményeinek kiszolgáltatva, az önálló életre törekedés ambíciójával, s mint Kaffka Margit vagy Csinszka, ő is közlési vágya, mondani- valója artikulálásának lehetőségében látta megkapaszkodásának egyetlen esélyét és élete beteljesülésének zálogát. Néhány versközlési próbálkozásának kudarc után elhatározta, hogy nem adja alább, a Nyugatnak fogja elküldeni verseit, s személyesen Babits Mihályt fogja megkérni az alkalmasság eldöntésére: ambíciója semmivel sem volt kevesebb, mint Szabó Lőrincé két évvel korábban. De elég ügyefogyottan kezdett a megvalósításhoz, először a Baross kávéházban kereste Babitsot, ahová akkor ő nem járt, aztán a Szabóky utcába ment, ahonnan már 1916-ban elköltözött. Végül 1920 november elején mégis bekopogtatott ő is a Reviczky utcai lakás ajtaján, ahol első alkalommal vigasztalan legénylakás képét látta, s személyes találkozás híján csak pársoros üzenetet tudott hagyni. November 12-én újból próbálkozott. Babits, Komjáthy Aladár és Szabó Lőrinc előző este színházban voltak, ezért aludtak, amikor becsöngetett: a két fiatal az első, Babits a belső szobában. Megérkeztekor lázas rendcsinálás kezdődött odabent, majd megismerkedhetett Babitscsal is, aki, mint korábban Szabó Lőrincet, őt is újbóli személyes megjelenésre invitálta. A fiatal beszélgetésük alatt a kulcslukon keresztül leskelődtek. Hogy Babits véleménye a hozott versekről s a látott személyiségről mi volt, azt közvetlenül nem lehet tudni, s talán érthető is, hogy erről sem írt soha, fikciót többé-kevésbé kizáró elbeszélésben. Az viszont fejtételezhető, hogy az emberi kapcsolatokra vonatkozó lelki beállítódása nem változott, s kötelező udvariassággal, ám semmitmondó

részvétlenséggel fogadta az új jelentkezőt. Török Sophie viszont följegyezte, hogy Babits érdeklődését Szabó Lőrinc keltette fel iránta, aki erotikus verseket író nők utáni kíváncsiságában olvasta el a házigazdának írt leveleket, s hívta fel rá a címzett figyelmét. A közlés valóságtartalma elfogadható; s az hogy a címzett érzéketlen volt arra, hármójuk közül ki olvassa még el a neki szóló leveleket, egyértelműen az érdektelenséget mutatja. Az már más kérdés, hogy ezt a közömbösséget Szabó Lőrinc így értelmezte: Babits a levélíró(ka)t átengedi neki. Ezért Török Sophie november 29-i, harmadik látogatásakor amíg Babits telefonált, gyors ismerkedésbe, majd beszélgetésbe kezdett a fiatal lánnyal. A látogató, aki verseit mindenáron a Nyugatban akarta viszontlátni, azonnal felfogta, hogy e célja elérésében Szabó Lőrinc szövetsége lehet, hiszen „ez a kalandvágyó, esetlen, zöld ifjú azt fogja tenni, amit én akarok.” Török Sophie hagyta hát, hogy Szabó Lőrinc udvaroljon neki, Babits azonban Török Sophie szempontjából rosszul reagált: Szabó Lőrinc gyors hódítását láva, az indítékokat és a tartalmat nem ismerve, azt gondolta: „hát ez is csak *olyan?*” November végén, december elején Török Sophie és Szabó Lőrinc gyakran találkoztak kávéházakban, ahol a közös témák nagy részét a távollévő Babits Mihály jelentette, hiszen Szabó Lőrinc is ezen az úton látta célját leghamarabb elérni. Török Sophie szerint december nyolcadikán már azt tervezték, hogy össze fognak házasodni, ugyanis ő mindenféleképpen meg akart szabadulni otthoni sivár környezetéről, s ezt csak házasság útján látta kivitelezhetőnek; Szabó Lőrinc pedig azonnal felajánlotta, hogy majd ő lesz a másik fél. (Ennek kivitelezéséhez kellett neki a szülői engedélyt megkérnie. Kérdés azonban, hogy az év végén, amikor Mikes Klárával kötött házasságot, miért nem volt szükség erre? Hiszen a nagykorúságot jelentő 24. évet még ekkor sem töltötte be?) Igaz, tette hozzá Török Sophie az utókornak „nem volt kellemetlen a gondolat [ti. Szabó Lőrincnek], hogy engem bírhat, másrészt (mégis, ki tudja) szabad is akart maradni.” Ezt a felfogást Szabó Lőrincnek Mikes Klárával kötött házassága is alátámasztja. Persze török Sophie is csupán látszatházasságot tervezett, amelytől megkötése után nem sokkal, egy kellő előkészítéssel megrendezett hűtlen elhagyás vagy tettenérés indokával könnyen meg lehet szabadulni. Saját elbeszélése szerint ebben az időben még Babits iránt mély és meghatott hódolatot érzett, – vagyis szerelmet nem –, Szabó Lőrincel pedig pajtáskodott, de ezekben a napokban kosarazta ki egy nagybirtokos kérőjét, emellett még szerelmes is volt valaki másba, akivel nem akart szakítani; teljes volt hát az érzelmi zűrzavar benne. Szabó Lőrinc, mivel más lakhelye nem volt, Török Sophie-t is a Reviczky utcába akarta vinni; Babits Török Sophie viselkedését látva a házasságot ellenezte, de az odaköltözést nem; azaz féltette Szabó Lőrincet, de befolyásolni döntését nem akarta. Szabó Lőrinc és Török Sophie (névleges) egybekelésüket egész decemberben tervezték, Török Sophie azonban kikötötte, hogy

---

szerelméről nem hajlandó lemondani. Itt azonban hiba van az elbeszélésben, mert ha valami eleve névleges, akkor miért kellene kikötést tenni a függetlenségre? Valószínűsíthető, hogy terv ide, terv oda, Szabó Lőrinc meg akarta kapni azt, amiről úgy gondolta, hogy neki jár. December folyamán kávéházakban találkoztak, s a tanítvány, ahogyan mesterétől látta, „Verstani leckéket adott, felolvasott George-, Hoffmanstahl-, és Liliencron-verseket, Mihály verseire is felhívta a figyelmemet.” Török Sophie egy alkalommal elment vele a Reviczky utcai lakásba is, de az ott történekről nem esik említés. December nyolcadikán viszont Babits hívta meg őt délutáni beszélgetésre. A „szerkesztő úr” megszólítást ekkor cserélték fel a tegeződésre. Uzsonna után azonban Babits otthagyta őket a lakásban (lehetséges, hogy megbeszélték előre, de valószínűbb az idősebb lemondó tapintata), ahonnan Török Sophie is „undorodva és szomorúan” ment haza később. Január 6-án Török Sophie újból a Babits nélküli Reviczky utcai lakásban járt, másnapra viszont ismét Babits Mihály hívta meg őt. Mivel Török Sophie-t szerelmi érzései még ekkor is máshoz kapcsolták, Babits itt tapasztalt viselkedésében „a nagy ember kegyét” érezte; a fiúk követelődéseit pedig ingerülten háritotta el magától. Viselkedése azonban mégsem lehetett teljesen egyértelmű, hiszen Szabó Lőrinc és Komjáthy Aladár – ugyanavval a meggondolással, ahogyan a Csinszkával esett szakítás után diadalban szállítottak Babitsnak egy kiváló női példányt –, most Török Sophie-t akarták megfogni neki. De Török Sophie éles szemű megfigyelésének is lehetett alapja, Szabó Lőrinc „az én szerelmemet akarta fölhasználni, hogy eltörölhetetlenül Mihályhoz kapcsolódhasson.” Ezt követő hétfőn Babitscsal és Szabó Lőrincsel moziban voltak, kedden pedig – egy találkáját elkésve –, Török Sophie merész ötlettel bement a Centrálba. Itt az írók nagy ovációval fogadták, Babits azonnal odaszaladt hozzá, Szabó Lőrinc pedig nyomban elbeszélte mindenkinek, hogy a csinos fiatal lány a szerkesztő menyasszonya. A különasztalnál beszélgetve Török Sophie némiképp logikátlanul számon kérte Babitstól, hogy miért rontotta el Szabó Lőrincsel közös tervüket, ami egyébként is formáság lett volna csupán. „Mihály sebesen rajzolgatott a márványszotalra: van egy más megoldás is [...] az a megoldás lehetne..., hogyha hozzám jönnél feleségül!” Török Sophie-nak a történekekhez időben közelebb megörökített változatának egy részét gyöngítheti, hogy Szabó Lőrinc esetleg nem kezdettől volt rá féltékeny, csak miután kiderült, hogy helyette Babits Mihály jön számításba; ha ugyanis kezdettől Babits lett volna a cél, Szabó Lőrinc kezdettől kizárólagosságra törekedett volna.

Török Sophie emlékezéseiben nincs nyoma, de ez a lehetőség, – bár korábban megfordult a fejében –, teljesen váratlanul érte; mintegy kéthónapos ismeretségük eseményei következtében gondolni sem mert rá. Meglepetése váratlanul érte; mintegy kéthónapos ismeretségük eseményei következtében gondolni

sem mert rá. Meglepetése nyilvánvalóan nagy volt, el lehet képzelni a megközelíthetetlennek hitt szerkesztő ajánlatának hatását. Idősebb korában Török Sophie úgy emlékezett, hogy Babits leánykérése a valóságosnál egy-két héttel később volt; az emlékezet működése, amely javítani akart az idő rövidségén, egyértelműen mutatja a helyzet abszurditását. Szabó Lőrinc elképedése is óriási lehetett, látva az előtte is rejtett indítékú cselekedet gyorsaságát, bár ez számára esetleg egy terhesnek érzett, könnyen véglegessé válható kapcsolattól való szabadulást is jelentett. Bámulatánál csak csalódása lehetett nagyobb, mert akadt olyan személy, aki fontosabb lett Babits Mihály életében, mint ő. Utólag a tőle való eltávolodásnak egyik okát is e házasságban látta. Nyilvánvaló, hogy ezt a váratlan lehetőséget a feleség minden rendelkezésre álló eszközzel védeni igyekezett, és védenie is kellett, főleg Szabó Lőrincnek attól a Babitsra gyakorolt, a másokra nemre vonatkozó erotizáló hatásától, amely a Kisnapló soraiban is megmutatkozik. Ez részéről jogos volt; hibázott azonban, ha és amennyiben ezt az irodalomra is kiterjesztette. Szabó Lőrinc és Babits Mihály környezetében más sem tudott azonban arról a két okról, amely egész biztosan befolyásolta a váratlanságot és gyorsaságot. A Nyugat szerkesztője egész életében nagy jelentőséget tulajdonított bizonyos, egyszer már megtörtént eseményeknek, jelentős következtetéseket vont le azokból, életében számtalan példa akad erre. Mivel Ady Endre 1915-ben, házasságkötése idején 38 éves volt, ez biztosan befolyásolta az 1921-ben szintén 38 éves Babitsot; ha ebben az évben nem, akkor már soha nem lesz családja. (Nem beszélve arról, hogy Csinszka is 1920 augusztusában házasodott meg másodszor.) A polgári szertartás gyorsaságát az motiválhatta, hogy családját és főleg anyját kész helyzet elé állítsa, s ne kelljen szembesülnie és elviselnie a különféle indokú lebeszéléseket. Elhatározása váratlanságának azonban legfőbb okozója a hirtelen fellobbanó szerelem, s kísérője, a korábbi évek lelkiállapotától való szabadulás vágya volt. Mindezt alátámasztja férj és feleség itt nem részletezhető levelezése is.

Török Sophie beköltözése a Reviczky utcába, a viszonylag nagy lakás ellenére is megnehezítette a kölcsönös alkalmazkodást. Török Sophie-t ezenkívül zavarhatták a lakásban Szabó Lőrincsel kettesben töltött órák emlékei is, – bármi volt is azok kimenetele. Szabó Lőrinc első közös szekszárdi útjuk, s nászútjuk alatt (március 8–április 3) őrizte a lakást, intézte a felmerült ügyeket. Talán ekkor történt a beszélgető füzetekben említett eset, de a két férfi egymás iránti érzéseinek lazulásában ez csupán hivatkozási indokként értékelhető. Török Sophie megjelenése mellett ugyanis hasonló jelentőségű lehetett, hogy az április elsejei Nyugatban megjelent Szabó Lőrinc hét verse, amelyekben először mondta ki: elhagyja választott és pártfogó mesterét. Persze az érzelmi zavarodottság itt is tetten érhető. A közleményt két, sodró ritmusú szabadvers vezeti be, némiképp Walt Whitmann nyomdokain. Hangvételük, alapgondolatuk azonban ellentétes

egymással. Míg az *Élet zenéjét, Ritmusok életét!* című versben ez olvasható: „*Nem verék csinált muzsikáját, szabályosan billegő jambusokat, útált émelygést, tengeri betegséget: / élet zenéjét, ritmusok életét! [...] rugalmas izmokat, a vér pezsdülését, eleven élet zsongó ütemét: / élet zenéjét, ritmusok életét!*”; addig az OH TISZTA ÉLET, BOLDOGSÁG!-ban többek között ez áll: „*valami megfoghatatlan szomorúság esője zsong bennem, [...] csak nyugalomra vágyom: kiszökni az életből és meztelen lélekkel futkározni a harmatos fűvön. / [...] öl, aki harcol, és én irtózom a vértől, és a cifra szavak hidegen hagyják azt, aki szenved.*” Mintha megírásuk idején nem tudott volna még dönteni Babits példájának követése vagy elutasítása között. E két verset egyébként Szabó Lőrinc sem ekkor, sem később, egyetlen életében megjelent kötetébe sem vette fel. Belefoglalta viszont a többi egy év múlva megjelent első kötetébe. Amikor később (1938 után) első négy kötetének verseit az akkor időszerűnek érzett poétikai állásfoglalásának megfelelően átírta, ezek szövegén is hajtott végre változtatásokat. Amikor pedig az ötvenes évek közepén elkezdte írni a verseire vonatkozó kommentársorozatot, azt is feljegyezte, amit versei jobb megértéséhez, tartalmilag, formailag, keletkezéstörténetileg fontosnak tartott. A filológia számára tehát bőséges anyag maradt fenn, amelynek segítségével komplex módon közelíthetők meg Szabó Lőrinc versei. Úgy tűnhet tehát, hogy Szabó Lőrinc életművének további gondos és példázatos feldolgozása előtt semmiféle akadály nincsen, csak követni kell mindazt, amit a költő az utókorra hagyott. Ez igaz is. De azért nem árt némi elővigyázatosság.

Azok a versek, amelyek 1921. április elsején jelentek meg a Nyugatban, s belekerültek a Föld, erdő, Isten kötetbe is, itt, az első megjelenés helyén címekkel rendelkeznek, s e címek nem egyeznek meg a kezdősorokkal. Ezt azért kell megemlíteni, mert az 1922-es kötetben címek nem találhatók, az egyes versek római számokkal vannak egymástól elválasztva. A címek oka nyilván az lehetett, hogy a Nyugat címtelen verseket nem közölt, de az is biztos, hogy 1921-ben nem volt még készen, a kötet szerkezete, ciklusrendje, elvileg a két első vers is belekerülhetett még ekkor. Amikor pedig Szabó Lőrinc első kötetének szövegeit átírta, a Föld, erdő, Isten versei címet kaptak; e versek esetében a későbbi cím nem egyezik meg a nyugatban olvashatókéval. A Szabó Lőrinc-filológia egyik érdekes kérdése lehet a költő címadásának vizsgálata, elemzése; nem beszélve az esetleg levonható poétikai következtetésekkel. A kötet ugyanis egy történet, egy lelki átalakulás elbeszéléseként is olvasható, s ebben az esetben a címadást vajon nem kell-e, nem lehet-e az önéletrajzi jellegű prózai írások megjelenése mellett a Tücsökzene felé vezető út elejének tekinteni? A Nyugatban Vers a hajnali erdőről (átírt címe: Hajnali Himnusz) című vers azonban más problémát is felvet, amelynek eredete szintén filológiai, hatásköre azonban a magyarázatok egészét, a mögöttük tetten érhető állásfoglalást is érinti. A kötetben közreadott és a később átírt változat szövege között,

egy sort leszámítva szinte csak központoszási különbségek vannak. A vers mögött álló élmény jelentős hatást gyakorolhatott Szabó Lőrincre, amelynek továbbélése miatt tartott szükségtelennek nagymérvű változtatást, hiszen a kötet címét is tulajdonképpen e vers részletei adják. Ezt a kiemelkedő élményt a Vers és valóság-ban maga a költő is megerősíti, majd az egészhez még egy rövid bekezdést fűz: „*Ez a vers mintegy félévvel Ilonkával való megismerkedésünk után íródott. A kapcsolatunk akkor már tulajdonképpen nem volt zavartalanul boldog, hiszen a panteista rajongás nem is nagyon beszél a személyes szerelemről*”. A baj csak az, hogy Török Sophie és Szabó Lőrinc 1920. november 12-én ismerkedtek meg egymással, s a szerinte mintegy félévvel később keletkezett versnek tehát körülbelül májusban, május elején kellett íródnia, ami azért lehetetlen, mert az április elsejei Nyugatban jelent meg, amelybe legkésőbb március huszadika után le kellett adni azt. A vers természetesen keletkezhetett még a november 29-e és december 26-a közötti időszakban is, amikor Török Sophie és Szabó Lőrinc összelelegedtek, s tervezték a „házasságukat”. Török Sophie említi is egy kirándulás szándékát, de azonnal hozzáfűzi, hogy esett az eső, nem lett belőle semmi. Babits Mihály és Török Sophie házassága után a versnek élménybeli kiváltása oka fogyottá vált. A megírás persze a fentiekől függetlenül lehetett májusban is, de ebben az esetben, ha az *akkor* a csak november-decemberben elképzelhető kirándulásra vonatkozik, megerősíti kettőjük korai ellentétét, s nem adja magyarázatát tervezett „álházassági” egyetértésüknek. Igaz, kirándulni lehet úgy is, hogy a két fél között a barátság nem zavartalan, de akkor mi támasztja alá a vers felhőtlen panteizmusát? Idáig eljutva a gondolatmenetben, a vers nyelvi elemeinek és formai mélystruktúráinak elemzése során, amely után kiderül, hogy ez inkább egy nyári/őszű vers és semmiképpen nem egy őszi/téli, felvetődhet végső következtetésként: valóban egy Török Sophie-val közös kirándulás élménye váltotta ki ezt a verset? Nem csupán a múltmagyarázó gesztus rántotta így össze valóság és képzelet tényeit?

Am ezek a kérdések csupán az utókort érdeklik. Világos volt azonban az érintettek számára az utolsó három vers üzenete. Ezek a *Föld, erdő, isten XXXII.*, *XXXIII.*, és *XXXIV.* számú verseit, a Nyugatban a *Legyünk mi is egyszerű emberek* (átírás után: *A Föld barátai*), *Kacagó Dionysos* (átírás után: *A barbár tanítvány*) és a *Hemperegve a porban, A fényben* (átírat után: *Torzonborz, Fekete állat*) címeket viselték. A három vers egy-egy fokozata a bejelentett eltávolodás indulatának: az első a csalódásnak, a kiábrándulásnak, a második a határozott szakításnak, a harmadik a választott és felmutatott különbségnek. Ezeket a sorokat nem lehetett csak egyféleképpen érteni: „*Nem maradok veled; patás kenturokhoz / indulok a vadonba / s a mezei nők vig / lakásába este cimboráimmal a tűznél / leheveredve telt tömlők és duda mellett / dalolok nekik.*” „*Jobb volt, barátaim, jobb, igazán, jobb volt a testnek örülni, / [...] már ünöm a lelket, a finom s ravasz észet.*” Valószínű az

ehhez hasonló sorokkal kapcsolatban írta Szabó Lőrinc április 28-án Lázár Júliának Babits Mihályról: „ő nagy ellensége az én gondolataimnak”. Szabó Lőrinc később első kötetéül szervezett verseinek anyagából 1921-ben még két alkalommal jelent meg válogatás a Nyugatban. De az áprilisi közlés tulajdonképpen már a tanítványi barátság végét jelentette, érdemben hozzátenni semmit sem lehetett, – nem is kellett. Kétféle habitus voltak, bár mindketten elszántak keresték a versbeli gondolat végső kifejezését. Ám amíg Babits Mihály e keresés állomásait kortársaival nem osztotta meg, s inkább várt a közléssel addig, amíg úgy nem érezte, hogy most már tökéletes az alkotás; addig Szabó Lőrinc szinte mindig, már az ihlet melegében, az első érzés után papírra vetve közreadta verseit, vállalva evvel a későbbi megjelenések szükségszerű javításait, – mert egy végső tökéletességhez ő is ragaszkodott –, s teljesítve a korábban felvett előlegek törlesztéseit. A szellemi kapocs, amely összefűzte a mestert és a famulust, s amely sikertel ellenállt az egyéniség- és korkülönbségeknek, s nem (vagy alig) engedett a női praktikáknak, kudarcot vallott a mesterség értelmére vonatkozó felfogáskülönbség miatt.

A Babits-házaspár itáliai útjának befejeződése után Szabó Lőrinc még néhány hónapig a Reviczky utcában maradt, de ősszel már egy új albérlet nehézségeivel kellett szembenéznie. Babits Mihály pedig a Virradat november 13-i számában többek között a következőket nyilatkozta: „A mai nemzedéknek sok tekintetben könnyebb a startja, mint a miénknek. Ők már a mi fegyvereinkkel harcolnak. Tőlünk tudják, hol és mit lehet találni a régieknél. Kész nyelvet örököltek tőlünk [...] reméljük (e egyes példák után van is okunk remélni), hogy a minket követők nem fogják úgy sárba ejteni a mi fegyvereinket, mint az előttünk lévők sárba ejtették az Arany János fegyvereit. Örömmel látjuk, hogy a mai fiatalok, legalább az értéke-sebbje, politikai és irodalmi pártkülönbség nélkül mitőlünk tanultak s a mi eszközeinket használják.” Illúziója nyilvánvaló: minden következő nemzedék egyszerre megtart ugyanis és sárba is ejt, de sem ezt, sem azt nem az előző nemzedék szájíze szerint. Babits részéről a mentori segítőkészség helyére a pályatársi szolidaritás lépett, amely megőrizte ugyan a magánemberi érzéseket, – erre például a Szabó Lőrincnek ajándékozott saját műveibe írt dedikációk utalnak –, de a költői teljesítményt már a pártatlanságra törekvő kritikus szemével mérte fel.

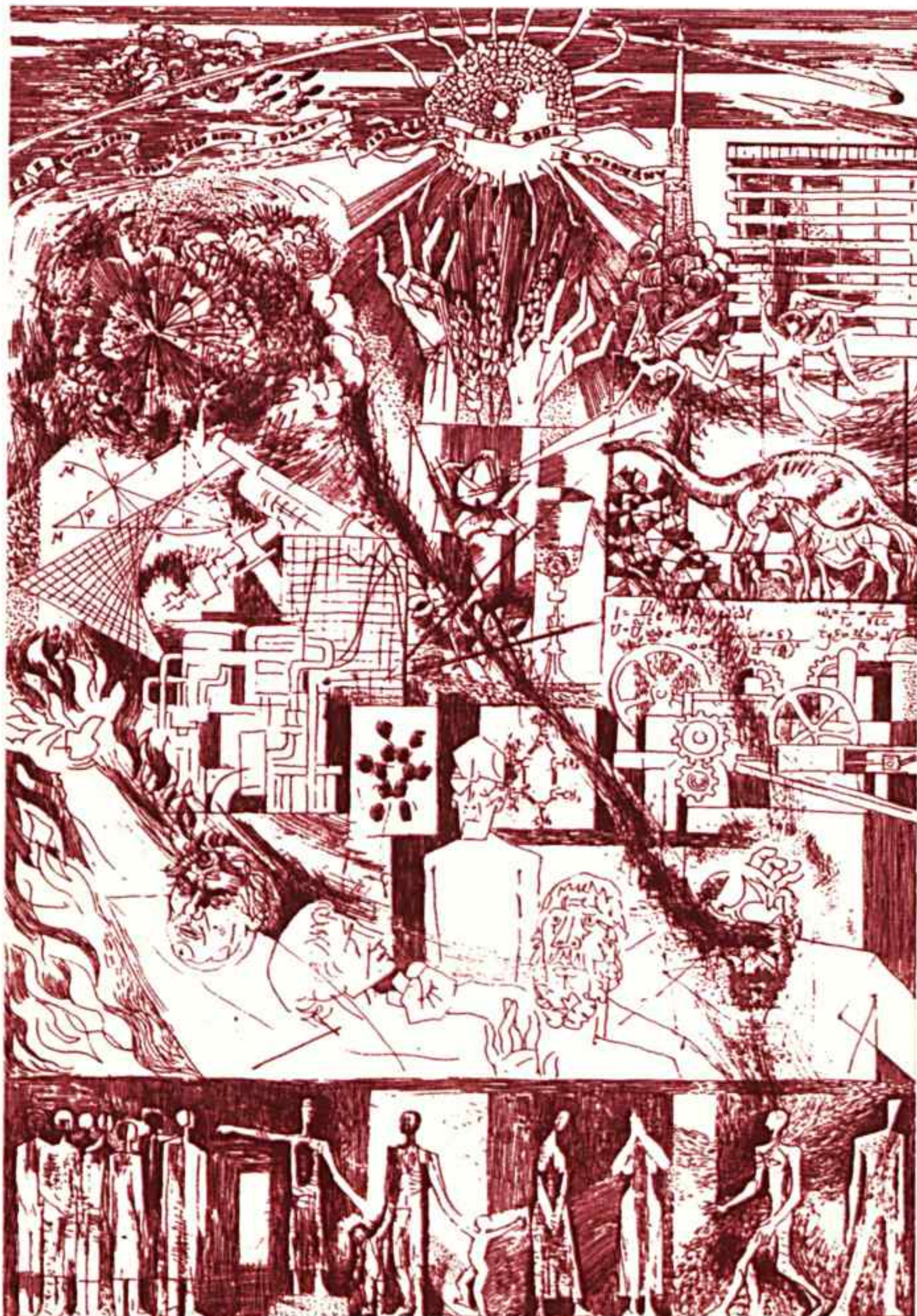
JEGYZETEK

1. Életrajzi adataihoz felhasznált legfontosabb források: KABDEBÓ Lóránt: *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*. Bp., 1970. Szépirodalmi; STEINERT Ágota. *Küzdelem a harmóniáért*. Bp., 1971. ELTE; RÁBA György: *Szabó Lőrinc*. Bp., 1972. Akadémiai; KABDEBÓ Lóránt *Útkeresés és különbélke*. Bp., 1974., Szépirodalmi; SZABÓ Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek*. (Sajtó alá rend.: Kabdebó Lóránt) Bp., 1974. Szépirodalmi; [SZABÓ Lőrinc] : *Érlelő diákévek*. *Napló, levelek, dokumentumok*. (Sajtó alá rend.: Kabdebó Lóránt.) Bp., 1979. PIM-NPI; KABDEBÓ Lóránt: *Az összegzés ideje*. Bp., 1980. Szépirodalmi KABDEBÓ

- Lóránt: *Szabó Lőrinc*. Bp., 1985. Gondolat; SZABÓ Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*. Napló és védőbeszéd 1945-ből. (Sajtó alá rend.: Kabdebó Lóránt.) [Bp.], 1990, Magvető; SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. Összegyűjtött versek és versmagyarázatok. (Szerk., a szöveget gondozta, az utószót és a lábjegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, 1–2. köt.) Bp., 1990. Magvető; *Harminchat év*. Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1. 1921–1944. 2. 1945–1957. (Sajtó alá rend.: Kabdebó Lóránt, 1–2. köt.) Bp., 1989–1993, Magvető; *Huszonöt év*. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése. (Sajtó alá rend.: Kabdebó Lóránt, Lengyel Tóth Krisztina.) Bp., [2000], Magvető; *Homlokodtól fölfelé*. In memoriam Szabó Lőrinc. (Vál., szerk., összeáll.: Domokos Mátyás.) [Bp.], 2000, Nap Kiadó.
2. Babits Mihályra vonatkozóan: ÉDER Zoltán: *Babits a katedrán*. Bp., 1965, Szépirodalmi; PÓK Lajos: *Babits Mihály alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1967, Szépirodalmi; KARDOS Pál: *Babits Mihály*. Bp., 1972, Gondolat; *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*. (Sajtó alá rend.: Belia György, 1–2. köt.) Bp., 1980, Szépirodalmi; RÁBA György: *Babits Mihály*. Bp., 1983, Gondolat; SOMOGYI Ágnes, W.: „...külön tér ... külön idő ...” Babits Mihály fényképei. Bp., 1983, NPI; BABITS Mihály: „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. (Szerk.: Téglás János.) Celldömök, 1997, Pazu-Westermann Kiadó.
  3. *Kedves Csinszka! Drága Mis!* Babits és Csinszka levelezése, 1919–1920. (Sajtó alá rend.: Nemeskéri Erika.) Bp., 1994, Pesti Szalon Könyvkiadó.
  4. Fennmaradt levelezésük egy része: BUDA Attila: *Babits Mihály és Újpest*. = Újpesti Helytörténeti Értesítő, 1994. (március) 2/3–44. p. Leveleik a későbbi időkből az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeumban találhatóak.
  5. KOHÁRY Sarolta: *Flóra és Ilonka*. Bp., 1973, Magvető; „Most én vagyok hang helyetted ...” Török Sophie Babits Mihályról. (Sajtó alá rend.: Téglás János.) Bp., 2000, Palatinus Kiadó.
  6. Részlet Ady Endre: *Aki helyemre áll* című veréséből: „Átkozott legyen az, / Aki helyemre áll majd, / Innyére méreg hulljon, / Két szeme megvakuljon.”
  7. HELLER Ágnes: *Bicikliző majom*. Bp., 1998, Múlt és Jövő. 93.p.
  8. E sorok írójának nem szándéka semmiféle, esetleg még létező érzékenységet megbántani, pláne megsérteni. De azt sem gondolja, hogy ezekről a dolgokról ne lehetne beszélni.
  9. Szabó Lőrinc: *Vers és valóság* című emlékezés- és magyarázatgyűjteményének a vonatkozó, *Bizalmas adatok és megjegyzések* című része még kiadatlan.

Farkas András: FALANSZTER, 1969

9 770555 886015